

ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ**

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

**TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD**

№3 (83) 2023

Душанбе – 2023

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

Главный редактор:

Усмонзода Х.У. доктор философских наук, профессор,
член корреспондент НАНТ

Редколлегия:

П.А. Мухаммадзода, доктор политических наук.

К. Олимов, доктор философских наук, академик НАНТ.

Ш. Рахимзода, доктор экономических наук.

А. Курбонов, доктор философских наук.

А.Б. Мирсаидов, доктор экономических наук, профессор.

Дж. С. Пирзода, доктор экономических наук, профессор.

Л. Саидмуродов, доктор экономических наук, профессор, чл.корр. НАНТ.

Р.Р. Кудратов, доктор экономических наук, профессор.

К.К. Давлатзода, доктор экономических наук, профессор.

К. Миралиён доктор политических наук.

О.Ш. Назриева, кандидат философских наук.

З. Давлатов (ответственный секретарь),

Перевод и редакция таджикских, русских и английских текстов

Давлатов Зубайдулло, Сатторов Киёмуддин, Мансур Суруш, Давлатов Умед,
Эмомализода К,

Технический редактор: Олимзода Валиджон

Маҷаллаи **“Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”** ба феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2020 таҳти №96 ва Комиссияи олии аттестационии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Руссия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 135/МҶ - 97 аз 24 июли соли 2019 ба қайд гирифта шудааст.

Журнал **«Таджикистан и современный мир»** включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 19 марта 2020 года за №96 и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МЧ - 97 от 24 июля 2019 года).

Подписной индекс журнала: 77968

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89.

Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

*БУҲРОНИ ИМРӮЗИ АФҶОНИСТОН ДАР ЗАМИНАИ РАВАНДҶОИ
ГЕОПОЛИТИКИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ*

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН.....13

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН — СИЁСАТМАДОРИ БАҶАСТАИ САТҶИ ҶАҶОНӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН.....24

*УМУМИЯТ ВА ТАҶОВУТИ ТАТБИҚИ НЕРУИ НАРМИ АБАҶҚУДРАТҶО ДАР
ОСИЁИ МАРКАЗӢ*

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУҶА ГАДОМАДОВИЧ.....33

*ҶАДАҶ ВА ВАЗИҶАҶОИ ДИПЛОМАТИЯИ ИСТИҶБОРОТӢ ДАР ЗАМОНИ
МУОСИР*

АНВАРИ САҶАРӢ.....51

*ИНЪИКОСИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҚАЗОҚИСТОН ДАР
МАТБУОТИ ДАВРИИ ЗАМОНИ ШУРАВӢ ВА ИСТИҚЛОЛ*

ҶАЛИМОВА ДИЛНОЗА ҶОИБОВНА,

ШАРИҶЗОДА САИДҶОМИД САҶАР.....63

*НАҚШ ВА ҶОӢҶОҶИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИ-
КАТСИОНИИ МУОСИР ДАР ТАШАККУЛИ ҶУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ*

РАСУЛЗОД ЛОИҚ ХОЛИҚ.....76

МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУӢЗИШИ ОМИЛҶОИ ДИНӢ

ҶУСАЙНЗОДА АМИНҶОН БУРИХОН.....85

*МАРҶАЛАҶОИ ТАШАККУЛИ НЕРУИ НАРМ ДАР ДИПЛОМАТИЯ ВА
МЕХАНИЗМҶОИ ТАТБИҚИ ОН*

МУРТАЗО АҶМАД АБДУЛЛО.....96

ИҚТИСОДИЁТ

*МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ҶАЪОЛИЯТИ ҶАДАМОТИ ШУҶЛ
ДАР БОЗОРИ МЕҶНАТ*

ҶАББОРОВ АБДУСАТТОР ҶАБОРОВИЧ,

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ.....103

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

*РУШДИ УСТУВОРИ СОҶИБКОРӢ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ-КАФОЛАТИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ*

**ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҶИМОВИЧ,
РАҲМАТЗОДА РУСТАМ.....131**

*ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ САРМОЯГУЗОРИИ
ИНФРАСОХТОРИ СОҶИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ*

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҶОДОВНА.....140

*РИОЯИ САБАДИ ИСТЕЪМОЛӢ ЯКЕ АЗ ҶАНБАҶОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ
ОЗУҚАВОРӢ*

**РУСТАМҶОНИ САӢДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА
МЕНИҚУЛОВ САӢДШОҲ МАҲМАДҚУЛОВИЧ.....147**

*БОЗОРҶОИ МИНТАҚАВӢ ВА МАҲАЛЛӢ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҶОИ
ТАЪМИНИ ЯҶОНАГИИ ФАЗОИ ИҚТИСОДӢ*

**НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФАРАЛИЕВИЧ
САӢДАЛИЗОДА АБДУҶАББОР САӢДАЛӢ.....158**

*ЗАМИНАҶОИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ВА ТАМОЮЛҶОИ ИНКИШОФИ
БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ БАРОИ ГУЗАШТАН БА ИҚТИСОДИЁТИ
ИННОВАТСИОНӢ*

**ФАҚЕРОВ ҶОМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
ЗУБАЙДОВ САӢДАҲМАД.....173**

АСОСҶОИ МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ УСТУВОРИ ЭНЕРГЕТИКӢ

БОБОЕВ ФУЗАЙЛ ҶУМЪАБОЕВИЧ.....188

*МОҶИЯТИ ИҚТИСОДИИ МЕНЕҶМЕНТИ АНДОЗ: ВАЗИФА ВА ҲАДАФҶОИ
АСОСИИ ОН*

ҚУРБОНОВА МИҶҶОНА САӢДКОМИЛОВНА.....202

ҶОМЕАШИНОСӢ

ДОӢР БА ВАЗЪИ МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРӢ: ВОҚЕИЯТ ВА ДУРНАМО

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ.....208

*АСОСИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАҶОИ ФАЗИЛАТИ ИНСОН ДАР
ТАЪЛИМОТИ ИҚТИМОӢ-ФАЛСАФИИ АФЛОТУН ВА АРАСТУ*

АСРОРӢ МИРЗОШОҲРУҲ.....219

ТАВАККАЛ ҲАМЧУН ХУСУСИЯТИ ХОС ВА ШАРОИТИ
ХУДМУАЙЯНКУНИИ ҶАВОНОН ДАР ҶОМЕАИ ТАҒЙИРЁБАНДА
ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
ХОДЖАЕВА МАХЛИЁ САДУЛЛОЕВНА.....227

МАСЪАЛАИ ТАЪМИНИ КАДРҲОИ ОМУЗГОРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ
НАЗИРОВА МАРҲАМАТ НАЗАРОВНА.....235

ТАЪСИРИ ВАЗЪИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ КИШВАР БА
МУҲОҶИРШАВИИ КАДРҲОИ СОҲАҲОИ МАОРИФ ВА ТАНДУРУСТИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ.....244

ЗЕҲНИ ТАБИӢ, ЗЕҲНИ СУНӢӢ ВА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
САФАРЗОДА ХУРШЕД ҲАЙДАР,
САЛИМОВ НАЗРАЛӢ САФАРОВИЧ,
ЗАЙНИДДИНОВ САФАР.....252

ХУДМУАЙЯНКУНИИ КАСБИИ ҶАВОНОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ
ТОҶИКИСТОН
НАСУРОВА БЕҲРУ АСАДУЛЛОЕВНА,
АХМЕДОВА УМЕДА.....259

ТАҲАВВУЛОТИ ҶАШНУ МАРОСИМ ВА ТАНЗИМИ ОНҲО ҲАМЧУН
СТРАТЕГИЯИ МИЛЛӢ
МИРЗОЗОДА АЗИЗУЛО ФАЙЗ.....267

ВАЗЪИ МУОСИРИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМИ ҶАВОНОН ДАР ТОҶИКИСТОН
(ДАР АСОСИ ТАҲҚИҚОТИ СОТСИОЛОГӢ)
ЧИЛАЕВА МУҲАЙЁ ТОҲИРОВНА.....277

ПОЛИТОЛОГИЯ

СОВРЕМЕННЫЙ КРИЗИС В АФГАНИСТАНЕ НА ФОНЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН.....13

ЭМОМАЛИ РАХМОН – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПОЛИТИК МИРОВОГО УРОВНЯ

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН.....24

ОБЩНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ СВЕРХДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУЧА ГАДОМАДОВИЧ.....33

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ ДИПЛОМАТИИ В СОВРЕМЕННОМ ВРЕМЕНИ

АНВАРИ САФАРИ.....51

ОТРАЖЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА И КАЗАХСТАНА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ СОВЕТСКОЙ И НЕЗАВИСИМОЙ ЭПОХИ

ХАЛИМОВА ДИЛНОЗА ГАИБОВНА,

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР.....63

РОЛЬ И МЕСТО СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

РАСУЛЗОД ЛОИК ХОЛИК.....76

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ

ХУСАЙНЗОДА АМИНДЖОН БУРИХОН.....85

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ В ДИПЛОМАТИИ И МЕХАНИЗМЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

МУРТАЗО АХМАД АБДУЛЛО.....96

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ
ЭКОНОМИКА

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА

**ДЖАББОРОВ АБДУСАТТОР ДЖАБОРОВИЧ,
ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ.....113**

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – ЗАЛОГ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

**ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,
РАХМАТЗОДА РУСТАМ.....131**

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА.....140

СОБЛЮДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ – ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

**РУСТАМЖОН САИДУЛЛО КУЗРАТЗОДА
МЕНИКУЛОВ САИДШОХ МАХМАДКУЛОВИЧ.....147**

РЕГИОНАЛЬНЫЕ И ЛОКАЛЬНЫЕ РЫНКИ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕДИНСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

**НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФАРАЛИЕВИЧ,
САИДАЛИЗОДА АБДУДЖАББОР САЙДАЛИ.....158**

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРЕДПОСЫЛКИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА ДЛЯ ПЕРЕХОДА К ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

**ФАКЕРОВ ХОМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД.....173**

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИКИ

БОБОВЕВ ФУЗАЙЛ ДЖУМАБОВЕВИЧ.....188

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ НАЛОГОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ФУНКЦИИ И ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ

КУРБОНОВА МИЖГОНА САИДКОМИЛОВНА.....202

О СОСТОЯНИИ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ: РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВА

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ.....208

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА В СОЦИАЛЬНО ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

АСРОРИ МИРЗОШОХРУХ.....219

РИСК КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И УСЛОВИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ

**ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
ХОДЖАЕВА МАХЛИЁ САДУЛЛОЕВНА.....227**

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ КАДРАМИ

НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА.....235

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ СТРАНЫ НА МИГРАЦИЮ КАДРОВ В СФЕРАХ ОБРАЗОВАНИЯ И МЕДИЦИНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ.....244

НАТУРАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ, ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

**САФАРЗОДА ХУРШЕД ХАЙДАР,
САЛИМОВ НАЗРАЛИ САФАРОВИЧ,
ЗАЙНИДДИНОВ САФАР.....252**

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

**НАСУРОВА БЕХРУ АСАДУЛЛОЕВНА,
АХМЕДОВА УМЕДА.....259**

ЭВОЛЮЦИЯ ПРАЗДНИКОВ И ОБРЯДОВ И ИХ УПОРЯДОЧЕНИЕ КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ

МИРЗОЗОДА АЗИЗУЛО ФАЙЗ.....267

<i>СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ В ТАДЖИКИСТАНЕ (НА ОСНОВЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)</i>	
ЧИЛАЕВА МУХАЙЁ ТОХИРОВНА.....	277

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

*MODERN CRISIS IN AFGHANISTAN ON THE BACKGROUND OF
GEOPOLITICAL PROCESSES IN CENTRAL ASIA*

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON.....13

EMOMALI RAHMON – OUTSTANDING GLOBAL LEVEL POLITICIAN

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON.....24

*COMMONS AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE SOFT
POWER OF THE SUPERPOWERS IN CENTRAL ASIA*

**SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,
KHOLMURODOV SHARIFKHUJA GADOMADOVICH.....33**

GOALS AND PURPOSES OF INTELLIGENCE DIPLOMACY IN MODERN TIME
ANVARI SAFARI.....51

*REFLECTION OF THE FOREIGN POLICY OF TAJIKISTAN AND KAZAKHSTAN
IN THE PERIODIC PRESS OF THE SOVIET AND INDEPENDENT ERA*

**HALIMOVA DILNOZA GHOIBOVNA,
SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR.....63**

*THE ROLE AND PLACE OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC GOVERNMENT*

RASULZOD LOIQ KHOLIQ.....76

THEORETICAL ISSUES IN STUDYING RELIGIOUS FACTORS

HUSAYNZODA AMINJON BURIKHON.....85

*STAGES OF FORMATION OF THE SOFT POWER IN DIPLOMACY AND
MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION*

MURTAZO AHMAD ABDULLO.....96

ECONOMY

*ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FUNCTIONING OF
EMPLOYMENT SERVICES IN THE LABOR MARKET*

**JABBOROV ABDUSATTOR JABOROVICH,
JURAKHONZODA SAODAT.....113**

*SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE -
A GUARANTEE PROVISION OF FOOD SECURITY*

**ODINAEV AMIN IBROHIMOVICH,
RAHMATZODA RUSTAM.....131**

*THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INVESTING THE
INFRASTRUCTURE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP*

SODIQOVA ANISA FARHODOVNA.....140

*COMPLIANCE WITH THE CONSUMER BASKET IS ONE OF THE ASPECTS OF
ENSURING FOOD SECURITY*

**RUSTAMJONI SAIDULLOI QUZRATZODA,
MENIQULOV SAIDSHOH MAHMADQULOVICH.....147**

*REGIONAL AND LOCAL MARKETS IN THE SYSTEM OF FACTORS ENSURING
THE UNITY OF ECONOMIC SPACE*

**NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH,
SAIDALIZODA ABDUJABBOR SAYDALI.....158**

*SOCIO-ECONOMIC BACKGROUND AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF
THE CONSUMER MARKET FOR THE TRANSITION TO AN INNOVATIVE
ECONOMY*

**FAQEROV HOMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,
ZUBAYDOV SAIDAHMAD.....173**

*METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE ENERGY
DEVELOPMENT*

BOBOEV FUZAYL JUMABOEVIH.....188

*ECONOMIC ESSENCE OF TAX MANAGEMENT: FUNCTIONS AND MAIN
OBJECTIVES*

QURBONOVA MIJGONA SAIDKOMILOVNA.....202

SOCIOLOGY

*ON THE STATE OF EDUCATION IN THE REPUBLIC: REALITY AND
PERSPECTIVE*

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH.....208

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE PROBLEM OF HUMAN DIGNITY IN THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL TEACHINGS OF PLATO AND ARISTOTLE
ASRORI MIRZOSHOKHRUKH.....219

RISK AS SPECIAL CHARACTER DURING CAREER GUIDANCE OF YOUTH IN TRANSFORMED SOCIETY
**SHOISMATULLOEV SHONAZAR,
KHOJAEVA MAKHLIYO SADULLOEVNA.....227**

THE ISSUE OF PROVIDING TEACHING STAFF IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS
NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA.....235

THE IMPACT OF THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE COUNTRY ON THE MIGRATION OF PERSONNEL IN THE FIELDS OF EDUCATION AND MEDICINE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
BOBOEV ANVAR ABDULLOEVIKH.....244

NATURAL INTELLIGENCE, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE TAJIK LANGUAGE
**SAFARZODA KHURSHED HAYDAR,
SALIMOV NAZARALI SAFAROVICH,
ZAYNIDDINOV SAFAR.....252**

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF YOUTH IN MODERN TAJIKISTAN SOCIETY
**NASUROVA BEHRU ASADULLOEVNA,
AKHMEDOVA UMEDA.....259**

THE EVOLUTION OF HOLIDAYS AND RITUALS AND THEIR REGULARIZATION AS A NATIONAL STRATEGY
MIRZOZODA AZIZULO FAIZ.....267

MODERN SITUATION OF HEALTHY LIFESTYLE OF YOUTH IN TAJIKISTAN (BASED ON SOCIOLOGICAL RESEARCH)
CHILAEVA MUHAYO TOHIROVNA.....277

**СОВРЕМЕННЫЙ КРИЗИС В АФГАНИСТАНЕ НА ФОНЕ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

доктор философских наук, профессор, директор Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.: (+992) 372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

Автор данной статьи анализирует текущие политические процессы в Афганистане и их влияние на современный ход событий в странах Центральной Азии. При этом подчеркивается, что Республика Таджикистан воспринимает всерьез надвигающиеся над регионом тени угроз и вызовов вследствие полярности мирового порядка и ее подходов к поиску путей установления мира и стабильности в Афганистане. Таджикистан в этих условиях не может находиться на периферии международных и региональных усилий по поиску механизмов сотрудничества по проблеме Афганистана, активно принимает у себя участников совещаний, конференций и других мероприятий, посвященных данной проблеме.

Ключевые слова: Геополитика, политические процессы, Талибан, политический кризис, Центральной Азия, Афганистан, вербовка, нестабильность, регион, ОДКБ, США, международное право.

Известно, что несмотря на разные видения относительно сложившейся ситуации в Афганистане у отдельных стран Центральной Азии, их объединяет поиск путей предотвращения дальнейшего ее усугубления[4]. Ибо несмотря на некоторые предпринятые встречные шаги отдельными странами по установлению нормализованных отношений с нынешней властью, они оказались не в силах изменить их позицию по тем ключевым вопросам, которые поставлены перед ними мировым сообществом. Это касается создания инклюзивного правительства, уважения и почитания прав и свобод всех народов страны[3].

Поэтому сегодня Республика Таджикистан тоже воспринимает всерьез надвигающиеся над регионом тени угроз и вызовов вследствие полярности мирового порядка и ее подходов к поиску путей установления мира и стабильности в Афганистане. РТ в этих условиях не может находиться на периферии международных и региональных усилий по поиску механизмов сотрудничества по проблеме Афганистана, активно принимает у себя

участников совещаний, конференций и других мероприятий, посвященных данной проблеме. Это естественно, так как Афганистан является одним из ближайших южных соседей Таджикистана, поэтому наша страна не может быть равнодушной к событиям и процессам, происходящим в этой стране. В то же время таджики составляют большинство населения Афганистана, что делает нашу солидарность с этой страной еще более значительной[7].

Следует отметить, что по истечении более двух лет со времени объявления правления "Талибан" в Афганистане, активизация террористических групп, усиление уровня бедности и разгар экономического кризиса в стране, закрытие дверей учебных заведений для девочек и все более тяжелые социальные условия жизни людей в этой стране, еще больше усложнили ситуацию. Однако несмотря на все это, в связи с событиями в Украине, оценка внутренней ситуации этого государства стала приобретать менее значимое внимание у международных организаций. В то же время, появление все большего количества небезопасных ситуаций уменьшает надежды на обещание нынешнего правительства изменить свой политический имидж и править страной как здоровая сила в соответствии с международным правом.

Республика Таджикистан всегда выступает за мир и политическую стабильность в соседней с нами стране, чтобы жить в атмосфере добрососедства и конструктивного сотрудничества. С этой целью Республика Таджикистан старается постоянно рационализировать свои подходы и меры сдерживания обострения ситуации на границе с Афганистаном. РТ из гуманитарных и добрососедских соображений не стремится вопреки мнениям некоторых аналитиков «обострять» ситуацию на линии границы с Афганистаном (такие материалы, к сожалению, иногда появляются и в российской печати), а, наоборот, высказывает всегда в эти годы готовность поддерживать нормальные экономические и торговые отношения. Но, с другой стороны, мы продолжаем придерживаться позиции, направленную на исключительную важность урегулирования ситуации в этой стране и выступаем за его становление в качестве независимого, единого и мирного государства. Глава нашего государства недавно вновь подчеркнул важность создания в Афганистане инклюзивного правительства с участием представителей основных этнических, конфессиональных и политических групп афганского общества. Он также подтвердил приверженность содействовать братскому афганскому народу в преодолении гуманитарного и экономического кризиса.

Учитывая, что эта страна переживает глубокий гуманитарный кризис, в таких условиях Республика Таджикистан, в координации со своими международными партнерами, предоставила все свои логистические

возможности для оказания гуманитарной помощи страдающему народу Афганистана. Также в своем Послании Лидер нации поручил Правительству страны принять меры по оказанию гуманитарной помощи братскому народу Афганистана в рамках имеющихся возможностей. Циркуляция товаров и услуг в определенной степени налажена, но она не соответствует возможностям и требованиям обеих сторон. Основным препятствием в этом направлении является наличие угроз безопасности. А для сохранения тревожности от угроз к устоям региональной безопасности по всему периметру границы мы имеем законные опасения.

Появление у нас таких опасений сводятся к следующим причинам:

Прежде всего установившийся в Афганистане режим судя по своим заявлениям представляет угрозу светским политическим режимам региона, в том числе Таджикистана. Наше государство ввиду пережитого исторического опыта не намерена заигрывать с идеологией исламского радикализма, применяющего насильственные методы ведения политической борьбы, ибо это является угрозой для всех светских режимов стран Центральной Азии. Полагаться на то, что придерживающаяся этой идеологии группа со временем изменится и войдет в мир цивилизованных отношений, станет партнером для диалога, — это, на наш взгляд, преждевременно[8]. Непризнание сформированного талибами правительства пока официально ни одной страной мира, является следствием осознания именно того, что талибы с насаждающей ими идеологией не могут в одночасье фундаментально поменяться просто исходя из того факта, что они в очередной раз пришли к власти.

Некоторые влиятельные функционеры "Талибана" оказывают содействие как минимум некоторым террористическим группировкам, участвующим в проекте "переноса джихада" за пределы Афганистана[9]. О необходимости переноса исламской системы за пределы страны имеется заявление духовного лидера движения от марта 2023 года. В заявлении четко говорится о том, что бойцы «Талибана» должны надеть военные доспехи и готовиться к правлению шариата во всем мире. Он подчеркнул, что однажды отправит членов «Талибана» в другие части мира. Отныне, когда вы займете города, призывайте их жителей к религии Всевышнего Аллаха и ознакомьте их с религией до такой степени, чтобы во всем Афганистане не осталось ни одного человека, выступающего против нее».

Он сказал, что каждый должен стать настоящим мусульманином и поклонником и поддерживать вас настолько, чтобы вы смогли сделать исламскую систему главенствующей во всем мире. Лидер группировки «Талибан» также добавил, что: «всякий раз, когда весь народ Афганистана готов принести себя в жертву ради религии, в таком случае, куда бы я ни приказал вам идти, вы должны идти туда».

Второе, несмотря на заявление о готовности предотвратить использование Афганистана в качестве базы для угроз странам Центральной Азии, талибы пока не могли полностью вступить в конфронтацию с террористическими группировками в силу своего исторического опыта сотрудничества с ними. Поэтому позиция РТ по афганскому вопросу всегда была последовательной, более конструктивной и менее пагубной для снижения сохраняющейся напряженности на общей границе Центральной Азии. По мере того, как аморат будет эффективно реагировать в дальнейшем на фундаментальные опасения соседних стран в области безопасности, отношение Республики Таджикистан, как и всех стран ЦА тоже будет меняться. Но сегодня нам кажется, что афганские власти выбрали другую стратегию в условиях, когда ее положение становится все более сложным из-за упадка экономики и ухудшения внутренней безопасности, и для преодоления этих трудностей с помощью соседей они намерены отходить от дальнейшего усиления напряженности на границе путем развертывания и демонстрации военных сил.

В результате некоторых попыток противостояния с этими группами "Талибан", который раньше был в какой-то степени связан с ними и боролся против центрального правительства, теперь оказался под угрозой со стороны этих сил. Примером тому может служить их разногласие с ИГИЛ- Хуросон. Такая ситуация не позволяет "Талибану" стабильно осуществлять свою политическую деятельность и стабилизировать статус и положение своего правительства на территории страны.

Третье, основные угрозы для Центрально-Азиатского региона на сегодняшний день аккумулируются на территории Афганистана, ибо там находят убежище террористические организации наподобие "Ансарулла" и им подобные[2]. Последовавшие в конце апреля – начале мая события на таджикско-афганской границе (попытка прорыва вооруженных лиц из Афганистана в Горно-Бадахшанскую автономную область Таджикистана, из-за чего таджикским силовикам пришлось задействовать бронетехнику и вертолеты, гибель начальника ГКНБ Таджикистана по городу Хорогу в столкновении на границе) подтвердили правоту этой оценки. Поэтому Таджикистан не слишком надеется на способность талибского режима в Кабуле нейтрализовать эти угрозы.

Самый дерзкий прорыв границы Таджикистана террористические группы совершили накануне Дня независимости. В ночь с 29 на 30 августа трое членов террористической организации незаконно проникли из Афганистана в окрестности селения Кеврон Дарвазского района Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана. В результате контртеррористической операции все члены террористической группы были ликвидированы[5].

Это означает, что хотя "Талибан" не раз заявлял, что не позволит какой-либо террористической организации использовать территорию Афганистана для совершения нападений на другие государства, и эти утверждения опровергаются фактами.

Министр внутренних дел Таджикистана Рамазон Рахим заявил в октябре 2022 года, что талибы выдали афганские паспорта более чем 3 тыс. членам террористических группировок, в том числе выходцам из Центральной Азии. Рахимов оценил ситуацию в афганских провинциях, имеющих общие границы с Таджикистаном, особенно в Бадахшане, Тахаре и Балхе, как "сложную и напряженную". Он отметил, что в перспективе ситуация может ухудшаться, поскольку "Аль-Каида", "Исламское государство" (ИГ, запрещено в РФ) и другие группировки управляют примерно 40 лагерями и базами с большим количеством трофейного вооружения, военной техникой и даже беспилотников, доставшихся от поверженных правительственных сил предыдущего афганского режима. По его словам, в совокупности в группировках, связанных с "Аль-Каидой", "Талибаном" и ИГ, в Афганистане насчитывается около 5 тыс. боевиков из бывших советских республик.

На территории Афганистана действуют четыре военизированных формирования из Центральной Азии: "Союз исламского джихада" (СИД), афганское крыло "Катибат Имам Аль-Бухари" (КИБ), "Джамаат Ансарулла" и "Исламское движение Узбекистана" (ИДУ). Все эти группировки признаны террористическими, их деятельность запрещена на территории РТ. Они активно ведут пропаганду и вербовку онлайн сторонников в приграничных районах[6].

Таджикская группировка "Джамаат Ансарулла", возглавляемая Саджодом (сыном Амриддина Табарова, основателя группировки, ликвидированного в 2016-м в Афганистане), сохраняет связи с талибами и "Аль-Каидой". Организация известна в Афганистане как "таджикские талибы" и объединяет около 300 боевиков. С сентября 2021 года "Джамаат Ансарулла" помогал талибам в управлении районами Бадахшана и Кундуза и в охране участков границы с Таджикистаном. В июле 2022 года появились сообщения, что один из главарей "Джамаат Ансарулла" Мохаммед Шарипов, он же Мехди Арсалан, отделился от группировки, чтобы создать новое формирование "Техрик-е-Талибан Таджикистан" (ТТТ). Но после этого в деятельности боевиков мало что изменилось.

Четвертое, Таджикистан откровенно доказывает монопольный характер власти, которую приобрела в нынешнем Афганистане одна этническая группа. Другие группы населения, имеющие иное этническое происхождение, практически не имеют никакого голоса в принятии решений, что вызывает постоянные риски дестабилизации страны.

Пятое, так как вода лежит и в основе обеспечения продовольственной безопасности наших стран, появление нового игрока в использование водных ресурсов приграничных вод обострило ситуацию в регионе в некоторой степени. Как известно, с середины прошлого года власти Афганистана приступили к строительству ирригационного канала Кош-Тепа на севере страны, который не только будет забирать до 15% водного стока Амударьи, но приведет к сбросу обратно в реку дренажных вод, являющихся неизбежным продуктом земледелия в почвенно-климатических условиях этого региона. Совокупное влияние уменьшения стока и загрязнения вод, по мнению ученых-экологов, неизбежно приведет к катастрофическим результатам в бассейне Амударьи, и без того являющемся зоной экологического бедствия, признанной на уровне ООН.

Кстати говоря, структуры ООН о проблеме строительства канала Кош-Тепа знают и даже поднимали этот вопрос на встречах с нынешними властями Афганистана, ставя их в известность о последствиях строительства этого сооружения. Публично озвучивал свои опасения и президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев недавно на душанбинском юбилейном Саммите глав государств Центральной Азии. Однако в ответ правительство «Талибана» (запрещенное в РФ) в лице Абдул-Вали Адила, замглавы по административно-финансовым вопросам госкомпании талибов по национальному развитию, 1 августа, заявило, что канал Кош-Тепа (с мостом через него в месте пересечения трассы Хайратон–Мазари-Шариф) включен в число особо приоритетных государственных проектов. В принятом совместном заявлении Саммите глав государств Центральной Азии в Душанбе, страны региона пригласили власти Афганистана к диалогу, выражая готовность и желание распространить на эту страну действие международного права по водodelению и управлению водными ресурсами.

Шестое, хотя многие утверждают о том, что талибы добились большого успеха в сокращении площади посева опиийного мака, однако согласно докладу агентства ООН по наркотикам страна является крупным производителем опиума и источником героина, несмотря на то, что талибы объявили войну наркотикам после того, как вернулись к власти в августе 2021 года. В докладе за 2022 год также говорится, что незаконный рынок наркотиков процветает, поскольку экономика Афганистана резко сокращается, что делает людей открытыми для незаконного выращивания и торговли людьми для их выживания. Афганцы сталкиваются с засухой, серьезными экономическими трудностями и продолжающимися последствиями десятилетий войн и стихийных бедствий. Афганистан является самым быстрорастущим производителем метамфетамина в мире, говорится в докладе агентства ООН по наркотикам[1].

Седьмое, положительное восприятие и отношение к насильственному способу прихода к власти для нас не приемлемо. Это может вдохновить и другие вооруженные радикальные силы на такие формы реализации стремления к завоеванию власти в обществе под ложным знаменем установления справедливости и защиты ущемленных интересов людей. Групп мечтающих прийти к власти таким способом и прикрывающиеся за пределами наших стран, достаточно.

Еще одним вопросом, который может повлиять на процесс политического и военного развития Афганистана, сегодня является вопрос попадания этой страны в водоворот крупных геополитических испытаний, связанных с созданием напряженности на континенте Юго-Восточной Азии. Реализация этого действия усиливает стимул к поддержанию нестабильного положения этой страны как можно дольше с целью создания препятствий для безопасности и развития региональных стран-соперников сверхдержав. То есть Афганистан рассматривается как подходящее место для выращивания и экспорта агентов региональной безопасности. То есть некоторые страны с помощью талибов стремятся создать в Центральной Азии конфликтный очаг, а потом предложить свою "помощь" по его нейтрализации. То есть, сначала отдать страны на растерзание террористических групп.

Таким образом, на фоне наблюдения и анализа событий последних месяцев в этой стране, двух прорывов границ в сторону Таджикистана через блокпосты Бадахшана, растет обеспокоенность Таджикистана по поводу опасности превращения Афганистана в убежище для террористических группировок. Из-за обострения внутренних конфликтов и создания небезопасной обстановки на границах с соседними странами, события в Афганистане могут иметь негативные последствия для стран Центральной Азии. Сегодняшний мировой кризис еще более усугубил существующие внутренние конфликты в этой стране, а при вмешательстве внешних кругов существует возможность дезинтеграции страны между военными и политическими группировками. Поэтому Республика Таджикистан, осознавая свою ответственность за обеспечение региональной безопасности в Центральной Азии, стремится снизить напряженность вдоль линии границы путем открытия более шести пунктов приграничной торговли.

Талибы правят афганским народом экстремальными религиозными и этническими методами. Не похоже, что талибы выступают за политический подход в афганском урегулировании и за переговоры о мире в Афганистане. Я вижу очень мало перспектив у сегодняшних правителей для длительного правления страной такими методами. Афганистан будет более изолированным и нестабильным из-за внутреннего противостояния и в группировке "Талибан", которое до сих пор скрывалась: «Эти разногласия имеют место в основном

между прагматиками, желающими продемонстрировать большее взаимодействие и гибкость отношений с международным сообществом, и архиконсерваторами, которые придерживаются деобандийских теологических убеждений, несовместимых с рядом ценностей и политикой международного сообщества», — подчёркивается в недавно опубликованном докладе ООН.

Мы признательны ОДКБ, который вносит огромный вклад в поддержание стабильности вместе с таджикистанскими вооружёнными силами на линии границ. Начальник штаба организации недавно подчеркнул, что ОДКБ не допустит провокаций со стороны Афганистана в отношении территориальной целостности Таджикистана, который является южной границей организации. Предпринимаются меры по военному оснащению границы между Таджикистаном и Афганистаном и оборудованию отдельных участков таджикско-афганской границы. Объединение наших усилий в решении задач безопасности особенно важно на современном этапе, когда отдельные страны региона испытывают определенную разочарованность взаимодействием и сотрудничеством с талибами. В случае угрозы Таджикистану с афганской территории Коллективные силы Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) отреагируют в течение 12 часов.

Таким образом, нестабильность в Афганистане сохраняется, но ситуация пока не носит критического характера для безопасности странам ЦА. Республика Таджикистан занимает твердую позицию в отношении установления политического сотрудничества с Афганистаном, и она уже четко заявлена высшим политическим руководством страны. В настоящее время большинство стран мира и международные организации исходят из такой позиции, и в центре ее - создание инклюзивного правительства, уважение и почитание прав и свобод всего народа страны.

РТ стремится наладить отношения с разными афганскими политическими силами, старается аккуратно и грамотно выстроить диалог с лидерами различных групп афганского Сопротивления. Мы знаем, что и другие внешние игроки и соседи Афганистана тоже сегодня ищут альтернативные силы, с которыми можно будет оказывать определенное влияние на талибов. Такой силой для некоторых заинтересованных, в том числе России становится Фронт свободы Афганистана (ФСА) отставного генерала Зия Ясина. Согласно имеющимся сведениям, потенциал у ФСА гораздо больше, чем у Фронта национального спасения Афганистана (ФНСА) Ахмада Масуда-младшего и в отличие от ФНСА движение генерала Ясина действует на всей афганской территории, а не только в Панджшерском регионе. Кроме того, в ФСА воюют не только таджики, но также пуштуны и узбеки. Большинство из них в прошлом офицеры афганской армии и сотрудники полиции. По имеющимся

сведениям, генерал Зия Ясин находился в Ташкенте в те же дни, когда в Узбекистан прибыл шеф Главного управления разведки (ГУР) «Талибан» мулла Абдул Хак Васик для встречи с эмиссарами американской разведки. Представители США использовали это сразу для нескольких важных встреч как с представителем спецслужб «Талибана», так и с лидером антиталибского ФСА. Американцы проявляют растущий интерес к генералу Зие Ясину, поскольку считают его Фронт свободы наиболее сильной группой вооруженной афганской оппозиции.

Можно сказать, что, судя по встречам с этими группами наблюдаются также изменения в афганской стратегии и Кремля[10].

В сентябре текущего года в Душанбе состоялась конференция по проблемам Афганистана, где присутствовали и представители всеафганского движения за мир и согласие с офисом в США. Фронт хочет создания в Афганистане децентрализованной политической системы, создание инклюзивного децентрализованного правительства, основанного на волеизъявлении народа, государства, в котором все этносы будут жить как родственники, под одной крышей, иметь равные права и возможности проживания в согласии между собой и с миром.

В целом позиция нашей страны сводится к тому, что без формирования комплексного политического и этнического правительства в стране невозможно создание эффективной системы управления и обеспечения безопасности, мирного развития. И сегодня, учитывая сложную ситуацию в мире в глобальном масштабе приходит четкое осознание, что в отрыве друг от друга страны ОДКБ не смогут справиться с острейшими проблемами современности. Противостоять им можно только в рамках тесного двустороннего сотрудничества. В этом плане серьезную угрозу безопасности представляет сохраняющаяся сложная военно-политическая ситуация в соседнем Афганистане, где действует ряд религиозно - экстремистских центров и организаций, лагерей террористических и диверсионных подготовок, наблюдается устойчивая тенденция смыкания терроризма с различными формами транснациональной преступности, незаконным оборотом наркотиков.

У стран центральноазиатского региона и ОДКБ имеется общий интерес и консенсус в отношении совместной работы, чтобы предотвратить распространение ситуации с безопасностью в Афганистане и предотвратить дальнейшее увеличение воинствующих террористических сил.

ЛИТЕРАТУРА

1. Afghanistan is the fastest-growing maker of methamphetamine; U.N. drug agency says. By ASSOCIATED PRESS 09/10/2023
2. . Саримсоков З.С. О возможных угрозах безопасности Узбекистана со стороны джихадистских движений Афганистана. //Постсоветские исследования. 2022. №1(5). -с.39-49.
3. Saikal A., The specter of Afghanistan: security in Central Asia. – London, 2021
4. Акимбеков С.М. Афганистан и «Талибан»: от модернизма к архаике, от сопротивления к признанию? // Kazakhstan Journal of Foreign Studies\КИСИ, 2022. №1-2 (3-4).
5. В Таджикистане ликвидировали террористов, проникших из Афганистана. - <https://eadaaily.com/ru/news/2023/09/06/v-tadzhikistane-likvidirovali-terroristov-pronikshih-iz-afganistana>
6. ИГИЛ (организация запрещена в РФ) обращает усилия вербовщиков на этнические меньшинства севера.- <https://eadaaily.com/ru/news/2023/07/30/igil-nachal-verbovku-v-afganistane-i-nazval-talibov-prisluzhnikami-ssha>
7. Искандаров К. Гуманитарная ситуация и проблемы безопасности в Афганистане после прихода к власти «Талибан». // Россия и мир: научный диалог, №2(8), июнь 2023. – с.142-157.
8. Нессар О. М. Генезис и эволюция движения «Талибан». // Россия и мир: научный диалог, №2(8), июнь 2023. – с.20-31.
9. Серенко А. Лидер «Талибана» провозгласил курс на глобальный джихад. URL. \ \ http://www.ng.ru/world/2023-03-29/100_world29032023.html., Ахундзада: В отношениях Афганистана с остальным миром ислам будет на первом месте. - <https://eadaaily.com/ru/news/2023/01/10/ahundzada-v-otnosheniyah-afganistana-s-ostalnym-mirom-islam-budet-na-pervom-meste>
10. Серенко С. В афганской стратегии России наметились радикальные изменения. – Независимая газета, Кирсанов Ф. Тень между Талибаном и Москвой: рецепты легитимации афганского правительства.

**БУҶРОНИ ИМРӯЗИ АҶОНИСТОН ДАР ЗАМИНАИ РАВАНДҶОИ
ГЕОПОЛИТИКИИ ОСИЁИ МАРКАЗИ**

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

доктори илмҳои фалсафа, профессор, директори Маркази
тадиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

Муаллиф дар мақола равандрои сиёсии кунунии Афғонистон ва таъсири он ба ҷараёни имрӯзаи рӯйдодҳои кишварҳои Осиёи Марказиро таҳлил кардааст. Таъкид мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба далели қутбӣ будани тартиботи ҷаҳонӣ ва бархӯрдҳои геополитикӣ барои дарёфти роҳҳои истиқрори сулҳу субот дар Афғонистон, сояҳои таҳдиду ҷолишҳои дар минтақа фарогирандари ҷиддӣ қабул мекунад. Дар ин шароит Тоҷикистон наметавонад аз талошҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ барои дарёфти механизмҳои ҳамкорӣ дар масъалаи Афғонистон дар канор монад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба ҳалли мушкилолоти сиёсии минтақа нишастҳо, конференсҳо ва дигар чорабиниҳоро фаъолона мизбонӣ мекунад.

Калидвожаҳо: геополитика, равандрои сиёсӣ, “Толибон”, бӯҳрони сиёсӣ, Осиёи Марказӣ, Афғонистон, ҷалбнамӣ, бесуботӣ, минтақа, СААД, ИМА, ҳуқуқи байналмилалӣ.

MODERN CRISIS IN AFGHANISTAN ON THE BACKGROUND OF GEOPOLITICAL PROCESSES IN CENTRAL ASIA

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON,

D. Sc. in philosophy, professor, director of the Center for strategic research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

The author of this article analyzes the current political processes in Afghanistan and its impact on the current course of events in the countries of Central Asia. It is emphasized that the Republic of Tajikistan takes seriously the shadows of threats and challenges looming over the region due to the polarity of the world order and its approaches to finding ways to establish peace and stability in Afghanistan. Under these conditions, Tajikistan cannot be on the periphery of international and regional efforts to find mechanisms of cooperation on the issue of Afghanistan; it actively hosts participants in meetings, conferences and other events devoted to this problem.

Keywords: Geopolitics, political processes, Taliban, political crisis, Central Asia, Afghanistan, recruitment, instability, region, CSTO, USA, international law.

ЭМОМАЛИ РАХМОН – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПОЛИТИК МИРОВОГО УРОВНЯ

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН

доктор политических наук, заместитель директора Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки 40;
Тел.: 992-372-21-41-63; e-mail: mts-05022019@mail.ru

В данной статье анализируются миротворческая и созидательная роль личности уважаемого Эмомали Рахмона в становлении и укреплении национальной государственности Республики Таджикистан. Отражая в статье мировой и богатый опыт Лидера наций, автором обосновывается его роль как успешного и опытного политического лидера в поддержании стабильности, развитии сотрудничества и расширении созидательной интеграции.

Приводя высказывания региональных и мировых лидеров о статусе и признании уважаемого Эмомали Рахмона как опытного политического лидера в международной политике, автор в очередной раз подтверждает высокую оценку заслуг этого выдающегося политика мирового уровня, вносящего вклад в решение важных региональных и мировых проблем.

Кроме всего, автор рассматривает международные инициативы уважаемого Эмомали Рахмона, которые, как подтверждает практика, являются эффективными предложениями в решении реальных проблем человечества и тематики, которых по сей день являются актуальными и востребованными.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, Президент, Республика Таджикистан, Центральная Азия, политика, мир, безопасность, сотрудничество, политический опыт, политический лидер, международная инициатива, международный опыт, ООН.

Безусловно, развитие и расширение взаимодействия со странами мира, в частности со странами Центральной Азии с начала обретения независимости и по сей день считается одним из наиболее важных и приоритетных направлений во внешней политике Таджикистана, проводимой под мудрым руководством основоположника внешней политики страны, уважаемого Эмомали Рахмона.

Лидер Нации Эмомали Рахмон с глубоким политическим пониманием подходил к тому, что решение чрезвычайно трудных и комплексных задач

строительства и укрепления национальной государственности и формирования ее экономической мощи невозможно без всеобъемлющего политического и экономического сотрудничества со странами региона и мира.

Таджикистан под мудрым руководством Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, принимая во внимание политику добрососедства, традиционные узы дружбы, историческую и культурную общность, взаимное доверие и общее понимание решения актуальных национальных и региональных вопросов, с первых дней своей независимости определил сотрудничество со странами Центральной Азии приоритетом в своей внешней политики, и постоянно стремился к развитию и расширению этого сотрудничества.

Кроме того, Лидер нации, рассматривая всестороннее региональное сотрудничество в качестве важнейшего и эффективного способа решения политических, торгово-экономических, экологических, а также вопросов безопасности, неустанно выступает за мир, стабильность, устойчивое развитие региона, а также за мирное и дружественное сосуществование его народов.

Именно эти стремления привели к тому, что сегодня в нашем регионе усиливается атмосфера интеграции и понимания общей судьбы государств и их народов, а роль Таджикистана под руководством Лидера нации Эмомали Рахмона, как успешного и опытного политического лидера в поддержании стабильности, развитии сотрудничества и расширении созидательной интеграции широко признана в регионе.

Доказательством этих заявлений является тот факт, что 6 августа 2021 года на основе совместного решения глав государств Центральной Азии в Туркменистане, г. Туркменбаши, в ходе Консультативной встречи глав государств Центральной Азии – Лидеру Нации, Президенту Республики Таджикистан, уважаемому Эмомали Рахмону за заслуги в развитии дружественных отношений, добрососедства, взаимопонимания и сотрудничества государств Центральной Азии, укреплении мира и безопасности в регионе, продвижении совместных интересов и инициатив стран региона на международной арене была вручена первая высшая награда – “Почетный знак Глав государств Центральной Азии”, которая обладает безусловно важным значением.

Совместное решение глав государств Центральной Азии о признании Президента Республики Таджикистан достойным этой награды действительно является знаком высокой оценки заслуг этого выдающегося политика мирового уровня, вносящего весомый вклад в решение важные региональных и глобальных проблем.

Вручение этой награды, в очередной раз подтверждает престиж и влияние этого мудрого человека, благоразумного политика, лидера на международной

арене, а также является признанием метода управления Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона как возродителя нового и независимого Таджикистана, а также инициатора региональных и глобальных инициатив.

Кроме того, это признание еще раз доказало, что таджикская нация, являясь одной из древнейших наций, обладающей многовековой историей государственности, передает опыт государственности и государственного управления другим народам и нациям региона, сохраняя при этом веками его уникальность.

Следует отметить, что влияние Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, играя важную и ключевую роль в решении региональных и глобальных вопросов, вносит свой ценный вклад в сохранении мира и стабильности, развития региона и мира.

Таджикистан под руководством Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона участвуя во всех международных мероприятиях направленных на искоренение нежелательных явлений, прославился в качестве активного участника международного антитеррористического сообщества.

Республика Таджикистан находится на переднем крае борьбы с угрозой экстремизма и терроризма, защищая не только регион, но и территории вокруг него от трагических последствий этого явления.

Принимая во внимание тот факт, что Республика Таджикистан имеет большой опыт и вклад в борьбе с терроризмом и экстремизмом, наша страна под руководством Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в этом вопросе признана ведущим и инициативным государством на региональном и глобальном уровне.

Например, прекращение войны и установление мира в Таджикистане является достойным подвигом для всех народов Центральной Азии, поскольку война в Таджикистане могла бы втянуть в пламя соседние страны, как и война в Сирии.

Более того, высказываясь о значимой роли Лидера нации Эмомали Рахмона в решении региональных и мировых вопросов, следует упомянуть слова одного из бывших президентов Центральноазиатской страны, который отметил, что если бы Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон не предотвратил экстремизм в регионе в первые годы независимости, сегодня регион Центральной Азии превратился бы в очаг нестабильности.

Другими словами, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон еще 30 лет назад, выступая с трибуны ООН, а также с других высоких мировых трибун призывал международное сообщество к решению кризиса в Афганистане, а также предупреждал об угрозах, исходящих из этой страны. Некоторые страны поначалу, в силу различных факторов, всячески

сторонились этой проблемы, заявляя, что это не проблема их региона. Они призывали, самостоятельно решать эту проблему.

Однако когда эта проблема охватила и их страны, только тогда, с опозданием, они осознали масштаб вызовов и угроз, исходящих из Афганистана. Исходя из этого, можно констатировать, что рассмотрение и прогнозирование, региональных и глобальных проблем, входят в приоритетную повестку дня Лидера нации Эмомали Рахмона.

Кроме того, следует отметить, что Президент Республики Таджикистан занимает достойное место в списке выдающихся личностей мира. Политический образ уважаемого Эмомали Рахмона признан в качестве успешного политического лидера, который наряду с заслугами перед нацией и государством таджиков также является инициатором глобальных мер и предложений.

Стоит отметить, что выступления Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона на международных и региональных форумах всегда основываются на конструктивных предложениях и инициативах, направленных, прежде всего, на обеспечение безопасности и устойчивого совместного развития, укрепление сотрудничества и отношений между государствами, а также на повышение уровня благосостояния народов региона [2].

Учитывая общность задач стран региона в решении современных вызовов и угроз, представленные Таджикистаном международные инициативы и предложения являются своевременными и практическими.

Одной из важных инициатив Республики Таджикистан, предложенная под непосредственным руководством уважаемого Эмомали Рахмона, является вовлечение международного сообщества в решение водных и климатических проблем.

Следует отметить, что более 60 процентов водных ресурсов Центральной Азии формируются в Таджикистане. В связи с этим в эпоху независимости по инициативе Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Генеральная Ассамблея ООН приняла 10 резолюций по водным вопросам. Эти резолюции способствовали продвижению водных проблем на глобальном уровне и внесли значительный вклад в привлечение все большего внимания международного сообщества к необходимости их решения.

Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, осознав важность воды для жизнедеятельности стран региона, предложил ООН новую инициативу по объявлению «2025 года – Международным годом защиты ледников», которая единогласно была принята.

Данная инициатива Президента Таджикистана будет способствовать созданию уникальной и значимой платформы глобального сотрудничества, а

также может внести ценный вклад в обеспечение климатической безопасности на всей планете.

1 сентября 2023 года Генеральная Ассамблея ООН по очередной инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона единогласно приняла резолюцию “Последующие шаги Конференции ООН по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода реализации целей Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития 2018-2028гг»» [3].

Следует отметить, что впервые данная инициатива была озвучена 22-24 марта 2023 года в Нью-Йорке уважаемым Лидером нации во время Водной конференции ООН.

Таким образом, международное сообщество утвердило очередную инициативу Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона о проведении в 2028 году Конференцию Организации Объединенных Наций в Таджикистане по комплексной итоговой оценке реализации целей Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития 2018-2028гг».

По сути, планируемая в Республике Таджикистан (в 2028 году), Конференция ООН по водным вопросам станет уникальным историческим событием, который будет способствовать дальнейшему повышению авторитета и влияния республики на международной арене.

В этом ключе, хотел бы обратить ваше внимание на важный исторический этап, относительно инициатив стран мира предложенных в рамках ООН, в том числе инициатив Таджикистана, а также специальных резолюций ООН по ним. С 1999 года, то есть с момента предложения первой международной инициативы Таджикистана, ООН в соответствии с предложениями стран мира в различных областях принимала специальные резолюции об объявлении каждого года определенным наименованием, исходя из той или иной конкретной темы. Большинство этих резолюций в настоящее время не действуют по своей сущности и характеру или срок их реализации истек, в связи с чем поддерживать актуальность их тематик или продолжить работу по их реализации становится невозможным. Однако наряду со всеми резолюциями ООН, касательно инициатив стран мира, принятыми в период с 1999 по 2023 год, я должен особо отметить, что международные инициативы Республики Таджикистан по воде, от которого зависят все живые существа на планете, являются единственными активными и действующими резолюциями и инициативами. Сегодня эта тема и далее развивается во внешней политике Республики Таджикистан в рамках водной дипломатии, принимаются специальные резолюции ООН в соответствии с очередными инициативами нашей страны. Следует отметить, что тематика, предложенных инициатив

Республики Таджикистан на мировом уровне, является подтверждением проверенной и дальновидной политики основоположника внешней политики Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона.

Также, весьма эффективными и практическими являются усилия уважаемого лидера нации Эмомали Рахмона по справедливому распределению водных ресурсов в регионе. В своих выступлениях он неоднократно выражал готовность Таджикистана предоставлять странам региона возможность использования воды Сарезского озера, что обусловлено гуманитарной и миролюбивой политикой Лидера нации и его достойным служением всем народам региона.

Кроме того, необходимо отметить, что Республика Таджикистан под непосредственным руководством уважаемого Эмомали Рахмона сегодня признана инициатором двух важных глобальных процессов, а именно «Душанбинского процесса по водному вопросу» и «Душанбинского процесса по борьбе с терроризмом».

Действительно, инициативы и усилия Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона по интеграции, объединению и всеобщему сближению стран Центральной Азии являются важными, своевременными и в целом положительно воспринимаются соседними странами, поскольку все они направлены во имя мира и безопасности, стабильного развития и светлого будущего Центральноазиатского региона. Президенты стран региона, выражая особое признание и уважение Президенту Республики Таджикистан, уважаемому Эмомали Рахмону, высоко оценивают его созидательную деятельность.

Подтверждением этому является, тот факт, что лидеры мировых держав, а также региональных стран в своих выступлениях неоднократно упоминая о богатом и успешном опыте политического лидерства, а также о деятельности выдающегося политика мирового уровня, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, не раз награждали его высшими наградами, в том числе Почетными знаками и знаками Благодарности.

В частности, принимая во внимание ключевую роль и ценный вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в укреплении дружбы, создании блестящего примера сотрудничества между странами Центральной Азии, а также расширении взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества между ними, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон, в знак дани уважения и признательности был награжден высшими наградами Казахстана, Туркменистана и Узбекистана

Президент Республики Узбекистан, уважаемый Шавкат Мирзиёев высказываясь о личности уважаемого Эмомали Рахмона отметил следующее: «Мы знаем Вас как выдающегося государственного деятеля современного

Таджикистана, великого сына своего народа и истинного лидера, трудящегося с большим упорством во имя мира и процветания своей страны» [4].

Возрастание престижа и мировой популярности Президента нашей страны происходит, прежде всего, за счет успехов в его профессиональной деятельности, беспрецедентных заслуг, созидательных мыслей и идей, а также уровня популярности среди жителей Таджикистана, региона и мира.

Многие мировые лидеры высокого уровня высказываются о статусе и признании уважаемого Эмомали Рахмона как опытного политического лидера в международной политике. Продолжая эту мысль, можно процитировать речь Председателя Китайской Народной Республики Си Цзиньпина на первом Саммите глав государств «Китай – Центральная Азия», который выразил следующее мнение: «Вы, господин Президент, самый опытный политик среди нас - глав государств, который стоял у истоков создания Шанхайской организации сотрудничества. Вы очень мудрый, опытный и дальновидный политик и играете важную роль в развитии двусторонних отношений. Ваши предложения и мнения чрезвычайно важны для нас».

Действительно, уважение и признание политического лидера нашего государства на мировом уровне – это уважение и признание нации, государства и независимости нашего родного Таджикистана.

Именно лидерские качества, храбрость, смелость, решительность в принятии политических решений, а также политическая мудрость и социальная справедливость главы таджикского государства прославили его не только в стране, но и за рубежом[1].

Стоит отметить, что международные инициативы, выдвинутые лидером нации Эмомали Рахмоном всегда находили поддержку со стороны государств Центральной Азии. Республика Таджикистан ценит эту поддержку и этому подтверждение реализуемая политика добрососедства и взаимной поддержки по отношению к странам Центральной Азии. Мы уверены, что эти действия внесут большой вклад в развитие региона.

В тоже время, хотелось бы подчеркнуть, что Таджикистан всегда поддерживал, и будет далее поддерживать глобальные инициативы стран Центральной Азии в рамках ООН, направленные на процветание региона.

Таким образом, следует отметить, что глобальные инициативы Таджикистана являются действенными и эффективными предложениями в решении реальных проблем человечества, а их цели и задачи в зависимости от их приоритетов были сформулированы очень мудро.

Проверенная и взвешенная позиция Таджикистана, несомненно, и далее будет способствовать укреплению международного авторитета Таджикистана и дальнейшему прославлению страны как влиятельной, созидательной силы региональной стабильности.

В заключение, следует отметить, что уважаемый Эмомали Рахмон является успешным политическим лидером, выдающимся политиком мирового уровня, гарантом защиты национальных и региональных интересов и имиджа таджикской нации в регионе и мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Муҳаммад Абдурахмон. Эмомалӣ Раҳмон - Сарвари сиёсии сиёсии муваффақ // <https://khovar.tj/2023/06/emomal-ra-mon-sarvari-siyosii-muvaffaprezidenti-to-ikiston-tanzimgari-tashabbus-oi-navi-a-on-niz-meboshand/> 01.06.2023

2. Муҳаммадзода П.А. Инициативы Республики Таджикистан как фактор развития и укрепления политики добрососедства в Центральной Азии в современных условиях международных отношениях // Международные отношения и безопасность. 2023. № 1 (5). С. 17-23.

3. Принятие резолюции, предложенной Республикой Таджикистан в Генеральной Ассамблее ООН//<https://mf.tj/ru/main/view/13259/prinyatierezolyutsii-predlozhennoi-respublikoi-tadzhikistan-v-generalnoi-assamblee-onn>. 05.09.2023 11:49

4. Шавкат Мирзиёев поздравил Эмомали Рахмона с 70-летием // <https://www.xabar.uz/ru/siyosat/shavkat-mirziyoyev-emomali-rahmonni-tabrikladi>. 05.10.2022 13:29

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН — СИЁСАТМАДОРИ БАРҶАСТАИ САТҲИ ҶАҶОНӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН

Доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40;
тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Дар ин мақола нақши сулҳҷӯёна ва созандаи шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаққул ва таҳкими давлатдорӣи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ғании Пешвои миллатро инъикос намуда, нақши ўро ҳамчун сарвари муваффақу ботачрибаи сиёсӣ дар ҳифзи субот, рушди ҳамкориҳо ва тавсеаи ҳамгироии созанда асоснок нишон додааст.

Муаллиф бо истинод ба изҳороти раҳбарони кишварҳои минтақа ва ҷаҳон дар бораи мақом ва эътирофи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари ботачрибаи сиёсӣ дар сиёсати байналмилалӣ, бори дигар баҳои

баланди хизматҳои ин сиёсатмадори барҷастаи сатҳи ҷаҳонӣ, ки дар ҳалли масъалаҳои муҳими минтақавӣ ва ҷаҳонӣ саҳм мегузорад, тасдиқ менамояд.

Илова бар ин, муаллиф ташаббусҳои байналмиллалии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро мавриди баррасӣ қарор дода ва он тавре ки амалия тасдиқ мекунад, пешниҳодҳои муассир дар ҳалли мушкилоти воқеии башарият ва онҳо мавзӯҳои мебошанд, ки имрӯз ҳам серталабанд ва муҳимияти рӯзмарра доранд.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, Президент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Осиеи Марказӣ, сиёсат, сулҳ, амният, ҳамкорӣ, таҷрибаи сиёсӣ, сарвари сиёсӣ, ташаббуси байналмилалӣ, таҷрибаи байналмилалӣ, СММ.

EMOMALI RAHMON – OUTSTANDING GLOBAL LEVEL POLITICIAN

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,

D. Sc. in Political Science, deputy director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 40;
tel.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

This article analyzes the peacemaking and creative role of the personality of the esteemed Emomali Rahmon in the establishment and strengthening of the statehood of the Republic of Tajikistan. Reflecting the world and rich experience of the Leader of Nations, the author substantiates his role as a successful and experienced political leader in maintaining stability, developing cooperation and expanding creative integration.

Citing the statements of regional and world leaders on the status and recognition of Emomali Rahmon as an experienced political leader in international politics, the author once again confirms the high assessment of the merits of this outstanding global level politician who contributes to the solution of important regional and world problems.

In addition, the author considers the international initiatives of Emomali Rakhmon, which, as practice confirms, are effective proposals in solving real problems of humanity and topics that are still relevant and in demand.

Keywords: Emomali Rahmon, President, Republic of Tajikistan, Central Asia, politics, peace, security, cooperation, political experience, political leader, international initiative, international experience, UN.

**УМУМИЯТ ВА ТАФОВУТИ ТАТБИҚИ НЕРУИ НАРМИ
АБАРҚУДРАТҶО ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи муносибатҳои
байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУҶА ГАДОМАДОВИЧ,

докторанти ихтисоси муносибатҳои байналмилалӣ (6D020200)
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: (+992) 985-40-61-63; email: sharifkhuj@mail.ru

Дар мақола умумият ва тафовути татбиқи неруи нарми абарқудратҷо дар Осӣи Марказӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки неруи нарм яке аз воситаҳои муассири татбиқи сиёсати хориҷии кишварҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Кишварҳои абарқудрат дар баробари истифода аз василаҳои маъмулии таъсиррасон, ба усулҳои нарм рӯ оварда, тавассути он манфиатҳои худро дар Осӣи Марказӣ таъмин менамоянд. Барои ҷолибияти симои худ қудратҷо ба ғайр аз усулҳои умумии фарҳангӣ, фазои иттилоотӣ ва ҷалби донишҷӯён, инчунин, бо услубҳои хосса неруи нарми худро роҳандозӣ менамоянд.

Дар мақола таъсири механизмҳои асосии истифодабарии неруи нарми қудратҷо дар Осӣи Марказӣ инъикос шудааст. Муаллиф ишора менамояд, ки Русия ва ИМА тавассути василаҳои гуногун – пешниҳоди шаҳрвандӣ ва ҷойи кору зиндагӣ неруи нармро роҳандозӣ менамоянд, ки танҳо ба ин кишварҳо хос мебошад. Дар баробари ин, муваффақияти кишварҳо дар самти таъсиррасонӣ тавассути фазои иттилоотӣ, ВАО ва кинематография мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Инчунин, дар мақола муваффақияти ҳар як кишвари бузург дар истифодаи неруи нарм, махсусияти истифодаи василаҳои гуногун нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, дурнамои таъсири неруи нарми қудратҷо ба мафкураи сокинони минтақа ва зарурати умқи ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни кишварҳои Осӣи Марказӣ ба таври возеҳу рӯшан инъикос шудаанд.

Калидвожаҳо: *Осӣи Марказӣ, абарқудратҷо, неруи нарм, Чин, ИМА, Русия, Ҳиндустон, фишангҳои неруи нарм, пешниҳоди барномаҳои таҳсилотӣ,*

афзалияти маълумоти олий, ҷалби донишҷӯён, таъсири ВАО, кумакҳо барои рушд, пешниҳоди шахрвандӣ, силсилафилмҳо.

Дар ибтидои асри XXI Осиёи Марказӣ яке аз муҳимтарин марказҳои геополитикии ҷаҳони муосир гардид. Нақши геополитикии минтақа бо аҳамияти байниқитъавии он барои алоқаҳои тичоратӣ байни кишварҳои Аврупо, Шарқи Наздик ва Осиё алоқаманд мебошад. Минтақаи Осиёи Марказӣ “гирех”-и нотақрори геополитикӣ ба шумор меравад, ки ҷаҳор қудрати ҳастай – Русия, Чин, Ҳиндустон ва Покистонро ба ҳам мепайвандад.

Минтақаи геополитикии Осиёи Марказӣ ҳудуди васеъ буда, тақрибан 10 дарсади қаламрави қитъаи Осиёро дар бар мегирад, ки дар маркази Авруосиё ҷойгир буда, ба уқёнуси ҷаҳонӣ баромади бевосита надорад. Дар шароити муосир минтақаи Осиёи Марказӣ дар худ тавачҷуҳи зиёди қудратҳои бузургро, бинобар мавҷудияти захираҳои бузурги маводи сӯхт, тилло, мис, уран, инчунин, ҷойгир будани роҳҳои транзитӣ, аҳамияти геоиктисодии баҳри Хазар (Каспий) эҳсос мекунад [18].

Айни замон дар ҷаҳон якҷанд маркази қувва ё қутб амал менамояд. Баъди шикасти низоми дуқутбӣ ҷаҳон ба якқутбӣ табдил нагашт, яъне аз ҷониби як “абарқудрат” дар симои ИМА пурра роҳбарӣ намешуд. Ҳамзамон, бисёрқутбии ҷаҳони муосир қатъӣ намебошад. Аксари қутбҳои мавҷуда–исломӣ, ҳиндӣ, ҷопонӣ ва ҳатто аврупоӣ аз лиҳози аксари нишондодҳо (ҳарбӣ, ба шумули мавҷудияти аслиҳои ҳастай, иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, фарҳангӣ-иттилоотӣ) мутобиқат наменамоянд. Айни замон ба ҳайси чунин марказҳо (ё қутбҳо) метавон фақат Русия, ИМА ва Чинро ҳисобид [5, с. 21]. Қисман ба ин гурӯҳ метавон Ҳиндустонро дохил намуд, ки бо қаламрави васеъ ва захираҳои бузурги инсонӣ, тадриҷан соҳиби иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсӣ гашта, ба абарқудрат табдил меёбад.

Бо дарназардошти чунин вазъият дар минтақа рақобати шадиди абарқудратон ҷиҳати дарёфти ҳаққи истифодаи захираҳои табиӣ, нақши стратегӣ ва транзитии он ҷараён дорад. Барои дастёбӣ ба ҳадафҳои худ қудратҳо на танҳо геополитика ва фишангҳои иқтисодӣ, балки неруи нармро низ истифода менамоянд.

Мебояд ҳадафҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддатеро фарқ намуд, ки тавассути неруи нарм татбиқ мегарданд. Масалан, маълумоти олий ба дастёбии ҳадафҳои дарозмуддат дохил шуда, фаъолияти ВАО–ҳадафҳои кӯтоҳмуддат маҳсуб меёбанд [9, с. 48].

Ҳар як қудрат сиёсати худро бо неруи нарм амалӣ намуда, роҳандозии хосси онро инъикос менамояд, вале дар баробари ин, усулҳои умумӣ возеҳу рӯшан мебошанд.

Осиёи Марказӣ барои Чин яке аз минтақаҳои калидии сарҳадӣ ба шумор меравад, ки дар самти таъмини амният ва захираҳои энергетикӣ муҳим мебошад. Чин дар ҳоли низои эҳтимолӣ бо ИМА ва қатъи гузаргоҳи Малакка, ки тавассути он нафт аз Халиҷи Форс интиқол меёбад, таъмини амнияти худро аз ҳисоби захираҳои Осиёи Марказӣ дар назар дорад [20].

Чин дар раванди дастбӣ ба рушди иқтисодӣ аллакай дар ибтидои солҳои духазорум дар бораи ҷаззобияти симо ва нуфузи худ дар сахнаи байналмилалӣ чораандешӣ намуд. Бинобар дастбӣ ба бозорҳои нави фурӯши молҳои чинӣ, инчунин, афзоиши таъсири сиёсии худ дар сахнаи байналмилалӣ, Чин ҳамзамон бо раванди тақвияти иқтисодии ҷарбӣ чараҳои омӯзиш ва коркарди унсурҳои «неруи нарм»-ро оғоз намуд [6].

Оғози татбиқи сиёсати неруи нарми Чин бо омадани Ху Сзинтао ба сари қудрат дар моҳи март соли 2003 алоқаманд мебошад. Дар сиёсати хориҷии ин марҳалаи Чин махсусиятҳои пайдо шуданд, ки бо истифодаи фишангҳои анъанавии неруи нарм алоқаманд буданд. Моҳи октябри соли 2007 дар анҷумани XVII Ҳизби Коммунистии Чин сиёсати неруи нарми фарҳангӣ ба сифати самти алоҳидаи сиёсати хориҷии кишвар эълон гардид.

Чин самти умумии истифодаи неруи нармро нисбати тамоми кишварҳои минтақа амалӣ намуда, барои ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ стратегияи алоҳидаеро коркард накардааст.

Фаъолияти асосӣ дар самтҳои зерин чараён дорад. Якум, чудо намудани маблағҳои молиявӣ ба роҳбарони кишварҳои минтақа ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, лоиҳаҳои вобаста ба ҳалли масоили иҷтимоӣ, масъалаҳои тандурустӣ, кумаки ҷарбӣ. Масалан, Чин ба Қирғизистон дар солҳои 2010 то 2017 ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ба маблағи 1,5 миллиард доллари ИМА сармоягузорӣ гузоштааст [6].

Самти дуюм ҳамкориҳои фарҳангиву гуманитарӣ буда, таҳкими нақши Чин ҳамчун кишвари муттаҳидро инъикос менамояд, ки ба ҳамкорӣ ва кумаки мутақобила талош дорад. Дар ҷаҳорҷӯбаи ин самт Чин шабакаи донишқадаҳои Конфутсийро рушд медиҳад, ки аз соли 2004 дар Кореяи Ҷанубӣ оғоз ёфтааст. То соли 2020 Чин ҳадафи расонидани теъдоди ин гуна донишқадаҳо ба 1000 адад дошт, вале пандемияи “COVID-19” ба ин равиш монеъ гардид. Дар баробари ин, Чин ба кишварҳои хориҷаву наздики худ диққати зиёд медиҳад. Дар 51 кишвари қад-қадӣ тарҳи “Як камарбанд, як роҳ” ҷой гирифта, 135 донишқада ва 129 синфи Конфутсий бунёд гаштааст [20].

Маркази асосӣ барои тавсеаи таъсири фарҳангии чинӣ дар Осиёи Марказӣ пойтахти музофоти Шинҷон (Синзян)–Урумчи мебошад. Аз соли 2010 дар ин ҷо пойгоҳи махсус доир ба густариши забони чинӣ дар кишварҳои минтақа амал мекунанд.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ тақрибан понздаҳ донишқадаи Конфутсий амал менамояд. Пекин таъсири фарҳангиро дар Осиёи Марказӣ бо роҳи таҳсили донишҷӯёни маҳаллӣ дар донишгоҳҳои чинӣ низ густариш медиҳад. Мутобиқи маълумоти Вазорати маорифи ҚМЧ дар соли 2015, шумораи донишҷӯёни қазоқистонӣ дар Чин ба 13,2 ҳазор нафар расида, тайи даҳ сол 3,5 баробар афзоиш ёфтааст.

Шумораи донишҷӯёни қирғиз дар Чин мутобиқи маълумоти моҳи январи соли 2015 тақрибан 10 ҳазор нафарро ташкил дода, теъдоди донишҷӯёни чинӣ дар Қирғизистон ба 1 ҳазор нафар расид.

Теъдоди донишҷӯёни тоҷик дар Чин 2,5 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар Тоҷикистон ду маркази Конфутсий амал менамоянд. Дар маркази аввал, ки соли 2009 дар назди ДМТ ифтитоҳ ёфта буд, аллакай зиёда аз 10 ҳазор нафар ба таҳсил фаро гирифта шуданд. Маркази дуюм соли 2020 дар Бӯстон кушода шуда, мутахассисонро барои соҳаи металлургияи куҳӣ ва саноати нафтӣ омода менамояд. Ҳангоми таҳсил дар ҚМЧ таваҷҷуҳ ба омӯзиши забон ва фарҳанги чинӣ равона мегардад.

Бо мақсади тавсеаи таъсири фарҳангии худ дар Осиёи Марказӣ Чин чорахоро баҳри тақвияти иқтисодии иттилоотии худ роҳандозӣ намуд. Новобаста аз ин, таъсири иттилоотии ҚМЧ дар минтақа айнаи ҳол нисбат ба Русия ё ИМА камтар мебошад.

Барои пешбурди таъсири худ ҚМЧ фаъолон аз чорабиниҳои муҳталиф байналмилалӣ ва намоишгоҳҳо, аз қабili Бозӣҳои олимпии тобистона соли 2008 дар Пекин, инчунин, намоишгоҳи умумиҷаҳонии «Экспо-2010» дар Шанхай соли 2010 (аз 1 май то 31 октябри соли 2010) истифода менамояд.

Дар ҚМЧ мунтазам рӯзҳои фарҳанги миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ, инчунин, чорабиниҳои гуногуни корӣ ва фарҳангӣ баргузор мешаванд, ки ба рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва гуманитарӣ мусоидат менамоянд. Дар кишварҳои минтақа ҳамасола намоишгоҳҳои молҳои миллии Чин, дар Пекин намоишгоҳи Кошғар, дар Урумчи бошад, ярмарка ва форуми иқтисодӣ бо иштироки кишварҳои Осиёи Марказӣ баргузор мешаванд.

Новобаста аз муваффақиятҳои назарраси ҚМЧ дар самти ташаккули симои мусбати Чин дар Осиёи Марказӣ, сармоягузориҳои мустақим, бунёди корхонаҳои муштарак ва кумакҳои молиявӣ башардӯстона дар минтақа ташвиш ва ҳаросҳое мавҷуданд, ки Чин аллакай яке аз бузургтарин ва барои баъзе кишварҳо асоситарин шарик ва сармоягузори иқтисодӣ гардида, тадричан онҳоро ба вобастагии шадиди молиявӣ иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсӣ қарор медиҳад.

Дар Тоҷикистон болоравии вобастагии молиявӣ иқтисодӣ аз ҚМЧ мавриди ташвиш қарор мегирад. То охири соли 2016 сармоягузориҳои чинӣ дар ҷумҳурӣ 1,016 млрд доллари амрикоиро ташкил дод, ҳол он ки

сармоягузориҳои тамоми кишварҳои ИДМ ба ба 950 млн доллари амрикоӣ баробар аст[20].

Айни замон ҳаҷми сармоягузориҳои Чин ба иқтисоди Тоҷикистон ба 2,5 миллиард доллари амрикоӣ расидааст, ки аксари онҳоро сармоягузориҳои мустақим ташкил медиҳанд. Имрӯз дар Тоҷикистон тақрибан 350 ширкат бо иштироки сармояи чинӣ амал менамоянд [21].

Чин то оғози соли 2016 ба Қазоқистон ва Туркменистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон дар ҳаҷми 30 млрд доллар барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва ашёи хом қарзҳо додааст. Бешубҳа, сармоягузориҳои чинӣ ба минтақа ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои зиёд кумак намуданд. Ба ғайр аз инфрасохтор ва комплекси ашёи хом, онҳо ба кишоварзӣ, энергетика, қисман ба саноат равона шуданд, вале ҳамзамон, сарбории қарзии ҷумҳуриҳоро зиёд намуданд (аз ҷумла Тоҷикистон, ки ба 1,2 млрд. доллари ИМА расидааст). Ташвиши ҷиддиро пешниҳоди қарзҳо ба ивази дастрасӣ ба сарватҳои зеризаминӣ ба миён овардааст, ки ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад [19, с. 277].

Ба ғайр аз ин, нисбати Чин шубҳаҳо нисбат ба ҳудуди баҳснок боқӣ мемонанд. Дар Ўзбекистон ва Туркменистон, новобаста аз мавҷуд набудани баҳсҳои ҳудудӣ бо Чин, муносибати умумии нигаронкунанда боқӣ мемонад.

Намунаи муваффақи татбиқи неруи нарми Чинро метавон Созмони Ҳамкории Шанхай номид. Ин ниҳод ҳамчун майдончаи баррасии масоили сарҳадӣ ташкил шуда, тадриҷан ҳамчун механизми самаранокӣ ҳалли масоили марбут ба мубориза бо терроризм, экстремизм, сепаратизм, қочоқи маводи муҳаддир муаррифӣ гардид. Созмон инчунин ба таҳкими алоқаҳои гуманитарӣ байни кишварҳои иштирокчӣ мусоидат намуд.

Дар ҷаҳорҷӯбаи ин созмон аз соли 2008 Донишгоҳи СХШ амал мекунад, ки 80 донишгоҳро намоёндагӣ менамояд, ки ба шабаки байналмилалӣ пайвастанд. Донишҷӯён имкони гирифтани маълумотро аз рӯи тахассуси минтақашиносӣ, экология, энергетика, IT-технология, нано-технология доранд. Забонҳои корӣ русӣ ва чинӣ ба шумор мераванд. Бо шарофати мубодилаҳои таҳсилотӣ донишҷӯён имкони дастрасӣ ба маълумоти васеъ, аз ҷумла дар бораи кишварҳои иштирокчӣ СХШ-ро пайдо намуданд.

Соли 2013 роҳбари ҚМЧ Си Чинпин ҳангоми суҳанрониаш дар шаҳри Остона, дар бораи нақши ИААО ва ҳамроҳангии амали он СХШ таъкид карда, ташаббусро доир ба бунёди «долони иқтисодии Роҳи Абрешим» пешниҳод намуд. Минбаъд ин лоиҳа номи «Як камарбанд, як роҳ»-ро гирифт, ки дар ҷаҳорҷӯбаи он музокирот оид ба бунёди сохтмони роҳи оҳани пайвасткунандаи минтақаи Осиёи Марказӣ бо Чин оғоз гардид. «Як камарбанд, як роҳ» яке аз лоиҳаҳои бузургтарин дар таърихи муносири ҚМЧ ба шумор меравад, ки роҳҳои

хушкӣ ва баҳриро дар бар гирифта, мебояд ба Чин баромадро ба бозорҳои сарватманди кишварҳои аврупоӣ ва давлатҳои халиҷи Форс таъмин намояд [6].

Дар маҷмӯъ, самаранокии неруи нарми ҚМЧ дар Осиёи Марказӣ бинобар таассуроти манфӣ, ҳислати мутамаркази роҳбарии сиёсати фарҳангӣ, набудани арзишҳои умумии фарҳангӣ ва мавзунии муайяни хосси фишангҳои ғарбии созмонҳои ғайридавлатӣ маҳдуд мебошад [20].

Чин барои рафъи ин ҳолат кӯшишҳои муассиреро амалӣ менамояд (аз қабيلي бунёди маҷмааҳои парлумонӣ ва ҳукумати шаҳри Душанбе дар ҚТ, кумаки молиявӣ дар ташаккули коммуникатсия ва инфрасохтори ҳамлу накл дар минтақа дар ҳаҷми 2,6 млрд доллари ИМА, мусоидат ба таъмини амният ва ҳифзи сарҳад бо Афғонистон). Вале новобаста аз ин, нақши бузургро набудани фарҳанги умумӣ, анъанаҳои миллӣ, ҷашнҳо ва оинҳо мебозанд. Душвории омӯзиши забон, махфият, ҳувияти гуногун, таъсири қудратҳои дигар ва ҳарос аз вобастагӣ таъсири Чинро дар минтақа коҳиш медиҳанд.

Сиёсати ИМА дар Осиёи Марказӣ аз нуқтаи назари «Бозии бузург» баррасӣ мегардад. Баъди ғурупошии ИҚШС Осиёи Марказӣ барои Ғарб аҳаммияти хосса касб намуд. ИМА ба хоҳири таъмини манфиатҳои стратегии худ дар минтақа, яъне боздории қудратҳои атрофи Осиёи Марказӣ–Русия, Чин, Эрон ва Ҳиндустон равандҳои сиёсиро бодикқат назорат менамояд. Осиёи Марказӣ дар нигоҳи ИМА ҳамчун минтақаи буферие баромад менамояд, ки имкони назорати амалҳои ҳар як бозингарро фароҳам меоварад [1, с. 60].

Маҳз ба ҳамин хотир ИМА дар роҳи муваффақ гаштани сиёсати худ аз усулҳои маъмулӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ) ва нарм истифода менамояд. Ин амр бештар дар ченаки фарҳангиву гуманитарӣ ифода меёбад. Гап дар сари таъсиси шабакаи хатмкунандагони барномаҳои мубодилаи амрикоӣ меравад. ИМА ба рушди сармояи инсонӣ бо роҳи пешниҳоди барномаҳои гуногуни таълимӣ ва таҳқиқотӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ диққат медиҳад. Сиёсати дастгирӣ ва пешбурди арзишҳои демократӣ ва ҳуқуқи инсон ҷанбаҳои калидии стратегияи сиёсати хориҷии Вашингтон дар тули 30 соли охир ба шумор меравад.

Ҳангоми таҳлили сиёсати ИМА дар минтақа аз нуқтаи назари ченаки фарҳангӣ-гуманитарӣ лаҳзаҳои зеринро таъкид намудан лозим аст.

- арзишҳои умумиинсонӣ ва ғайриғайриҳо ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳангӣ. Ҳунарнамоҳои зиёд, намоишномаҳо, барномаҳои театрӣ, кино дар сатҳи ҷомеа. Ба ғайр аз ин, шабакаҳои иҷтимоӣ.

- ҳаҷми маблағгузории кишварҳои Осиёи Марказӣ бо самти Департаменти давлатӣ дар як сатҳ боқӣ монда, зимни ҳокимияти Трамп коҳиш ёфтанд [8]. Ин маблағгузориҳо дар давраи ҳокимияти Байден бинобар тавачҷуҳ ба бухрони Украина афзоиш наёфтанд.

- вобаста ба шумораи хатмкунандагони барномаҳои мубодила Осиеи Марказӣ ҳеҷ гоҳ самти афзалиятноки сиёсати хориҷии стратегии ИМА, аз ҷумла аз нуқтаи назари фарҳангию гуманитарӣ ба шумор намерафт.

Бояд дар назар дошт, ки кӯшишҳои татбиқи неруи нарм ва афзоиши таъсири ИМА дар қаринаи рақобати амрикоӣ-русиягӣ дар минтақа ҷараён дорад. Осиеи Марказӣ баъди “аз даст рафтани” Афғонистон арзиши муайяни стратегиро барои ИМА аз даст дода, дар қаринаи бӯҳрони Украина боз баъзе кӯшишҳо ҷиҳати дур намудани минтақа аз мадори Русия амалӣ мегарданд.

Яке аз самтҳои асосии таъсиррасонӣ ба даст овардани фазои иттилоотӣ мебошад. Лайкҳо, табрикоти видеои вобаста ба ҷашнҳои миллий ва давлатӣ бо забони давлатӣ дорои ҳадафи муҳим буда, аз ҷониби сафоратҳои ИМА дар кишварҳои минтақа амалӣ мегарданд. Тақвияти оммавии ҷанбаи фарҳангӣ-гуманитарӣ маънои онро надорад, ки ҳамкориҳои ҳарбӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ дуҷумдараҷа гаштаанд. Вале ин самт тавассути шабакаҳои расмӣ роҳандозӣ гардида, дар фазои иттилоотӣ инъикоси васеъ ва муфасссал намеёбанд.

Ҷавонони боистеъдод ва доно аз рӯи барномаҳои Фулбрайт, Маск ва ғайра ба ИМА мераванд. Аксари ҷавонон орзуи дохил шудан ба донишгоҳҳои Гарвард, Массачусетс, Стэнфорд ва ғайраро доранд. Барномаҳои мубодилаи амрикоӣ дар маҷмӯъ, се навъанд: фарҳангӣ, таҳсилотӣ ва касбӣ. Бюрои масъалаҳои таҳсилотӣ ва фарҳангии Котиботи давлатии ИМА 15 барномаи мубодиларо барои Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон, каме камтар барои Туркменистон ва Ўзбекистон пешниҳод менамояд. Сеяки барномаҳо барои хонандагон ва донишҷӯён, якчанд барномаҳои фарҳангӣ (варзиш, мусиқӣ, ҷомеа), инчунин, барномаҳои касбӣ барои омӯзгорон (забон, методика) ва муҳаққиқон пешбинӣ шудааст.

Аз ин рӯ, вижагии амрикоӣ таъсиррасонӣ ба ташаккули оммаи аҳоли аз синну соли мактабӣ то марҳалаи рушди минбаъда мебошад. Азбаски маҳз дар ин ҷо ҷаҳонбинӣ тавсеа меёбад, мушкilot ва имкониятҳои нав ба вучуд омада, арзишҳо тағйир меёбанд. Вале новобаста аз фардияти амрикоӣҳо, онҳо мардуми муътақид буда, дар замирани фаъолнокӣ дар сатҳи ҷомеа ва ихтиёриён ташаккул ёфта, арзишҳои оилавӣ дар ҷомеаи амрикоӣ нақши махсус доранд. Азбаски кишварҳои минтақа дар заминаи асолати миллий ва шарқӣ ташаккул ёфтаанд, ин арзишҳо барои онҳо бегона нестанд, танҳо шароит ва пешниҳоди онҳо каме фарқ менамояд.

Категорияи дигар—идропулиҳо барои гирифтани маълумоти олии (бакалавриат, магистратура, докторантура) мебошад. Ин, бешубҳа, муҳим ва бонуфуз буда, дар рушди шахсӣ таъсири зиёд дорад.

Коромӯзиҳои касбии мавзӯи асосан барои кормандони мақомоти идораҳои давлатӣ пешбинӣ шудаанд, вале таҳлилгарон, намояндагони ВАО низ истисно намешаванд. Дар навбати аввал ғап дар сари сохторҳои таҳсилотӣ ва

таҳқиқоти Департаменти мудофияи ИМА–Маркази аврупоии омӯзиши масоили амниятӣ ба номи Ҷ.Маршалл, Маркази омӯзиши масоили амниятии Шарки Наздик ва Осиёи Ҷанубӣ, Маркази омӯзиши масоили амниятии МОҶО меравад. Ин пажӯҳишгоҳҳо барномаҳо ва курсҳои кутоҳмуддатро доир ба масоили мубраму гуногуни амнияти байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла, терроризм, киберамният, қочоқи маводи мухаддир баргузор менамоянд. Иштирокчиёни ин барномаҳо асосан намоёндагони муассисаҳои давлатӣ–вазорату идораҳои мухталиф, бо шумули вазоратҳои мудофия, қорҳои дохилӣ, хоричӣ ва дигар сохторҳои мебошанд. Масалан, соли 2015-ум 264 қазоқистонӣ хатмкунандагони Маркази аврупоии омӯзиши масоили амниятии ба номи Ҷ.Маршалл гашта, айни ҳол масъалаи таъсиси ассотсиатсияи хатмкунандагон баррасӣ мегардад [8].

Барои расонидани «таъсири нарма» ИМА фаъолони марказҳои захиравии (марказҳо дар назди сафоратҳои, марказҳо-китобхона ва ғайра) худро барои татбиқи «неруи нарма» дар минтақа истифода мекунанд. Дар ин қарина марказҳои забонамӯзӣ, тарғиби фарҳанг ва адабиёти ИМА дар шакли “Тӯшаи амрикоӣ” амал менамояд, ки доираи васеи хонандагони мактабҳои миёна ва донишҷӯёро ҷалб менамояд. Шумораи марказҳои захиравии амрикоӣ дар Осиёи Марказӣ бо марказҳои русӣ тақрибан баробар мебошад: мутаносибан 52 ва 55. Дар баробари ин, ИМА аз оғоз таваҷҷуҳи асосиро ба истифодаи технологияҳои интернетӣ дар сиёсати хоричӣ равона намуда, сомонҳои намоёндагони расмӣ худро ифтиҳо намуд. Бо зуҳури шабақаҳои иҷтимоӣ сафоратҳои ва марказҳои захиравии ИМА дар Осиёи Марказӣ фаъолони аз сомонҳои Facebook, Twitter, YouTube, MySpace истифода менамоянд [16, с. 76].

Яке аз фишангҳои таъсири нармаи ИМА лотереяи «Барномаҳои раводидии гуногунрангии муҳоҷиратӣ» ба шумор меравад, ки ҳадафи он пешниҳоди имкониятҳои баробар барои сокинони ғӯшаҳои гуногуни сайёра мебошад. Ҳукумати ИМА ҳамасола 55 ҳазор грин-картаҳои миёни шаҳрвандони кишварҳои гуногуни олам, ки ҳадафи гирифтани шаҳрвандии ИМА-ро доранд, ба миён мегузорад.

Мутобиқи маълумоти ҳукумати ИМА, таъри солҳои 2003–2012 тарқибан 16 500 қазоқистонӣ соҳиби грин-картаҳои гардиданд. Ин нишондод миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ дуҷум буда, дар ҷойи аввал бо 41 ҳазор нафар Ўзбекистон меистад [22].

Ҳамасола зиёда аз 20 миллион нафар аз тамоми ҷаҳон талаби гирифтани 55 000 раводидро анҷом медиҳанд. Маъмулан, раводиди грин-карта танҳо баъди аз суҳбат гузаштан, дода мешавад. Дар сурати ба қайд гирифтани аҳли оила ин нафарон ҳуқуқи ба ИМА овардани онҳоро ба даст меоранд.

Дар озмуни соли 2022-ум 119262 нафар ҳамчун ғолиб эътироф гардида, ба суҳбат ҷиҳати гирифтани раводид дар сафорати ИМА дар кишвари худ аз 1

октябри соли 2022 то 30 сентябри соли 2023 даъват карда мешаванд. Теъдоди 55 ҳазори онҳо соҳиби раводид ба ИМА мегарданд.

Соли 2022 Ёзбекистон дар ин самт миёни кишварҳои минтақа пешсаф гардида, 5 511 нафар шахрвандони кишвар соҳиби раводиди озмунӣ гаштанд. Ба ғайр аз ин, шумораи зерини шахрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ соҳиби раводиди грин карта шуданд: Қазоқистон (1 978), Қирғизистон (2 846), Тоҷикистон (2 485), Туркманистон (555) [12].

Татбиқи чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ ва барномаҳои таҳсилотӣ дар минтақа ба ИМА имкони тақвияти на танҳо муносибатҳои амрикоиву минтақавӣ, балки нуфуз ва имичи байналмилалӣ худро фароҳам меоварад. Бо дарназардошти равобити мутаозоди ИМА ва Русия тақвияти таъсири амрикоӣ дар минтақа нақши муҳимро дар рӯзномаи сиёсати хориҷии ИМА мебозад. Ин, дар навбати худ, ба тақвияти мавқеи ИМА дар Осиёи Марказӣ ва таъсири амрикоӣ дар минтақа мусоидат хоҳад намуд.

Дар маҷмӯъ, ИМА дорои интиҳоби васеи таъсир ба минтақа буда, бахусус ҷалб дар ҷаҳорҷӯбаи грин-карт барои зиндагӣ дар Амрико, ҷавонони кишварҳои Осиёи Марказиро ҳавасманд месозад. Новобаста аз ин, бинобар таъсири қудратҳои дигар, ташаккули марказҳои нави ҷалби ҷавонон (муҳоҷирон) нуфузи ИМА тадриҷан коҳиш меёбад.

Аз нуктаи назари манфиатҳои геополитикӣ Осиёи Марказӣ барои Русия муҳим мебошад. Федератсияи Русия дар баробари фишангҳои дигар аз неруи нарм истифода менамояд. Дар минтақа дар сатҳи муайян забони русӣ боқӣ монда, дар он шумораи зиёди ҷамъатанони рус зиндагӣ мекунанд. Аз нуктаи назари рушди равандҳои ҳамгирӣ минтақаи Осиёи Марказӣ ба ИДМ, СААД ва ИИАО (қисман) дохил мешавад. Осиёи Марказӣ барои Русия минтақаи муҳими стратегӣ ба шумор меравад, зеро таъсири Русия ҳамчун вориси Иттиҳоди Шуравӣ дар дигар манотиқи ҷаҳон тақрибан боқӣ намондааст.

Дарки аҳамияти Осиёи Марказӣ барои Русия инъикоси худро дар Консепсияи сиёсати хориҷии Федератсияи Русия аз 2013 ёфтааст: “Вазифаҳои аввалиндараҷа рафъи таҳдидҳои муосир, ки аз ҳудуди Афғонистон берун шуда, пешгирии бесуботии вазъ дар Осиёи Марказӣ ва Қафқоз ба шумор мераванд». Дар баъзе асноди дигар таъкид мегардад, ки дар Осиёи Марказӣ «забони русӣ, фарҳанги русӣ ва фазои иттилоотии русзабонро мебояд аз лиҳози аҳамият бо фишангҳои иқтисодӣ ё ҷарбию сиёсии амалӣ намудани манфиатҳои Русия баробарвазн баррасӣ намуд» [9, с. 50].

Русия дар қиёс бо кишварҳои дигар дар истифодаи неруи нарм дар Осиёи Марказӣ афзалият дорад. Якум, минтақаи Осиёи Марказӣ ба равандҳои ҳамгирӣ дар фазои пасошуравӣ ҷалб гардида, дуюм, дар минтақа до ҳол забони русӣ роиҷ мебошад, сеюм бо Русия алоқаҳои хешу таборӣ, дӯстона ва қасбӣ дар сатҳи оммавӣ мавҷуд мебошад [9, с. 50].

Дар Осиёи Марказӣ ҷиҳати татбиқи арзишҳои фарҳангии Русия Бунёди «Русский мир» ва Агентии «Россотрудничество» амал менамоянд. Бунёди «Русский мир» дар Осиёи Марказӣ марказҳо ва синфхонаҳои худро дорад. Шумораи онҳо зиёд нестанд: дар Қазоқистон–3; дар Қирғизистон – 2; дар Тоҷикистон–1; дар Ўзбекистон–4 синфхонаи «Русский мир» амал намуда, дар Туркменистон на марказ ва на синфхонаи «Русский мир» вучуд надорад [15].

Намояндагҳои Агентии «Россотрудничество» дар ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ амал намуда, ҳамзамон, дар Қазоқистон–дар ду шаҳр: Алмаато ва Остона ба қайд гирифта шудаанд. Агентӣ мулоқоти ҳамватанони бурунмарзиро дар минтақа таъмин карда, бо шарикон ҳамкорӣ менамояд, ба рушди ҳамкориҳои гуманитарӣ ва тамбиқи ҳамкориҳои донишгоҳҳои минтақа ва Русия мусоидат мекунад.

Маълумоти олий–соҳаи дигари амалӣ намудани «неруи нарм»-и Русия ба шумор меравад. Омода намудани хонандагони хориҷӣ иштирок дар ташаккули элитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, техникаи кишварҳои хориҷиро пешбинӣ менамояд. Донишҷӯён аз кишварҳои Осиёи Марказӣ инчунин, метавонанд ба филиалҳои донишгоҳҳои Русия, аз ҷумла ба филиалҳои ДДМ, дохил шаванд, ки дар Остона ва Душанбе амал менамоянд. Донишгоҳҳои муштарак, аз қабили Донишгоҳи славянии Қирғизистону Русия ба номи Б.Н.Елтин, Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия дар минтақа фаъолият доранд. Имконияти дигари шиносӣ бо низоми маълумоти олии Русия барои донишҷӯён аз Осиёи Марказӣ донишгоҳҳои шабакавии ИДМ ва СҶШ мебошад. Донишгоҳи шабакавии ИДМ донишгоҳҳоро аз Осиёи Марказӣ–Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон дар бар мегирад. Ба донишгоҳи шабакавии СҶШ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ донишгоҳҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд.

Мутобиқи маълумоти гуногун, соли 2017 дар Русия тақрибан 70 ҳазор нафар қазоқистонӣ, 20 ҳазор нафар тоҷикистонӣ, 16 ҳазор нафар қирғизистонӣ ва тақрибан 17 ҳазор нафар ўзбекистонӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд [10].

Ҷиҳати татбиқи неруи нарм Русия аз ВАО, кинематография ва театрҳо истифода менамояд. Дар тамоми кишварҳои минтақа шабакаҳои телевизионии Русия паҳш гардида, дар шаҳрҳои бузург театрҳои русӣ амал менамоянд. Зиёда аз ин, нақши забони русӣ дар фазои иттилоотии минтақа назаррас мебошад.

Инчунин, яке аз механизмҳои амалӣ намудани неруи нарми Русия дар Осиёи Марказӣ пешниҳоди шахрвандӣ ба шумор меравад. Моҳи март соли 2017 Кумитаи корҳои миллатҳо дар Думаи давлатии Федератсияи Русия дар маҷмуъ, лоиҳаи қонунро тасдиқ намуд, ки тартиби пешниҳоди шахрвандии Русияро ба хориҷиён тағйир дода, "донандагони забони русӣ"-ро ба таври нав муайян менамояд [3].

Аз ҷумла, пешниҳод мегардид, ки барои нафарони дар замони Иттиҳоди Шуравӣ таваллудшуда имтиёз дода шавад. Дар ин замина, аз соли 2018 шумораи афроде, ки шаҳрвандии Русияро қабул мекунанд, ҳамасола афзоиш меёбад: дар соли 2018 тақрибан 269 ҳазор нафар, дар соли 2019 қариб 498 ҳазор, дар соли 2020-ум 656 ҳазор, дар соли 2021-ум 735 ҳазор, дар соли 2022-юм 691 ҳазор нафар. Аксари онҳое, ки соли 2022 шаҳрвандии Русияро гирифтаанд, сокинони Украина мебошанд. Онҳо тақрибан 43% – 297 ҳазор нафарро ташкил доданд. Дар ҷойи дуюм шаҳрвандони Тоҷикистон бо нишондиҳандаи 174 ҳазор нафаранд. Минбаъд Арманистон (45 ҳазор), Қазоқистон (42) ҳазор), Ўзбекистон (27 ҳазор) ва Озарбойҷон (23 ҳазор) ҷой гирифтанд [17].

Инчунин, мебоияд таъкид кард, ки Русия ҳамчун вориси Иттиҳоди Шуравӣ фишанги нотакрори неруи нарм, ба мисли таърихи ягонро дорад. Масалан, таҷлили солгарди Рӯзи Ғалаба нишон медиҳад, ки он метавонад ҳамчун омили муттаҳидкунанда барои миллионҳо одамон на танҳо дар фазои ИДМ, балки берун аз фазои он баромад намояд. Соли 2017 дар ҷорабинии «Полки абадӣ» сокинони зиёда аз 70 кишвар иштирок намуданд. Ба ғайр аз Русия, таҷаммуи васеи оммавӣ дар Беларус, Молдава, Қазоқистон ва Украина ба назар расид [10].

Дар маҷмӯъ, Русия неруи нармро барои ҳузур дар минтақа истифода менамояд, вале дар бораи мавҷудияти стратегияи комили Русия оид ба истифодаи неруи нарм дар минтақа сухан гуфтан нашоияд. Амалан, гап дар бораи амалҳои алоҳида дар самтҳои мухталиф меравад. Дар баробари ин Русия, аз ҳама камтар ба ҷолибияти намунаи худ диққат медиҳад [9, с. 48]. Умуман, Русия дар муқоиса бо бозингарони дигар афзолият дорад, ки дар гузаштаи умумии муштарак, таъсири бузурги забони русӣ ва пешниҳоди шаҳрвандӣ ифода меёбад.

Яке аз бозингарони геополитикӣ дар минтақа, ки аз неруи нарм истифода менамояд, Ҳиндустон ба шумор меравад. Минтақаи Осиёи Марказӣ дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон ҷойгоҳи махсус дорад. Захираҳои фаровони маводи сӯхт, уран, инчунин, наздикии ҷуғрофӣ ба Осиёи Ҷанубӣ ҷаззобияти ин минтақаро барои Ҳиндустон муайян намудааст. Новобаста аз он, ки концепсияи неруи нарм ҳеҷ гоҳ расман ба доктринаи сиёсати хориҷии Ҳиндустон ворид нагаштааст, нақши афзоиандаи он ҳарчи бештар дар суҳанрониҳои сиёсатшиносони машҳур ва мансабдорони баландпояи давлатӣ таъкид мегардад. Соли 2004 вазирӣ корҳои хориҷии Ҳиндустон Яшвант Синха дар бораи ворид намудани неруи нарм ба фишангҳои сиёсати хориҷии кишвар ба таври возеҳу рӯшан таъкид намуд [11, с. 424].

Неруи ҷаззоби Ҳиндустон ҳамеша дар хиради таърихӣ ва мероси фарҳангӣ ниҳон буд, ки ба ғояҳои ҳамоҳангӣ ва адолат асос ёфта буданд. Бо

дарназардошти ин амр неруи нарми Ҳиндустон ба панҷ чиз таъя менамояд: анъанаҳо, истеъдоди шахрвандони ҳиндӣ, сайёҳӣ, тиҷорат ва технологияҳо»[11, с. 425].

Яке аз ниҳодҳои бисёрҷонибаи амалӣ намудани манфиатҳои (неруи нарм) Ҳиндустон дар Осиёи Марказӣ СҲШ ба шумор меравад. Ҷаззобияти СҲШ барои Ҳиндустон бо омилҳои зерин алоқаманд мебошад. Якум, нақши муҳимро мавқеи муфиди геополитикии созмон ишғол менамояд, ки ду қудратҳои ҷаҳонӣ—Чин ва Русияро мепайвандад. Дуюм, қарри кишварҳои узви СҲШ аз захираҳои табиӣ ғанӣ аст. Сеюм, СҲШ метавонад ба Ҳиндустон дастрасиро ба кишварҳои Осиёи Марказӣ фароҳам оварад [26].

Ба арзишҳои сиёсии Ҳиндустон мебошад модели демократиеро ворид намуд, ки на танҳо ба таъмини идораи намояндагӣ ва иштироки васеи сиёсӣ, балки ба рафъи ихтилофҳои қавмию динӣ равона шудааст. Хусусиятҳои калидии модели мазкур дар марказгурезии васеъ ва ҷун натиҷа, қафолати истиклоли нисбии субъектони федератсияи демократӣ дар намояндагии тамоми гурӯҳҳои қавмӣ ва динӣ дар сатҳи давлатӣ ифода ёфта, таҳаммулпазирӣ ва идораи озоиштаи арзишҳои демократиро таъмин мекунад [4, с. 46].

Мақоми муҳимро дар сохтори неруи нарми Ҳиндустон технологияҳои иттилоотӣ ишғол менамояд. Бахши IT-и ҳиндӣ нишондиҳандаи ҳамгироии муваффақи Ҳиндустон ба иқтисоди ҷаҳонӣ, модели самараноки ҳавасмандсозии иқтисоди миллӣ, бунёди иқтисоди пасосаноатӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ дар кишвар ба шумор меравад.

Бо таъя ба стратегияи таъмини манфиатҳои миллӣ давлати Ҳиндустон неруи нармро паҳн менамояд. Дар ҷаҳорҷӯбаи амалӣ намудани ин вазифа кишвар аз се василаи паҳннамоӣ—ниҳодҳои давлатии ҳамкориҳои бисёрҷонибаи фарҳангӣ-таҳсилотӣ, анҷуман ва созмонҳои байналмилалӣ, қумакҳои молиявӣ дар самти муносибатҳои дӯҷониба ва бисёрҷониба истифода менамояд. Ба гурӯҳи якум, пеш аз ҳама, Шурои ҳиндӣ доир ба робитаҳои фарҳангӣ (ICCR) [24], Барномаи ҳамкориҳои техникӣ ва иқтисодии ҳиндӣ (ITEC) дохил мешаванд[25]. Шуро ба иҷрои вазифаҳои паҳши арзишҳои анъанавии фарҳангии Ҳиндустон, муттаҳид намудани диаспораҳои ҳиндӣ дар хориҷа ва дастгирии робитаҳои дохили онҳо машғул мебошад. Барои ин, ташкили ҷорабиниҳои мусоидаткунанда ба тавсеаи донишҳо дар бораи Ҳиндустон дар хориҷа ва ҷамъомади байналмилалии аъзои диаспораҳо, ба мисли *Pravasi Bharatiya Divas* (PBD) баргузор мегарданд (аз соли 2003) [24]. Агар паҳн намудани арзишҳои байналмилалии ҳамкорӣ барои Шурои ҳиндӣ оид ба алоқаҳои фарҳангӣ бо ҷунин ҷамъомадҳо маҳдуд гардад, пас барои ITEC паҳши арзишҳои ҳиндӣ вазифаи калидӣ ба шумор меравад. ITEC ба омода намудани мутахассисони техникӣ ҳарбӣ ва шахрвандӣ, пешниҳоди идропулиҳо ба онҳо

ва ташкили сафарҳои шиносӣ–таҳсилотӣ дар бораи муваффақиятҳои истисноии Ҳиндустон дар рушди технологӣ ва иқтисодӣ машғул мебошад [25].

Дар баробари ин, ИТЕС ниҳода нест, ки вазифаи он истисноан ҳамкориҳои таҳсилотӣ ба шумор равад, зеро он инчунин, ба пешниҳоди таҷҳизот ба кишварҳои шарик, фирмодони коршиносони ҳиндӣ ҳам барои таҳсили мутахассисон ва ҳам барои ҳалли вазифаҳои техникии маҳаллӣ, инчунин, ҷиҳати кумак дар бахши бартараф кардани офатҳои табиӣ машғул мебошад [25]. Ба қавли дигар, ИТЕС намунаи байни ниҳоди ҳамкориҳои таҳсилотӣ ва шабакаи кумаки бисёрҷониба ба шумор меравад [23].

Яке аз фишангҳои асосии неруи нарми Ҳиндустон брендинги милли ба шумор меравад. Барои татбиқи амал доир ба ташаккули симои мусбат дар Ҳиндустон мероси таърихиву фарҳангӣ, бо мақсади ҷалби сайёҳон, сармоягузориҳои эҳтимолӣ истифода мешавад [14, с. 37].

Ҷумҳурии Ҳиндустон барои паҳн намудани мероси арзишиву фарҳангӣ аз кинематография ба таври фаъол истифода мебарад. Бо дарнзардошти умумиятҳои зиёди фарҳангӣ ва махсусияти равонии ҷонибҳо филмҳо ва силсилафилмҳои ҳиндӣ дар минтақа тамошобинони зиёд доранд. Ҷолиб он аст, ки тавассути ин васила ҳукумати Ҳиндустон дар замири сокинони кишвар ва намоёндагони диаспораҳои ҳиндӣ дар сайёра арзишҳои тамаддунӣ ва таърихро ҷой менамояд. Бинобар мавҷудияти теъдоди зиёди қашшоқон дар кишвар ва дастрасӣ надоштан ба низомии таҳсилоти умумӣ васила муассир буда, дар ташаккули мафкураи “ҳиндӣ” дар ниҳоди миллионҳо сокинон мусоидат менамояд.

Василаи дигари неруи нарм йога махсуб мегардад. «Йога– санъати дарк дар қаринаи бадан, ақл ва руҳ мебошад»,–навишта буд Амит Рэй китоби «Йога ва Випассана: усули ҳамгироии зиндагӣ» [13, с.149]. Боиси таъкид аст, ки Маҷмаи умумии СММ соли 2014 Рӯзи байналмилалӣ йогаро эълон намуд, ки ҳамасола 21 июн ҷашн гирифта мешавад (аз соли 2015). Тавре муҳаққиқ Н.Моди таъкид намуда буд, бисёриҳо «забон, анъанаҳо ва фарҳанги моро намедонанд, вале онҳо бо Ҳиндустон бо шарофати йога пайвастанд» [7]. Марказҳои омӯзиши йога дар назди тамоми сафороатҳои Ҳиндустон дар хориҷа амал намуда, дар паҳн кардани арзишҳои фарҳангии маънавии кишвар мусоидат менамоянд.

Лоиҳаҳои асосии гуманитарии Ҳиндустон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҳама бештар дар бахши иҷтимоӣ амалӣ мегарданд. Масалан, стратегияи Ҳиндустон дар Осиёи Марказӣ «*Central Asia Connect Policy*» дастгирии бунёди беморхонаҳои замонавӣ, донишгоҳҳо, марказҳои пешбурди технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои электрониро пешбинӣ менамояд [2, с. 238].

Барои ҷавонони донишҷӯӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳсили доимӣ оид ба тахассусҳои гуногун дар сатҳҳои бакалаврият, магистратура ва

аспирантура дар донишгоҳҳои бузургтарини Ҳиндустон роҳандозӣ шудааст, ки тавассути ICCR амалӣ мегардад [7].

Умуман, метавон дар дурнамо чунин самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои Ҳиндустонро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ муайян намуд: • рушди низомии маориф; • бунёди шабакаи рақамӣ дар соҳаи таҳсилоти телевизионӣ ва тиббии телевизионӣ бо марказ дар Ҳиндустон, ки ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказиро муттаҳид намояд [2, с. 234].

Аз таҳлили қиёсии фишангҳои татбиқи неруи нарми кишварҳои абаркудрат бармеояд, ки таваҷҷуҳ ба ин навъи таъсиррасонӣ бештар шуда, тавассути паҳши арзишҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва ҷолибияти рушди иқтисодию технологияи онҳо симои мусбати худро дар зехни сокинони минтақа мустаҳкам менамоянд. Ҳар як кудрати мазкур аз татбиқи неруи нарм муваффақиятҳои муайяно соҳиб гашта, барои тақвияти мавқеи худ усулҳои нав ва муассирро истифода меkunанд. Умумияти истифодаи фишангҳои неруи нарм дар пешниҳоди барномаҳои таҳсилотӣ, афзалияти маълумоти олӣ, ҷалби донишҷӯён, таъсири ВАО, радио ва телевизион ва кумакҳо барои рушд зоҳир мегардад.

Русия ва ИМА тавассути василаҳои гуногун пешниҳоди шаҳрвандӣ ва ҷойи қору зиндагиро роҳандозӣ менамоянд, ки танҳо ба ин кишварҳо хос буда, вижагиҳои “неруи нарм»-и онҳоро инъикос менамояд. Ҳарчанд муваффақияти кишварҳо дар самти таъсиррасонӣ тавассути фазои иттилоотӣ, ВАО, киноматография гуногун аст, вале таъсири Чин дар ин самт камтар мебошад.

Дар қаринаи афзоиши таҳочумҳои фарҳангӣ маънавӣ, шусташавии айнияти кишварҳои миллий ба кишварҳои Осиёи Марказӣ лозим аст, ки дар баробари ташаккули фарҳанг ва арзишҳои миллий ба паҳн намудани арзишҳои фарҳангии минтақавӣ пардозанд. Маҳз дар заминаи умқи дарки асолати фарҳангӣ, таърихи умумӣ ва арзишҳои муштарак дар фазои минтақа имкони муқовимат бо фарҳанги бегона ва ҳифзи дастовардҳои таърихӣ фарҳангӣ ба даст меояд.

АДАБИЁТ

1. Альпеисов А., Тулешова Л., Абдезимова С. Основные механизмы фарҳангӣ дипломатии США в Казахстане. // ConcordE, 2018, N 5. С.59-65.
2. Байдаров Е.У. Индия и страны Центральной Азии: навстречу друг к другу// Alatau Academic Studies. 2019. № 4. С. 231-242.
3. Волков В. Грядет ли в Центральной Азии российская паспортизация. [Электронный ресурс] URL: <https://www.dw.com/ru/грядет-ли-в-центральной-азии-российская-паспортизация/a-38156588> (дата обращения: 26.05.2023).
4. Емельянова Н. Н. «Мягкая сила» Индии в Южной Азии: стратегия на смену реактивности / Емельянова, Н. Н. // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2017. № 4. - С. 46.

5. Имангазиев, А. Роль и место стран Центральной Азии в мировой политике: на примере отношений с Россией, КНР и США. Авт. к.п.н., М., 2008, 25 с., С.21
6. Китайская «мягкая сила» в Центральной Азии [Электронный ресурс] URL: <https://ia-centr.ru/experts/aybolot-aydosov/kitayskaya-myagkaya-sila-v-tsentralnoy-azii/> (дата обращения: 26.05.2023).
7. Конкуренция между китайским и индийским проектом в Центральной Азии уже идет – казахстанский эксперт [Электронный ресурс] URL: <https://eurasia.expert/konkurenciya-mezhdu-kitayskim-i-indiyskim-proektom-v-tsentralnoy-azii/> (дата обращения: 16.07.2023).
8. Косназаров Д. “Мягкая сила” США в Центральной Азии – программы обмена, твиттер-дипломатия и “проамериканизм”. [Электронный ресурс] URL: <https://www.caa-network.org/archives/12356> (дата обращения: 26.05.2023).
9. Лебедева М.М. «Мягкая сила» в отношении центральной Азии: участники и их действия. //Вестник МГИМО Университета. 2014. № 2 (35). С. 47-55.
10. Мураталиева З.Т. "soft power" России в Центральной Азии: ключевые аспекты и пробелы в реализации [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soft-power-rossii-v-tsentralnoy-azii-klyuchevye-aspekty-i-probely-v-realizatsii> (дата обращения: 26.05.2023).
11. Наумов А.О., Положевич Р.С. «Мягкая сила» Индии как суверенного государства: идейные истоки и ретроспектива (часть I) Государственное управление. Электронный вестник, Выпуск № 69. Август 2018 г.С.410-430.
12. Объявлено количество победителей лотереи Грин Кард. Узбекистан на третьем месте. [Электронный ресурс] URL: <https://kun.uz/ru/news/2022/09/21/obyavleno-kolichestvo-pobediteley-loterei-grin-kard-uzbekistan-na-tretem-meste> (дата обращения: 26.05.2023).
13. Останин В.В., Суботялова А.М., Суботялов М.А. Связь традиционной аюрведической медицины с философскими школами Древней Индии // Вестник НГПУ. 2017. Т. 7. №1. С. 144–156.
14. Тонян А.А. Мягкая сила во внешней политике Индии на рубеже XX – XXI вв. Дисс. к.и.н. Ставрополь 2021. 305 с.
15. Фонд «Русский мир». Русские центры и кабинеты. [Электронный ресурс] URL: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/rucenter/> (дата обращения: 26.05.2023).
16. Фоминых А. Проецирование «мягкой силы»: публичная дипломатия США и России в постсоветской Центральной Азии / Центральная Азия и Кавказ. 2010. Т. 13. Вып. 3. С. 73-86.

17. Число получивших гражданство РФ снизилось в 2022 году впервые за три года [Электронный ресурс] URL: <https://www.rbc.ru/society/31/01/2023/63d8ed0b9a7947715f002efa> (дата обращения: 26.05.2023).

18. Цзюнь Чжоу. Значение государств Центральной Азии в мировой политической системе. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-gosudarstv-tsentralnoy-azii-v-mirovoy-politicheskoy-sisteme> (дата обращения: 26.05.2023).

19. Шарипов А., Комилов Н Таҳаввули сиёсати хориҷии Тоҷикистону Қазоқистон нисбат ба Чин (дар радифи лоиҳаи “Як камарбанд – як роҳ”) // Паёми ДДОТ №3 (92) 2021, С. 272-279.

20. Шустов А. Мягкая сила дракона: как Китай пытается завоевать влияние в Центральной Азии [Электронный ресурс] URL: <https://eurasia.expert/myagkaya-sila-drakona-kak-kitay-pytaetsya-zavoevat-vliyanie-v-tsentralnoy-azii/> (дата обращения: 26.05.2023).

21. Эмомали Рахмон: «Один пояс, один путь» - это колоссальный вклад в развитие всех государств и регионов мира [Электронный ресурс]. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2019/0424/c31521-9571300.html> (дата обращения: 08.06.2023)

22. Эпоха лотереи Green Card для жителей Центральной Азии проходит? [Электронный ресурс] URL: <https://stanradar.com/news/full/2490-epoha-loterei-green-card-dlja-zhitelej-tsentralnoj-azii-prohodit.html> (дата обращения: 26.05.2023).

23. India-Africa summit: Read full text of PM Narendra Modi's speech / Times of India [Электронный ресурс] URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/India-Africa-summit-Read-full-text-of-PM-Narendra-Modis-speech/articleshow/49577890.cms> (дата обращения: 24.05.2023).

24. IRCC [Электронный ресурс] URL: <https://www.iccr.gov.in> (дата обращения: 26.05.2023).

25. ITEC [Электронный ресурс] URL: <https://www.itecgoi.in/index.php> (дата обращения: 26.05.2023).

26. Joshi, N. India 's Role in the Shanghai Cooperation Organization [Electronic resource] / N. Joshi // The United Service Institution of India. – 2019. – Mode of access: <https://usiofindia.org/publication/usi-journal/indias-role-in-the-shanghai-cooperation-organisation/>. – Date of access: 11.05.2023

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ
ОБЩНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ
СВЕРХДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

кандидат исторических наук, заведующей кафедрой международных
отношений Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУЧА ГАДОМАДОВИЧ,

докторант по специальности международных отношений (6D020200)
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, город Душанбе, ул. Саид Носир 33;
тел: (+992) 985-40-61-63; email: sharifkhuja@mail.ru

В статье обсуждаются общие черты и различия применения «мягкой силы» сверхдержав в Центральной Азии. Автор отмечает, что мягкая сила является одним из наиболее эффективных средств реализации внешней политики стран мира. Помимо использования обычных средств влияния, сверхдержавы прибегают к мягким методам, обеспечивая тем самым свои интересы в Центральной Азии. Для привлекательности своего имиджа, помимо общекультурных методов, информационного пространства и привлечения молодёжи, они также проводят свою мягкую силу особыми стилями.

В статье отражено влияние основных механизмов использования «мягкой силы» сверхдержав в Центральной Азии. Автор указывает, что Россия и США используют разные средства – предложение гражданства и места жительства, что уникально для этих стран. При этом обсуждаются успехи стран в воздействии через информационное пространство, средства массовой информации и кинематографию.

Также в статье показаны успехи каждой крупной страны в использовании мягкой силы, в особенности использования различных инструментов. При этом ярко отражается перспектива влияния мягкой силы сверхдержав на сознание жителей региона и необходимость глубокого культурного сотрудничества между странами Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, сверхдержавы, мягкая сила, Китай, США, Россия, Индия, рычаги мягкой силы, предложение образовательных программ, приоритет высшего образования, набор студентов, влияние СМИ, помощь для развития, предложение гражданства, сериалы.

**COMMONS AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE SOFT
POWER OF THE SUPERPOWERS IN CENTRAL ASIA**

SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,

Candidate of historical sciences, Head of the Department of
International Relations of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave 17;
tel: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

KHOLMURODOV SHARIFKHUJA GADOMADOVICH,

Doctoral student in international relations (6D020200) at Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33;
tel: (+992) 985-40-61-63; email: sharifkhuja@mail.ru

The article discusses the common features and differences in the use of "soft power" by the superpowers in Central Asia. The authors note that soft power is one of the most effective means of implementing the foreign policy of the countries of the world. In addition to using the usual means of influence, the superpowers resort to soft methods, thereby ensuring their interests in Central Asia. For the attractiveness of their image, in addition to general cultural methods, information space and attracting students, they also carry out their soft power with special styles.

The article reflects the influence of the main mechanisms for using the "soft power" of the superpowers in Central Asia. The authors point out that Russia and the United States use different means - the offer of citizenship and residence, which is unique for these countries. At the same time, the successes of countries in influencing through the information space, the media and cinematography are discussed.

The article also shows the success of each major country in the use of soft power, the features of the use of various tools. At the same time, the prospect of the influence of the soft power of the superpowers on the consciousness of the inhabitants of the region and the need for deep cultural cooperation between the countries of Central Asia are clearly reflected.

Keywords: Central Asia, superpowers, soft power, China, USA, Russia, India, soft power levers, offer of educational programs, higher education priority, student recruitment, media influence, development aid, citizenship offer, series.

ҲАДАФ ВА ВАЗИФАҲОИ ДИПЛОМАТИЯИ ИСТИХБОРОТӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

АНВАРИ САФАРӢ,

номзади илмҳои таърих, устои кафедраи дипломатия ва сиёсати
хориҷии факултаи муносибатҳои байналхалқии ДМТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Маяковский 70/2;
тел.: (+ 992) 918- 97-31-81; email: anvari.safar@mail.ru

Дар мақола муаллиф қўиши намудааст, ки раванди шаклгирии соҳаҳои алоҳидаи дипломатияи муосирро дар мисоли дипломатияи истихборотӣ нишон диҳад. Ҳарчанд давлатҳои ҷаҳон ба ҳайси авлавияти сиёсати хориҷӣ дипломатияи иқтисодӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва иттилоотиро қарор медиҳанд, вале соҳаҳои дигари дипломатия низ вуҷуд доранд, ки дар амалияи муносибатҳои байналхалқӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар ин миён дипломатияи истихборотӣ низ метавонад баҳри ҳифзи манфиатҳои милли мусоидат намояд. Маҳз ба ҳамин хотир муаллиф бо дарназардошти мушкилоти муосир ва зиддиятнокии равандҳои ҷаҳонӣ дипломатияи истихборотиро ҳамчун авлавияти сиёсати хориҷии давлат мавриди баррасӣ қарор додааст. Мушкилоти дипломатияи истихборотӣ дар он аст, ки усулҳои он ҳислати махфӣ ва ғайриқонунӣ дошта, давлатҳо аз эътирофи истифодаи усулҳои махфӣ дар сиёсати хориҷӣ худдорӣ менамоянд, вале амалияи дипломатияи муосир баракси ин ҳолатро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: дипломатия, иқтишоф, амният, махфият, ҷосус, ҳамкориҳои истихборотӣ, фаъолияти истихборотӣ, дипломатияи истихборотӣ, разведкаи ҳарбӣ, разведкаи хориҷӣ, иртиботи истихборотӣ, ахбори истихборотӣ.

Дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор дипломатияҳои соҳавӣ ба ҳайси авлавиятҳои фаъолияти байналмилалӣ давлат тасдиқ шудаанд. Дар банди сеюми ин санад “Авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳадаф ва вазифаҳои дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона ва дипломатияи иттилоотӣ ба таври мушаххас муайян шудааст.

Дар ин замина бояд қайд намуд, ки дар ин санад дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона ба таври муштарак зикр шудааст ва дар ҳолатҳои зарурӣ метавон онҳоро дар алоҳидагӣ низ истифода намуд. Инчунин, дар сархати аввали дипломатияи иттилоотӣ доир ба “зухуру инкишофи дипломатияи рақамӣ” [6,

С.15] ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷӣ сухан меравад. Бо ин тартиб, метавон мушоҳида намуд, ки шаш соҳаи дипломатия ба таври муштарак ва мустақил ҷиҳати дастёбӣ ба ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сахнаи ҷаҳонӣ кумак менамоянд.

Аз ин рӯ, дар доираи илмии Тоҷикистон самт ва соҳаҳои дипломатия мавриди таҳқиқ ва омӯзиши назариявӣ, методологӣ ва амалӣ қарор дода шудаанд. Муҳаққиқони тоҷик дар самти омӯзиши бахшҳои дипломатия ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи аввалро донишмандоне ташкил медиҳанд, ки асосан соҳаҳои дипломатии дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикршударо мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Гурӯҳи дуюми коршиносон соҳаҳои дигари дипломатияро меомӯзанд, ки дар сиёсати хориҷии давлатҳои дигар ё дар доираи илмии дипломатияи муосир вучуд доранд. Бо дарназардошти ин омил, дар ин мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки дипломатияи истихборотиро ҳамчун яке аз соҳаҳои муассир дар дипломатияи муосир мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор диҳад.

Албатта, ба ҳайси авлавият қарор додани ин ё он соҳаи дипломатия маънои сарфи назар кардани дигар усул ё фишангҳои дипломатиро надорад, балки давлатҳо барои расидан ба ҳадафҳои байналмилалӣ ҳеш ба соҳаҳои алоҳида бештар тавачҷуҳ зоҳир менамоянд ва дар лаҳзаҳои зарурӣ аз дигар усулҳои дипломатӣ, махсусан, аз усулҳои дипломатияи истихборотӣ низ истифода менамоянд. Бинобар ин, дар илми муосир доир ба “дипломатияи соҳавӣ” бештар таҳқиқот роҳандозӣ шуда, соҳаҳои гуногуни дипломатияи муосир мавриди омӯзиш ва баррасиҳо қарор дода мешаванд [1, С.40]. Дар ин миён, раванди ташаккули дипломатияи истихборотӣ низ сарфи назар карда нашудааст.

Шарҳи мафҳуми дипломатияи истихборотӣ

Дипломатияи истихборотӣ—фаъолияти ҷосусие мебошад, ки аз тарафи мақомоти сиёсати хориҷӣ ва намояндагҳои дипломатӣ ба хоҳири ҳифзи манфиатҳои давлатӣ бо мақсади дастрасӣ ба маълумоти махфӣ, ирсоли иттилооти иғвобарангез, паҳни маводи таҳқиромез, мулоқот ба шахсони номақбул, насби дастгоҳҳои назоратии махфӣ, амалиёти киберӣ ва дигар рафтори ғайрирасмӣ амалӣ карда мешавад. Чунин фаъолият асосан бо таври махфӣ ва ба инобат нагирифтани меъёрҳои ҳуқуқии дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ анҷом дода мешаванд.

Имрӯз дипломатияи истихборотӣ дар адабиёти ғарбӣ бо номҳои гуногун ёдоварӣ шуда, донишмандони хориҷӣ доир ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти истихборотӣ маводу асарҳо таълиф намудаанд, ки таҳлили онҳо имкони дарки алоқамандии фаъолияти дипломатӣ ва фаъолияти разведкаи хориҷиро ба вучуд меорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ибораи дипломатияи истихборотӣ дар адабиёти ғарбӣ бо номҳои “Spy diplomacy” (дипломатияи таҷсосусӣ), “intelligence diplomacy” (дипломатияи истихборотӣ), “espionage diplomacy” (дипломатияи ҷосусӣ) ва “secret diplomacy” (дипломатияи махфӣ) ифода карда мешавад.

Номҳои гуногун, пеш аз ҳама, ба васеъ будани фаъолияти разведка дар хориҷа далолат менамояд, ки ҳадафи он асосан дастбӣ ба иттилооти махфӣ ва анҷоми дигар амалҳои, ки қонунгузори кишвари мизбон ва санадҳои байналмилалӣ пешбинӣ накардаанд, мебошад. Бинобар ин, дар адабиёти илмӣ таълифоти гуногунро дучор омаданд мумкин аст, ки хусусиятҳои фаъолияти дипломатияи истихборотиро таҳлил намудаанд.

Пеш аз ҳама, ин ҷо бояд китоби муҳаққиқи англис Петер Бербер (Peter Barber)-ро ёдовар шуд. Ин муаллиф дар китоби худ “Diplomacy: The World of the Honest Spy” (Дипломатия: ҷаҳони ҷосуси содиқ) кӯшиш намудааст, ки равандро дар фаъолияти дипломатӣ инъикос намояд, ки ҳислати махфӣ доранд [16]. Дар ин асар гуфта мешавад, ки ҳарчанд дипломатҳо дар хориҷа дар асоси меъёрҳои эътирофшуда фаъолият менамоянд, вале ба хоҳири хифзи манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ ба фаъолияти ғайрирасмӣ низ машғул мешаванд, ки ба шаъну шарафи дипломатии онҳо ҳалал хоҳанд расонид.

Донишманди дигар Ҷон А.Ҷентри (John A.Gentry) низ кӯшиш намудааст, ки равандро ҷосусиро дар фаъолияти хидмати дипломатӣ дар хориҷа ва дохили давлат боҳогузори намояд. Ин олим дар мақолаи хеш “Diplomatic Spying: How Useful Is It?” (Ҷосусии дипломатӣ: чӣ хел ин манфиатбор буда метавонад?) доир ба як қатор саволҳои посух мегуянд, ки дарвоқеъ, мисоли равшани фаъолияти разведка дар намоёндагӣҳои дипломатиро инъикос менамоянд.

Ҷон А.Ҷентри дар мақолаи худ қайд менамояд, ки таърихи асрҳои фаъолияти дипломатӣ ва истихборотӣ муштарақан фаъолият менамуданд. Ин алоқамандӣ марҳала ба марҳала тақвият ёфта, роҳҳои гуногуни омезиш ва пайвастиҳои онҳо таъмин карда мешуд. Дар асри XV бошад, фаъолияти муштараки ҳадамоти дипломатӣ ва разведка дар Вена ва Русия ба сатҳи нав бароварда шуда, қормандони мақомоти ҷосусӣ ва дипломатҳои касбӣ зарурати фаъолияти муштарақро дарк намуда буданд [14, С.432].

Олими амриқой Марк Маззетти (Mark Mazzetti) низ дар самти омӯзиши алоқамандии хидмати дипломатӣ ва разведкаи хориҷӣ таҳқиқот бурда, паҳлуҳои фаъолияти дипломатияи истихборотии ИМА-ро нишон додааст. Ин донишманд дар мақолаи хеш “U.S. Expands Role of Diplomats in Spying” (ИМА нақши дипломатҳоро дар пешбурди ҷосусӣ тавсеа мебахшад) кӯшиш намудааст, ки аз таҷрибаи дипломатияи истихборотии Амрико мисолҳо оварад.

Марк Маззетти қайд мекунад, ки роҳбарияти олии Амрико ба дипломатҳои касбӣ ва қормандони Департаменти давлатӣ доир ба ҷамъовариҳои

маълумоти лозима дар кишварҳои хориҷӣ, намояндагии давлатҳо дар назди СММ ва дигар ниҳоду созмонҳои байналмилалӣ супоришҳои мушаххас медоданд [15]. Бинобар ин, бояд гуфт, ки дипломатияи истихборотӣ мақсаднок аз тарафи намояндагӣҳои дипломатӣ дар асоси дастурҳои махсуси роҳбарияти олии давлат ба амал бароварда мешавад.

Доир ба зарурати таъмини пайвастаи алоқамандӣ миёни хидмати дипломатӣ ва хидмати разведка ёвари Котиби Бюрои истихборотӣ ва таҳқиқоти стратегияи Департаменти давлатии ИМА (Assistant secretary bureau of intelligence and research) Бретт М. Холмгрен (Brett M. Holmgren) дар мақолаи хеш бо номи “The Future of Intelligence Support to Diplomacy” (Ояндаи таъминоти истихборотии дипломатия) таъкид менамояд.

Ин коршинос фаъолияти Бюрои истихборотӣ ва таҳқиқоти стратегияи ИМА-ро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки мо дар шубҳае фаъолият менамоем, ки ҳар лаҳза фаъолияти дипломатӣ ва истихборотиро таъмин ва мувофиқа мекунем. Имрӯз мо ниҳодае гардидаем, ки дар байни мақомоти истихборотӣ ва дипломатӣ ҳатти сурхро муайян намуда, фаъолияти алоҳидаи ду ниҳодно ба хоҳири таъмини мустақилияти ИМА таъмин менамоем. Ниҳоят ин шубҳа на танҳо ба хоҳири самаранокии кори танҳо Департаменти давлатӣ, балки ҷиҳати таъмини амнияти миллии давлат фаъолият менамояд [11].

Дар баробари ин, метавон боз як китоби дигари донишмандони ғарбиро ёдовар шуд, ки бевосита ба таҳқиқи муҳтавои мавзӯи мазкур бахшида шудааст. Мутахассисони амрикоӣ Корнелиу Бҷола ва Стюарт Мюррей (Corneliu Bjola, Stuart Murray) соли 2017 китоберо бо номи “Дипломатияи махфӣ: мафҳум, мундариҷа ва воқеаҳо” (Secret Diplomacy: Concepts, Contexts and Cases) ба нашр расониданд, ки дар самти инъикоси ҷанбаҳои махфӣи фаъолияти дипломатӣ дар хориҷа ва алоқамандии ҳадамоти дипломатӣ бо ҳадамоти разведка ҷиҳати таъмини амнияти миллии нақши муҳим дорад [13]. Ин коршиносон кушиш намудаанд, ки нақши дипломатияи махфиро дар ташаккули сиёсати хориҷии давлат нишон диҳанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки баъди таҳлили сарчашмаҳои гуногун доир ба истилоҳи мазкур ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст: разведка дар маънои васеъаш як қатор доираи фаъолиятҳоеро дар бар мегирад ва ба қатори чунин фаъолият ҷамъоварӣ, таҳлилий ва наشري маълумоте дохил мегарданд, ки бо роҳҳои махфӣ ва ҷосусӣ (ғайриқонунӣ) ба даст омадаанд ва ба самти дастгирӣ ва мустаҳкам намудани амният бо роҳи пешгирии ҳатарҳои воқеӣ ё эҳтимолӣ дар натиҷаи иҷрои сиёсати саривақтии пешгирикунанда ё стратегияе, ки амалиёти махфиро дар бар мегиранд, равона гардидаанд [4, С.13].

Усул ва фишангҳои дипломатияи истихборотӣ

Таҳлили адабиёти илмӣ доир ба дипломатияи истихборотӣ муҳтавои ин падидаро нишон дода, усулҳои амалии онро дар пешбурди сиёсати хориҷии

давлатҳо муайян намудаанд. Масалан, маҷмуи санадҳои махфии Департаменти давлатӣ аз соли 2008 дар расонаҳои иттилоотӣ интишор гардид ва дар асоси онҳо маълум гардад, ки марзи анъанавӣ миёни фаъолияти расмӣ давлатӣ ё дипломатӣ ва фаъолияти истихборотӣ ё ҷосусӣ умуман вучуд надоштааст. Аз ин санадҳо бармеояд, ки дипломатҳои амрикоӣ доир ба рақами қортҳои электронӣ, муҳлат ва шумораи сафарҳои хориҷӣ, тақвими фаъолияти қорӣ, хатсайрҳои ҳавоӣ, робитаҳои инфиродӣ, вазъи оилавӣ ва дигар маълумоти шахсии доираи мансабдорони баландмақоми давлатӣ маълумот ҷамъоварӣ намуда, ба мақомоти марказии ҳеш ирсол мекардаанд. Бояд гуфт, ки ҷамъовариҳои чунин маълумот умуман, дар фаъолияти дипломатияи касбӣ мумкин набуда, чунин амалҳо асосан ба фаъолияти ҷосусӣ далолат менамоянд.

Инчунин, дар ин санадҳои ба даст овардашуда дастурамал доир ба роҳҳои ҷамъовариҳои маълумоти махфӣ мавҷуд буда, ки бо номи “Дастурамали миллӣ доир ба ҷамъовариҳои андоз” номгузорӣ шуда буд. Вале дар асл ин як дастурмали махфии пешбурди фаъолияти ҷосусӣ дар хориҷа бо номи “Humint” буд [5]. Дар асоси ин дастурамал дипломатҳои касбӣ усулҳои гуногуни дипломатияи истихборотиро барои ҷамъовариҳои чунин маводҳо равона мекарданд:

- ҷамъовариҳои маълумот доир ба ниҳоди мақомоти давлатӣ, ташилотҳои ҷамъиятии ҳислати ҳуқуқӣ ва воқеидошта ва ҳаёти қорандони онҳо;
- ҷамъовариҳои маълумот доир ба ному насаб, вазифа, маълумотномаи қортҳои электронӣ ва дигар маълумоти шахсии мансабдорони давлатӣ ва ташилотҳо;
- ҷамъовариҳои маълумот доир ба рақами дастгоҳҳои мобилии шахсӣ ва қорӣ, пейҷерҳо ва факсҳо, почтаҳои электронӣ, сомонаҳои расмӣ (қайди суроғаҳои URL ва WWW) шахсон ва мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ;
- ҷамъовариҳои маълумот доир ба хатсайрҳои ҳавоӣ, самтҳои зуд-зуд парвозшаванда, нақшаи қорӣ шахсон ва мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ;
- ҷамъовариҳои маълумот доир ба низомӣ бонкӣ, суратҳисобҳои алоҳида, низомӣ пулӣ–асъорӣ кишварҳо, интиқол, пардохт ва ҳисоббаробаркуниҳои давлатӣ.

Муҳаққиқон Корнелиу Бҷола ва Стюарт Мюррей (Corneliu Bjola, Stuart Murgau) қайд менамоянд, ки бо дарназардошти воқеаҳои охири амалиёти махфӣ ҷиҳати дастбӣ ба маълумоти пӯшида метавон гуфт, ки махфият қисми таркибии фаъолияти дипломатӣ боқӣ мондааст, вале аз тарафи дигар, таҷрибаи дипломатии байналмилалӣ ҳар лаҳза сарфи назар карда мешавад. Ба ин далел, пеш аз ҳама, омилҳои зерин далолат менамоянд, ки дар фаъолияти дипломатияи истихборотӣ ба назар мерасанд [13]:

- ифшо ва паҳни маълумоти махфии соҳаи ҳарбӣ-техникӣ;
- афзоиши бадғумонӣ нисбати дипломатҳо ҷиҳати пешбурди фаъолияти ҷосусӣ дар кишвари мизбон;

- паҳни маводҳои инфиродӣ ва санадҳои давлатӣ;
- эълони шахси номақбул бо сабаби даст задани дипломатҳо ба фаъолияти ҷосусӣ;
- ҷалби бештари мутахассисони амниятӣ ва ҳарбӣ ба фаъолияти дипломатӣ зери рутбаҳои дипломатӣ;
- афзоиши ҳучумҳои киберӣ ба пойгоҳҳои иттилоотӣ ва сомонаҳои инфиродӣ ва давлатӣ;
- паҳни маводҳои муҳимми давлатӣ ва ҳарбӣ дар сомонаҳои умумиҷаҳонии интернетӣ.

Таҳлили ҳамаҷонибаи алоқамандии фаъолияти дипломатӣ ва разведка нишон медиҳад, ки ин ду навъи хидмат ҷиҳати дастгирии муқаммалӣ манфиатҳои миллӣ дар хориҷа муштаракан низ фаъолият менамоянд. Ба гурӯҳи шахсоне, ки ба дипломатияи истихборотӣ дар муассисаҳои намоёндагӣ дар хориҷа ҷалб карда мешаванд, инҳо дохил мешаванд [3]:

1. Дипломатҳои касбӣ, ки одатан кормандон ва мутахассисони расмӣи Вазорати қорҳои хориҷӣ мебошанд.
2. Атташе ва дипломатони ҳарбӣ, ки одатан дар ҳайати афсарони Ситоди генералӣ ва дигар мақомоти ҳарбӣ шомил мебошанд;
3. Кормандони мақомоти махсуси разведка, ки зери унвон ва рутбаҳои дипломатӣ дар хориҷа фаъолият менамоянд.
4. Шахсоне, ки дар кишвари мизбон дорои мавқеи махсуси дипломатӣ мебошанд, масалан, “фиристодаи шахсӣ” ё “намоёндаи махсус”.

Бо дарназардошти ин омилҳо, метавон гуфт, ки дар шароити муосири рушди муносибатҳои байналмилалӣ фаъолияти дипломатӣ дар алоқамандӣ бо фаъолияти разведка ҷиҳати дастёбӣ ба ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллии давлат пеш бурда мешавад ва ин алоқамандӣ марҳала ба марҳала тақвият пайдо хоҳад кард.

Дипломатияи истихборотии давлатҳои ҷаҳон

Дипломатияи истихборотии ИМА пешқадамтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Айни замон, мувофиқи маълумоти расмӣ, ба сохтори разведкаи хориҷии ИМА ташкилотҳои зерин дохил мешаванд, ки фаъолияти хешро дар дохил ва хориҷи давлат амалӣ менамояд:

- I. Идораи истихбороти марказӣ (CIA–ЦРУ);
- II. Ташкилоти истихборотӣ дар ҳайати Департаменти дифои ИМА;
- III. Ташкилоти истихборотии шаҳрвандии ИМА;
- IV. Ситоди разведка ё Разведкаи марказӣ.

Масалан, дар сохтори Идораи истихбороти марказӣ–Раёсати разведкаи хориҷӣ, ки ба фаъолияти шӯъбаҳои зудамалӣ роҳбарӣ менамояд, дохил мешавад ва ин шӯъбаҳо дар навбати худ ба ду гурӯҳ [12]:

А) Шуъбаҳои ҷуғрофӣ: шуъба оид ба фазои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва Аврупои Шарқӣ; шуъбаи Амрикои Лотинӣ; шуъбаи Шарқи Наздик ва Осиёи Ҷанубӣ; шуъбаи кишварҳои Африқо; шуъбаи Осиёи Шарқӣ.

Б) Шуъбаҳои соҳавӣ: шуъбаи захираҳои хориҷӣ (корҳои махфӣ ва зудамалӣ аз қаламрави ИМА); шуъбаи фаъолияти байналмилалӣ (банақшагирӣ ва гузаронидани амалиёти махфӣ хислати нимҳарбидошта); шуъбаи ҷамъовариҳои иттилоот дар ҳудуди ИМА; шуъбаи рӯйпӯшкунӣ; шуъбаи ширкатҳои тиҷоратӣ ва ғайра.

Федератсияи Русия низ аз усулҳои дипломатияи истихборотӣ дар сиёсати хориҷии хеш ба таври васеъ истифода менамояд. Хадамоти разведкаи хориҷии Федератсияи Русия бевосита аз тарафи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода мешавад, ки ниҳоди марказии қудратӣ ҷиҳати таъмини амнияти Русия пешбинӣ мешавад ва бояд ҳифзи беҳатарии шахс, ҷомеа ва давлатро аз таҳдидҳои беруна бо истифода аз усулҳо ва воситаҳои пешбининамудаи сиёсати истихборотӣ таъмин намояд.

Вазифаҳои дипломатияи истихборотии Русия, пеш аз ҳама, дар асоси махфият барқарор намудани робита бо шахсоне, ки ба фаъолияти ҷосусӣ даст мезананд; бастанӣ шартномаҳои махсус (махфӣ) бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Федератсияи Русия, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Русия барои амалӣ намудани фаъолияти истихборотӣ дар лаҳзаҳои зарурӣ; таъмини беҳатарии кормандони муассисаҳои хориҷии Русия; ҳамкорӣ бо хадамоти разведка ва зиддиразведкаи давлатҳои хориҷӣ ва ғайра инъикос мегарданд [10, С.12].

Бояд гуфт, ки мақомоти разведкаи хориҷии Федератсияи Русия барои ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти истихборотӣ ҳуқуқ доранд, ки аз низомии иттилоотӣ, сабти видеоӣ ва аудиоӣ, навор ва аксбардорӣ, ихроҷ кардани маълумот аз шабакаҳои алоқаи техникӣ, инчунин усулҳои дигари ошкоро ва махфӣ истифода баранд.

Фаъолияти истихборотӣ дар Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои давлатӣ қабул гардидаанд, ки мақсади пешбурди фаъолияти разведкаи хориҷӣ, корҳои истихборотӣ, разведкаи ноҳияҳои наздисарҳадӣ ва амалиёти махфиро дар дохил ва хориҷи кишвар муайян менамоянд. Пеш аз ҳама, ин ҷо сухан дар бораи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи разведкаи ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва ғайра меравад.

Санади асосие, ки дар он пешбурди фаъолияти истихборотӣ дар дохил ва хориҷ, ҷалби шахрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ ба хадамоти разведка ва истифода аз усулҳои ошкоро ва махфӣ дар сиёсати дохилӣ ва

хориҷӣ пешбинӣ шудааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи разведкаи ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” мебошад. Ин санад заминаи асосии ташаккули дипломатияи истихборотии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, зеро дар он ҳадаф ва вазифаҳои муайян шудаанд, ки ба фаъолияти разведкаи хориҷии кишвар далолат менамоянд.

Дар моддаи дуюми ин санад гуфта мешавад: “Фаъолияти разведкавӣ — ин маҷмуи чорабиниҳои мебошад, ки аз ҷониби мақомоти разведкаи ҳарбӣ тавассути ба даст овардан, таҳлилу коркард ва ба роҳбарияти сиёсии кишвар ва фармондеҳии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидани иттилоот дар бораи имкониятҳои воқеӣ ва эҳтимолӣ, амалиёт, нақшаҳои давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳо ва шахсон, ки ба манфиатҳои ҳаётан муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон дахл доранд, амалӣ гардонда мешавад” [8, С. 2].

Дар баробари ин, дар ин санад як қатор ваколатҳои разведкаи Тоҷикистон муайян шудаанд, ки пешбурди ҳамкориҳои истихборотиро талаб менамоянд. Махсусан, “ба амал баровардани чораҳо оид ба рамзнависӣ кардани ҳайати кадрҳо ва ташкили фаъолияти онҳо дар дигар идораҳо, амалӣ намудани чорабиниҳои махфӣ ва ғайримахфӣ разведкавӣ, ташкилӣ ва идоракунӣ берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ, бо вазоратҳо, идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бастанӣ созишномаҳои, ки барои анҷом додани фаъолияти разведкавӣ заруранд, ҳамкорӣ бо хадамоти разведкавӣ ва зиддиразведкавии давлатҳои хориҷӣ ва ғайра пешбинӣ шудаанд” [8, С.4].

Амалҳои мазкурро метавон дар радифи вазифаҳои дипломатияи истихборотии Тоҷикистон ворид намуд, зеро дар онҳо масъалаҳои рамзnavии кадрҳо барои кор дар дигар соҳаҳо, аз ҷумла дар соҳаи дипломатӣ, андешидани чораҳо барои ташкили фаъолияти махсус берун аз ҳудуди кишвар, мувофиқа намудани фаъолияти разведкавӣ (дар асоси шартнома) бо дигар мақомот, махсусан, бо намондагиҳои хориҷӣ ва пешбурди ҳамкориҳо бо дигар давлатҳо дар соҳаи истихборотӣ пешниҳод шудааст.

Дар баробари ин, дар моддаи шашуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” қайд гардидааст, ки “фаъолияти ҷосусӣ, террористӣ, таҳрибкорӣ (диверсионӣ) ва фаъолияти дигари хадамоти махсус, ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ ва шахсони алоҳида, ки барои расонидани зарар ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд” [7, С.3-4], ҳамчун таҳдид ба амнияти Тоҷикистон эътироф шудааст.

Бо дарназардошти ин омил Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба таври ошоро ва пинҳонӣ дар ҳудуди давлат ва берун аз он фаъолияти разведкавӣ ва зиддиразведкавиро роҳандозӣ намояд, то ки амнияти миллии қафолат дода шавад. Дар ин самт усулҳои дипломатияи истихборотӣ метавонанд мусоидат намоянд.

Инчунин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” вазифаҳои разведкавӣ ва зиддиразведкавии як қатор мақомотҳои давлатӣ баҳри ҳифзи сарҳади давлатӣ муайян шудааст. Аз ҷумла “Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳофизати сарҳади давлатиро таъмин менамояд” [2, С.6] ва дар ин замина “фаъолияти разведкавӣ, зиддиразведкавӣ ва оперативию ҷустуҷӯиро ба манфиати ҳимояи сарҳади давлатӣ анҷом медиҳад” [9, С.18].

Бояд гуфт, ки амалҳои мазкур ба хоҳири ҳифзи тамомияти арзӣ, таъмини дахлатнопазирии сарҳади давлатӣ, пешгирии муҳомила ба қорҳои дохилии давлат, убури ғайриқонунии сарҳади давлатӣ, муқориза бо ҷиноятқорӣ муташаққили фаромиллӣ ва умуман таъмини амнияти милли амалӣ карда мешаванд.

Дар заминаи ин таҳлилҳо метавон гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз усулҳои дипломатияи истихборотӣ дар пешбурди сиёсати қоричӣ истифода мебардад, вале бо сабаби махфияти усулҳои соҳа–ҷамъоварӣ мавод, инъикоси амалҳои ҷосусӣ, фаъолияти разведкаи қоричӣ ва ҳамқорҳои байнидавлатӣ дар соҳаи истихборотӣ ҳале душвор аст. Новобаста аз ин, қӯшиш қарид, ки дар асоси санадҳои расмӣ паҳлуҳои алоҳидаи дипломатияи истихборотии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шавад.

Хулоса, бояд дарқ намуд, ки имрӯз таҳқиқ ва омӯзиши мафҳум, мундариҷа ва ҳадафҳои дипломатия бо дарназардошти тағйироти фазои ҷаҳонӣ муқарбияти ҳоссаро қасб намудааст ва дипломатия ҳамчун воситаи қалидии фаъолияти давлат дар саҳнаи ҷаҳонӣ паҳлу ва соҳаҳои муҳталифро дар бар мегирад. Мисоли ин, пеш аз ҳама, фаъолияти муштаракӣ ҳадамоти дипломатӣ ва разведка ба ҳисоб меравад, ки боиси ташаққули мафҳуми “дипломатияи истихборотӣ” дар илми муосир қаридаст.

Мафҳуми “дипломатияи истихборотӣ” асосан барои инъикоси фаъолияти ҳайати қормандони дипломатӣ дар самти пешбурди фаъолияти разведка, қӯшиши дастёбӣ ба маводҳои махфӣ ва амалҳои дигари ҷосусӣ истифода карда мешавад. Дар адабиёти илмӣ ин мафҳум вобаста ба вазъи амалиёти махфӣ дар робитаҳои байнидавлатӣ, ҳолатҳои ҷосусӣ дар муассисаҳои дипломатӣ ва таҷрибаи фаъолияти мақомоти истихборотӣ (давлатӣ ва ғайридавлатӣ) дар муносибатҳои байналмилалӣ бо роҳҳои қуноғун зикр карда мешавад.

Вобаста ба таҳлили назария ва амалияи дипломатияи истихборотӣ дар сиёсати қоричӣ давлатҳо ва амалияи муносибатҳои байналмилалӣ метавон гуфт, ки дипломатия ва разведка таърихан муштаракан фаъолият намуда, имрӯз марҳалаи нави алоқамандии ин ду ниҳод дар фаъолияти дипломатӣ ба назар мерасад, ҷунки аз як тараф, ҳоло қормандони соҳаи разведка дар низомӣ ҳадамоти дипломатии кишварҳои ҷаҳон ба таври васеъ ҷалб карда мешаванд, аз тарафи дигар, ҳуди қормандони хизмати дипломатӣ дар қорича ба хоҳири

ҳифзи манфиатҳои миллӣ ба амалиёти махфӣ ва ҷосусӣ даст мезананд. Бинобар ин, метавон доир ба дипломатияи истихборотӣ ҳамчун воситаи таъмини алоқамандии ниҳодҳои дипломатӣ ва разведка сухан гуфт ва дар оянда нақши ин соҳаи дипломатӣ дар ташаккули сиёсати хориҷии давлатҳо боз ҳам афзоиш хоҳад ёфт.

Дар робита ба ин, дар Тоҷикистон фаъолияти разведкавӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи разведкаи ҷарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дигар санадҳо танзим карда мешавад ва ин санад ҳолатҳоеро пешбинӣ намудааст, ки рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи разведка ва ҳадаф ва вазифаҳои дипломатияи истихборотиро дар бар мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Анвари, С. Дипломатияи рақамӣ: ташаккули мафҳум ва таҷрибаи истифодабарӣ [Матн] / С. Анвари // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – №2(78). – С. 39-53.

2. Анвари, С. Масъалаҳои сарҳадӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / С. Анвари. – Душанбе: 2022. – 182 с.

3. Винокуров, В.И. Дипломатия и разведка как средство осуществления внешней политики государства: общее и особенное. Монография [Текст] / В.И. Винокуров. – М.: ИД «Панорама», 2013. – 300 с.

4. Закон Республики Таджикистан «О государственных секретах» от 26 июля 2014 года, №1095.

5. Иванов, Д. HUMINT, бессмысленный и беспощадный [Текст] / Д. Иванов // Linked in. – 19 июля 2019 г. [Электронный ресурс] URL: <https://ru.linkedin.com/pulse/humint-бессмысленный-и-беспощадный-dmitry-ivanov> (дата обращения: 23.05.2023).

6. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, таҳти №332 тасдиқ шудааст. [Манбаи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> (санаи муроҷиат: 05.05.2023).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” аз 28 июни соли 2011, таҳти №721 [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-амният> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи разведкаи ҷарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 2 декабри соли 2002, таҳти №78. [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/content/дар-бораи-разведкаи-ҷарбии-қувваҳои-мусаллаҳи-ҷумҳурии-тоҷикистон> (санаи муроҷиат: 07.05.2023).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 1 августи соли 1997, таҳти №482. [Манбаи электронӣ] URL:

<http://mmk.tj/content/дар-бораи-сарҳади-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон> (санаи мурочиат: 08.05.2023).

10.Федеральный закон о внешней разведке от 10 января 1996 года, N 5-ФЗ [Электронный ресурс] URL: <http://archive.government.ru/power/112/print/> (дата обращения: 22.05.2023).

11.Brett, M. Holmgren. The Future of Intelligence Support to Diplomacy [Text] / M. Brett // University of Texas. - Austin, Texas September 12, 2022. [Electronic resource] URL: <https://www.state.gov/the-future-of-intelligence-support-to-diplomacy/> (accessed: 15.05.2023).

12.Central Intelligence Agency. Learn About CIA—Organization [Electronic resource] URL: <https://www.cia.gov/about/organization/> (accessed: 06.05.2023).

13.Corneliu, B. Secret Diplomacy Concepts, Contexts and Cases [Text] / B. Corneliu, M. Stuart. – Routledge, 2017. – 294 p. [Electronic resource] URL: <https://www.routledge.com/Secret-Diplomacy-Concepts-Contexts-and-Cases/Bjola-Murray/p/book/9781138309258> (accessed: 27.05.2023).

14.John, A. Gentry Diplomatic Spying: How Useful Is It? [Text] / A. John // International Journal of Intelligence and CounterIntelligence. - Volume 34, 2021. – P. 432-462. [Electronic resource] URL: <https://www.tandfonline.com/>

15.[doi/abs/10.1080/08850607.2020.1748993?journalCode=ujic20](https://doi.org/10.1080/08850607.2020.1748993?journalCode=ujic20) (accessed: 21.05.2023).

16.Mark, M. U.S. Expands Role of Diplomats in Spying. [Text] / M. Mark // Nov. 28, 2010. [Electronic resource] URL: <https://www.nytimes.-com/2010/11/29/world/29spy.html> (accessed: 17.05.2023).

17.Peter, B. Diplomacy: The World of the Honest Spy. [Text] / B. Peter // The British Library Publishing Division. - 1 Jan. 1979. – 144 p. [Electronic resource] URL: https://www.amazon.co.uk/Diplomacy-World-Honest-Peter-Barber/dp/090465429X/ref=sr_1_2?s=books&ie=UTF8&qid=1362341688&sr=1-2 (accessed: 26.05.2023).

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ ДИПЛОМАТИИ В СОВРЕМЕННОМ ВРЕМЕНИ

АНВАРИ САФАРИ,

кандидат исторических наук, преподаватель кафедры внешней
политики факультета международных отношений ТНУ
734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Маяковского, дом 70/2;
тел: (+ 992) 918-97-31-81; email: anvari.safar@mail.ru

В данной статье автор прилагает усилия, чтобы продемонстрировать процесс формирования отдельных векторов в современной дипломатии на примере разведывательной дипломатии. Несмотря на то, что государства подразумевает

в качестве внешнеполитических приоритетов экономическую дипломатию, военную дипломатию, культурную дипломатию и информационную дипломатию, также существуют другие сферы в дипломатии, которые применяются в практике международных отношений. Среди прочих, разведывательная дипломатия также может содействовать защите национальных интересов государства. Поэтому, учитывая современные проблемы и противоречие глобальных процессы, автор исследовал разведывательную дипломатию как один из приоритетов внешней политики государства. Проблема разведывательной дипломатии заключается в том, что ее методы имеют секретный и неправовой характер, а государства отказываются признавать применение секретных методов во внешней политике, но практика современной дипломатии показывает обратную ситуацию.

Ключевые слова: дипломатия, разведка, безопасность, секретность, шпион, разведывательное сотрудничество, разведывательный деятельность, разведывательная дипломатия, военная разведка, внешняя разведка, разведывательные контакты, разведывательная информация.

GOALS AND PURPOSES OF INTELLIGENCE DIPLOMACY IN MODERN TIME

ANVARI SAFARI,

Candidate of historical science, teacher of the department of diplomacy
and foreign policy, the faculty of International relations TNU
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Mayakovski street, home 70\2;
tel.: (+ 992) 918-97-31-81; email: anvari.safar@mail.ru.

In this article, the author proposes an effort to demonstrate the process of formation of separate aspects in modern diplomacy using the example of intelligence diplomacy. Despite the fact that the state is defined as the foreign policy priorities of economic diplomacy, military diplomacy, cultural diplomacy and information diplomacy, there are also other spheres in diplomacy that are used in the practice of international relations. Among others, intelligence diplomacy can also help protect the national interests of the state. Therefore, taking into account modern problems and the contradiction of global processes, the author studied intelligence diplomacy as one of the priorities of the state's foreign policy. The problem of intelligence diplomacy is that its methods are secret and illegal and the states refuse to recognize the use of secret methods in foreign policy, but the practice of modern diplomacy shows the opposite situation.

Keywords: diplomacy, intelligence, security, secrecy, spy, intelligence cooperation, intelligence activities, intelligence diplomacy, military intelligence, foreign intelligence, intelligence contacts, intelligence information.

**ИНЪИКОСИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҚАЗОҚИСТОН
ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ЗАМОНИ ШУРАВӢ ВА ИСТИҚЛОЛ**

ҲАЛИМОВА ДИЛНОЗА ҒОИБОВНА,

аспиранти кафедраи минтақашиносии хориҷии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

тел: (+992)988-71-01-72; e-mail: Doilnoz@mail.ru

ШАРИФЗОДА САИДҲОМИД САФАР,

номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати омӯзиши масъалаҳои

амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Дар мақола даврҳои ташаққули матбуоти даврӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон дар матбуоти даврии замони Шуравӣ ва Истиқлоли давлатӣ инъикоси худро ёфтааст. Дар он муаллифон кӯшиши намудаанд, ки ҷанбаҳои гуногуни ташаққули ҳамкориҳои кишварҳо ва таҳкими заминаҳои меъёрии ҳуқуқии ду давлатро дар равободии тарафайн ба таври васеъ нишон диҳанд.

Дар мақола доираи васеи сарчашма ва адабиёти муътамад истифода гардидааст, ки онҳо дорой асолати илмӣ мебошанд.

Мақола фарогири маводи асл аз раванди музокироту мулоқоти ҳаياتҳои Тоҷикистон ва Қазоқистон аз давраи истиқрори муносибатҳои дипломатӣ ва марҳалаи аввали таҳкими заминаҳои меъёрии ҳуқуқии ду кишвар буда, ҷанбаҳои мухталиф ва рӯйдодҳои муҳим дар сиёсати байниҳамдигарии хориҷии ду кишвар дар матбуоти даврӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: *ташаққул, матбуоти даврӣ, замони истиқлол, замони шуравӣ, инъикос, сиёсати хориҷӣ, Тоҷикистон, Қазоқистон, наир, васоити ахбори омма.*

Дар шароити муосир, манбаҳои гуногуни иттилоотӣ ва иртиботӣ падид омадаанд, ки омили асосии рушд дар ин самт пешрафти технология ва дигар воситаҳои иттилоърасонӣ мебошад. Ҷавҳари технологияи иттилоотӣ-коммуникатсиониро воситаҳои ахбори омма ташкил менамояд, ки на танҳо

афзори ташаккули афкори ҷамъиятӣ, балки фарҳангӣ, маънавӣ ва ҳатто сиёсӣ мебошад.

Агар ба раванди матолиби баррасигардида ва инъикоси равандҳои сиёсӣ, аз ҷумла сиёсати байналмилалӣ дар васоити ахбори омма ҳарф занем, бешубҳа, метавон гуфт, ки дар самти дақиқият ва саривактӣ пешкаш намудани иттилоот ба дастовардҳои назаррас соҳиб гардидааст, зеро афзори хабаррасонӣ ташаккул ёфта, аз ҳар ҷову макон иттилооти саривактӣ ва ба шаклҳои гуногуну ҷолиби таваҷҷуҳ пешкаш мегарданд.

Яке аз махсусиятҳои инъикоси равандҳои сиёсати байналмилалӣ дар васоити ахбори омма, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки он аз ниҳодҳои давлатӣ, шахсони салоҳиятдор ва марказҳои таҳқиқотию таҳлилӣ пешкаши хонанда мешаванд. Яъне воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла матбуоти даврӣ бевосита бо таъя ба манобеи дар аксар вақт муътамад ва доираҳои эътирофшудаи илмӣ мавод нашр намуда, ба сифати миёнарав дар самти иттилоотонии ҷомеа хизмати арзанда менамояд.

Моҳиятан васоити ахбори оммаро “шоҳаи ҷоруми ҳокимият” меноманд, ки аз нақши он дар раванди инъикоси ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи кишварҳо вобастагӣ дорад.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки инъикоси бемонеа ва саривактии равандҳои сиёсии байналмилалӣ аз танзими сохторӣ ва ҳукукии раванди иттилоотонӣ вобастагии калон дорад, зеро бидуни мавҷудияти дастгоҳи муайяни идоракунӣ, боэътимодӣ, сифат ва саривактӣ будани иттилоот моҳияти худро аз даст медиҳад.

Новобаста аз саривактӣ будани иттилоот, ки шартӣ зарурӣ дар фаъолияти васоити ахбори омма ва дигар ниҳодҳои иттилоотонӣ ба ҳисоб рафта, кӯтоҳ ва дар аксар вақт бе таҳлил пешниҳод мегардад, масъалаи давра ба давра баррасӣ гардидани равандҳои сиёсии байналмилалӣ иттилоотро тавсеа бахшида онро муфассал, муътамад ва ҳатто илмӣ мегардонад. Аз ин рӯ, матбуоти даврӣ, ки ба масъалаҳои инъикоси равандҳои сиёсии байналмилалӣ, пеш аз ҳама, сиёсати хориҷии кишварҳо бахшида шудаанд, дар марҳалаи кунунӣ дар ташаккули афкори ҷомеа нақши махсус доранд, зеро маҳз ҳамин гурӯҳи матбуоти даврӣ аз рӯйи вижагиҳои худ барои ташаккули дидгоҳи доираҳои муайяни илмӣ ва ғайриилмӣ пешбинӣ шудаанд.

Таъкид бояд сохт, ки матбуоти даврии муосир бо дарназардошти тақвияти зарфиятҳои моддӣ ва техникаи онҳо, истифодаи васеи технологияи муосир дар наشري маводи босифати равандҳои сиёсии байналмилалӣ, бевосита аз маҳаллӣ аксар воқеаву ҳодисаҳо, майлу хоҳиши хонандаро барои шинос шудан бо бехтарин тарзи шарҳи масъалаҳои байналмилалӣ бо усулҳои муосири пешниҳоди иттилоот низ афзун гардонидааст.

Пеш аз таҳлилу баррасии инъикоси равандҳои сиёсии байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар матбуоти даврӣ, чи тавре қаблан ҳам таъкид намуда будем, омӯзиши танзими сохторӣ ва ҳуқуқии раванди иттилоотӣ дар Тоҷикистон ва албатта, дар Қазоқистон низ хеле муҳим мебошад.

Дар солҳои Истиқлоли давлатӣ воситаҳои ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як низоми ягона ташаккул ёфта, ба унсурҳои зерин ҷавобгӯй мебошанд.

- маҷмуи меъёрҳои ба таври муносиб ташкилшуда (технологӣ, иқтисодӣ, таҳрирӣ, синфӣ (аудиторӣ), зернизоми иттилоотӣ);

- маҷмуи зарурии вазифаҳо, сатҳи ғаъолнокии онҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи иттилоотии шахс, гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ва умуман ҷомеа;

- сохтори пайваستкунандаи ҷузъҳо, ҳамчун низом, ба монанди рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, барномаҳои телевизионӣ ва радиой, васоити ахбори оммаи интернетии навъ ва соҳаҳои гуногун ба иҷрои вазифаҳо мусоидат менамояд;

- дорои низоми муташаккил ва иқтидори назарраси худидоракунии. [17. С-12]

Таҳлили вазъи матбуоти даврӣ ва сарчашмаҳои ба омӯзиши он алоқаманд нишон медиҳанд, ки марҳалаҳои ташаккули матбуоти даврии Тоҷикистон пеш аз марҳалаи нави давлатдорӣ, яъне истиқлоли сиёсӣ (с.1991) дар тули беш аз сад сол матбуоти Тоҷикистон се давраи бузурги таърихӣ ташаккул ва рушдро аз сар гузаронидааст:

1. Ҷадидӣ – аз соли 1912 то 1919;
2. Шуравӣ – аз соли 1919 то 1991;
3. Истиқлоли давлатӣ – аз соли 1991. [14. С-245]

Тибқи таҳлили коршиносони соҳа тайи сӣ соли Истиқлоли давлатӣ матбуоти даврии тоҷикӣ чор давраи ташаккулро аз сар гузаронида, ба низоми мукамал табдил ёфтааст. Агар ба давраҳои асосии ташаккули матбуоти даврӣ, ки омили асосӣ дар самти инъикоси саривактӣ ва воқеии равандҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон, аз ҷумла бо Қазоқистон гардидааст, ба таври зерин мебошанд:

1. Матбуоти давраи гузариш – солҳои 1991–1992;
2. Матбуоти давраи ҷанги шаҳрвандӣ –ноябри соли 1992 –июни соли 1997;
3. Матбуоти давраи барқарорсозии сулҳ ва ризояти миллий–июни соли 1997- 1999;
4. Матбуоти давраи ташкил ва таҳкими Истиқлоли давлатӣ аз соли 2000 то имрӯз. [2. С-115]

Таҳлили давраҳои мазкур дар замони Истиқлоли давлатӣ нишон медиҳад, ки ҳар яки он дорои вижагии ба худ хос мебошад. Масалан, *давраи аввал* солҳои 1991-1992 ҳамчун давраи гузариш дар рушди ВАО-и ҷопии тоҷикӣ, ки дар ду ҷанба зоҳир мешавад: якум, тамоюли демократӣ дар рӯзноманигории тоҷик ба амал меояд; дуюм, нашриётҳои нави хусусӣ ва ё мустақил пайдо мегарданд, ки матбуоти даврӣро обуронг медиҳанд. Маҳз дар ин давра ивази номҳои баъзе аз матбуоти даврӣ сурат мегиранд. Нашрияҳои расмӣ номи худро иваз намуда, «Коммунист Тоҷикистана» ба «Народная газета», баъдан «Тоҷикистони Шуравӣ» ба «Ҷумҳурият» табдили ном менамоянд.

Давраи дуюм фаъолияти матбуоти ВАО, ки давраи ҷанги шаҳрвандиро дар бар мегирифт, новобаста аз мураккабии вазъи сиёсӣ ва иқтисодии кишвар, матбуоти даврӣ тавонистанд фаъолиятро идома дода, аҳолиро ба иттилоот таъмин намоянд.

Дар *давраи сеюм* ташаккули матбуоти даврӣ, ки солҳои 1997 то 1999 дар бар мегирад, марҳалаи даст ёфтан ба сулҳ ва ризоияти миллӣ буда, имкони васеъро ҷиҳати зиёд намудани наشري шумораи рӯзномаҳо ва инъикоси бештари соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ гардид.

Давраи чорум рушди матбуоти даврӣ, ки аз соли 2001 ибтидо мегирад, оғози таҳкими Истиқлоли давлатии кишвар буд, ки раванду ҳодисаҳо дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар зиёд гардида, фазои иттилоотонӣ васеъ мегардад. Ҳатто дар ин давра нашрияҳои нави мустақил, ки фазои иттилоотии кишварро ба иттилооти саривақтӣ таъмин менамуд, падида омаданд. [2. С-115]

Дар марҳалаи нави рушди матбуоти даврӣ ҷанбаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва сохтории рӯзномаву маҷаллаҳо ва ҳатто имконоти молии онҳо аз ҳисоби табиғу ташвиқи молҳои тиҷоратии ширкатҳо беҳтар гардида, он ба сатҳу сифати иттилоотонӣ ва ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва гузаштан аз наشري маводҳои қоғазӣ ба электронӣ дар сомонаҳои расмӣ онҳо мусоидат намуд.

Дар алоқамандӣ бо ташаккули ҷанбаҳои меъёрӣ ҳуқуқии матбуоти даврӣ, шумораи онҳо зиёд гардида, айни замон дар ҷумҳурӣ беш аз 376 рӯзнома, аз ҷумла, 112 адад давлатӣ ва 264 адад ғайридавлатӣ, 245 маҷалла, аз ҷумла, 114 адад давлатӣ ва 131 адад ғайридавлатӣ, 11 агентии иттилоотӣ, аз ҷумла, 1 агентии иттилоотии давлатӣ ва 10-то ғайридавлатӣ, 49 телевизион, аз он 13-то давлатӣ ва 33-тоаш ғайридавлатӣ, 32 радио, аз он 10 давлатӣ ва 22-то ғайридавлатӣ фаъолият мекунанд, [4] ки ба рақобатпазирӣ ва гуногуншаклии пешниҳоди иттилоот дар кишвар мусоидат менамоянд.

Дар ин давра санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ ба тасвиб расиданд, ки фаъолияти давлат, ҷомеа ва ашхоси алоҳидаро дар низоми иттилоотии миллӣ ва байналмилалӣ танзим менамуданд.

Зиёд гардидани шумораи матбуоти даврӣ дар кишвар ва пешниҳоди иттилоот бо забонҳои гуногун, имкони васеи инъикоси сиёсати хориҷӣ ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистонро бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Қазоқистон фароҳам овард.

Вобаста ба инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон дар матбуоти даврии замони Шуравӣ ва истиқлоли давлатӣ, иттилооти ҳафтанома ва ё рӯзнамаҳои «Коммунист Тоҷикистани» ё «Народная газета», инчунин «Тоҷикистони Шуравӣ» ё худ «Ҷумҳурият» ва «Азия–плюс» (санаи таъсис 21.01.2000) таҳлилу баррасӣ мегарданд.

Агар ба аввалин рӯйдодҳо дар муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Қазоқистон назар афканем, онҳо дорои аҳаммияти ба худ хос мебошанд. Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ моҳиятан ҳамкориҳои ҶШС Тоҷикистон бо дигар кишварҳои ҳамсоя ҷанбаҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ доштанд. Маҳз санаи 27 августи соли 1990 ба имзо расонидани Созишнома байни ҶШС Тоҷикистон, ҶШС Қазоқистон, ҶШС Қирғизистон, ҶШС Туркманистон ва ҶШС Ўзбекистон дар бораи ҳамкориҳои иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва фарҳангӣ далели гуфтаҳо мебошад. [6. С-11].

Таъкид намудан бамаврид аст, ки ҷузъиёти ҳамкорӣ ва тамоми санадҳои баимзорасида миёни кишварҳо дар матбуоти даврӣ ба таври васеъ инъикоси худро меёфт. Маҳз созишномаи болозикр дар сатҳи ниҳодҳои давлатии ҶШС Тоҷикистон баррасӣ гардида, ҷанбаҳои гуногуни он шарҳ дода мешуд ва дар матбуоти даврӣ нашр мегардид. Масалан, Созишнома дар Сессияи дууми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум баррасӣ гардида, дар рӯзнамаи “Тоҷикистони советӣ” дар таърихи 30 августи соли 1990 нашр шуд.

Дар нашрия гуфта мешуд, ки саҳми Тоҷикистон дар низоми ҳамкориҳои тичоратии кишварҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон мутаносибан содирот, 29,3 дарсад ва воридот 23,3 дарсадро ташкил менамояд. Таъкид мегардид, ки ҷиҳати тавсеаи ҳамкориҳои байнидавалтӣ дар самти таъминоти ашёи хом ва озӯкаворӣ корҳо аз соли 1989 то ба ҳол давом ёфта, дар ин муддат 15 ярмарка гузаронида шудаанд.

Вобаста ба дурнамои ҳамкориҳои тичоратӣ таъкид мешуд, ки дар тули солҳои 1991–1995 барои муайян кардани дараҷаи техникаи молҳои истеҳсоли хориҷӣ, ҷумҳуриявӣ ва беруни он, ташкили манбаи худкорӣ ба нақша гирифта шудааст. [16. С-3]

Пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар рушди муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Қазоқистон саҳифаи навро боз намуд. Раванди ҳамкориҳои кишварҳо алақай аз аввалин нишастии сарони кишварҳо дар таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оғоз гардид. Бо таъя ба муҳбири ТАСС (Телеграфное Агентство Советского Союза) дар саҳифаи аввали рӯзнамаи “Ҷумҳурият”, 24 декабри соли 1991 бо сарлавҳаи “Иттиҳоди Шуравӣ барҳам хурд”, ки санаи 21

декабри соли 1991 баъд аз 68 солу 11 моҳу 21 рӯз шуданаш, 11 кишвари узви Иттиҳод дар шаҳри Алмаато Ёълумияи муштаракро дар бораи барҳам додани Шӯравӣ ба имзо расониданд.

Дар мулоқоти Алмаато ба намоёндагони ваколатдори давлатҳои узви Иттиҳод супориш дода шуд, ки то 30 декабри соли 1991 дар бораи барҳам додани сохтори Иттиҳоди ҶШС, ҳамчунин, дар бораи сохтори мутобиқати иттиҳод бо Шӯрои сарони давлатҳо тавсияҳо пешниҳод намоёнд. [13. С-2] Дар асоси он гуфта мешуд, ки ба ҳайати ИДМ 11 кишвари мустақил ворид мешавад, ки дигар ба ҳукумати марказӣ тобеъ нестанд. [9. С-1]

Рӯйдоди болозикр дар таърихи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Қазоқистон оғози таҳкими ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба ба ҳисоб рафта, заминаи мустақилона пешбурди сиёсати хориҷии кишварҳоро фароҳам овард.

Узвияти кишварҳо ба бонуфузтарин созмони байналмилалӣ, ки дар як рӯз ба вуқӯ пайваст, марҳалаи дигари муҳим дар рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва Қазоқистон мебошад. Ин ҳодиса дар тамоми матбуоти даврии дохилӣ ва хориҷӣ инъикоси худро ёфтааст. Дар саҳифаи аввали рӯзномаи “Ҷумҳурият” бо сарлавҳаи “Тоҷикистон–узви СММ” бо иқтибос аз ТАСС-ТоҷикТА маводе нашр гардида буд, ки дар он гуфта мешуд, “Дар пояҳои назди биноҳои қароргоҳи СММ дар Нью-Йорк якбора нӯх парчаи нави миллӣ ҷилвагар шуд”. [18. С-1]

Ба узвияти СММ қабул гардидани Тоҷикистон ва Қазоқистон маънои эътирофи байналмилалӣ онҳоро дошт, ки заминае дар таҳкими ҳамкориҳои кишварҳо ба ҳисоб мерафт. Баъд аз қабули кишварҳои ИДМ ба узвияти СММ, котиби Генералии СММ Бутрос Голӣ суҳанронӣ намуда, таъкид сохтанд, ки кишварҳои аъзошуда дорои фарҳанг, дин, анъана ва урфу одатҳои омехтаи мураккаб мебошанд, [18. С-1] ки он бевосита ба Тоҷикистон ва Қазоқистон алоқамандии зиҷ дошт.

Бояд зикр намуд, ки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон аз ибтидо оғӣ аз ҷанг ва зӯрӣ буд. Кишварҳои мо тарафдори тезонидани силоҳпартоӣ ва бунёди ҷаҳоне мебошанд, ки дар он на силоҳи ядрӣ бошад на зӯроварӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатто дар аввалин изҳороти худ баъд аз узвият дар СММ, қаламрави худро минтақаи бе силоҳи ядрӣ эълон намуда, уҳдадорӣ гирифта буд, ки онро на соҳиб мегардад, на месозад ва на истифода мебарад. Дар ин замина Қазоқистон низ яке аз аввалин кишварҳои олам шуда, аз доштани силоҳи ҳастай (ядрӣ) расман даст кашидааст, ки он бо содир гардидани фармоне аз ҷониби собиқ Президенти ин кишвар Нурсултон Назарбоев санаи 29 августи соли 1991 бо баста шудани озмоишгоҳи ҳастаии Семипалатинск ба вуқӯ пайваста буд [12], ки то ҳол дар матбуоти даврии дохилӣ ва хориҷии ин кишвар ба таври васеъ ва бо ифтихори гузаштаи таърихӣ ёд мегардад.

Аз ин рӯ, Нурсултон Назарбоев дар аксар суҳанронихояш иброз намуд, ки баста шудани озмоишгоҳ иҷрои иродаи мардуми Қазоқистон мебошад. Ё ҳангоми

мусохиба дар Оҷонсии иттилоотии ҷопонии «Киодо Сусин» низ моҳи ноябри соли 2016 таъкид менамуд, ки «Қазоқистон, ки озмоишгоҳро баст, аз яроқи ядрои даст кашид, ба тамоми башарият кумак намуд, то озод нафас гиранд».[1]

Чанд моҳ баъди ба узвият пазируфтани Тоҷикистон ба яке аз бонуфузтарин созмонҳои байналмилалӣ—Созмони Миллалӣ Муттаҳид, аз моҳи майи соли 1992 Тоҷикистон ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Ҳодисаҳои давраи аз 5 майи соли 1992 то 27 июни соли 1997 бевосита дар матбуоти даврии дохилӣ ва хориҷ аз кишвар инъикоси васеи худро меёфт.

Доир ба ин масъала дар матбуоти даврии Тоҷикистон ва хориҷ аз он, маводи зиёде дар шакли мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ нашр гардида, мавқеи расмӣ кишварҳо дар самти дастгирии Тоҷикистон дар вазъи бӯҳрони сиёсӣ иброз мегардид.

Яке аз намунаҳои талоши кишварҳои ба мо дӯсту ҳамсоя “Изҳороти Раисони Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар кишварҳои ИДМ дар робита ба воқеаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки он дар матбуоти даврӣ низ интишор гардид. Дар изҳорот омада буд: “Мо бо дар назардошти қонунҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва принсипҳои башардӯстонаю ахлоқи нек изҳор мекунем, ки равобити бародаронаи халқҳоямон ногӯстастанӣ, сарҳади ҷанубии мамолики Иттиҳод ҳалалнопазир аст ва бояд ба сар задани ҷанги дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳ дода нашавад, зеро ин ба амнияти давлату халқҳои мо таҳдид карда, вазъи сиёсии минтақаро ноором месозад”. [8. С-1]

Чунин талоши кишварҳо, аз ҷумла дар адабиёти илмӣ низ инъикоси худро ёфтаанд. Масалан, дар мақолаи С.Ф. Назаршоева таҳти унвони “Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва таъсири он ба раванди муҳоҷират” гуфта мешавад, ки “ҳаракати муҳоҷирон дар се самт сурат гирифта буд, ки самти дуюми он кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Қазоқистон буд. [11. С-83] Инчунин, таъкид мегардад, ки Қазоқистон яке аз аввалин кишварҳое буд, ки муҳоҷирони тоҷикро қабул менамуд. Тибқи маълумоти расмӣ Кумитаи Иёлоти Муттаҳида доир ба гурезагон ва муҳоҷирон, шумораи муҳоҷирони тоҷик, ки ба Қазоқистон ҳиҷрат намуданд, дар он замон тахминан 6 ҳазор гуфта мешавад. [22]

Ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ баъд аз баргузори Иҷлосияи XVI Шурои Олии Тоҷикистон ва мавқеъгири кишвар дар сиёсати хориҷӣ ба таҳкими муносибатҳои Тоҷикистон ва Қазоқистон мусоидати ҷиддӣ намуд. Зеро бо ба сари қудрат омадани Раиси нави Шурои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ муайян гардида, Парлумони мамлакат ба Шурои Олии кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Қазоқистон муроҷиат намуда, аз онҳо хоҳиш намуд, ки “ба Тоҷикистон қувваҳои сулҳҷӯро фиристода, барои ба эътидол овардани вазъият ва пайдории сулҳ дар кишвари мо мусоидат кунанд”, ки он инъикоси худро дар Муроҷиатномаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Эмомалӣ ба халқи шарифи Тоҷикистон ёфтааст, ки дар саҳифаҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” ба

таври васеъ ёфтааст. [10. С-1]. Дар Мурочиатномаи худ Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба халқи шарифи Тоҷикистон, якчанд масъалаҳои ҳаётан муҳимро таъкид намуда буд, ки яке аз онҳо “мустаҳкам кардан ва боз ҳам инкишоф додани алоқаҳои неки ҳамсоягӣ ва ҳамкории ҳамҷониба бо давлатҳои муштаракулманофеъ, пеш аз ҳама, бо Қазоқистон буд. [10. С-1]

Саҳифаи дигари муҳим дар таърихи равобити Тоҷикистон ва Қазоқистон истиқрори муносибатҳои дипломатӣ ба ҳисоб мерафт, ки санаи 7 январи соли 1993 ба вуқӯ пайваст. Ин санаи муҳими таърихӣ роҳи минбаъдаи тавсеаи ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистонро ҳамвор сохт.

Дар “Хабарҳои тоза”-и саҳифаи аввали матбуоти даврӣ таҳти унвони “Боздиди расмӣ ба Қазоқистон” мавод нашр гардида, МИТ “Ховар” иттилоъ медод, ки 12 январи соли 1993 ҳайати вакилони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сардории Раиси Шурои Олии Эмомалӣ Раҳмонов барои боздиди расмӣ ба Алмаато рафт. Дар ҳайати вакилон Раиси Шурои Вазирони ҷумҳурӣ А.Абдуллоҷонов, мушовирони Раиси Шурои Вазирон ва дигар намоёндагони расмӣ ҳузур доштанд.

Дар хабарҳо гуфта мешуд, ки аз рӯи натиҷаҳои гуфтушуниди роҳбарони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ҳуҷҷатҳои ба имзо мерасанд, ки муносибатҳои ҳар ду давлатро аз рӯи бисёр масъалаҳо, аз ҷумла соҳаҳои тичоратию иқтисодӣ, муайян мекунанд. [19. С-1]

Тибки ахбори рӯзноманигори КазТАГ Амонгелдӣ Аҳмадолимов ва муҳбири МИТ “Ховар” Зайниддин Насриддинов зерини унвони “Сафари ҳайати вакилони Тоҷикистон ба Қазоқистон” иттилоъ дода мешуд, ки Роҳбарияти нави Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов нахустин бор барои боздиди расмӣ ба Қазоқистон омаданд. [15. С-1]

Бояд таъкид намуд, ки ин сафар дар рушди минбаъдаи ҳамкории Тоҷикистон бо Қазоқистон таъсири ҷиддӣ расонида, санадҳои баимзорасида дар доираи ин сафар ҷиҳати таҳкими равобити ду кишвар дар тамоми соҳаҳо ҳамҷониба мусоидат намуд.

Ҳайати вакилони Тоҷикистон, ки 13 январи соли 1993 корро шуруъ намуда буданд, дар ҳукумат, бонки миллии давлатӣ, ҷаҳдин вазорату идораҳои Қазоқистон гуфтушунид анҷом доданд. Дар матбуоти даврӣ гуфта мешуд, ки дар рафти сафари ҳайати Тоҷикистон ба Алмаато, Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев мулоқот анҷом дода, суҳбат дар асоси эътимод ва ҳусни тафохум доир гардид.

Инчунин, таъкид мегардид, ки дар рафти мулоқот Раиси Парлумони Тоҷикистон аз тадбирҳои Ҳукумат доир ба коҳиш додани оқибати гарони ҷанҷоли дохилӣ, ба эътидол овардани вазъи сиёсӣю иқтисодии мамлакат ахбор дод. Дар рафти мулоқоти Алмаато Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев

таъкид дошт: “Ҳар сокини Қазоқистон мушкилоти ба сари халқи бародар (тоҷикон) омадаро мушкилоти худ мешуморад”. [15. С-1]

Маҳз дар рафти ҳамин сафар Нурсултон Назарбоев ва Эмомалӣ Раҳмонов ба Шартномаи заминаи муносибатҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон (Аҳднома дар бораи асосҳои муносибатҳо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон, 13 январи соли 1993. Алмаато) имзо гузоштанд, ки ин қарордод бе шакку шубҳа, ба ҳамкории ду давлати ҳамсоя қувваи нав бахшида, пояи онро баландтар мебардорад. Ин ҳодиса ба таври васеъ дар матбуоти даврӣ инъикоси худро ёфта буд. Матни пурраи Аҳдномаи мазкур дар сомонаҳои расмӣ қазоқӣ, аз ҷумла online.zakon.kz, ки дар он бештар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ интишор мегарданд, мавҷуд аст. [7]

Вобаста ба ҷузъиёти сафари Алмаато ҳатто дар саҳифаҳои аввали матбуоти даврӣ, аз ҷумла рӯзномаи “Ҷумҳурият” навишта шуда буд: “Ҷаҳон дубора рӯ ба Тоҷикистон меоварад”. Маҳз дар ин матлаб гуфта мешуд, ки “Қазоқистони бародар барои бо сарбаландӣ аз мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодӣ баромадани Тоҷикистон ба бародарони тоҷик кумаки ҳамаҷониба мерасонад.” [20. С-1]. Ҳатто дар як матлабе, ки аз ҷониби мухбирони ИТАР (Информационного телеграфного агентства России) ва ТАСС таҳти унвони “Дар СММ муроҷиатнома дар бораи кумак ба Тоҷикистон интишор ёфт”, ки он дар саҳифаи аввали рӯзномаи “Ҷумҳурият” 16 январи соли 1993 нашр гардида буд, гуфта мешуд, ки “Ҷумҳуриҳои ҳамсоя, аз ҷумла Қазоқистон, барои бас шудани амалиёти ҷангӣ дар қаламрави Тоҷикистон ҷидду ҷаҳддоранд” [5. С-1]

Яке аз воқеаҳои муҳим дар таърихи дипломатия ва сиёсати хориҷии навини Тоҷикистон маҳз ба равобити Тоҷикистон ва Қазоқистон алоқаманд мебошад. Ин воқеаи таърихӣ он аст, ки аввалин бор дар таърихи Тоҷикистон роҳбари намоёндагии дипломатии ҷумҳурӣ эътимодномаро ба Сарвари давлати дигар супорид, ки он Сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Қазоқистон Саид Шарифов мебошад. Мавсуф 18 январи соли 1994 эътимодномаи худро ба Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев супорид. Дар робита ба ҳодисаи мазкур дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ таҳти унвони “Эътиборномаи аввалин супорида шуд” матлабҳо нашр мегардиданд, ки дар асоси он гуфта мешуд: “Аввалин бор баъд аз соҳибхитиёру мустақил гардидани Тоҷикистон, намоёндаи дипломатии он ба Сарвари давлати дигар эътиборнома супурд”. Таъкид мегардид, ки “дар Алмаато Сафири Фавкулода ва Мухтори Тоҷикистон дар Қазоқистон Саидшариф Шарифов ба роҳбари ин давлат Нурсултон Назарбоев эътиборнома супурд”, хабар додааст АМИТ “Ховар”. [3. С-2]

Рӯйдоди муҳимми дигар дар таърихи сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон сафари Роҳбари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар соли 1994 ба Қазоқистон буд. Дар санаи 25 январи ҳамон сол ҳайати ҳукумати Тоҷикистон

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

таҳти роҳбарии Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов аз Алмаато боздид ба амал оварда, дар рафти сафар вохӯрии Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев баргузор шуд. Дар натиҷаи гуфтушунид ҷонибҳо чор санади байниҳукуматӣ ва байнимуассисавӣ дар бораи ҳамкорию ба имзо расониданд. [6. С-75]. Дар рафти сафари болозикр “Баёния дар бораи гуфтушуниди роҳбарони Қазоқистон ва Тоҷикистон” қабул гардид, ки дар матбуоти даврӣ ба таври васеъ инъикоси худро ёфта буд.

Маҳз дар ҳамон давра яке аз масъалаҳои муҳими раванди гуфтушунид вазъи сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва роҳҳои муътадил гардонидани он буд. Дар матбуоти даврии он давра гуфта мешуд, ки Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев ба иқдомҳои Роҳбари давлати Тоҷикистон, ки роҳи гуфтушуниди сиёсиро бо қувваҳои гуногуни сиёсӣ пеш гирифтааст ва мақсад аз он муқаррар намудани сулҳу озоиш дар сарзамини тоҷикон мебошад, баҳои мусбат дода буд. Ҳангоми суҳбату гуфтушунидҳои миёни роҳбари ду кишвар зарурати кӯшишҳои нави истифодаи неруи ҳомии сулҳи давлатҳо таъкид гардида буд. Роҳбарони ду кишвар зимнан иброз намуданд, ки сиёсати хориҷии ҳар ду давлат дар бобати таҳкими истиклол ва вусъати муносибатҳои дӯстонаи анъанавии Тоҷикистон ва Қазоқистон бо дарназардошти талаботи замон тағйирпазир мебошанд.

Зимни сафар ба Алмаато ҳайатҳои Тоҷикистон ва Қазоқистон, инчунин, бисёр масъалаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла ба мамлакатҳои ҳамдигар фиристодани мол, тартиби танзими ҳисобу китоб ва таъминоти қувваи барқро муҳокима намуданд. Ҳайатҳои ду кишвар таъкид намуданд, ки робитаҳои доманадори Тоҷикистон ва Қазоқистон ба таври муназзам ва мутобиқ ба манфиатҳои тарафайн инкишоф меёбанд. Раванди музокироту мулоқотҳои ҳайатҳои ду кишвар дар матбуоти даврии соли 1994 бо ақс ва матни пурраи баёния ва созишномаҳо миёни ду ҷониб инъикоси васеи худро меёфтанд. [21. С-1]

Дар маҷмӯъ, бояд таъкид намуд, ки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон дар муносибат бо ҳамдигар дар даврони Шуравӣ ва аввали солҳои Истиқлоли давлатӣ, сиёсати дӯстӣ, ҳамёрӣ ва ҷавобгӯӣ ба манфиатҳои муштарак буда, тамоми рӯйдодҳо дар ин давра инъикоси худро дар матбуоти даврии кишварҳо ба таври васеъ меёфтанд. Маҳз дар давраи аввали солҳои соҳибистиқлолии Тоҷикистон ва вазъи ноороми солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ҳамкориҳои ду кишвар дар сатҳи баланд қарор дошт.

АДАБИЁТ

1. 29 августа–день закрытия Семипалатинского ядерного полигона. [электронный ресурс]. URL: <https://presidentlib.kz/ru/news/29-avgusta-den-zakrytiya-semipalatinskogo-yadernogo-poligona>. (дата обращения: 16.05.2023).

2. Абдуллозода М.А. Этапы развития периодической печати Таджикистана в период государственной независимости Республики. М.А. Абдуллозода, А.А. Рахимов//Вестник Педагогического университета. 2020.- С. 114-119.
3. Баёния дар бораи гуфтушуниди роҳбарон Қазоқистону Тоҷикистон. Ҷумҳурият. 29 январи соли 1994. (18876). С.2.
4. Бахшида ба Рӯзи матбуот. Ташаккули матбуоти даврӣ дар замони Истиқлол. [манбаъи электронӣ]. URL: <https://farhangfm.tj/2023/03/10>. (санаи мурочиат: 12.07.2023).
5. Дар СММ мурочиатнома дар бораи кумак ба Тоҷикистон интишор ёфт. Ҷумҳурият. 16 январи соли 1993. 7 (18716). С.1.
6. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1.(Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон, 2009, 296 с.
7. Договор об основах отношений между Республикой Казахстан и Республикой Таджикистан (г. Алматы, 13 января 1993 года). [электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014726. (дата обращение: 16.06.2023).
8. Изхороти Раисони Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Узбекистон дар робита бо воқеоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷумҳурият. 5 сентябри соли 1992. 167 (18687). С.1.
9. Иттиҳоди Шӯравӣ барҳам хурд. Ҷумҳурият, 24 декабри соли 1991 №245 (18545). С.1.
10. Мурочиатномаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Эмомалӣ ба халқи шарифи Тоҷикистон. Ҷумҳурият. 12 декабри соли 1992. 213 (18733). С.1.
11. Назаршоева С.Ф. Гражданская война в Республике Таджикистан и ее влияние на миграционные процессы. С.Ф. Назаршоева. Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2019. №6 (110). – С.81-85.
12. Опубликовано указ Назарбаева о закрытии Семипалатинского ядерного полигона. [электронный ресурс]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/opublikovan-ukaz-nazarbaeva-zakryitii-semipalatinskogo-377801. (дата обращение: 13.07.2023).
13. Протоколи Маҷлиси сарони давлатҳои мустақил. Алмаато 21 декабри соли 1991. “Ҷумҳурият”. 24 декабри соли 1991 №245 (18545). С.2.
14. Салихов Н. Н. Этапы развития печатных средств массовой информации в Республике Таджикистан периода государственной независимости. Н.Н. Салихов, М.Б.Муродов, Абдуллозода М.А.//Вестник университета. 2019. №1(65) . С.244-253.
15. Сафари ҳайати вакилони Тоҷикистон ба Қазоқистон. Ҷумҳурият, 16 январи соли 1993. 7 (18746). С.1.

16. Сессияи дуҷуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум. “Тоҷикистони Советӣ”, 30 августи соли 1990. С. 3.
17. Типология периодической печати: учебное пособие. –М: Аспект Пресс, 2007. –236с.
18. Тоҷикистони мо узви Созмони Милали Муттаҳид шуд. Ҷумҳурият, 4 марти соли 1992 №45 (18595). С.1.
19. Хабарҳои тоза. Бозиди расмӣ ба Қазоқистон. “Ҷумҳурият”, 14 январӣ соли 1993. 6 (18745). С.1.
20. Ҷаҳон дубора рӯ ба Тоҷикистон меоварад. “Ҷумҳурият”, 16 январӣ соли 1993. 7 (18746). С.1.
21. Эътиборномаи аввалин супорида шуд. “Ҷумҳурият”, 22 январӣ соли 1994. 7 (18876). С.1.
22. United States Committee for Refugees and Immigrants, U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 1997 - Tajikistan, 1 January 1997, [available at] URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a8bb40.html> (accessed 13 July 2023).

ОТРАЖЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА И КАЗАХСТАНА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ СОВЕТСКОЙ И НЕЗАВИСИМОЙ ЭПОХИ

ХАЛИМОВА ДИЛНОЗА ГАИБОВНА,

аспирант кафедри зарубежного регионоведения

Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;

тел: (+992) 988-71-01-72; e-mail: Doilnoz@mail.ru

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР,

кандидат исторических наук, начальник Управления изучения вопросов региональной безопасности ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

В статье рассмотрены периоды становления периодической печати в Республике Таджикистан и внешней политики Таджикистана, и Казахстана в периодической печати советского периода и государственной независимости.

Авторы попытались показать различные аспекты развития сотрудничества между странами и укрепления договорно-правовой базы двух стран во взаимоотношениях.

В статье используется широкий круг надежных источников и литературы, которые в свою очередь уникальны и обладают научной оригинальностью.

В статью включены оригинальные материалы из процесса переговоров и встреч делегаций Таджикистана, а также Казахстана периода установления дипломатических отношений и первого этапа укрепления договорно-правовой базы двух стран, различные аспекты и важные события во внешней политике двух стран анализируются и обсуждаются в периодической печати.

Ключевые слова: становление, периодическая печать, период независимости, советский период, отражение, внешняя политика, Таджикистан, Казахстан, издание, СМИ.

REFLECTION OF THE FOREIGN POLICY OF TAJIKISTAN AND KAZAKHSTAN IN THE PERIODIC PRESS OF THE SOVIET AND INDEPENDENT ERA

HALIMOVA DILNOZA GHOIBOVNA,

Postgraduate student of the Department of Foreign Regional Studies,
Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;

тел: (+992)988-71-01-72; e-mail: Doilnoz@mail.ru

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR,

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Study of Regional Security
Issues, of the CSR under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki street 89;

phone: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

In the article are reflected the periodicals of the formation of the periodical press in the Republic of Tajikistan and the foreign policy of Tajikistan and Kazakhstan in the periodical press of the Soviet era and state independence.

In the article, the authors tried to show the various aspects of the development of cooperation between the countries and the strengthening of the legal framework of the two countries in mutual relations.

In the article uses a wide range of reliable sources and literature, which in turn are unique and have scientific originality.

The article includes the original materials from the process of negotiations and meetings of the delegations of Tajikistan and Kazakhstan from the period of establishment of diplomatic relations and the first stage of strengthening the legal framework of the two countries, various aspects and important events in the mutual foreign policy of the two countries are analyzed and discussed in the periodical press.

Keywords: formation, periodical press, independence period, Soviet period, reflection, foreign policy, Tajikistan, Kazakhstan, publication, mass media.

**НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ
КОММУНИКАТСИОНИИ МУОСИР ДАР ТАШАККУЛИ ҲУКУМАТИ
ЭЛЕКТРОНӢ**

РАСУЛЗОД ЛОИҚ ХОЛИҚ,

ходими калони илмӣи шуъбаи ташкилӣ-илмӣ ва таъбу
нашри Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон
734012, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М.Маъсумгулов 3;
тел.: (+992) 93-567-10-15; email: rasulzod@inbox.ru

Дар мақола нақши технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар татбиқи консепсияи "ҳукумати электронӣ" дар Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Муаллиф ТИК-ро қисми ҷудонашавандаи пешрафти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ давлат дар шароити муосир ва яке аз унсурҳои муҳими татбиқ ва рушди "ҳукумати электронӣ" мешуморад.

Зикр мегардад, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ айни замон дар бисёр соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии мамлакат, аз ҷумла дар идоракунии давлатӣ, ба таври васеъ истифода мешаванд, вале бо вучуди ин раванди гузариш, бо сабаби омилҳои гуногун тамоми соҳаҳои фаъолияти аҳоли ва минтақаҳои Тоҷикистонро фаро нагирифтааст.

Бо мисолҳои мушаххас муаллиф сабабҳо ва омилҳоро, ки ба рушди "ҳукумати электронӣ" дар кишвар монеа эҷод мекунанд, нишон додааст.

Калидвожаҳо: *технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, идоракунии давлатӣ, "ҳукумати электронӣ", шабакаи иттилоотӣ, хизматрасониҳои электронӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, самаранокӣ идоракунии давлатӣ, инфрасохтори иттилоотӣ, хизматрасониҳои давлатӣ.*

Тараққиёти тамоми соҳаҳои ҳаёт ва ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ бо суръати кайҳонӣ пеш рафтани илму технология, давлатҳоро водор менамояд, ки низомӣ фаъолияти худро ба ниёзҳои иҷтимоӣ аҳоли ва ченакҳои рушди муосири байналмилалӣ мутобик намоянд. Аз ҷумлаи чунин ниёзҳо ва ченакҳои навини рушд ин хизматрасониҳои давлатӣ ба ҷомеаи шаҳрвандӣ тариқи воситаҳои нисбатан осон, самаранок ва мувофиқ – интернет ва технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) мебошад.

Пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаи интернет, пеш аз ҳама, харҷу масрафро ҳам барои давлат ва ҳам ҷомеа бамаротиб кам намуда, дараҷаи дастрасии ҷомеаи шаҳрвандиро ба ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ васеъ мегардонад.

Рушди ТИК ва истифодаи васеи шабакаи интернет дар низоми иртботи аҳоли бо давлат имкон медиҳад, ки ҷойгоҳ ва мавқеи иҷтимоии ҳукуматҳои миллӣ дар назди ҷомеаи шахрвандӣ бамаротиб афзоиш ёбад.

Вобаста ба нақши интернет қайд намудан зарур аст, ки кашфи интернет падидаи ҷолибу ғайриҷашмдоште махсуб мешавад, ки тавонист тамоми оламро фаро гирифта, дар ҳама самти ҳаёти инсоният таъсиррасон гардад. Аз ҷумла, дар пайдо гардидани “ҳукумати электронӣ”, ки ба пайдошавии хизматрасониҳои электронӣ мусоидат намуда, дар дастрасии одамон ба иттилоот имкониятҳои беназирро фароҳам овард. Дар ҳақиқат, ҳар як давлат дар ҷаҳолияти сиёсии худ кӯшиш менамояд, ки ҳамчун субъекти бонуфузи сиёсати ҷаҳонӣ боқӣ монда, аз тағйироти назарраси технологияи охир, ки ҳамчун ҷузъи раванди ҷаҳонишавиро ташкил медиҳад, бебаҳра нагардад. Яъне технологияи иттилоотӣ омили муҳимтарини ташаккули ҷомеа дар асри 21 ба ҳисоб меравад. Истифодаи самаранокӣ технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ва пеш аз ҳама, шабакаи интернет дар ин замина муҳимтарин омили рушди ҷомеа мебошад[1].

Хусусияти фарогирандаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва бо суръати баланд паҳн гардидани онҳо дар соҳаҳои гуногун боис ба он гардидааст, ки давлатҳои тараққикардаи олам барои рушди ҷомеаи иттилоотӣ барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои миллӣ қабул намоянд. Рушду инкишофи ҷомеаи мутамаддин аз пешрафти технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ вобаста буда, асоси пешрафти ҳаёти инсонӣ гаштааст. Бо рушди бесобакаи технология дар ҷанд даҳсолаи охир он тамоми паҳлуҳои ҳаёти инсониро фаро гирифта, рушди мунтазами ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба он вобаста гардидааст. Дастовардҳои технологияи коммуникатсионӣ на танҳо дар ҳаёту ҷаҳолияти инсонҳо, балки дар низоми идоракунии давлатӣ низ ба таври васеъ истифода шуда, ба ташаккули ҳукумати электронӣ боис гаштааст. Яъне технологияи иттилоотӣ–коммуникатсионӣ фарогири ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии инсонҳо гашта, вобастагии инсонҳоро нисбат ба худ афзоиш додааст.

Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи олам нишон медиҳад, ки онҳо маҳз тавассути татбиқи васеи ТИК дар раванди идораи давлат тавонистанд рушди “ҳукумати электронӣ»-ро таъмин созанд. ТИК дар ин кишварҳо дар раванди пешбурди ҷаҳолияти ҷамъиятӣ ва идораи давлатӣ мавқеи намоёнро ишғол намудааст. Сиёсати иттилоотикунонӣ барои ба вуҷуд овардани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва муоширати электронӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ “ҳукумати электронӣ»-ро фақат дар асоси истифодаи васеи технологияи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии муосир татбиқ ва инкишоф додан имконпазир мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ТИК дар самти ташаккул ва инкишофи “ҳукумати электронӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Таҳлили

вазъи ташаккули “ҳукумати электронӣ” дар шароити Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар соҳаи мазкур як қатор дастовардҳо мавҷуданд. Хусусан, низоми электронии хизматрасониҳо дар бахшҳои гуногун қорӣ карда шуда, зина ба зина рушд ёфта истодаанд, аммо он тамоми минтақаҳо ва аҳолии кишварро фаро нагирифтааст.

Омилҳои гуногун ба раванди татбиқи “ҳукумати электронӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа мегарданд, ки асоситарини онҳо, яқум, нокифоя будани инфрасохтори “ҳукумати электронӣ”, дуҷум, дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтани фарҳанги иттилоотӣ-электронии шаҳрвандон. Бинобар ин, дар раванди пешбурди сиёсати иттилоотикунонӣ масъалаи самаранок истифода намудани ТИК аз як қониб ва аз қониби дигар, баҳри баланд бардоштани фарҳанги иттилоотию коммуникатсионии қомеа хеле аҳамиятнок мегардад [2].

Дар баробари истифодаи технологияи коммуникатсионӣ дар фаъолияти давлат имрӯз интернет ҳамҷун воситаи муҳими пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли хизмат менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон низ шумораи истифодабарандагони шабакаи интернет ва муштариёни алоқаи мобилӣ рӯз то рӯз меафзоянд. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми наватии худ ба Маҷлиси Олӣ, ки дар таърихи 21-уми декабри соли 2021 қунин изҳори назар карданд: *“Агар шумораи муштариёни алоқаи телефони соли 1991 ҳамагӣ 277 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 шумораи танҳо муштариёни алоқаи телефони мобилӣ ба беш аз 8 миллион нафар расидааст. Ҳоло истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил медиҳад”*[3].

Гуфтан бамаврид аст, ки дар Тоҷикистон интернетро ба истифодабарандагон ширкатҳои “Тоҷиктелеком”, “Интерком”, “Телекомтехнолоҷи” ва дигар ширкатҳои мобилӣ таъмин мекунанд. Мушкилоти асосӣ дар Тоҷикистон суръати суст ва нархи гарони интернет мебошад.

Муошират дар асоси интернет ба зинаи нави рушди худ гузаштааст ва дар наватии аввал мақомот ба он ниёз доранд. Имрӯзҳо қариб ҳамаи сохторҳои давлатӣ дар интернет сомонаҳои худро доранд. Рӯйхати сомонаҳои расмии тамоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ташкил ва ба роҳ монда шудааст. Ҳарчанд сомонаҳо мавҷуданд, вале иртиботи пайваста бо сокинон аз тариқи онҳо ба роҳ монда нашудааст ва ниҳодҳои давлатӣ ҳангоми ирсоли ҳуҷҷатҳо аз истифодаи «факс» даст нақашидаанд [4]. Вазъи сомонаҳои шаҳру ноҳияҳо ва фаъолияти онҳо дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар гуногун аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи зиёди шаҳру ноҳияҳо иҷрои талаботи заминавии гузариш ба “ҳукумати электронӣ»-ро, ки ташкили сомонаи расмии МИҲД ба шумор меравад, то ҳол анҷом намодаанд.

Рушду инкишофи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол асосан, ба соли 1997 рост меояд. Аниқтараш моҳи сентябри соли 1997 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Барнома “Дар бораи таъмини ҳуқуқӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳон” қабул гардид. Санади мазкур дар рушду инкишофи технологияи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии мамлакат саҳми босазое гузошт. Пеш аз ҳама, шаҳрвандони Тоҷикистон ва иттиҳодияҳои давлатию ҷамъиятӣ ба шабакаи иттилоотии ҷаҳонӣ пайваست гардиданд [5].

Технологияҳои муосири коммуникатсионӣ, ки дар ҳама соҳаҳо ҷорӣ карда шуда, воситаи мувофиқ ва самаранокӣ табодули иттилоот ва хизматрасонии мизочон мебошанд. Инро дар мисоли хизматрасониҳои интерактивӣ дар бахшҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мумкин аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолии кишвар баҳри амалӣ намудани иттилоърасонӣ ва хизматрасонии электронӣ стратегияҳо, концепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ қабул шудаанд. Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», “Барномаи давлатии инкишоф ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017”, “Концепсияи ташаккули “ҳукумати электронӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра мебошад, ки заминаи муҳими стратегияи иттилоърасонӣ ва хизматрасонии электронии давлатро ташкил медиҳанд.

Паҳлуи дигари истифодаи васеи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ боиси шакл гирифтани “ҳукумати электронӣ” гардида, самти рушди ҷомеа ва давлатҳоро тағйир дода, имкониятҳои наву осонро ҷиҳати ба роҳ мондани фаъолияти корӣ фароҳам овардааст. Махсусан пайдоиш ва ташаккули “ҳукумати электронӣ” бо рушди шабакаи интернет вобастагӣ дорад, ки аллакай дар як қатор давлатҳои пешрафтаи дунё амалан татбиқ гардида истодааст. “Ҳукумати электронӣ” модели нави идоракунии давлатӣ буда, дар асоси технологияҳои муосири иттилоотӣ ташкил карда шудааст ва дар он ба воситаи шабакаи интернет миёни давлат ва ҷомеа робитаҳои мутақобила ташаккул дода мешавад. Яке аз вазифаҳои асосии “ҳукумати электронӣ” дар он ифода меёбад, ки дар он муносибатҳои мутақобилаи дохилӣ ва хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои коммуникативӣ ба дигаргунӣ дучор мегардад [6].

Дар замони муосир ҷомеаҳое, ки аз технология ва интернет ба таври дурусту самаранок истифода менамоянд, метавонанд як қатор қору хизматрасониро ба таври фосилавӣ дар хона ба роҳ монанд. Дар ин сурат метавонад боис ба ҷунин амалҳо, аз қабилӣ сарфаи маблағи зиёд, вақти беҳуда, амалҳои коррупсионӣ ва ғайра нагардад. Ғайр аз ин, пешбурди фаъолияти

соҳаҳои гуногуни ҷомеа, аз қабилӣ корхонаю муассисаҳо, бидуни ТИК номумкин аст. Аз ин рӯ, ҷиҳати ташаккули “ҳукумати электронӣ” ва ниҳоят ҷомеаи иттилоотӣ истифодаи ТИК дар раванди истеҳсолоту идоракунии давлатӣ аз масоили муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар раванди идораи муносири давлат истифодабарии технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ҷойи муҳимро ишғол мекунанд ва ҳамарӯза имкониятҳои технологияҳои компютерӣ афзуда истодааст. Он қариб дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон истифода шуда, дараҷаи истифодаи он ногузир мебошад ва соҳаи сиёсат низ аз ҷумлаи соҳаҳо, ки бидуни истифодаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ тасаввур кардан мумкин нест. Усули нисбатан муассири ташкили идоракунии давлатӣ ва механизми босамари низомии коргузори истифодабарии васеи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ маҳсуб меёбад [7]. Яъне сиёсат ҳамчун раванд аз ҳама алоқамандӣ бо технологияи навин дар қанор нест.

Имрӯзҳо технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди идораи корҳои давлатӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад, зеро мафҳуми технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ лоиҳаҳои ташкили равандҳо барои ҷамъовариҳои иттилоот, коркард, пешниҳод ва истифодабарии он тавассути таҷҳизоти электронӣ фаҳмида мешавад.

Ҳадафи асосии давлатҳои миллӣ ин ҳамкориҳои наздики ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки чунин ҳадаф бе истифодаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ғайриимкон аст.

Пеш аз ҳама, технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар сиёсат ин раванди идоракунии самаранок ва дастраскунии иттилоот ба ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад, ки воситаҳои таъбиқи он, пеш аз ҳама, телефонҳои компютерҳои фардӣ қисмат доништа мешавад. Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ имкониятҳои дастраскунӣ ва пешниҳоди иттилооти саривақтӣ ба таври назаррас васеъ мегардонад. Телефонҳои компютерҳои фардӣ дар пайвастиҳои бо интернет имконияти ба таври назаррас ҳамкориҳои ниҳодҳои давлатиро бо ҷомеаи шаҳрвандӣ раванқ мебахшад.

Тавассути технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ аҳоли ба раванди идораи корҳои давлатӣ ҷалб карда шуда, ба пешрафти фаъолияти маъмурию идоракунӣ ва самаранокии идораи давлатӣ таъсир мерасонад. Истифодаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди идораи корҳои давлатӣ имкон медиҳад, то ки таҳияи вазифаҳои сиёсати давлатӣ ва идоракунии раванди иҷроиши онҳо суръат карда шавад.

Дар шароити имрӯза мазмунан муносибати аҳоли тағйир меёбад, аҳоли на танҳо бунёдкунандаи давлату ҳукумат, балки таҳиягари қарорҳои нави сиёсӣ мегардад, ки аз як тараф, муносибат ва масъулияти нави аҳолиро зиёд мегардонад, аз тарафи дигар, бошад, дараҷаи баланди касбии қарордон ва

омодагии технологиро талаб менамояд. Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ самаранокии идоракунии давлатӣ, шаффофияти фаъолияти давлат ва ҷалби фаъолони шахрвандонро ба фаъолияти давлат афзоиш дода, ба кам шудани хароҷоти давлатӣ мусоидат мекунад [8].

Татбиқи “ҳукумати электронӣ” дар тамоми олам бо суръати хеле баланд идома ёфта истодааст. Давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон тамоми чораҳои заруриро андешида истодаанд, то, ки “ҳукумати электронӣ” дар кишварашон рушду инкишоф ёбад. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами идоракунии давлатӣ масъалаи ташаккули системаи “ҳукумати электронӣ” мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати тозабунёду навтаъсис дар ташаккули инкишофи “ҳукумати электронӣ” қадамҳои аввалини худро гузошта истодааст. Дар ин ҷода сарварон ва роҳбарияти Тоҷикистон чандин амалҳои муфидро ба анҷом расонида истодаанд.

Паҳн ва дастрас будани ТИК шартӣ зарурии демократикунони ҷомеа, рушди ташаббусҳои шахрвандӣ ва худидоракунии одамон мебошад. ТИК муҳимтарин воситаи алоқа буда, барои огоҳ кардани шахрвандон аз доираи васеи масъалаҳои ғуноғуни ҳаёт, муҳокимаи лоиҳаҳои қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар раванди таҳияи қарорҳои сиёсӣ истифода мешавад.

Дар ҷаҳони пешрафтаи технологӣ ТИК аллакай ба маркази табили ҳукумат табдил ёфтааст. Истифодаи ТИК аз ҷониби ҳукуматҳо ҳоло хуб ба роҳ монда шудааст ва як ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти ҳукуматҳо шудааст. Инфрасохтори иттилоотӣ, бахусус технологияҳои интернетӣ, табиатан дорои ҷунин хусусиятҳо, аз қабилӣ қушодагӣ, пайвастшавӣ, дастрасӣ ва ғайра мебошад. Аз ин рӯ, дар сатҳи миллий ба ТИК ҳамчун яке аз омилҳои асосии мусоидат ба дигаргуниҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Масъалаҳои “ҳукумати электронӣ” ҳамчун табили сохторҳои давлатӣ ва роҳи ҳамкории сохторҳои давлатӣ ва шахрвандон баррасӣ мешаванд. Илова бар ин, ТИК як воситаи тавоноии мусоидат ба ҷалби шахрвандон дар таҳияи сиёсати давлатӣ мебошад. Бартараф кардани монеаҳои ташкилӣ, ки тавассути барномаҳои ТИК мусоидат мекунад, барои тағйир додани сохторҳои давлатӣ барои ба тартиб даровардан ва осонгардони идоракунии давлатӣ ва баъзан аз байн бурдани тақрорӣ муҳим аст. ТИК инчунин, дастрасии ниҳодҳои давлатиро барои ҷомеа афзоиш дода, ба иштироки шахрвандон дар қабули қарорҳо мусоидат мекунад.

Дар ибтидо, вақте ТИК барои табили ҳукумат истифода мешуд, аксари ташаббусҳои “ҳукумати электронӣ” ба технологияҳои интернетӣ бо истифода аз алоқаи собит асос ёфта буданд. Муомилот тавассути интернет дар дохили шабакаҳои хатти доимӣ, ки ҳамчун инфрасохтори иттилоотии миллий дар зери замин ҷойгир буданд, анҷом дода мешуданд. Хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар ҷойҳои маҳдуд, дар ҷойи истиқомат ё ҷойи кор тавассути хатҳои

сими телекоммуникатсионӣ пешниҳод карда мешуд. Бо вучуди ин, бо паҳн шудани технологияҳои мобилӣ, интернетӣ мобилӣ ва дастрасии бесим ба муассисаҳои давлатӣ ба муҳити “ҳукумати электронӣ” таъсири ҷиддӣ расонидааст. Технологияҳои мобилӣ неруи бахши давлатиро барои истифодаи ТИК дар беҳбуди фаъолияти худ ва муошират бо шаҳрвандон ва соҳибкорон тавсеа медиҳанд. Дар натиҷа, “ҳукумати электронӣ” тавсеа ёфт ва тадриҷан ба ҳадамоти мобилии ҳукумат табдил ёфт, ки дар бахши давлатӣ дар баробари замимаҳои насли ояндаи ТИК пайдо мешаванд.

Дар мақола нақши технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар самти татбиқи концепсияи «ҳукумати электронӣ» дар Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Муаллиф ТИК-ро ҷузъи ҷудонашавандаи пешрафти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии давлат дар шароити муосир ва яке аз муҳимтарин унсурҳои татбиқ ва рушди “ҳукумати электронӣ” арзёбӣ мекунад. Зикр мегардад, ки технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар ҳоли ҳозир дар соҳаҳои зиёди ҳаёти ҷамъиятӣ ва аз ҷумла дар соҳаи идоракунии давлатӣ татбиқ карда мешаванд, вале новобаста аз ин, он тамоми шаҳрвандон ва соҳаҳои фаъолият аҳолиро пурра фаро нагирифтааст. Сабабҳо ва омилҳои ба таври лозимӣ рушд накардани соҳа бо мисолҳо нишон дода шудаанд.

Муаллиф ба ин назар аст, ки сифати идораи давлатӣ дар замони имрӯза ва асидан ба нишондиҳандаҳои лозимии рушд дар сатҳи “ҳукумати электронӣ” ба сатҳу сифати истифодаи ТИК саҳт алоқаманд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдучабборов М.А. “Ҳукумати электронӣ”—концепсияи нави идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. №2/2 (197). Душанбе: «Сино», 2016. – С.298

2. Баранов Н. А. Информационно-коммуникационные технологии в контексте демократических преобразований в России // Современные проблемы межкультурных коммуникаций: сб. ст. СПб., 2005. - С.141–148.

3. Бизнес и политика. 25 янв. 2002.

4. Махмадов А.Н., Ибодов А.Ҳ. Нақш ва мавқеи интернет дар сиёсат / Паёми донишгоҳи миллии тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ, қисми 1, №3/8 (150). – Душанбе: Сино, 2014. - С.135

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. 21.12.2021, ш. Душанбе, [маводи электронӣ], санаи мурочиат: 02.02.2023., www.president.tj

6. Стырин Е.М. Электронное правительство и административная реформа: понятие, взаимосвязь, состояние [электронный ресурс]. М.: 2012. URL: <http://opengov.ru/2023.02.08/adm/>

7. Таваров Д.С. Истифодаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ асоси ҷомеаи иттилоотӣ./Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. №2/4 (2). - С.297

8. Электронное правительство в Таджикистане: миф или реальность. <https://cabar.asia/ru/elektronnnoe-pravitelstvo-v-tadzhikistane-mif-ili-realnost>

РОЛЬ И МЕСТО СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

РАСУЛЗОД ЛОИК ХОЛИК,

старший научный сотрудник организационно-научного и редакционно-издательского отдела Академии МВД Республики Таджикистан
734012, Таджикистан, город Душанбе, улица М. Махсумов 3;
тел: (+992) 93-567-10-15; e-mail: rasulzod@inbox.ru

В статье рассматривается роль информационных и коммуникационных технологий в реализации концепции «электронного правительства» в Таджикистане. Автор считает ИКТ неотъемлемой частью политического, экономического, социального прогресса государства в современных условиях и одним из важнейших элементов реализации и развития электронного правительства.

Отмечается, что информационно-коммуникационные технологии в настоящее время используются во многих сферах общественной жизни страны, в том числе в государственном управлении, но, несмотря на это, процесс внедрения в силу различных факторов не охватывает все сферы деятельности населения и регионов Таджикистана.

На конкретных примерах автор показывает причины и факторы, препятствующие развитию электронного правительства в стране.

Ключевые слова: ИКТ, государственное управление, электронное правительство, информационная сеть, электронные услуги, гражданское общество, эффективность государственного управления, информационная инфраструктура, государственные услуги.

**THE ROLE AND PLACE OF MODERN INFORMATION AND
COMMUNICATION TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF
ELECTRONIC GOVERNMENT**

RASULZOD LOIQ KHOLIQ,

Senior researcher of the organizational-scientific and
editorial-publishing department of the Academy of the
Ministry of internal affairs of the Republic of Tajikistan
734012, Tajikistan, Dushanbe city, M. Mastongulov street 3;
tel.: (+992) 93-567-10-15; e-mail: rasulzod@inbox.ru

The article examines the role of information and communication technologies in the implementation of the concept of "electronic government" in Tajikistan. The author considers ICT an integral part of the political, economic, and social progress of the state in modern conditions and one of the most important elements of the implementation and development of e-government.

It is noted that information and communication technologies are currently used in many spheres of public life of the country, including in public administration, but despite this, the implementation process due to various factors does not cover all spheres of activity of the population and regions of Tajikistan.

Using concrete examples, the author shows the reasons and factors hindering the development of e-government in the country.

Keywords: *ICT, public administration, electronic government, information network, electronic services, civil society, efficiency of public administration, information infrastructure, public services.*

МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМӢЗИШИ ОМИЛҶОИ ДИНӢ

ҲУСАЙНЗОДА АМИНҶОН БУРИХОН,

номзади илмҶои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16;
тел.: (+992) 987-93-20-88; e-mail: aminjonsharifov86@gmail.com

Маъмулан, олимон бо дин ва омилҶои динӣ мавқеъҶои бетарафӣ, мусбат ва манфӣ зоҳир намудаанд. Ба ибораи дигар, як гурӯҳ олимон ҳангоми шарҳи масъалаҶои динӣ мавқеи бетарафиро ишғол намуда, гурӯҳи дуюм масъалаҶои мазкурро ба таври мусбат ва гурӯҳи сеюм ба таври манфӣ арзёбӣ кардаанд. Аз як тараф, раванди ташаккулёбии арзишҶои дунявӣ дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ ва аз тарафи дигар диникунонии он ҳамчун равандҶои сиёсии оштиноназир дар ҳар як мамлакат ба назар мерасанд. Таҳқиқоти соҳа аз он шаҳодат медиҳад, ки то ба имрӯз бовариӣ одамон дар ҳамаи динҳо рӯ ба афзоиш аст ва рисолати дин ва мазҳаб ҳамоно дар нақши танзимнамоии ҷомеа қарор мегирад. Мутаассифона, аз чунин вазъ як зумра субъектҶои сиёсат суиистифода намуда, динро ҳамчун силоҳи идеологию сиёсӣ дар муборазаҶои геополитикӣ истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: омилҶои динӣ, сиёсикунонии дин, таъсири дин дар ҷомеа, субъектҶои сиёсат, дини сиёсӣ, ифротгароии динӣ, тундгароии динӣ.

ОмилҶои динӣ дар шароити муосир яке аз унсурҶои таркибии ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ ба шумор мераванд. Чунин вазъ бо он асоснок мегардад, ки на танҳо дар шароити давлатдорӣ навин таъсири дин ба равандҶои иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа меафзояд, балки як қатор таҳдиду хатарҶои замони муосир бевосита дар ниқоби дин зоҳир мегарданд. Чунончи, паҳн намудани ғояҶои ифротгароӣ ва тундгароии динӣ, ба сафи ташкилотҶои террористию ифротгароӣ ҷалб намудани кишрҶои гуногуни ҷомеа, кӯшиши ташкил намудани давлати динӣ, ба амал баровардани зӯровари сиёсӣ ва ғайра натиҷаи фаъолиятҶои таҳрибкоронаи ҳизбу ҳаракатҶое мебошанд, ки дар ниқоби дин ташкил шудаанд ва мақсадҶои сиёсӣ ғоявино пайгирӣ менамоянд. Чунин падидаҳо таҳдиди воқеӣ ба сохтори конститутсионии давлат ва тамомияти марзию ҳудудии он мебошанд. Аммо дар баробари ин, боз таъсири дин ва омилҶои динӣ ба равандҶои сиёсӣ иҷтимоӣ низ хеле зиёд аст, ки он метавонад дар рушди минбаъдаи ҷомеа таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфӣ расонад. Ин гуна омилҶоро, ки хусусияти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва баъзан сиёсӣ доранд, дар

раванди амалигардонии модернизатсияи сиёсӣ ва ислоҳоти гуногунсатм мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири омилҳои динӣ ба назар мерасад. Дар солҳои соҳибистиклолии кишвар чандин маротиба шояд он шудаем, ки аз ҷониби нерӯҳои сиёсии дар ниқоби дин амалкунанда кӯшиши ташкил намудани давлати динӣ, ғасби ғайриқонунии ҳокимият, ташкил намудани табaddулотии давлатӣ, анҷом додани амалҳои террористӣ, иғвои тафриқаандозӣ анҷом дода шудаанд ва ин гуна таҳдиду хатарҳо ҳанӯз ҳам мавҷуданд. Дар ин гуна мавридҳо дин ва таълимоти динӣ аз ҷониби як зумра нерӯҳои сиёсии таҳрибкор ҳамчун силоҳи ғоявӣ истифода бурда мешавад ва аз ин рӯ, он метавонад ба зехну тафаккури оммаи мардум таъсири амиқ расонад. Ба ин масъала агар аз нуқтаи назари сафарбарнамоӣ ва иҷтимоикунонии сиёсӣ баҳогузорӣ намоем, манзараи сиёсӣ хеле хузнангез ба мушоҳида мерасад. Яъне барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бунёди давлати дунявӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёдро мақсади худ қарор додааст, ташаккули фарҳанги сиёсӣ ҳуқуқии бо сохтори конституционии давлат созгор муҳим аст. Моҳияти тарбияи сиёсӣ ҳуқуқии шаҳрвандони мамлакат низ маҳз дар ин ифода меёбад [19; 20]. Аммо тундгарии динӣ метавонад дар зехну тафаккури оммаи мардум бадбинии сиёсӣ ҳуқуқиро ба вучуд оварад ва инсонбадбинию нафратангезӣ нисбат ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатиро ташаккул диҳад. Дар умум, бо дарназардошти масъалаҳои зерин омӯзиши омилҳои динӣ дар замони муосир хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад:

Аввал ин, ки дар ҷаҳони муосир миқёси низоъҳои сиёсӣ, ки бо иштироки ҳизбу ҳаракатҳои исломӣ анҷом ёфта истодаанд, рӯз то рӯз меафзояд. Дар ин замина шумораи ташкилотҳо ва ҳаракатҳои исломӣ, ки қисме аз онҳо хусусияти террористӣ ифротгарой доранд, зиёд мегардад. Дар чунин шароит афзоиши таъсири дин, ташаккули ғояи динӣ ва тезутунд гардидани муборизаҳои геосиёсиро эҳсос намудан мумкин аст, ки дар раванди ташаккулёбии давлатдорӣ миллӣ ба таври ҷиддӣ монеа эҷод менамоянд. Таъи ду даҳсолаи охир дар зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва рушди афзорҳои иттилоотӣ иртиботи омилҳои динӣ хусусияти фаромиллӣ гирифтаанд, ки таъсири онҳо аз пештара дида зиёдтар гардидааст.

Дуюм ин, ки айни замон як зумра ҳизбу созмонҳои динӣ арзи ҳастӣ менамоянд, ки онҳо барои таъсис додани хилофати исломӣ кӯшиш доранд. Барои мисол, мақсадҳои сиёсӣ ва фаъолиятҳои ҷунбиши «Толибон», ташкилоти террористӣ бо ном «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», «Ихвон-ул-Муслимин», «Ҳизб-ут-Таҳрир», «Ҳаракати Исломии Ўзбекистон», «Ҳизби Наҳзати Исломӣ» ва ғайра барои таъсис додани хилофати исломӣ, давлати исломӣ ва ҷомеаи исломӣ нигаронида шудаанд. Ҳамаи онҳо дар муборизаҳои сиёсӣ худ ташкил намудани инқилоби исломӣ, табaddулотии давлатӣ, дар муқобили ҳукуматҳои

махаллӣ сафарбар намудани аҳолии озоишта, истифода намудани терроризм ва монанди инҳоро имконпазир медонанд. Чунин равандҳои минтақавию ҷаҳонӣ ба амнияти миллӣ ва устуворию сиёсӣ иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири амиқ мерасонанд. Дар ин раванд ҳуди мусалмонон ва кишварҳои мусалмонӣ аслан воситаи татбиқи ҳадафҳои геосиёсии кишварҳои абарқудрат гардидаанд, ки яке аз омилҳои асосии он надонистани арзишҳои динӣ аз ҷониби оммаи мардум мебошад.

Сеюм ин, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақа шумораи зиёди ҳизбу ҳаракатҳои исломӣ, ки хусусияти террористӣ ифротгарой доранд, талоши тахти мафкураи худ қарор додани ҷавонон ҳастанд. Ҳамаи онҳо аз тарафи додгоҳи олии ин кишварҳо террористӣ ифротгарой эълон гардидаанд. Гузашта аз ин, аллакай созмонҳои мазкур то имрӯз тавонистаанд, ки ҳазорон шаҳрвандони кишварро ба сафҳои худ шомил намојанд. Аксари онҳо дар Афғонистон бо ҷунбиши «Толибон» ва зершохаҳои гуногуни «Ал-Қоида» машқу тамрин мегиранд. Чунин вазъ бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки омилҳои динӣ, дар мисоли Ҳизби Наҳзати Исламӣ, барои Тоҷикистон, ки бо Афғонистон дарозтарин сарҳадро дорад, таҳдиди воқеӣ мебошад.

Бо дар дарназардошти вазъи мавҷуда ва дигаргуниҳои сиёсӣ, ки дар зери таъсири омилҳои динӣ ба амал меоянд, омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ин мавзӯ ҳеле муҳим ба шумор рафта, барои идора намудани равандҳои сиёсӣ динии мамлакат ва аз ҳама муҳим барои пешгирӣ намудани оқибатҳои ногувори терроризм ва ифротгароии динӣ сиёсӣ зарур доништа мешавад. Муҳимияти таҳқиқи ин мавзӯ низ бо зарурати возеҳу равшан намудани таҳдиду ҳатарҳои омилҳои динӣ ва дарёфти роҳу воситаҳои пешгирӣ намудани оқибатҳои ногувори онҳо асоснок қарда мешавад.

Дар робита бо гуфтаҳои боло таъкид қардан бамаврид аст, ки таъсири дин ва омилҳои динӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа яке аз масъалаҳои баҳсноки замони муосир мебошад. Вобаста ба ин масъала муҳаққиқ Д. Угринович қайд менамояд, ки таъсири дин ва омилҳои динӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа дар се самти фаъолияти ниҳодҳои динӣ ва субъектҳои динӣ ба мушоҳида мерасанд: якум, таъсири дин ба эътиқоди пайравони ҳуди дин ҳеле қалон аст. Дар ин маврид новобаста ба он, ки пайравони дин қадом мавқеи сиёсиро ишғол намудаанд ва ё дар рафтори худ ҳалли қадом масъалаҳои иҷтимоиро интихоб намудаанд, дин ба рафтори пайравони худ таъсиргузори намуда, намегузорад, ки аъзои ҷомеа дар сохтмони ҷамъиятӣ саҳми арзанда гузоранд; дуюм, дин ба воситаи таълимоти махсус, ки онро ташкилотҳои динӣ ташаккул медиҳанд ва тарғибу ташвиқ менамоянд, ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсиргузори мекунад. Дар ин маврид, таъсири ташкилотҳои террористӣ ифротгарой ҳеле зиёд ба назар мерасад, ки онҳо омили бесуботкунандаи ҷомеа мебошанд; сеюм,

таъсири дин ба равандҳои сиёсии ҷомеа ба воситаи фаъолиятҳои сиёсии ташкилотҳои динӣ расонида мешавад [17, с. 225-226].

Аз баррасиҳои мазкур ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки омили динӣ дар аксар маврид ҳамчун таҳдид ба амнияти ҷомеа ва кишвар мебошад. Махсусан, дар шароити буҳронӣ он метавонад ба таври ҷиддӣ ба суботи сиёсии кишвар таъсир расонад. Аз ин рӯ, дар ҷунин маврид гуфтан мумкин аст, ки омили динӣ фаъолияти гурӯҳҳои тундгароии динӣ ва ифротгароии динӣ мебошад, ки онҳо на танҳо дар шароити буҳронӣ, балки дар даврҳои остишта низ ба равандҳои ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонанд ва омили ноустуворкунанда ва бесуботкунандаи ҳаёти ҷамъиятӣ ба шумор мераванд.

Таҳлилу омӯзиши асарҳои илмӣ як зумра олимони ва муҳаққиқон нишон медиҳад, ки одатан, онҳо дар муносибат бо дин ва омилҳои динӣ мавқеҳои бетарафӣ, мусбат ва манфӣ зоҳир намудаанд. Ба ибораи дигар, як гурӯҳ олимони ҳангоми шарҳи масъалаҳои динӣ мавқеи бетарафиро ишғол намуда, гурӯҳи дуюм масъалаҳои мазкурро ба таври мусбат ва гурӯҳи сеюм ба таври манфӣ арзёбӣ кардаанд. Шарҳи мавқеҳои мазкурро зарур мешуморем, зеро онҳо барои возеҳу равшан намудани моҳият ва хусусиятҳои омилҳои динӣ аҳамияти зиёди илмӣ амалӣ доранд.

Олимоне, ки дар муносибат бо дин ва омилҳои динӣ мавқеи бетарафиро ишғол намудаанд, ибронз медоранд, ки дар дин як зумра фишангҳои таъсиррасонӣ агар вучуд дошта бошанд ҳам, онҳо хеле имкониятҳои маҳдуд доранд ва аз ин рӯ, ин гуна таъсиррасониро дуюмдараҷа мешуморанд. Аммо як ҳолатро бояд ёдовар шуд, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ шумораи ин гуна муҳаққиқон рӯз то рӯз камтар мешавад ва то имрӯз нисбат ба онҳо омори дақиқ вучуд надорад. Ба ҳар ҳол баъзе олимони сабаби ҷунин дигаргуниро бо камшавии шумораи атеистон ва афзоиши диндорӣ ҷомеа вобаста менамоянд [11].

Онҳое, ки нисбат ба дин мавқеи мусбат доранд, таъкид месозанд, ки дин инсонҳоро бо сарчашмаи дарки ҳастии нав алоқаманд намуда, ҳаёти онҳоро пурмазмун карда, дар ҳаёти маънавиашон таъсири амиқ мерасонад.

Масалан, муҳаққиқ А.В.Мен ибронз медорад, ки «дар дин мо худташаккулёбии ҳоссаи инсонро пайдо менамоем, ки он одамонро ба ҷониби худ ҷалб менамояд» [13, с.73]. Ё хусусиятҳои фардӣ ва иҷтимоии таъсири динро ёдоварӣ намуда, қайд менамояд, ки «мо хато намекунем, агар динро воситаи худташаккулёбии шахс номем.... Дин воситаи ташаккули маънавии шахс ва воситаи ташаккули ҳуди умумиятҳои динӣ мебошад» [13, с.73].

Ҷунин тарзи муносибат бо дин дар доираи муносибати тамаддунӣ низ созор аст, зеро ташаккулдиҳандагон ва намоёндагони муносибати тамаддунӣ нишон медиҳанд, ки дин яке аз унсурҳои муҳимтарин ва низомсози тамаддунҳо мебошад ва то дараҷаи муайян тамаддунҳои ҷаҳонӣ дар зери таъсири дин

ташақкул ёфтаанд. Ҳатто файласуфи рус А.А. Ивин ибраз медорад, ки «дин ягонагии маънавии инсоният ва натиҷаи олии рушди таърихӣ мебошад» [4, с. 123]. Ба ибораи дигар, дин заминаи асосии рушди тамаддунҳо аст. Ба андешаи ҷомеашинос ва сиёсатшиноси амрикоӣ С.Ҳантингтон, динҳо дар раванди худмуайянкунии халқиятҳо нақши аввалиндараҷа бозидаанд. Дар ҷавҳари тамаддунҳо низ динҳо меёри асосии худмуайянкунӣ ба шумор мераванд. [21, с. 25].

Ҳамзамон, файласуфи рус А.Ф.Лосеф ибраз медорад, ки «дин ҳаёти ҳаррӯзаи инсон аст, инчунин, сароғози ҳастии инсон ҳам дар олами ҳастӣ ва ҳам дар олами фанӣ мебошад. Аз ин рӯ, мақсади дин побарҷо намудани ҳастии инсон ҳамчун руҳи абадӣ аст» [10, с.93]. Ба ибораи дигар, аз лиҳози динӣ мақсад ва мазмуни ҳаёти инсонӣ расидан ба ҳаёти абадӣ мебошад.

Муҳаққиқи немис Ф.Шлейермахер ибраз медорад, ки «дин падидаи тасаввуфӣ аст ва асоси онро дарки ягонагии тасаввуфӣ ва дарёфти ҳаёти абадӣ ташкил медиҳад» [22, с. 20]. Аз гуфтаҳои ин муҳаққиқ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дин ҳамчун воситаи алоқаманд гардидани инсон бо ҳолате, ки баъди марги ӯ оғоз меёбад, яъне дарёфти ҳаёти абадӣ, доништа мешавад. Аммо Ф.Шлейермахер андешаҳои фалсафии Г.Гегелро саҳт танқид менамуд ва ӯро бо он айбдор мекард, ки гӯё ӯ динро бо эҳсосоти инсонӣ маҳдуд намудааст. Лекин дар воқеият вазъият дигар аст. Г.Гегел меҳост динро аз фалсафа ҷудо намуда, мустақилияти фалсафаро ташақкул диҳад. Ӯ ибраз медорад, ки «фалсафа нисбат ба дин афзалияти бештар дорад. Тафовут миёни онҳо дар он аст, ки фалсафа бо методҳои худ ва дин бо методҳои худ масъалаҳоро шарҳу тафсир менамоянд. Умумияти онҳо дар он аст, ки ҳар дуи онҳо дин мебошанд, тафовутҳои онҳо дар методҳои истифода менамудаи онҳо ифода меёбад. Онҳо (фалсафа ва дин) дар роҳи ҷустуҷӯи ҳақиқат ва дарёфти ҳудо роҳу усулҳои ҳудро доранд ва истифода мебаранд» [3, с. 220]. Ҳамин тариқ, дин ба андешаи Г.Гегел, соҳаи шуури ташақкулёфтаи инсон буда, дар раванди доимии ҷустуҷӯи сароғози илоҳӣ қарор дорад ва барои ин роҳу усулҳои ҳосаи диниро истифода менамояд.

Ҳанӯз дар ибтидои асри XX файласуф ва ҷомеашиноси фаронсавӣ Э.Дюркгейм ибраз намуда буд, ки дин ҷавҳари асосии ниҳодҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, сохтори ҷомеаро низ то андозае ба дигаргунӣ дучор менамояд. Ба андешаи ӯ, чунин баррасӣ на танҳо ба ҷомеаҳои ибтидоӣ, ки дар онҳо дин ҳамчун рамзи муқаддас баромад менамуд, балки ба ҷомеаҳои мураккаби замони муосир низ тааллуқ дорад [1]. Ҷойи дигар ӯ таъкид менамояд, ки дин асоси ягонагии умумияти иҷтимоӣ мебошад ва аз ин рӯ, дараҷаи муайяни талаботи ҷамъиятиро қонеъ месозад [5].

Дар маҷмӯъ, онҳое, ки нисбат ба дин мавқеи мусбат доранд, динро воситаи дарёфти маъноӣ ҳастии инсон ва сароғози моҳияти инсон муаррифӣ

менамоянд. Ба андешаи ин гурӯҳи олимон, дин падидаи мураккаб ва гуногунпахлу ва ҳамзамон сарчашмаи ҳаёти воқеӣ мебошад, ки бояд таҳқиқи пахлуҳои гуногуни он идома дода шавад. Дин ба саволҳои ҳаётии инсон посух гардонида, барномаи рушди табиати инсон доништа шудааст.

Дар баробари ин, нисбат ба дин андешаҳои манфӣ ва мавқеи манфӣ низ мавҷуд аст. Чунин анъана таърихи худро дорад ва он асосан аз давраи эҳё оғоз мегардад. Ба ин масъала бештар маорифпарварон диққати аввалиндараҷа додаанд. Ба андешаи онҳо, дин на танҳо ба ҳаёти шахси алоҳида, балки ба низоми ҷомеа низ таъсири мусбат расонида наметавонад. Олимони мазкур динро ҳамчун консепсияи технологияи фанду фиреб муаррифӣ намудаанд.

Барои мисол, маорифпарвари фаронсавӣ Ф.М. Волтер қайд менамояд, ки «дини насронӣ шабакае мебошад, ки дар он фиребгарони моҳир зиёда аз 17 аср соддалавҳонро ба доми худ андохтаанд. Инчунин, дини мазкур ханҷаре мебошад, ки ба воситаи он мутаассибон 14 аср бародарони худро ба қатл расонидаанд» [7, с. 141]. Ӯ муътақид аст, ки «дини насронӣ чони 17 миллион одамонро аз байн бурдааст, ки ба ҳар садсола як миллион нафар рост меояд. Инҳо нафароне мебошанд, ки аз дасти ҷаллодони руҳонӣ ба қатл расидаанд. Таърихи воқеии калисо занҷираи давомдори ҷазодиҳӣ, фанду фиреб, зулму ситам, макру ҳиял ва қатлу куштор мебошад» [2, с. 20].

Ф.М.Волтер нисбат ба дини ислом ва дини яҳудӣ низ чунин андешаҳоро иброз намудааст. Аммо таҳлил ва омӯзиши амиқи таълимоти Ф.М. Волтер нишон медиҳад, ки ӯ аслан дар муқобили дин нею дар муқобили хурофоти динӣ баромад менамояд. Ҳатто аз хурофот озод намудани динро низ ҷонибдорӣ кардааст. Ба андешаи ӯ, «хурофот зулму ситамгариро ба вуҷуд оварда, одамонро барои раво дидани зулму ситам водор менамояд. Хурофот сабабгори асосии пайдоиши таассуб мебошад ва дар заминаи он ҷиноятҳои хеле даҳшатангез дар муқобили инсоният содир шудаанд. Аз ин рӯ, хурофотро аз рӯйи замин пурра бояд решақан кард» [2, с. 60].

Ба андешаи Ф.М. Волтер, чунин динҳо барои инсоният даҳшатафкан мебошанд ва онҳоро аз байн бурдан зарур доништа мешавад. Аммо дар баробари чунин андешаҳо, ӯ ба мисли П.А.Голбах иброз медорад, ки суҳанони Худо ба мисли қонунҳо барои ҷомеаи инсонӣ заруранд. Агар қонунҳо муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим дароваранд, суҳанони Худо меъёрҳои ахлоқии ҷомеаро ташаккул медиҳанд, ки онҳо низ барои таъмини назму низоми заруранд [7, с.154]. Дар муқобили дини анъанавӣ Ф.М. Волтер ташаккули дини сунъиро пешниҳод намуда, онро дини хирад номидааст. Ба андешаи ӯ, дини хирад аз меъёрҳои ахлоқие иборат мебошад, ки риояи онҳо барои ҳамаи инсоният бояд ҳатмӣ гардонида шавад. Шакли ягонаи ибодати худоҳо, ба андешаи Волтер, аз рӯйи инсоф риоя намудани меъёрҳои ахлоқӣ мебошад [7, с. 154].

Ғайласуфи дигари ғаронсавӣ О.Конт иброс медорад, ки «одамон замоне, ки ба воқеияти муҳити табиат сарфаҳм нарафтанд, барои ҳудашон ҳудоҳоро офаридаанд ва дар олам ба онҳо ҷой додаанд ва минбаъд сабаби ба амал омадани падидаҳои табииро, ки сарфаҳм намерафтанд, ба воситаи дин шарҳ медоданд» [6, с.125]. Ў динро ҳамчун устура муаррифӣ намуда, моҳияти онро донишҳои бардурӯғ медонист ва бо мурури замон, ба андешаи ӯ, ҷойи ин гуна тасаввуротро донишҳои илмӣ ишғол менамояд.

Дар баробари маорифпарварони ғаронсавӣ, инчунин, асосгузори таълимоти марксистӣ низ нисбат ба дин мавқеи манфӣ доштанд. Дар таълимоти онҳо дин боқимондаҳои замони гузашта маънидод гардидааст. Барои мисол, Фридрих Энгелс иброс медорад, ки «дин дар шуури одамон ба таври ҳаёӣ қувваҳои берунаро инъикос намуда, дар натиҷа қувваҳои заминӣ шаклан ғавқултабӣи вонамуд мешаванд» [23, с.328]. Карл Маркс бошад, динро “афъони халқ” номида буд [12, с. 415].

В.И. Ленин ҳамчун идомадиҳандаи анъанаҳои Ф.Энгелс ва К.Маркс динро ба таври зерин шарҳ дода буд: «Дин яке аз шаклҳои ҷабру ситами маънавӣ буда, дар миёни оммаи мардум ҷойгир шудааст ва ба қору ғавқолияти доимии одамон таъсиррасонӣ менамояд» [9, с. 142].

Дар замони шуравӣ, махсусан дар марҳалаҳои аввали пайдоиши ҳукумати шуравӣ, ҷойи динро ғалсафаи марксистӣ-ленинӣ ишғол намуда, идеологияи коммунистиро ба вучуд меоварад. Яке аз муҳаққиқони ин масъала М.М. Курочко иброс медорад, ки «дар таълимоти марксистӣ, агар онро бо рамзҳои динӣ муқоиса намоем, меҳнат ҳамшабеҳи Худо муаррифӣ мегардад. Меҳнат дар таърихи инсоният қувваи асосии пешбар дониста мешавад» [8,с.88-99]. Асосгузори таълимоти марксистӣ-ленинӣ ва пайравони минбаъдаи онҳо таъкид намудаанд, ки дар зери таъсири рушди ҷомеаи коммунистӣ дини анъанавӣ аз байн меравад ва ҷойи онро меҳнат ва коммунизм ишғол менамояд. Илм бошад, воситаи ягонаи шинохти ҳақиқат ва воқеият дониста мешуд.

Аммо дар солҳои 70-уми асри XX дар зери таъсири омилҳои гуногун, пеш аз ҳама, дар раванди баамалоии «чанги сард», эҳёи дин ва афзоиши руҳияи динӣ ба амал омад, ки дар натиҷа дини исломо ба саҳнаи сиёсат ворид намуд. Аз ин давра сар карда, дар заминаи дини ислом пайдоиши ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣю тундгароӣ оғоз мегардад, ки то имрӯз шумораашон хеле зиёд гардидаанд. Бинобар ин, бо дарназардошти чунин вазъ, омӯзиши омилҳои динӣ дар миёни олимону муҳаққиқон оғоз мегардад.

Ба андешаи муҳаққиқ А.А.Нуруллаев: «омили динӣ ифодагари мавқеи дин ва ниҳодҳои динӣ дар низоми муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, миллӣ ва дигар муносибатҳо мебошад. Ба ибораи дигар, ҳар он чизе, ки дин ва ниҳодҳои диниро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамчун субъекти ғавқолият муаррифӣ мекунанд, омили динӣ мебошад» [16,с.100]. Аз андешаҳои ин пажӯҳишгар ба

хулосае омадан мумкин аст, ки ғайолияти гурӯҳҳои динӣ ва ташкилотҳои динӣ ба ҳайси омили динӣ шинохта мешавад ва дар чунин маврид таъсири идеологии дин дар ҳаёти ҷамъиятӣ баръало мушоҳида мегардад.

Таби солҳои охир олимону муҳаққиқон дар симои омилҳои динӣ бештар дини исломро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳанд ва онро ҳамчун намунаи омили динии замони муосир нишон медиҳанд. Ҳатто дар ин маврид мафҳуми «омили исломӣ» кайҳост, ки дар соҳаи илм истифода бурда мешавад. Мафҳуми омили исломиро ба таври гуногун шарҳ додаанд: барои баъзеҳо омили исломӣ ҳамчун мавҷудияти таҳдиду хатар ва нишонаи ноустувории ҷомеа, барои дигарон бошад алоқамандии ислом бо ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаҳои мусулмонӣ дониста мешавад [18, с. 12]. Омили исломӣ ғайолияти субъектҳои мухталифи исломӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, ки зери шиорҳои исломӣ зохир гардида, ба вазъи сиёсии мамлакат ва амнияти миллии давлатҳои соҳибистиклол таъсиррасонӣ менамоянд [14, с. 67].

Рухониёни анъанавӣ ва ғайолони ҳизбу ҳаракатҳои динӣ технологияҳои рақамӣ ва дастовардҳои ҷадиди илму техникаро самаранок истифода бурда, на танҳо бо давлат рақобат менамоянд, балки дар масъалаи тағйир додани шуури ҷамъиятӣ баъзан вақт ба муваффақиятҳои назаррас ноил мешаванд. Дар ин раванд, пеш аз ҳама, паҳн намудани ғояҳои динӣ дар фазоҳои иттилоотии ба ҷавонон дастрас ба роҳ монда мешаванд. Аз ҷумла «Facebook», «Instagram», «WhatsApp», «ВКонтакте», «Одноклассники», «Telegram», «Twitter» ва «YouTube» барои ҳизбу ҳаракатҳои ифротгарой ва тундгароёни динӣ фазои асосии тарғибу ташвиқи ғояҳои динӣ мебошанд.

Олимону донишмандон дар тули таърих нисбат ба дин ва масъалаҳои динӣ муносибати яксон надоранд. Гурӯҳи аввали олимони нисбат ба дин мавқеи бетарафиро ишғол намуда, гурӯҳи дуюм онро ҳамчун зухуроти мусбат ва гурӯҳи сеюм бошад зухуроти манфӣ муаррифӣ кардаанд. Аммо таҳлилу таҷзияи андешаҳои мазкур нишон медиҳад, ки сиёсӣшавии дин ва ё сиёсикунонии дин, идеологияи динӣ ва он ҳизбу ҳаракатҳое, ки барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии худ динро истифода менамоянд, метавонанд омилҳои бесуботкунандаи ҷомеа бошанд. Ғайолгардии унсурҳои сиёсии дин метавонад барангезандаи ин тамоюлот бошад.

АДАБИЁТ

1. Векуа, Г. Религиозная ситуация на Южном Кавказе и ее влияние на политические процессы [электронный ресурс] / Г. Векуа. – URL: <https://regnum.ru/news/1752286.html> (дата обращения: 11.11.2019 г.).
2. Вольтер, Ф.М. Философские сочинения [Текст] / Ф.М. Вольтер. – М.: Наука, 1998. – С. 20-60.

3. Гегель, Г. Философия религии: в 2 т. Т.1. [Текст] / Г. Гегель. – М., 1975. –С. 220.
4. Ивин, А.А. Философия истории. Учебное пособие [Текст] / А.А. Ивин. –М.: Гардарики, 2000. –С.123.
5. Кабо, В. Происхождение религии: История проблемы [электронный ресурс] / В. Кабо. – URL: <https://lah.ru/prig/2/> (дата обращения: 11.11.2019 г.).
6. Конт, О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении). Пер. с франц. И.А. Шапиро [Текст] / О. Конт. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. –С. 125.
7. Кузнецов, В.Н. Франсуа Мари Вольтер [Текст] / В.Н. Кузнецов. – М., 1978. – С. 141-154.
8. Курочко, М.М. Вторая мировая война в контексте дихотомии всемирно-исторического процесса [Текст] / М.М. Курочко // Проблемы безопасности. Бюллетень научно-исследовательского центра «Наука XXI». – 2009. – № 7. – С. 88-99.
9. Ленин, В.И. Социализм и религия // Ленин В.И. Полн. собр. соч.: в 55 т. Т. 12. [Текст] / В.И. Ленин. – М., 1972. – С. 142.
10. Лосев, А.Ф. Философия. Мифология. Культура [Текст] / А.Ф. Лосев. –М.: Политиздат, 1991. –С.93.
11. Мария, Б. Судьба вымирающего атеизма и не только [электронный ресурс] / Б. Мария. – URL: <https://butina.livejournal.com/319936.html> (дата обращения: 25.10.2019 г.).
12. Маркс, К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: в 50 т. Т. 1. [Текст] / К. Маркс. – М., 1955. – С. 415.
13. Мень, А.В. История религии: в поисках Пути, Истины и Жизни: в 7 т. Т. 1. Истоки религии [Текст] / А.В. Мень. – М., 1992. – С.73.
14. Мохаммад, Т.А. Исламский фактор в мировом политическом процессе [Текст] / Т.А. Мохаммад // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. – 2017. –№1. –С.67.
15. Нуруллаев, А.А. Религиозный фактор в национальных процессах [Текст] / А.А. Нуруллаев // Государственно-церковные отношения в России. – М., 1994. – Ч.1. –С.100.
16. Плешаков, О.В. Ислам, исламизм и номинальная демократия в Пакистане [Текст] / О.В. Плешаков. – М.: Наука, 2003. – С.225-226.
17. Саидов, Ш.Ш. Исламский фактор и его влияние на политические процессы центральноазиатского региона (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. полит. наук [Текст] / Ш.Ш. Саидов. – Душанбе, 2014. –С.12.

18. Сафарализода Х.К. Идеологическая безопасность важный фактор обеспечения политической стабильности // Современный политический процесс. – 2023. – № 1 (1). – С. 19-31.

19. Сафарализода Х.К. Особенности обеспечения идеологической безопасности в процессе формирования общественной формации // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 1 (81). – С. 48-60.

20. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон // Полис. Политические исследования. – 1994. – № 4. – С. 25.

21. Шлейермахер, Ф.Д. Герменевтика [Текст] / Ф.Д. Шлейермахер. – СПб., 2004. – С. 20.

22. Энгельс, Ф. Государство, семья, воспитание // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: в 50 т. Т. 20. [Текст] / Ф. Энгельс. – М., 1961. – С. 328.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ

ХУСАЙНЗОДА АМИНДЖОН БУРИХОН,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16;

тел.: (+992) 987-93-20-88; e: aminjonsharifov86@gmail.com

Обычно ученые выражают нейтральную, положительную и отрицательную позицию по отношению к религии и религиозным факторам. Иными словами, одна группа ученых занимает нейтральную позицию при объяснении религиозных вопросов, вторая группа оценивает эти вопросы положительно, а третья группа отрицательно. С одной стороны, процесс формирования светских ценностей в политической и общественной жизни, а с другой стороны, их религиозный подход рассматриваются как непримиримые политические процессы в каждой стране. Исследования в этой области показывают, что до сегодняшнего дня вера людей во все религии растет, а миссия религии и религиозных организаций по-прежнему заключается в роли регулирования общества. К сожалению, ряд политических субъектов злоупотребляют такой ситуацией и используют религию как идеологическое и политическое оружие в геополитической борьбе.

Ключевые слова: религиозные факторы, политизация религии, влияние религии в обществе, субъекты политики, политическая религия, религиозный экстремизм.

THEORETICAL ISSUES IN STUDYING RELIGIOUS FACTORS

HUSAYNZODA AMINJON BURIKHON,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political
Science of the Kulob State University named after Abuabdullokh Rudaki

735360, Tajikistan, Kulyab,. S. Safarova str.16;

tell: (+992) 987-93-20-88; e-mail: aminjonsharifov86@gmail.com

Typically, scientists express neutral, positive and negative positions towards religion and religious factors. In other words, one group of scientists took a neutral position when explaining religious issues, the second group assessed these issues positively, and the third group negatively. On the one hand, the process of formation of secular values in political and public life, and on the other hand, their religious approach are considered as irreconcilable political processes in each country. Research in this field shows that until today, people's faith in all religions is increasing, and the mission of religion is still the role of regulating society. Unfortunately, political entities abuse this situation and use religion as an ideological and political weapon in the geopolitical struggle.

Keywords: religious factors, politicization of religion, influence of religion in society, subjects of politics, political religion, religious extremism.

**МАРҲАЛАҶОИ ТАШАККУЛИ НЕРУИ НАРМ ДАР ДИПЛОМАТИЯ ВА
МЕХАНИЗМҶОИ ТАТБИҚИ ОН**

МУРТАЗО АҲМАД АБДУЛЛО,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои
байналмилалии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½;
тел: (+992) 918628840, e-mail: ahmadabdullo25821@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиши намудааст равиши навро дар муайян кардани нақш ва аҳамияти умумибашари хориҷаи неруи нарм дар дурнамои таърихӣ он ташақкул диҳад. Норавшан шудани сарҳадҳои таърифи падидаи мазкур бинобар тафсири васеи он номайяниро дар ифодаи падидаҳои мушаххас ба вуҷуд меорад, ки дар ҷаҳорҷӯбаи ҷунин таъриф онҳоро метавон ҳамчун зуҳури неруи нарм маънидод кард, ҳарчанд дар асл онҳо ҳеҷ алоқамандие ба мафҳуми мазкур надоранд. Барои рафъи ҷунин норавшанӣ, муаллиф кӯшиши намудааст, ки пеш аз ҳама, бо истифодаи равиши назариявӣ дар асоси баррасии раванди рушди таърихӣ, инҷунин мантиқи тағйирёбии он, инҷунин, бо дарназардошти таърифи пешниҳоднамудаи сиёсатиносии амрикоӣ Ҷозеф Най таърифи мушаххас ва возеҳи неруи нармро пешниҳод созад. Инҷунин дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқот нишон дода шудааст, ки ҳам таърифи васеъ ва ҳам мафҳуми маҳдуди неруи нарм имкон медиҳанд, ки падидаи мазкур аз нуқтаи назари таърихӣ, яъне то пайдо шудани худ истилоҳ баррасӣ карда шавад. Ба ибораи дигар, мавҷуд набудани истилоҳи расмӣ ҳанӯз маънои вуҷуд надоштани падидаи надорад, аз ин рӯ, яке аз ғояҳои асосии асоснокшуда ба он асос ёфтааст, ки неруи нарм ҳамчун як падидаи таърихӣ тақрибан дар тури тамоми таърихи рушди давлатдорӣ пеш аз зуҳури истилоҳи мазкур вуҷуд дошт. Ҳамзамон, муаллиф пайгирӣ намудааст, ки барои ташаққули мафҳуми неруи нарм кадом унсурҳо муҳимманд, ин унсурҳо дар лаҳзаҳои муайяни таърихи инсоният чӣ гуна тағйир ёфтаанд, инҷунин равиши ҳалли масъалаҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳо бо роҳҳои ғайриҳарбӣ чӣ гуна тавсиф карда мешуданд.

Сипас муаллиф ба фосолаи охириини замон рӯ оварда, нақш ва дурнамои зуҳуроти неруи нармро дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: *неруи нарм, таърих, таъсири фарҳангӣ, дипломатияи фарҳангӣ, дипломатияи ҷамъиятӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таблиғот.*

Неруи нарм воқеан ба як роҳи ҷолиб ва маъмулии расидан ба ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ табдил меёбад. Он аслан дар ҳоле истифода мешавад, ки истифодаи амалиёти низомӣ ғайриимкон аст ва ё муфид нест. Ин, пеш аз ҳама, барои замони муосир, яъне дар асри силоҳи ҳастай мубрам аст, зеро ҳамеша ҳавфи аз ҷониби яке аз иштирокчиёни бонуфузи муносибатҳои байналхалқӣ истифода шудани он вучуд дорад ва он боиси сар задан ва таркиши пайкони ҳастай мегардад, ки ба марғи инсоният оварда мерасонад.

Дар луғати сиёсӣ ва дипломатӣ мафҳуми «неруи нарм» (англисӣ — soft power) аз охириҳои асри XX пайдо ва ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифт. Аз ҳама вақт инҷониб ба он тафсириҳои гуногун илова шуда, барои доираҳои ҳукумронӣ як қатор кишварҳо аломату хусусиятҳои воситаи нави таъсирасонӣ ва роҳбарӣ дар амалиётҳои татбиқии соҳаҳои асосии сиёсати ҷаҳонӣ пайдо кард.

Дар як лаҳзаи кӯтоҳ ин истилоҳ тавонист ба васоити ахбори омма ва муоширати ҳамаҷузайи одамоне ворид гардад, ки ба тағйироти кунунии ҷаҳони сиёсат таваҷҷӯҳ дошта онро пайгирӣ мекунанд. Дар натиҷаи паҳншавӣ ва оммавӣ гардидани он бо чунин суръати баланд дар истифода, моҳияти ибораи мазкур “бомуваффақият” дар ВАО таҳриф карда шуд. Бинобар ин, неруи нарм имрӯз дар аксари мавридҳо маънои ҳама гуна амалҳоро, ба ҷуз амалҳои ҳарбӣ, ки ба амалисозии манфиатҳои шахсии худ нигаронида шудааст, дорад.

Ба назари мо, чунин сода кардани мафҳуми неруи нарм, пеш аз ҳама, барои онҳое, ки ин истилоҳро барои ифодаи равандро ва амалҳои иштирокчиёни сиёсати байналхалқӣ истифода мекунанд, таъсири ҳаробиовар дорад. Нораваҷиб шудани сарҳадҳои таъриф бинобар чунин тафсири васеъ номаъйяно дар ифодаи падидаҳои мушаххас ба вучуд меорад, ки дар ҷаҳорҷӯбаи чунин таъриф онҳоро метавон ҳамчун зуҳури неруи нарм маънидор кард, ҳарчанд дар асл онҳо ҳеҷ алоқамандие ба мафҳуми мазкур надоранд. Илова бар ин, таърифи умумӣ барои муҳаққиқоне, ки мавзӯи омӯзиши онҳо бевосита ин падида аст, инчунин барои ҷомеаи илмӣ дар маҷмӯъ, ки неруи нарм ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои байналмилалӣ дар асри XXI баррасӣ ва ба таври ампирикӣ шарҳ дода мешавад, мушкул эҷод мекунанд.

Барои рафъи чунин нораваҷибӣ, мо кӯшиш мекунем, ки пеш аз ҳама, бо истифодаи равиши назариявӣ дар асоси баррасии раванди рушди таърихӣ, инчунин мантиқи тағйирёбии он, инчунин, бо дарназардошти таърифи пешниҳоднамудаи сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷозеф Най таърифи мушаххас ва возеҳи неруи нармро пешниҳод созем. Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқот нишон дода мешавад, ки ҳам таърифи васеъ ва ҳам мафҳуми маҳдуди неруи нарм имкон медиҳанд, ки падидаи мазкур аз нуқтаи назари таърихӣ, яъне то пайдо шудани худӣ истилоҳ баррасӣ карда шавад. Ба ибораи дигар, мавҷуд набудани истилоҳи расмӣ ҳанӯз маънои вучуд надоштани падидаи надорад, аз ин рӯ, яке

аз ғояҳои асосии асоснокшуда ба он асос ёфтааст, ки неруи нарм ҳамчун як падидаи таърихӣ тақрибан дар тули тамоми таърихи рушди давлатдорӣ, пеш аз зухури истилоҳи мазкур вучуд дошт. Дар асоси гуфтаҳои боло мо пайгирӣ менамоем, ки барои ташаккули мафҳуми неруи нарм кадом унсурҳо муҳиманд, ин унсурҳо дар лаҳзаҳои муайяни таърихи инсоният чӣ гуна тағйир ёфтаанд, инчунин равиши ҳалли масъалаҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳо бо роҳҳои ғайриҳарбӣ чӣ гуна тавсиф карда мешуданд.

Сипас мо ба фосилаи охирини замон рӯ оварда, нақш ва дурнамои зухуроти неруи нармро дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил хоҳем кард.

Асосҳои таърихии пайдоиши мулоҳизаҳо дар бораи неруи нарм

Барои баррасии рушди таърихии равиши ғайриҳарбӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ва дохилӣ, ки ҳоло неруи нарм номида мешавад, ба мо пойгоҳе лозим аст, ки дар асоси он мо тавонем тағйироти унсурҳои неруи нармро дар раванди мудовими таърихӣ, ҳамчун падидаи аз нуктаи назари фосилаи вақт беҳаракат пайгирӣ намоем. Ин равиш ба тасдиқи мулоҳизаҳои аввалини мо асос ёфтааст, ки неруи нарм хориқаи асри XX набуда, балки як падидаест, ки дар таърихи ҷомеа аз замонҳои қадим пайдо шудааст.

Барои ҳалли масъалаи мазкур бояд таърифи ҳадди ақали асосии неруи нарм ташаккул дода шавад. Тавре, аллакай зикр намудем, ҳамаи он таърифҳои, ки неруи нармро танҳо ҳамчун равиши ноил шудан ба ҳадафҳо бо роҳи ғайриҳарбӣ баррасӣ мекунанд, хеле васеъ буда, ба муҳаққиқ имкони воқеии омӯзиши падида ва муайян намудани ҷаҳорҷӯбаи шартии онро намедихад. Пас, агар мо неруи нармро танҳо ҳамчун роҳи ғайриҳарбии расидан ба ҳадафҳо баррасӣ намоем, як қатор саволҳои табиӣ ба миён меоянд: оё муборизаи ғоявии ду рақибро ҳамчун зухури неруи нарм нисбат ба ҳамдигар баррасӣ намудан мумкин аст? Оё метавон таълимоти динӣ ё ғайридинӣ уламои диниро мисли як ниҳоди иҷтимоӣ, ҳамчун шаклҳои махсуси неруи нарм баррасӣ кард? Возеҳ аст, ки дар доираи таърифи васеи ғайриҳарбӣ ба ин саволҳо ҷавоб додан душвор аст. Аз як тараф, таълимоти динӣ – ин, пеш аз ҳама, роҳи осоиштаи ба даст овардани боварӣ дар масъалаҳои ақида мебошад. Аммо, агар уламои динро ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ ва ғайридинӣ онро ҳамчун амалигардонии неруи нарм (махз уламо, на дин) баррасӣ намоем, пас чӣ гуна метавон дар ин маврид як қатор рӯйдодҳои таърихӣ, аз қабилӣ ҷангҳои салибӣ ва ғайри ин, мисолҳои сершумори таҳаммулнопазирии динӣ ё талқини иҷбории ақидаҳои динӣ, ки рушди ниҳоди уламои диниро ҳамроҳӣ мекарданд, шарҳ дод? Равшан аст, ки ин гуна амалҳои нарм номидан душвор аст.

Аз ин рӯ, нуктаи муносиби истинод, ки ҳангоми баррасии раванди таърихии ташаккули неруи нарм ба он таърихӣ кардан мумкин аст, таърифи маҳдудтари Ҷозеф Най мебошад, ки дар он ӯ аз нигоҳи худ неруи нармро аз

шаклҳои дигари таъсиррасонӣ ҷудо намудааст. Ба ақидаи Най, се шакли неру вучуд дорад: қудрати водорнамоӣ (фишороварӣ ва таҳмили иродаи худ тавассути неруи дурушт), неруи муътақидсозӣ (моилсозӣ тавассути пул) ва неруи таъсири фарҳангӣ ё ангиши фарҳангӣ (ихтиёран дар шахс бедор кардани он орзуҳо, ки ту мехоӣ).[8, с.1] Ба андешаи мо, маҳз неруи таъсири фарҳангӣ, моилсозии шахс барои ихтиёран қабул намудани нуқтаи назари иштирокчиини ангиша, моҳияти амалии неруи нармро бештар муайян мекунад.

Тақрибан ним аср пеш аз Най, муаррих ва муҳақиқи муносибатҳои байналмилалӣ Эдвард Карр низ нақши афзоюндаи неруи муътақидсозиро дар ҳалли масъалаҳои муҳити байналмилалӣ мушоҳида намудааст. Эдвард Карр боварӣ дошт, ки се шакли неру вучуд дорад: ҳарбӣ, иқтисодӣ ва «неру бар ақидаҳо».[6, с.30] Аҷиб аст, ки Карр дар бораи "неру бар ақидаҳо" соли 1939, замоне менавишт, ки таҳдиди диктатураи фашистӣ ва миллатгарой, ки умуман бо неруи нарм ягон алоқаманди надошт ва он аллакай Аврупо ва тамоми ҷаҳони мутамаддинро фаро гирифта буд. Аммо ҳуди пайдоиш ва тавсеаи вабои асри XX аз бисёр ҷиҳатҳо ба шарофати неру бар афкорҳои имконпазир гардид, ки Карр дар бораи он таъкид менамуд.

Таҷрибаи истифодаи неруи нармро танҳо ба ду асри охир нисбат додан он қадар дуруст нест. Таҷрибаи татбиқи таъсири фарҳангиро, ки имрӯз ба таври васеъ тарғиб мешавад, амалан дар тамоми давраҳои таърихӣ вохӯрдан мумкин аст. Ҳоло мебояд як ҷузъи муҳимми фарзияи мазкур қайд карда шавад: неруи нарм ҳамчун сиёсати таҳрики фарҳангии амалии ихтиёрӣ ҳамеша бо неруи «дурушт», низомӣ, дар ҳамбастагӣ буданд, вале аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекарданд.

Ба андешаи мо, яке аз аввалин намунаҳои татбиқи «неруи нарм» дар таърих «Эълонияи Куруши Кабир», асосгузори давлати Ҳахоманишиён ба шумор меравад, ки солҳои 559-530 п.а.м. ҳукмронӣ кардааст. Муваффақиятҳои барҷастаи Курушро таъсири тавоноии фарҳангии ӯ ҳамроҳӣ менамуд, ки бошуурона бо худ мебуд ва бадъ аз худ мерос гузоштааст. Агар дар бораи меъроси таърихӣ ӯ, ки имрӯз ба истилоҳи «Силиндри Куруш» маъруф аст, муҳтасар маълумот диҳем, пас мебояд гуфт, ки дар он омадааст, ки рӯйхати пирузиҳо ва қорнамоиҳои неки ӯро, ки ба маънои аслии ин қалима мероси бузурги фарҳангии қадимаи Шарқро ба парадигмаи тамаддунҳои ҷаҳонӣ ворид намуда, қизи навино ба вучуд овардааст, ба ҳатти мехӣ нақш намоёнд. Ӯ қулмонро озод кард, интиқоби дин ва мазҳабро ба ихтиёри мардум гузошт ва баробарии наҷдро эълон кард. Ин қирдорҳои неки ӯ барои тамоми инсоният қорнамоии азим буд. Санади таърихӣ қадимии мазкур имрӯз ҳамчун аввалин ҳартияи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳон маълум аст. Аз Бобул қояи ҳуқуқи инсон зуд ба Ҳиндустон, Юнон ва ниҳоят ба Рум паҳн шуд. Маҳз дар ҳамон ҷо қояи

«хукуки табиӣ» ба вучуд омадааст, зеро мушоҳида мешуд, ки одамон ба баъзе коидаҳои нонавишта дар зиндагӣ пайравӣ мекарданд [2].

Дар натиҷаи сиёсати муваффақи кишваркушоӣ Ҷаҳоманишиён сарзаминҳои Осиёи Ғарбӣ ва Африқои Шимолу Шарқиро ба худ тобеъ карда, ба бузургтарин кишвари қадимии Шарқ мубаддал гаштанд. Халқиятҳо ва давлатҳои зиёди истилошуда ба дараҷаи баланди тараққиёти фарҳангӣ ва иқтисодӣ расиданд, бархе аз онҳо соҳибхитиёрии муайяни худро нигоҳ доштанд, ки ин ба тақвияти онҳо мусоидат кард. Ин дар навбати худ, ба Ҷаҳоманишиён имконият дод, ки аз қомеъҳои халқиятҳои забтшуда истифода баранд. Неруи нарме, ки онҳо тавассути он ҳукмронӣ мекарданд, ба империя имкон дод, ки ташаккул ёфта рушд намояд.

Воситаи дигари амалисозии неруи нарми онҳо ин санъати бостонии Ҷаҳоманишиён маҳсуб меёбад, ки новобаста аз истифодаи таҷрибаи фарҳангӣ ва дониши халқҳои забтшуда дорои хусусиятҳои хос буд. Санъати сохтмони қасрҳо дар мадди аввал меистод. Меъмории боҳашамат ва бошукӯҳ, ки бо ороиши мухташам, ҷузъиётҳои заррин ва ҳайкалтарошии басо фаровон зебу зинат меёфт, халқиятҳои кишварҳои дигарро мафтун ва ба худ ҷалб мекард. Ҳокимон неру ва тавоноии худро дар хотираи меъмори абадӣ нақш менамуданд, ки қасрҳо дар Посоргард ва Тахти Ҷамшед (Персеполис) аз он шаҳодат медиҳанд [3]. Ин омилҳо ба эҷоди симои мусбати кишвар дар он замон мусоидат менамуд.

Сиёсати эллинистӣ, ки ҳамчун падидаи махсус дар нимаи дууми асри IV п.а.м. ба вучуд омадааст номи сарлашқари бузург Искандари Мақдунӣ (356 - 323 п.а.м.) алоқаманд аст, намунаи дигари таъбиқи неруи нарми Шарқ мебошад. Таърифи мухтасари эллинизмро муайян намуда, метавон зикр кард, ки ин сиёсат ё аниқтараш фарҳанги сиёсиест, ки чандин аср давом намуда [4], ҳамбастагии фарҳанги Юнони қадим (Ғарбӣ) ва ҷаҳонбинии Шарқиро ифода менамояд, ки бо шарофати забтқориҳои Искандари Мақдунӣ ба вучуд омадааст. Мебояд таъakkур дод, ки раванди омезиши ду фарҳанг маҳз дар шакли муайян, яъне дар шакле ба вучуд омадааст, ки фарҳанги ғосибонаи юнониёни қадим аз фарҳанги Шарқ баҳрабардорӣ намуд, на баръакс.

Чаро таърих чунин падидаро ба монанди неруи нарм медонад? Возеҳ аст, ки сабаби он ба маънои умумӣ дар ҳуди табиати инсон, майли ӯ ба ҳалли ин ё он масъала на танҳо бо неруи силоҳ, балки бо неруи сухан, ё чунон ки сиёсатмадори Рими қадим Марк Туллий Сисерон қайд карда буд, "бо неруи қалам", ниҳон аст. Ситсерон зикр намуда буд, ки «Ду шакли фаъолият вучуд дорад, ки метавонад одамро ба дараҷаи баланди манзалат боло барад: фаъолияти сипаҳсолор ё суханвари барҷаста. Нигоҳ доштани неъматҳои ҳаёти ороишта ба фаъолияти суханвар вобаста буда, пешгирии хавфи ҷанг ба фаъолияти сипаҳсолор вобаста аст... Барои гулгулшукуфии қомили давлат дар

сулҳу озоиш ва ҳам дар давраи ҷангӣ «иттиҳоди шамшеру қалам» зарур аст [5, с.30]. Мо мебинем, ки дар равиши Ситсерон инчунин, ғояи робита ва ҷамоаҳои неруи дурушт бо неруи нарм вучуд дорад.

Неруи нарм на танҳо имкониятҳо ва муътақидсозӣ ба амали ихтиёрӣ, балки ғайрияти ниҳодҳо, талаботҳо ва қоидаҳои мебошад, ки таваҷҷӯҳи дигаронро ба худ ҷалб карда барои татбиқи он аз ҷониби иштирокчиёни дигар матлуб мебошад. Чунин талабот, ғайрияти ниҳодҳо ва сохторҳо як низоми томи неруи нармро ташкил медиҳанд, ки аслан ба се манбаи муҳим асос ёфтааст: фарҳанги кишвар ва он ҷамоаҳо, ки барои дигарон ҷолибанд; арзишҳои сиёсии кишвари мазкур, ки аз ҷониби кишварҳои дигар пазируфта шудаанд; тамсилаи рафтори кишвар дар арсаи байналмилалӣ, ки қонуни қабул шудааст ва дорои аҳамияти ахлоқӣ мебошад [8, с.10]. Бо гузашти вақт дар дурнамои таърихӣ то замони мо метавон мушоҳида кард, ки Сосониён дорои чунин захираҳо буданд. Давлати Сосониён яке аз муваффақтарин ва ҷолибтарин амсилаи империявиро дар таърих ташаккул додаанд, ки ифодаи давлату давлатдорӣ буда кишварҳои зиёде меҳостанд ба он баробар шаванд. Сосониён идоракунии давлатро тавассути девонҳо ба роҳ монда буданд. Онҳо дар атрофи шаҳрҳо биноҳои азим сохта буданд, ки дар ҳар кадоми он девонҳои алоҳида ҷой гирифта буданд. Чунин шакли идоракунӣ маҳз дар аҳди Сосониён ташаккул ёфт. Ин усулро арабҳо низ истифода намуданд. Ҳангоми хилофати Аббосиён бо кумаки тоҷикону эронӣ онҳо бо роҳи девонҳо идора кардани давлатро таҷриба намуданд. Яке аз сабабҳои асосии ба дарбори Хилофати Араб роҳ ёфтани Бармакиён низ дар ин омил инъикос меёбад. Зеро онҳо дар аҳди Сосониён вазирони ин давлати муқтадир буда, дар тақмили идоракунии кишвар саҳми муносиби ҳешро гузошта буданд. Азбаски онҳо мардони заковатманд буданду дар идоракунии мулк таҷрибаи хосса доштанд, арабҳо ба онҳо така намуда, аз таҷрибаашон баҳраманд шуданд, вале баъдан Сомониён сохтори арабию сосонии идоракунии давлатро хеле тақмил доданд.

Неруи нарми Форс бар пояи дастовардҳои барҷастаи ин тамаддуни бостонӣ дар таърихи ҷаҳонӣ асос меёбад. Иқтидори ҳарбӣ ва сиёсии Форс, дониши амиқ, зебоии фарҳанг, сабру таҳаммул ва ғайрати мардум симои нотақрору дилкаши кишварро ба вучуд оварданд. Ҷолибияти ғайқулодаи Форс ва давлатҳои минбаъдаи онҳо дар таърих, садсолаҳо ҳам дӯстон ва ҳам душманонро ба худ ҷалб мекард. Тамаддуни форсу тоҷик дар таърих дар як сарзамин, бо як халқият, як низоми иҷтимоӣ ва сиёсӣ муддати хеле тӯлонӣ идома ва арзи ҳастӣ кард. Ҳеҷ як тамаддуни дигар башариятро ба андозаи тамаддуни форсу тоҷик ғанӣ нагардондааст. Сарвати асосии халқи форсу тоҷик ёдгориҳои таърихӣ, маъбадҳо, муҷассамаҳо, ақидаҳои динию сиёсӣ ва китобҳои илмӣ-адабии он мебошад, ки то ҳол миёни инсоният арзиши амалӣ дошта моро ба сӯи оянда ҳидоят мекунанд.

Ниҳодикунони неруи нарм

Тавре зикр кардем, таърих хислати такрор ёфтано дорад ва бар замми шакли татбиқӣ, замони мо аз лиҳози миқдорӣ ба мо дар заминаи рушди равиши неруи нарм чизи навро надиҳад. Асри ХХ истилоҳи “неруи нарм”-ро ба вуҷуд овард, аммо офарандаи ҳуди падида нагашт. Асри силоҳи атомӣ ва ду ҷанги ҷаҳонӣ наметавонад ба тавлид ва инҳисори равиши неруи нарм даъво дошта бошад. Новобаста аз ин, асри ХХ-ро ба ҳар ҳол аз тамоми давраи замони пешин ҷудо кардан мумкин буда, канора будани он бештар ба тағйирёбии шакли татбиқи неруи нарм вобаста аст.

Таърих мисли чархест, ки тавони гардишро дорад, аммо барои чунин амал бояд ба чарх шароити мувофиқи хориҷӣ фароҳам оварда шавад, ки дар якҷоягӣ бо он тавони гардишро доро бошад. Агар неруи нарм чархи дар давраи ҳукмронии Куруш ба ҳаракат даровардашуда бошад, пас асри ХХ ва тағйироте, ки дар он ба вуқӯ пайвастанд, муҳитест, ки чархро бо суръати нотақрор гардиш медиҳад. Ду ҷанги ҳаробиовари ҷаҳонӣ на танҳо сарбастагии ҳалли масъалаҳоро бо роҳи низомӣ дар давраи таҷзияи атомҳо исбот намуд, балки нақши афзояндаи усулҳои ғайриҳарбии таҷдиди ҷаҳонро тавассути истифодаи абзорҳои таъсиррасони иқтисодӣ, ғоявӣ, фарҳангӣ ва арзишӣ сохт. Дар натиҷа, дарки аҳамияти механизмҳои таъсиррасонии ғайриҳарбӣ ва иқтисодӣ бузургии онҳо барои кишварҳое калиди муваффақият гардид, ки тавонистанд камбудии наслҳои гузаштаро дар бораи афзалияти неруи дурушт бар неруи нарм бозбинӣ намуда барои худ ҳулосаҳои мувофиқ бароранд. Иёлотҳои Муттаҳиди Амрико аввалин давлатест, ки на танҳо таҷрибаи дуасраи худро таҳлил кард, балки муҳимтар аз ҳама таҷрибаи кишварҳои дигарро азхуд намуд. Бо даст кашидан аз сиёсати маҳдуд ва оғози иштироки фаъол дар муносибатҳои байналмилалӣ, дар миёнаҳои асри гузашта Иёлотҳои Муттаҳиди тавонист таҷрибаи ҳазорсолаи таъсири фарҳангии Аврупоро азхуд ва ҳазм намуда, роҳи мувофиқро ба сӯи муваффақияти ҳукмфармо, ки аз он Аврупо аз ҷумла, Англия дар раванди ба даст овардани ҳукмронии ҷаҳонӣ асосан тавассути афзорҳои ҳарбӣ рад карда буд, дарёбанд.

Охири асри ХХ бо коҳиши нақши танзимкунандаи давлат дар муносибатҳои байналхалқӣ шухрат дорад. Ба шарофати таҳқиқоти Ҷ.Най ва Р.Кохэйн концепсияи ниҳодигарии неолибералӣ пайдо мешавад, ки мафҳуми асосии он ҷонибдорӣи давлатҳо аз пешгирии ҷанги ҳастай ва мушкilotи дигари умумиҷаҳонӣ буд.

Маҳз Ҷ. Най ин истилохро ба фарҳанги сиёсӣ ворид намуда, онро ба таври зайл таъриф дод: "Неруи нарм – ин имконияти ба даст овардани чизест, ки шумо тавассути ҷолибият ва эътимодбахшӣ меҳомед ба даст оред". Ё бар ин назар буд, ки «ҷалб воситаи беҳтар аз ҳушунат аст» [8, с.82]. Ҷ.Най ҳамчунин навиштааст, ки неруи нарми давлат ба се рукн асос ёфтааст: “фарҳанги он (дар

ҳолатҳое, ки он барои дигарон ҷолиб аст), арзишҳои сиёсии он (дар ҳолатҳое, ки давлат дар сиёсати дохилию хориҷӣ ба онҳо пайравӣ мекунад) ва сиёсати хориҷии он (вақте дигарон онро қонунӣ эътироф мекунанд)» [8, с.6-10].

Ҷ.Най дар таҳлили худ се шакли захираҳои сиёсати хориҷиро муайян мекунад, ки қудрати маҷмуии Амрико ба онҳо асос ёфтааст:

1. иқтидори ҳарбӣ, ки ИМА аз рӯи он аз тамоми ҷаҳон пешсаф мебошад;
2. қудрати иқтисодӣ, ки дар доираи он пешсафиро тадриҷан Иттиҳоди Аврупо ва Чин соҳиб мешаванд;
3. захираҳои ғайримоддӣ – симои мусбат ва иқтидори фарҳангии ИМА, фарҳанги оммавӣ; ғояи сиёсати хориҷӣ.

Фарҳанги оммавӣ (аксарияти коршиносон онро ҳамчун “фарҳанги амрикоӣ” ном мебаранд) ба ҷузъи қалидии сиёсати фарҳангии Вашингтон таъсир меорад, муваффақияти онро бо рушди босуръати технологияҳои олий шарҳ додан мумкин аст, ки тавассути он фарҳанги Амрико ба афзори таъсирбахши сиёсӣ ва ғоявии ширкатҳои фаромиллӣ, намоёндагони гурӯҳҳои сиёсӣ, доираҳои молиявӣ-саноатӣ ва доираҳои дигари тичоратӣ мубаддал гашта, ба тамоми ҷаҳон тавсеа меёбад.

Дар китоби «Неруи нарм. Воситаҳои ба даст овардани муваффақият дар сиёсати ҷаҳонӣ», ки соли 2004 нашр шудааст, олим навоари назарияро бо рисолаи зерин таъкиқ мебахшад: «Агар Наполеон, ки ғояҳои инқилоби Фаронсаро паҳн мекард, маҷбур буд, то ба силоҳ таъкиқ кунад, пас ҳоло дар дар мисоли Амрико, сокинони ҳам Мюнхен ва ҳам Москва худ барои расидан ба натиҷаҳои ба даст овардаи пешвои рушду тараққиёт кӯшиш мекунанд». Ба ибораи дигар, назарияи анъанавии ҳарбӣ, ки ба «неруи дурушт» асос ёфтааст, таҳаввули куллиро аз сар мегузаронад: «Вақте ки шумо метавонед дар дигарон шавқу рағбати бо ихтиёри худ амалӣ кардани он орзуҳо, ки шумо мехоҳед, бедор созед, шумо ҳам қалтак ва ҳам қулчақандро, ки барои ба самти зарурӣ ҳаракат додани одамон заруранд, арзонтар ба даст меоред. Ҳавасманмандгардонӣ ҳамеша аз маҷбурсозӣ муассиртар аст ва чунин арзишҳо, аз қабилҳои демократия, ҳукуки инсон ва тавонмандии фардӣ ба таври амиқ дилфиребанд».

Тавре қайд гардид, пайдоиши «неруи нарм»-ро ба ду асри охир рабт додан ҳатто, вале танҳо дар асри XX муҳаққиқон истилоҳи мазкурро ба таври мукамал тавсиф намуфтаанд. Новобаста аз ин, қонунҳои муосир аз лиҳози микдорӣ ба мо дар робита ба рушди равиши неруи нарм чизҳои нисбатан навро илова мекунад.

Навоариҳои технологияҳои даҳсолаҳои охир ба танҳо як афзори расидан ба қудрати навро илова мекунад, балки ба як воситаи истифодаи таъсирбахшанда, ки барои таҳқиқи мавқеи ҳукумронии як қатор кишварҳои истифода мешаванд. Фарб мекунад, ки инҳисори неқуҳволиро нигоҳ дошта онро ба низоми умумии

фарҳангӣ-арзишии худ пайваст намояд ва бад-ин васила қисми боқимондаи ҷаҳонро дар назди муаммои равшан гузорад: ё ин низомро қабул созед, онро амалӣ намоед ва аз манфиатҳои он, аз ҷумла моддӣ баҳра баред, ё рад намоед ва ба рақиб мубаддал гардед. Ба ин маъно, либерализми универсалии "демократӣ"-и Ғарб он қадар таҳаммулпазир нест.

Механизм ва воситаҳои татбиқи неруи нарм

Механизмҳои татбиқи концепсияи неруи нарм пеш аз ҳама, ҷораҳои ғаёлол оид ба тарғиби арзишҳо ва ғояҳои ба истилоҳ «ҷаҳони озод», ба ибораи дигар, ғояҳо, инчунин, сиёсати фарҳангиро дар бар мегиранд.

Илова бар ин, неруи нарм метавонад ба даъвати як давлати дигар ба пайравӣ ба мантиқ ва ақл асос ёфта ҳалли масъалаи баҳсбарангезро тавре пешниҳод созад, ки он барои ҷониби дигар қобили қабул ва мушобех ба шикаст набошад. Агар ба таври қатъӣ ғуём, санъати дипломатия дар шароити кунунии мавҷудияти давлатҳои баробарҳуқуқ, вале нобаробар, маҳз дар ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкилоти байналмилалӣ, пеш аз ҳама, бо роҳи бидуни зӯроварӣ (муътақидсозӣ, на маҷбурӣ) мебошад.

Имрӯз муваффақияти иқтисодии кишвар эътимоди ғоявӣ ва ҷолибияти фарҳангии он бештар аз қудрати низомӣ ва доштани силоҳи ҳастай, ки инъикоси неруи дурушт аст, муҳимтар аст.

Ҳамин тариқ, ин ба мо имкон медиҳад, ки механизмҳои зерини идоракунии ва воситаҳои таъсиррасониро, ки барои равандҳои байналмилалӣ муқаррар шуда, дар ҷаҳони муосир татбиқ мешаванд, муайян намоем: неруи нарм, неруи дурушт. Ҳар як кишвар мундариҷаи неруи нарми худро ташаккул медиҳад, ки бо тафовутҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии байни кишварҳои гуногуни ҷаҳон муайян карда мешавад.

Неруи дурушт дар гузаштаи наздик як воситаи калидии сиёсати хориҷӣ маҳсуб меёфт. Неруи дурушт, тавре маълум, сиёсати иҷборест, ки ба таҳдид ва/ё истифодаи неруи ҳарбӣ бар зидди кишвари дигар асос ёфтааст. Аммо дар ҷаҳони муосир, дар шароити вобастагии мутақобилаи ҷаҳонӣ, истифодаи афзорҳои куҳнашудаи сиёсӣ, аз ҷумла силоҳи ҳастай, ки метавонад боиси ғурупошии пурраи иқтисодии кишвари ташаббускори ҳамлаи ҳастай гардад, дигар муассир нест. Таҳдид ё истифодаи неруи дурушт (киштиҳои ҳарбие, ки дар соҳили баҳр ҳаракат мекунанд ё ҳавопаймояҳо, ки осмони кишварро посбонӣ мекунанд) хеле бесамар аст, зеро он нисбат ба манфиатҳои эҳтимолии шубҳанок барои таҷовузкор таъсири манфии бештар дорад.

Усулҳои неруи дурушт ба зӯроварии мусаллаҳона (даҳолати ҳарбӣ), фишори иқтисодӣ, таҳдид (ҳарбӣ, сиёсӣ, энергетикӣ, ашёи хом, озуқаворӣ ва ғайра) ва харидани нухбагони сиёсии миллӣ таъя мекунад.

Дар ҷаҳони муосир тавозуни чандири истифодаи усулҳои неруи нарм ва неруи дурушт вучуд дорад. Неруи нарм ва неруи дурушт роҳҳои гуногуни

касби ҳокимиятро истифода менанмоянд, ки вобаста ба вазъи кишвар метавонанд фарқ кунанд.

Неруи нарм ҳатто ба он кишварҳое, ки доираи маҳдуди захираҳои анъанавии таъсир (масалан, давлатҳое, ки аъзои Шурои Амнияти СММ нестанд, давлатҳое, ки силоҳи ҳастай надоранд ва ё давлатҳои канории ҷуғрофӣ дохил мешаванд) доранд, имкон медиҳад, ки ба равандҳои байналмилалӣ таъсири пинҳонӣ расонад. Дар шароити ҷаҳони бисёрқутбӣ, ҳар як кишвар, новобаста аз мавқеъ дар табақабандии ҷаҳонӣ, вобаста аз истифодаи самараноки афзорҳои неруи нарм метавонад ба равандҳои байналмилалӣ, ки дар миқёси ҷаҳонӣ ба амал меоянд, пинҳонӣ таъсир расонад.

Тавре қаблан таъкид кардем, яке аз муҳимтарин ҳадафҳои тактикии неруи нарм эҷоди ҷолибият, масалан, тавассути ташаккули симои мусбати кишвар ва таъсир расонидан ба объекти назорат мебошад. Бо дарназардошти таърифи Ҷавкуззикр, мо метавонем ҳадафи стратегияи неруи нармро ҳамчун водор намудани объекти назорат ба қабули қарори сиёсӣ тавассути нуфуз ва таъсир муайян кунем.

Муҳимтарин афзорҳои неруи нарм инҳоянд:

- ҷараёни иттилоотӣ (ВАО);
- Таблиғи сиёсӣ, ки барои шунавандагони хориҷӣ пешбинӣ шудааст;
- маркетинги ҷаҳонӣ;
- мавқеъгирии кишвар дар зернизоми ҷаҳонӣ;
- забони кишвар ва нуфузи он дар ҷаҳон;
- дипломатияи оммавӣ;
- сайёҳӣ;
- Мубодилаи варзишӣ ва фарҳангӣ;
- низоми таълим ва мубодилаи донишҷӯён (ҷавонон);
- омодагӣ ба ҷангҳои иттилоотӣ (ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғ.);
- сиёсати муҳоҷиратӣ;
- муколамаи фарҳангӣ.

Истифодаи самараноки афзорҳои неруи нарм метавонад ба тасаввуроти ғиребои манфиатҳои мутақобила, эътимод, эҳтиром ва ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат кунад ва инчунин, ба давлатҳо имкон диҳад, ки ба равандҳои сиёсӣ ва башардӯстона дар ҷаҳон ва кишварҳои алоҳида таъсир расонад.

Неруи нарм маҳдудиятҳои худро дорад. Маҳдудкунандаи табиӣ таъсири неруи нарм ин анъанаи таъсири фарҳангӣ ва таърихӣ объект мебошад. Консепсияи либералии неруи нарм дар ҷаҳони ғайриғарбӣ маҳдудиятҳои худро дорад. Баъзе ҷузъҳои (ки Ҷ. Най қайд намудааст) неруи нарм дар кишварҳои ҷаҳони Шарқ таъсири муассир надоранд. Бинобар хусусиятҳои хосси фарҳанги сиёсии кишварҳои Шарқ, баъзе арзишҳои сиёсии демократияи либералӣ, аз қабилӣ ғояи демократияи либералӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон (чун

дар Ғарб) қобили қабул нестанд. Бо вучуди ин, дар он ҷо ғояҳои башардӯстона ва дастгирии иҷтимоии табақаҳои осебпазири ҷомеа (ки моҳияти мафҳумии давлати иҷтимоӣ мебошанд) хеле хуб фаҳмида мешавад.

Муҳаққиқ Ҷ.Най дипломатияи омавӣ 1.0 ва дипломатияи омавӣ 2.0 (дипломатияи рақамӣ)-ро ҳамчун усулҳои самарабахши ташаккули иқтисодии "неруи нарм"-и амрикоӣ баррасӣ мекунад.

Неруи нарм ҳамеша як ҷузъи асосии роҳбарии ҷаҳонӣ буд. Имконияти ҷалб кардан – водор кардани дигарон барои иҷрои он чизе ки шумо мехоҳед, таҳияи мушкilot, муқаррар кардани рӯзнома – решаҳои худро дар таҷрибаи ҳазорсолаҳои инсонӣ мегирад. Роҳбарони моҳир ҳамеша дарк мекарданд, ки ҷолибият аз нуфуз ва қонунӣ будан бармеояд. Неру ҳеҷ гоҳ танҳо аз лӯлаи таппонча намебарояд, ҳатто диктаторҳои бераҳмтарин ба ҷалб ва тарс таъя мекарданд.

Неруи нарми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурнамои он

Кишвари мо барои татбиқи Консепсияи неруи нарми худ, ки аз солҳои аввали рушди соҳибистиклолӣ ташаккул ёфтааст, таърихан иқтисодии беназирро дорост. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб тамоми захираҳои ибтидоии айнии ва зехнӣ, механизмҳо ва абзорҳои муассири пешбурди симои мусбати миллий, таъсиррасонӣ ба ташаккули рӯзномаи байналмилалӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллий дар арсаи хориҷӣ бо истифода аз «неруи нарм» мавҷуд аст. Ташаккули пайгириҳои симои ҷолибаи Тоҷикистонро бо истифода аз усулҳои неруи нарм метавон ҳамчун зерсохтори зарурии рушди он дар арсаи байналмилалӣ арзёбӣ намуд.

Миёни воситаҳои механизмҳои неруи нарми кишвари мо метавон дипломатияи анъанавӣ ва дипломатияи бисёрсамта, сиёсати дарҳои қушод, дипломатияи рақамӣ, дипломатияи обӣ, платформаҳои минтақавӣ ва байналмилалиро таъкид кард. Корҳо ҷиҳати рушд ва тарғиби бренди кишвар ғайраро идома доранд, як қатор ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Созмони Милалӣ Муттаҳид қабул гардиданд, ки обрӯю нуфуз ва эътирофи кишварро дар арсаи байналмилалӣ боло мебарад.

Дар татбиқи консепсияи миллии неруи нарм арзишҳои оламшумули таърихиро фарҳангӣ-маънавии халқи мо, меъморӣ бостонӣ ва анъанаҳои аслии тоҷикон аҳамияти хоса доранд. Ба шарофати сиёсати хирадмандона ва оқилонаи хориҷии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дипломатияи халқӣ, оммавӣ ва байниминтақавӣ ғайраро ривоч ёфта, бо ҳамватанон ва диаспораҳои тоҷик дар хориҷа мунтазам кор бурда мешавад, ки аз башардӯстии самти сиёсати хориҷӣ шаҳодат медиҳад. Санъат, варзиш, сайёҳӣ, синамо, дастовардҳо дар соҳаи маориф ва илм низ дар таҳкими симои мусбат ва баланд бардоштани ҷолибияти кишвари мо саҳми бузург доранд.

Ҷумҳурийи воқеан барои тарғиби фарҳанги тоҷик дар хориҷа корҳои зиёдеро анҷом медиҳад. Намояндаҳои расмӣ Тоҷикистон дар хориҷ, бахусус дар Русия

дар ҳамкорӣ бо созмонҳои ҷаҳони диаспораҳои тоҷикон фарҳанги тоҷиконро таълиқ мекунанд. Таҷлили ҳарсолаи Наврӯз дар майдонҳои калони шаҳрҳои бузурги Русия, баргузориҳои шабнишиниҳои гуногуни фарҳангӣ, эҷодии шахсиятҳои барҷастаи фарҳангии тоҷик, намоишҳои аксҳо ва дигар чорабиниҳо далели он мебошанд. Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар бисёре аз кишварҳо – Чин, Русия, Ҳинд, Олмон, – Фаронса, Эрон бо муваффақият баргузор мегарданд. Дар баробари чорабиниҳои фарҳангии берун аз кишвар, дар дохили Тоҷикистон низ конференсҳои байналмилалӣ бахшида ба санъат, мусиқӣ ва осори классикони адабиёти тоҷику форс пайваста баргузор мешаванд.

Анъанаҳои мардумӣ, хусусиятҳои хоси расму оинҳои мардуми тоҷик, ки аз замонҳои қадим реша гирифтаанд, иқтидори неруи нармии он мебошанд. Иди Наврӯз – ғиромитарин ҷашн дар Тоҷикистон ва қадимтарин ҷашн дар таърихи башарият маҳсуб мешавад. Ба нишони эҳтиром ба Наврӯз ва аҳаммияти он дар муколамаи байнифарҳангӣ соли 2010 Маҷмаи Умумии СММ 21 мартро “Рӯзи байналмилалӣ Наврӯз” эълон кард. Метавон гуфт, ки расму оинҳои қадимӣ, фарҳанги асили ҳар як қавм, ҷашнҳои муштараки мардумони эронӣ, масалан Наврӯз, ки мо оиди он суҳан меронем, зарфияти неруи нарми Тоҷикистонро ташкил намуда, дар рушди алоқаи байни халқҳо саҳм мегузорад. Таҷлили муштараки ҳамасолаи Наврӯз аз ҷониби кишварҳои Осиёи Марказӣ, Эрон, Афғонистон бо иштироки намоёндагони кишварҳои дигар намунаи равшани он мебошад. Аммо иқтидори ҷашни Наврӯз, агар дар заминаи неруи нарм баррасӣ шавад, танҳо дар сурати таваҷҷуҳи зиёди сайёҳони хориҷӣ амалӣ хоҳад шуд.

Тоҷикистон дар ободониҳои ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ қорҳои назаррасро ба анҷом мерасонад ва шумораи онҳо дар ҷумҳурӣ зиёда аз 2 ҳазорро ташкил медиҳад. Чунин қорҳо шумораи ҷойҳои тамошобоби таърихиро зиёд намуда, таваҷҷуҳи сайёҳонро ба худ ҷалб мекунанд. Аммо дар кишвар захираҳои назарраси ВАО, ки имрӯз ҷаҳолияти таълиқот бештар ба он таъя мекунанд, мавҷуд нест. Дар ҷаҳзи иттилоотӣ он ҳанӯз бо воҷитаҳои рақобатпазири ВАО муаррифӣ карда нашудааст. Иқтидори сайёҳии Тоҷикистон бидуни механизми мустаҳками иттилоотии тарғиби бисёрзабона ноқофӣ истифода мешавад. Қоршиносон зикр мекунанд, ки дар кишвар имқониятҳои интернет ба қадри зарурӣ истифода намешавад – дар низомҳои ҷустуҷӯӣ ба мисли Яндекс ва Google асосан ҳабарҳои манфӣ дар бораи Тоҷикистон бартарӣ доранд ва ин падида сайёҳонро, ки имрӯз дар аксари мавридҳо (тақрибан 77%) ҳангоми интиҳоби мавзеи сайёҳӣ ба интернет муроҷиат мекунанд, ҷалб карда наметавонад. Ба ақидаи Б.Х. Баҳриев наворҳо, монанди «Tajikistan. Feel the friendship», ки соли 2011 дар шабакаи Euronews барои ҷалби сайёҳон ва таълиқи Тоҷикистон паҳш шуда буд, барои ташаққули тамағи сайёҳӣ барои кишвар бояд ҷанд маротиба бузургтар бошад.

Дар баробари таълиқоти байналмилалӣ инфрасохтори сайёҳиро дар дохили кишвар беҳтар қардан лозим аст. Роҳбарияти кишвар иқдор мешавад, ки «дар қиёс

бо дигар кишварҳо инфрасохтори сайёҳӣ дар кишвар ҳанӯз нодуруст инкишоф ёфта, ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест». Аммо дар чанд соли ахир иқдоми зиёде андешида шудааст, ки дар ниҳоят метавонад ба ҷолибияти сайёҳии Тоҷикистон таъсири мусбат расонад. Масалан, соли 2016 дар кишвар раводиди электронӣ ҷорӣ карда шуд. Ин қадам, ки раванди дархостро хеле сода мекунад, Тоҷикистонро ба яке аз панҷ кишваре, ки дар он дарёфти раводиди сайёҳӣ осон аст, мубаддал гардонид.

Дар баробари ҷузъи фарҳангӣ иқтисодии неруи нарми давлатҳо тавассути ташаббусҳои муваффақӣ байналмилалӣ онҳо ташаккул меёбад. Дар ин бахш Тоҷикистон ба як қатор муваффақиятҳо ноил гаштааст, ки ин пеш аз ҳама ба талошҳои кишвар дар заминаи ҳамкориҳои обӣ марбут аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро аз минбарҳои баланди байналмилалӣ на танҳо ба мушкilotи Тоҷикистон, аз қабili ҳамсои Афғонистон, ба мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир ҷалб мекунанд, балки ба таъмини инсоният бо оби тоза тавачҷуҳи хосса зоҳир мекунанд.

Дар таҳияи рӯзномаи ҷаҳонӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об, Тоҷикистон воқеан яке аз кишварҳои ғайбӣ ба шумор меравад. Яке аз муҳимтарин дастовардҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дастгирии ташаббуси Президенти кишвар дар мавриди эълон кардани соли 2003 ҳамчун “Соли оби тоза” дар СММ буд. Аз он вақт инҷониб Тоҷикистон ба яке аз иштирокчиёни асосии байналмилалӣ дар соҳаи дипломатияи об табдил ёфт. Тибқи Эълומияи Душанбе, 23 декабри соли 2003 Маҷмаи Умумии СММ дар бораи эълони солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» қатъномаи дахлдор қабул кард. Бо дарназардошти мушкilotи рӯзафзуни об ва эътирофи ҳамкорӣ ҳамчун омили асосии ҳалли онҳо, Маҷмаи Умумии СММ бо ибтиқори давлати Тоҷикистон соли 2013-ро “Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об” эълон кард.

Моҳи июни соли 2015 дар Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар Душанбе оид ба натиҷаҳои таъбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт, 2005-2015» иштирокчиёни воломақоми конфронс дар суҳанронҳои худ аз ташаббусҳои шоистаи Тоҷикистон, аз ҷумла пешниҳоди навбатии Президенти ҷумҳурӣ доир ба эълони Даҳсолаи нави байналмилалӣ амалҳо таҳти шиори “Об барои рушди устувор” ҷонибдорӣ намуданд. Ин ташаббуси ҷаҳонӣ моҳи декабри соли 2016 бо қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ, ки Даҳсолаи нави барномаи байналмилалӣ «Об барои рушди устувор (2018-2028)»-ро оғоз намуд, яқдилона пазируфта шуд.

Баъдан 14 декабри соли 2022 Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид зимни иҷлосияи 77-уми худ қатъномаи «Соли 2025 — Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо»-ро, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ шуда буд, бо пуштибонии 153 кишвари узви СММ пазируфт.

Ба андешаи Баҳриев Б.Х., мавқеи пешсафии Тоҷикистон дар муайян кардани рӯзномаи ҷаҳонӣ доир ба яке аз масъалаҳои мубрами замони мо – масъалаи об, нуфузи Президенти он Эмомалӣ Раҳмон, ки дар пешбурди дипломатияи обӣ қорҳои зиёдеро анҷом додааст, дар таҳкими иқтисоди неруи нарми давлати тоҷикон саҳми муҳим мегузоранд. Баргузориҳои қорабиниҳои байналмилалӣ дар кишвар, ба гуфтаи қоршиносон, барои эҷоди симои Тоҷикистон ҳамчун як иштирокчиӣ фаъол ва масъули минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, ҳимоятгари муҳити зист ва барои ҳалли ихтилофоти мавҷуд бо ҳамсояҳо дар масъалаи об тавассути неруи нарм равона шудааст.

Хулоса

Дар охир мебояд ба як масъалаи ҷолиби дигари марбут ба табиати неруи нарм тавачҷӯх зоҳир намуд. Ҷозеф Най бар ин назар аст, ки неруи нарм маҳсули ҷомеаи демократӣ аст. Мо бо ин изҳорот қомилан розӣ шуда наметавонем ва гап на танҳо сари он аст, ки он дар ҷомеаҳои ғайридемократӣ вучуд дошт ва истифода мешуд.

Далели он, ки дар сохторҳои сиёсии демократӣ аз рӯйи моҳият ва вижагиҳои худ ба муътақидсозии озоишта бештар аз сохтори зӯрварӣ муроҷиат мекунад, маънои онро надорад, ки неруи нарм аз демократия сарчашма гирифта бошад ва илова бар ин, он сохторҳои, ки авторитарӣ ва ҳатто тоталитарӣ ном гирифтаанд, сиёсати неруи нармро истифода намебаранд. Гузашта аз ин, тавре таърих собит мекунад, ба мафҳумҳои сиёсӣ, ба мисли неруи нарм замима кардани симои падидаҳои «хуб» ё «бад» наҷандон дуруст аст. Онҳоро мебояд танҳо аз мавқеи прагматикӣ ва самаранокӣ баррасӣ кард. Аксар вақт худ неруи нарм воситаи гузариш аз демократия ба авторитаризм ва тоталитаризм буд. Ҷ. Най зикр менамояд, ки "Неруи нарм – ин неруи ҷалбуқунанда аст" ва "афзорҳои неруи нарм – ин дороиҳои мебошанд, ки ин ҷолибиятро тавлид мекунад". Аммо аксар вақт маҳз ҳамин ҷалбсозӣ сабаби ба вучуд омадани бадтарин ва зишттарин зуҳуроти таҷовузқоронаи инсонӣ, ба мисли миллатгорӣ, ки зери қарззании интиҳоботи демократӣ ба сари қудрат омада буд, меғардид.

Неруи нарм як қилоҳи таъсири оммавӣ мебошад, ки аз воситаҳои ҳарбии муосири неруи дурушт қам нест. Таъсири он ҷунон таъсирбахш аст, ки агар неруи дурушт қодир ба несту нобуд кардани ашё бошад, пас неруи нарм онро маҷбур мекунад, ки ихтиёран ба тарафи субъект гузашта арзишқову эътиқоди онро ҳамроҳӣ намояд.

Дар ҷаҳони муосир, дар шароити ҷаҳонишавӣ омили ҷолибияти як кишвар метавонад аз неруи ҳарбии пешрафта ба маротиб муҳимтар бошад. Бояд гуфт, ки истифодаи неруи нарм на танҳо аз ҷиҳати моддӣ қоиданоктар аст, балки самарани дарозмуддат ва боэътимодтар ҳам дорад.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикршуда вобаста ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд таҳмин кард, ки рушди ниҳодҳои таъбиқи неруи нарми кишвар дар дурнамои дарозмуддат, аз як тараф, тавассути тарғиби симои мусбати кишвар дар қорич, аз тарафи дигар фаъолияти сохторҳои маҳсусғардонидашуда мусоидат хоҳад кард.

Тадбирҳои зарурӣ оммавӣ гардонидани парадигмаҳои асосии тамаддуни тоҷик, инъикоси сифатҳои руҳонӣ, инсондустӣ, таҳаммулпазирӣ, матонат, далерӣ, саховатмандӣ, меҳнатдӯстӣ, далерӣ, ростқавлӣ, ошкорбаёнӣ, адолат ба назар расида, инчунин, бояд ба қомебиҳои фарҳангӣ ва илми тоҷик диққат дода шавад.

Албатта, мавҷудияти иқтисодии неруи нарм маънои доштани чунин неруро надорад. Барои ба афзори воқеии расидан ба ҳадафҳои сиёсии хориҷӣ ва дохилии давлат таъдил додани ин иқтисодӣ фаъолияти мураттаб ва муназзам зарур аст. Дар ин ҷо ба мо зарур аст, ки аз таҷрибаи байналмилалӣ истифода аз ниҳодҳои дипломатияи оммавӣ, ки василаи пешбурди неруи нарм аст, рӯ оварем. Бо муваффақият ба манбаи воқеии сиёсати татбиқӣ мубаддал гаштани иқтисодии неруи нарми Тоҷикистон метавонад на танҳо дар ташаккули симои мусбати байналмилалӣ давлати тоҷикон мусоидат намояд, балки барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии сулҳҷӯёнаву созандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ба хоҳири таҳким бахшидан ба амният ва таъмини рушди устувор дар кишвар ва минтақа истифода шавад.

Барои амалӣ намудани вазифаҳои дар боло зикршуда зарур аст, ки ҳамоҳангсозии байни ниҳодҳои дар раванди татбиқи неруи нарм инкишоф дода шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки ба Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун муассисаҳое, ки аз нуқтаи назари хусусиятҳои фаъолияти қорӣ ва захираҳои айни ҳол дошташон вазифаҳои иловагӣ дода шавад. Ин сохторҳо инчунин, метавонанд концепсияи махсусро таҳия кунанд, ки принсипҳои бунёди ташаккули симои мусбати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар хориҷи кишвар возеҳ ва равшан муайян намуда, роҳандозии барномаи муассири татбиқи неруи нарми Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба уҳда гиранд.

АДАБИЁТ

1. Бахриев Б.Х. Публичная дипломатия в современном исследовательском дискурсе // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2017. № 1 (70). С. 131-147.
2. Давлатдорӣи Сосониён // <https://allinweb.ru/> URL: <https://allinweb.ru/tarikh/5948/> [Манбаи электронӣ]. (Санаи мурочиат: 10.12.2022).
3. Дворцы Персеполя // <https://historicus.media/> URL: <https://historicus.media/dvortsi-persepolya/> [Манбаи электронӣ] (Санаи мурочиат: 01.12.2022).
4. Тойнби Арнольд. «Цивилизация перед судом истории. Мир и запад», Изд-во «АСТ», М., 2009.
5. Цицерон Марк Туллий. «Речи». В 2-х т. т. I-II. Изд-во академии наук СССР, М., 1962. С.30.
6. Carr Edward Hallet. «The Twenty Years' Crisis 1919-1939», Palgrave, New York, 2001.p.102.

7. Joseph Nye — On Soft Power [Video] // Foreign Policy Association. URL: <https://americasdiplomats.com/actors /joseph-nye-jr/> (санаи мурочиат: 15.12.2022).

8. Nye Joseph S., JR. Soft Power: The Means to Success in World Politics. — New York: “PublicAffairs”, 2004.

The 2014 Traveler's Road to Decision. Google Travel Study, June 2014. URL: https://storage.googleapis.com/ think/docs/2014-travelers-road-to-decision_research_studies.pdf (санаи мурочиат: 08.08.2022).

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ В ДИПЛОМАТИИ И МЕХАНИЗМЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

МУРТАЗО АХМАД АБДУЛЛО,

старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений

Таджикского государственного университета комерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;

тел: (+992) 918-62-88-40; e-mail: ahmadabdullo25821@gmail.com

В данной статье автор пытается разработать новый подход в определении роли и универсального значения феномена мягкой силы в его исторической перспективе. Размытие границ определения данного явления из-за его широкой трактовки создает неопределенность в выражении конкретных явлений, в рамках такого определения они могут трактоваться как проявление мягкой силы, хотя по сути они не имеют ничего общего с ней. Чтобы устранить подобную неясность, автор пытается предложить конкретное и четкое определение мягкой силы, прежде всего, используя теоретический подход, основанный на рассмотрении процесса исторического развития, а также логики ее изменения с учетом определения, предложенного американским политологом Джозефом Наем. Также в рамках исследования показано, что как широкое, так и узкое определение «мягкой силы» позволяют рассмотреть это явление с исторической точки зрения, то есть до появления самого термина. Иными словами, отсутствие официального термина не означает, что явление не существует, поэтому одна из основных обоснованных идей исходит из того, что мягкая сила как исторический феномен до появления этого термина существовала практически на протяжении всей истории развития государственности. При этом автор проследил, какие элементы важны для формирования концепции мягкой силы, как эти элементы менялись в определенные периоды человеческой истории и как описывался подход к решению проблем и достижению целей невоенными способами.

Затем автор обращаясь к последнему периоду времени анализирует роль и перспективы проявления мягкой силы в современной внутренней и внешней политике Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *мягкая сила, история, культурное влияние, культурная дипломатия, народная дипломатия, Республика Таджикистан, пропаганда.*

STAGES OF FORMATION OF THE SOFT POWER IN DIPLOMACY AND MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION

MURTAZO AHMAD ABDULLO,

Senior Lecturer, Department of World Economy and International Relations of the Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, st. Dehoti 1/2;
tel: (+992) 918-62-88-40, email: ahmadabdullo25821@gmail.com

In this article, the author tries to develop a new approach in determining the role and universal significance of the phenomenon of “soft power” in its historical perspective. Blurring the boundaries of the definition of this phenomenon due to its broad interpretation creates uncertainty in the expression of specific phenomena; within the framework of such a definition, they can be interpreted as a manifestation of soft power, although in essence they have nothing in common with it. To eliminate such ambiguity, the author tries to offer a specific and clear definition of “soft power”, first of all, using a theoretical approach based on consideration of the process of historical development, as well as the logic of its change, taking into account the definition proposed by the American political scientist Joseph Nye. The study also shows that both broad and narrow definitions of “soft power” make it possible to consider this phenomenon from a historical point of view, that is, before the appearance of the term itself. In other words, the absence of an official term does not mean that the phenomenon does not exist, therefore one of the main well-founded ideas comes from the fact that soft power as a historical phenomenon before the appearance of this term existed almost throughout the entire history of the development of statehood. At the same time, the author traced what elements are important for the formation of the concept of soft power, how these elements changed at certain points in human history, and how the approach to solving problems and achieving goals through non-military means was described.

Then the author turns to the latest period of time and analyzes the role and prospects for the manifestation of soft power in the modern domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *soft power, history, cultural influence, cultural diplomacy, public diplomacy, Republic of Tajikistan, propaganda.*

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА**

ДЖАББОРОВ АБДУСАТТОР ДЖАБОРОВИЧ,

д.э.н., профессор кафедры финансы Таджикского
государственного университета коммерции,
734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел. (+992 37) 2348346, (+992 37) 2348352

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,

заместитель директора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 39;
тел. (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru,

В статье рассматривается механизм функционирования службы занятости населения на рынке труда Республики Таджикистан. Рассмотрены научные определения рынка труда с точки зрения ученых Таджикистана, методы государственного регулирования рынка труда, законодательная база республики в вопросе разработки и принятия Государственной программы содействия занятости населения, инфраструктура службы занятости населения в лице Государственного агентства труда и занятости населения, основные функции службы занятости населения, реализуемые в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: рынок труда, служба занятости населения, трудоустройство, социальные услуги, безработица, работодатель, работник, профсоюз.

Переход экономики Таджикистана на рельсы рыночной экономики, формирование рынка труда с национальными и региональными особенностями, определили формирование службы занятости. Являясь субъектам рынка труда, служба занятости предоставляет услуги работодателям, наемным работникам и регуляторам отношений спроса и предложения.

Рынок труда, это один из видов рынка, где предоставляются товар и услуги, удовлетворяющие потребности продавца и покупателя на желаемых условиях. Так, приобретателем на рынке труда является работодатель, который приобретает рабочую силу работника, предоставляющего свой труд, знания, навыки и умения за определенную плату или заработанную плату.

Ашмаров И.А., Кодирзода Д.Б. отмечают, что рынок труда представляет систему (социально-трудовых) отношений по поводу условий купли-продажи рабочей силы; включает отношения между нанимателями и наемными работниками и отношения каждого из них с другими субъектами по поводу передачи части собственных функций на основе добровольного отчуждения в их пользу части дохода. [3,34]

В своих трудах Бободжанов Р.М., раскрывая понятие «рынок труда», отмечает, что это система социально-экономических отношений между государством, работодателем и трудящимся по поводу всего комплекса трудовых отношений, купли-продажи трудовых услуг или использования рабочей силы работника в общественном производстве. [5,16-17]

Таким образом, рынок труда выступает площадкой, где в процессе производства товара и услуг, формируется спрос на рабочую силу, и площадкой, где удовлетворяется потребность работодателя в рабочей силе, а также определяется цена рабочей силы.

Рынок труда – сфера формирования спроса и предложения на рабочую силу, а Служба занятости, как один из элементов, обеспечивающих функционирование рынка труда, играет значимую роль. Она является основным элементом регулирования рынка труда и выполняет многопрофильные функции. Примером подобных функций являются: выплаты пособий по безработице, помощь безработным с нахождением работы и психологическая помощь. Но главными целями службы занятости являются обеспечение трудоустройства незанятого населения и непосредственно социальная защита. [9]

Государственное регулирование рынка труда может проводиться как активной, так и пассивной политикой.

Основная цель **активной политики** - - это развитие человеческого потенциала страны, развитие навыков, знаний и умений работников, тем самым, повышение возможностей при трудоустройстве, предпринимательской деятельности, самозанятости и т.д.

Пассивная политика государства заключается в предоставлении социальных услуг безработным и ищущим работу, таких как регистрация, выплаты пособий по безработице, поиск и трудоустройство, проведение консультаций и т.д.

Деятельность службы занятости населения, ее функции и задачи, заключаются в решении государственной политики регулирования рынка. Каждые два года разрабатывается и утверждается правительством Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан, где пошагово отражаются действия по решению проблем на рынке труда, тем самым реализуются активная и пассивная политики.

В Республике Таджикистан статья 16 Конституционного Закона Республики Таджикистан "О Правительстве Республики Таджикистан" и статья 13 Закона Республики Таджикистан "О содействии занятости населения", являются основой разработки и принятия Государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан (далее - Программа).

Программа предусматривает посредничество на рынке труда, развитие навыков, знаний и умений работников, в вопросах реинтеграции трудовых мигрантов, возвратившихся на родину, расширения возможностей в вопросах трудоустройства молодежи и женщин, создания условий восстановления и создания новых рабочих мест, восстановления народных ремесел и предоставления социальных услуг безработным.

Программа разработана с учетом приоритетов, определенных в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, в послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона от 26 декабря 2018 года " О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан", где 2019–2021 годы были объявлены "Годами развития села, туризма и народных ремесел", а также анализа региональных и отраслевых показателей рынка труда и занятости.

В настоящее время инфраструктуру органов Государственного агентства труда и занятости населения (далее - Агентство) Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан можно охарактеризовать как развитую: 6 управлений, 67 отделов в городах и районах страны. Главные управления Государственного агентства труда и занятости населения представлены в Хатлонской области, Кулябской зоне Хатлонской области, в Согдийской области и по городу Душанбе, Управление Государственного агентства по труду и занятости населения в Горно-Бадахшанской автономной области и 67 городах и районах Таджикистана.

Все управления и отделы являются представительствами Министерства труда, миграции и занятости населения Республики таджикистан в регионах и реализаторами государственной политики регулирования рынка труда и занятости населения.

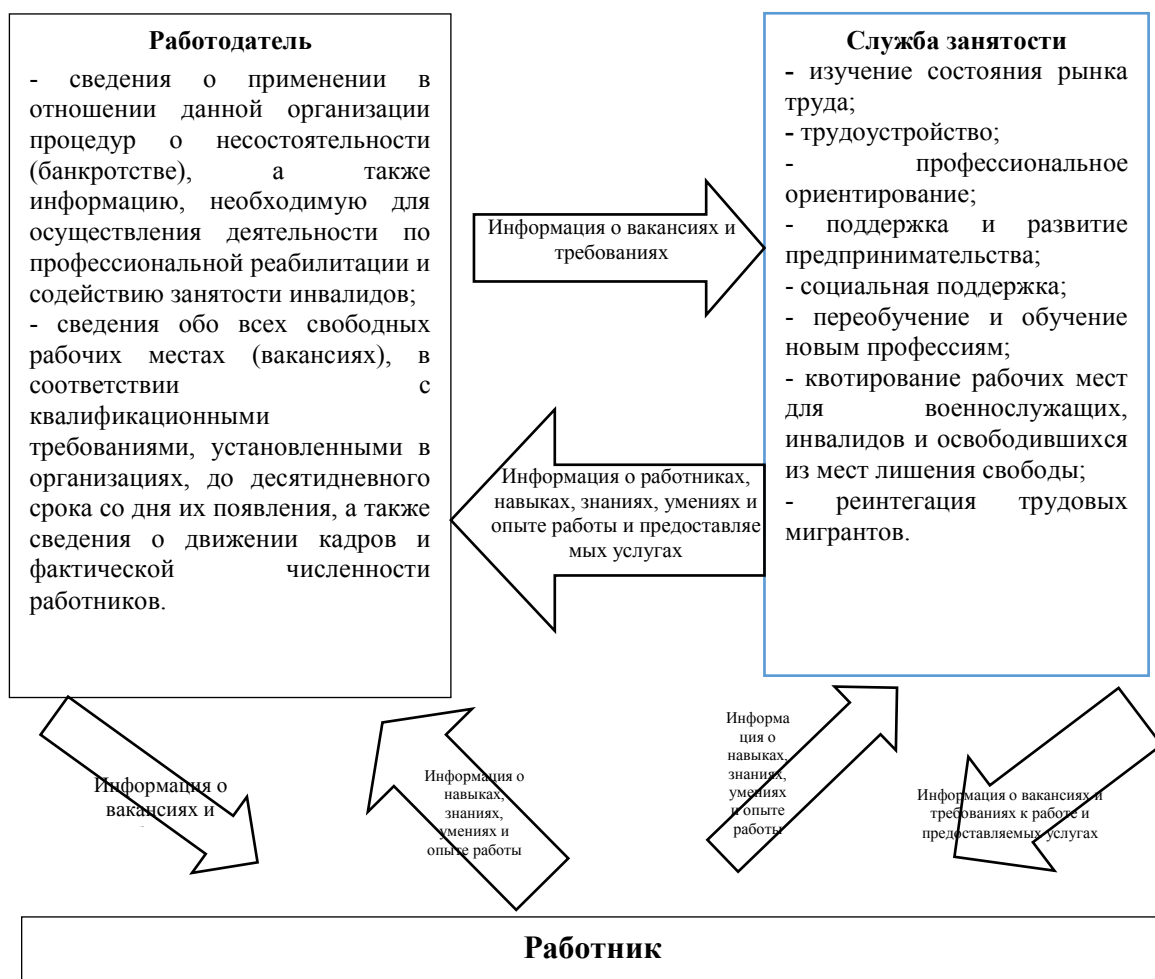
Таким образом, Государственное агентство труда и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан как служба занятости, играет большую роль на рынке труда, в решении проблем занятости населения, трудоустройства безработных, реализации социальных вопросов, как на макро-, так и региональном уровнях.

В Конвенции 88 Международной организации труда «Конвенция об организации службы занятости», утвержденной в Сан-Франциско 17 июня 1948 года, говорится о значимости служб занятости на рынке труда, а именно

«Основной обязанностью службы занятости является обеспечение - если нужно, в сотрудничестве с другими заинтересованными общественными и частными учреждениями - наилучшей возможной организации рынка занятости в качестве неотъемлемой части национальной программы достижения и поддержания полной занятости и развития и использования производительных сил». [4]

Таким образом. служба занятости — это посредник на рынке труда, предоставляющий услуги работодателю в поиске востребованного работника и работнику. временно потерявшему работу, в поиске желаемого рабочего места, в повышении квалификации, в получении временного пособия по безработице, переквалификации и т.д. Взаимодействие службы занятости с работодателем и работником отражены на следующей схеме.

Схема 1. Взаимодействие службы занятости, работодателя и работника. Апробирована автором

В конце 20 века в период достижения независимости Республики Таджикистан, с формированием и развитием частного сектора и предпринимательства формируется свободный рынок труда, со своими правилами и требованиями. Формируется новая система работодателей с потребностями наемного труда, уровня квалификации, навыков и возможностей. На рынке труда формируется потребность в посреднике, предоставляющем услуги трудоустройства, профориентации, повышения квалификации и переориентации, иначе мы можем сказать потребность в службе занятости (Таб.1).

Таблица 1.

Распределение предприятий и организаций по видам экономической деятельности. [7,348-350]

	1991	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	1991г. к 2021 г., в %
Всего предприятий	8797	21286	45000	25083	42358	43252	46465	47639	48625	552,7
Сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыболовство	1404	5948	19412	6199	9030	9775	9972	10194	10252	730,1
Обрабатывающая промышленность	742	1639	2164	1519	2711	3286	3449	3586	3658	492,9
Строительство	1014	1976	2545	1626	2781	2953	3327	3463	3523	347,4
Оптовая и розничная торговля	1074	2352	6173	2710	7831	8704	9020	9255	9345	870,1
Транспортная деятельность	286	592	788	693	1180	955	991	1012	1087	380,1
Деятельность гостиниц и ресторанов	57	126	194	89	848	1176	1207	1299	1377	2415,8
Государственное управление и оборона	1252	1830	2064	2041	2493	2401	2404	2412	2415	192,9
Образование	161	390	576	2551	4398	4951	5351	5364	5424	3368,9
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	402	571	695	522	679	1183	1259	1277	1356	337,3
Прочая обслуживающая деятельность	601	1964	3330	4298	5652	1416	2739	2800	2805	466,7

За анализируемый период формирование предприятий и организаций выросло в более 5 раз и в 2021 году составило 48625. Наибольшее количество предприятий и организаций были сформированы в сфере образования. в 2021 году составило 5424, т.е. увеличилось более чем в 33 раз. Количество гостиниц и ресторанов увеличилось свыше 24 раз и составило 1377 организаций, свыше 8 раз увеличилось формирование организаций оптовой и розничной торговли - 9345 организаций. Тенденция создания предприятий и организаций формирует спрос работодателей в рабочей силе на рынке труда, что, в свою очередь, потребовало расширения и усиления деятельности службы занятости.

Распад СССР, разрыв экономических связей с бывшими республиками и упадок предприятий, миграция квалифицированных кадров, распад системы подготовки рабочих кадров, создание новых организаций и предприятий с использованием новых технологий и современные требования формируют новые требования работодателя и на рынке труда, предоставления услуг по переквалификации работников в кратчайший срок, или предоставления краткосрочных курсов, что и осуществляет служба занятости.

С принятием Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населению» от 1 августа 2003 года №44 и ратификация Конвенции МОТ за № 122/122(1964) о политике в области занятости создали основу создания государственной службы занятости в лице Агентства.

Служба занятости. реализуя политику в вопросах трудоустройства, проводит трехсторонние консультации с работодателями и профсоюзами, при подписании контракта о трёхстороннем сотрудничестве и формировании консультационных комитетов.

Служба занятости населения сформирована для того, чтобы проводить эффективный набор и трудоустройство обратившихся граждан, и при этом осуществляет следующее:

а) оказывает услуги в поиске удовлетворяющей работы и проводит подбор работодателям востребованных работников, на основании разработанных и принятых в Республике Таджикистан законов и правил:

I). Проводит регистрацию обратившихся в службы занятости, создавая базу опыта трудовой деятельности, уровня профессиональной квалификации и пожеланий, при необходимости определяет физическое состояние, уровень профессиональной подготовки и при потребности проводит профессиональное ориентирование, подготовку или переобучение;

II). При предоставлении работодателями вакансий проводит сбор информации об основных требованиях к ним, которым должен соответствовать работник;

III). На основе физического и профессионального состояния и удовлетворения требований работодателей работник направляется на вакантную должность;

IV). Формирует и проводит обмен с другими службами занятости списками обратившихся по вопросу трудоустройства и имеющихся вакантных мест (государственными или частными), при неудовлетворении потребностей работодателей или работника;

b) принимает надлежащие меры, чтобы:

I). Облегчить перемену профессий для согласования предложения рабочей силы со спросом на нее в различных видах занятий;

II). Создать возможность территориальной подвижности работника в регионы, где вытребована рабочая сила и удовлетворяет его вакансия;

III). Создать условия трудоустройства работника в другом регионе, в решении удовлетворения потребностей работодателя и сбалансированности потребности и спроса на рабочую силу;

IV). Создать условия перемещения работника в другую страну (трудовую миграцию) при заинтересованности стран;

c) совместную деятельность с другими министерствами, ведомствами, частным сектором и в трехстороннем партнерстве проводит мониторинг состояния и изменения рынка труда страны, по отраслевому, профессиональному и региональному направлению. Предоставляет итоги мониторинга всем заинтересованным лицам, работодателям, профсоюзам и работникам;

d) взаимодействует в решении проблем страхования от безработицы, предоставлении социальных услуг безработным;

e) в совместной работе с государственными, частными и общественными организациями разрабатывает социально-экономические планы в решении проблем занятости населения.

Как отмечалось выше служба занятости населения в лице Агентства является основным реализатором государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан в регионах. Основными направлениями государственной программы по обеспечению занятости населения являются:

- Создание новых рабочих мест;
- Посредничество на рынке труда;
- Содействие занятости уязвимых на рынке труда граждан;
- Содействие занятости молодежи;
- Содействие занятости женщин;
- Социальная поддержка возвратившихся на родину трудовых мигрантов;

- Адаптация рабочей силы к потребностям рынка труда;
- Организация оплачиваемых общественных работ;
- Развитие народных промыслов;
- Предоставление консультационных услуг и финансовой поддержки безработным гражданам, желающим заняться предпринимательской деятельностью;
- Социальная поддержка граждан во время безработицы;
- Усовершенствование деятельности органов труда и занятости населения.

Основная цель каждого из направлений программы - это процесс регулирования рынка труда в целом и решение проблем уязвимых слоев населения, таких как инвалиды, женщины и молодежь.

Создание новых рабочих мест является основой социально-экономического развития экономики страны, что позволяет ускорить решение вопросов трудоустройства, повышения доходов и снижения уровня бедности населения. Служба занятости ведет свою деятельность в вопросе создания новых рабочих мест в двух направлениях. В первом направлении - до 2017 года Агентство вело мониторинг создания рабочих мест во всех отраслях экономики, независимо от форм собственности организаций и предприятий. Мониторинг создания новых рабочих мест проводился по следующим индикаторам:

- постоянные рабочие места;
- временные рабочие места;
- сезонные рабочие места;
- дополнительные и восстановленные рабочие места.

В целях точного учета новых и сокращенных рабочих мест, в соответствие с Постановлением Государственного комитета статистики Республики Таджикистан, в настоящее время действуют новые статистические формы учета рабочих мест от 25 декабря 2009 года, №18 «Об утверждении форм государственного статистического отчета №1-труд (квартал) «О движении рабочей силы и рабочих мест» и форма №1Т Об утверждении государственного статистического отчета № 1-работа (квартал) "О движении рабочей силы и рабочих местах». В соответствие с этим решением организации и учреждения обязаны предоставлять информацию о создании и сокращении рабочих мест Агентству по статистике при Президенте Республики Таджикистан и только с 2016 года этот процесс налажен.

Таблица 2.3.1.

Создание новых рабочих мест. [5]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2012%
Количество созданных новых рабочих мест	132251	205333	251570	205556	150938	174131	160051	163676	191820	189168	143,0
ГБАО	7263	12141	14280	10739	12026	12682	16039	7688	8591	12362	170,2
Согдийская область	38099	59002	69607	57259	36046	38344	39050	40462	47052	36775	96,5
Хатлонская область	42619	65233	80369	66111	50967	62159	47616	57968	72613	75845	178,0
Г. Душанбе	22104	34664	40400	32000	27405	32383	31636	31813	28978	35964	162,7
РРП	22166	34293	46914	39447	24494	28562	31710	25745	34586	28242	127,4

Анализ таблицы отражает, что за исследуемый период количество вновь созданных новых рабочих мест увеличилось на 43% и этот рост был неравномерен. Так в 2014 году наблюдается увеличение на 90,2%, в 2016 году отмечается резкое уменьшение на 40% и последующее увеличение в 2020 на 27,1%. В региональном аспекте относительно создания новых рабочих мест отмечаются увеличение в Хатлонской области - 78%, в ГБАО – 70,2%, в городе Душанбе – 62,7%, в РРП - 27,4% и уменьшение в Согдийской области на 3,5%.

Введение новых рабочих мест проводится как предприятиями, организациями, так и физическими лицами. В 2021 году предприятиями и организациями было введено 61394 новых рабочих мест, из них постоянных рабочих мест – 36304, временных рабочих мест – 14500 и сезонных – 10590 рабочих мест. Также введено дополнительных - 1011 рабочих мест и восстановлено 5884 рабочих мест. В отраслевом разрезе большинство рабочих мест в 2021 году было введено в обрабатывающей промышленности – 10758, в образовании – 10298, в строительстве – 9065, сельском хозяйстве, лесном хозяйстве и рыболовстве – 8698, оптовой розничной торговле – 4211, в добыче полезных ископаемых – 2423, прочей обслуживающей деятельности – 2464 и в других видах экономической деятельности – 18048.

Физическими лицами в 2021 году были созданы 120899 новых рабочих мест, из них приходится на личные подсобные хозяйства и выполняющих работу в домохозяйстве без оформления подтверждающих документов - 67,5% (81594 рабочих мест), предпринимателей, работающих на основе патента – 17,7% (21387 рабочих мест), дехканских хозяйств – 7,9% (9584 рабочих мест) и предпринимателей, работающих на основе свидетельства – 5,7% (6912 рабочих мест).

Под посредничеством на рынке труда понимается взаимодействие Агентства с работодателями в содействии занятости населения путем предоставления вакансий, обеспечения профессиональной подготовки и

переподготовки граждан и трудоустройства безработных. На рынке труда работодатель формирует потребность в рабочей силе путем создания рабочих мест, в связи с этим возникает необходимость расширения взаимодействия Агентства посредством выполнения следующих мероприятий:

- разработка и реализация современного механизма сотрудничества с работодателями в направлении создания новых рабочих мест и трудоустройства безработного населения;
- реализация мер по определению реального баланса спроса и предложения на рабочую силу;
- усовершенствование базы данных о вакансиях и обеспечение полного доступа ищущих работу граждан к этим данным;
- поддержка и развитие малого и среднего предпринимательства, возобновление народных промыслов в республике, как эффективных методов увеличения количества новых рабочих мест и решения социальных проблем;
- благополучие женщин, незанятой молодежи в селах через предоставление льготных кредитов и снижения уровня безработицы среди женщин и молодёжи в селах;
- развитие системы обучения, реализация пилотных обучений в городах и районах страны с целью приобретения профессиональных навыков, переобучения, повышения квалификации женщин, молодёжи, уязвимых групп населения, в том числе инвалидов;
- расширение организационно–пропагандистской работы среди безработных, ищущих работу граждан и трудовых мигрантов по вопросам содействия занятости населения;
- улучшение опыта организации отраслевых ярмарок свободных рабочих мест (вакансий).

Одним из основных направлений в реализации государственной программы является определение спроса на рабочую силу на рынке труда. Работодателями страны предоставляются сведения о потребностях в рабочей силе для замещения свободных рабочих мест (Диаграмма 1).

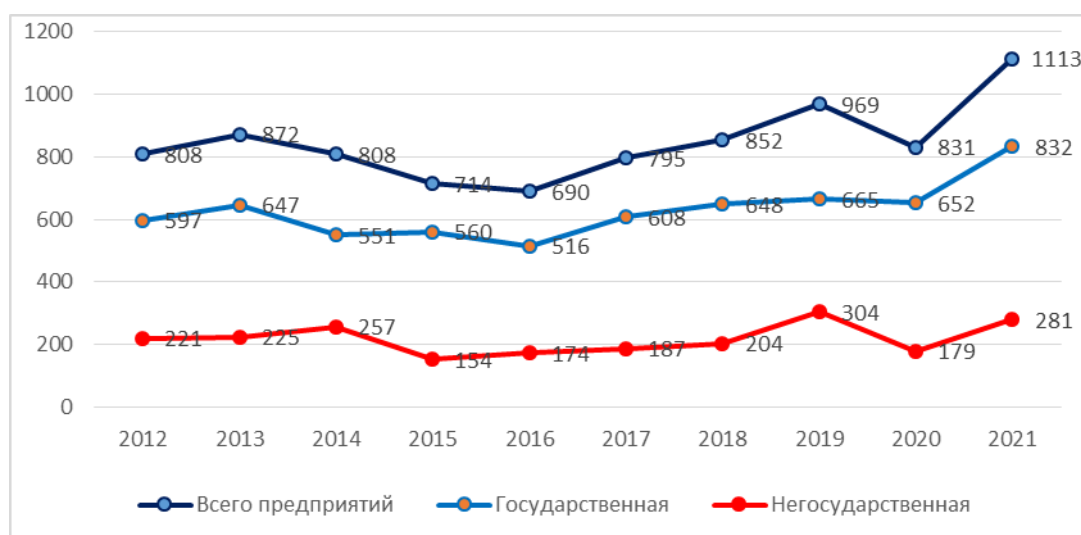

Диаграмма 2.3.1. Число предприятий, составивших сведения о потребностях в рабочей силе для замещения свободных рабочих мест, заявленных в службу занятости на конец года. [8]

Количество предприятий, составивших сведения о потребностях в рабочей силе для замещения свободных рабочих мест, заявленных в службу занятости на конец 2021 года составляет 2,2% от общего объёма предприятий, эта цифра значительно мала. Основной причиной низкого числа предприятий, предоставляющих информацию о вакансиях - отсутствие в законодательстве требования об обязательном предоставлении информации.

Таким образом, в повышении качества определения спроса работодателей, востребовано внесение изменений в законодательных актах и постановлениях Республики Таджикистан.

Основной задачей регулирования государственной политики на рынке труда является содействие занятости уязвимых слоев населения, женщин и молодежи.

Содействие занятости уязвимых слоев населения на рынке труда обеспечивается покрытием вакансий квотированных рабочих мест за счет:

- инвалидов;
- несовершеннолетних сирот;
- военнослужащих, уволенных из рядов Вооруженных Сил Республики Таджикистан и других военных структур;
- лиц, освобожденные из учреждений исполнения уголовного наказания или из учреждений принудительного лечения;
- одиноких и многодетных родителей, воспитывающих несовершеннолетних детей-инвалидов;
- родителей, имеющих более 5 несовершеннолетних детей;

- лиц до 18 лет, содержащих семью по причине смерти родителей и других причин;

- граждан, для выхода на пенсию по возрасту которых осталось 2 года;

- лиц до 18 лет и молодежь, которые после окончания учебных заведений по направлениям государственных органов труда и занятости населения направлены на работу.

Государственные органы занятости населения на местах изучают потребности рынка труда, определяют численность отдельных групп населения, которые нуждаются в социальной защите и не могут конкурировать на рынке труда и представляют в местные исполнительные органы государственной власти для установления квоты на предприятиях, в учреждениях и организациях независимо от форм собственности и хозяйствования. Местные исполнительные органы государственной власти совместно с представителями объединений работодателей и профессиональных союзов ежегодно устанавливают квоты на предприятиях, в учреждениях и организациях независимо от форм собственности и хозяйствования. Квота устанавливается на предприятиях, в учреждениях и организациях, независимо от форм собственности и хозяйствования в объеме 5-ти процентов от численности штатных единиц (если число штатных единиц не менее 20).

В 2021 году по квоте было трудоустроено 7 023 человек, что составило 9,9% от общего объема трудоустроенных граждан через службу занятости.

Таким образом, роль службы занятости в решении проблем уязвимых слоев населения высока. Так, квотирование рабочих мест и трудоустройство женщин, молодежи и инвалидов смягчает положение их на рынке труда в регионах.

Согласно докладу Международной организации труда, с начала мирового финансового кризиса в 2008 году безработица среди молодежи в возрасте от 15 до 24 лет увеличилась более чем на 7% и в настоящее время составляет 21,0%. Практически во всех странах растёт длительная безработица среди молодежи.

Эксперты считают, что молодые люди, которые были безработными в течение длительного времени (в возрасте до 25 лет), более уязвимы по сравнению с другими безработными, так как у них мало опыта адаптации и, как правило, они затрудняются возвращаться к нормальной жизни после длительного перерыва, что может привести к социальной напряженности. В связи с этим, принятие и реализация программы по содействию занятости создаст благоприятные условия для конкурентоспособности и занятости молодежи на рынке труда и окажет положительное влияние на ситуацию с безработицей.

В течение пяти последних лет (2018-2021 на начало года) численность населения Республики Таджикистан выросло с 8931,2 тысяч до 9886,8 тысяч

человек, где рост составляет 10,7 процента, из них 49,3% составили женщины. В трудоспособном возрасте было отмечено 5703,3 тыс. человек - 57,7% от общего числа населения и молодежь в 2022 году составила 2560,1 тыс. человек или 25,8% от общего числа населения и 44,9% от числа населения трудоспособного возраста. Численность молодежи за исследуемый период увеличилась на 17,5%, что составило 536,4 тыс. человек.

Среднегодовой рост молодежи за исследуемый период составляет 1,0 - 2,2%, таким образом, ежегодно рынок труда страны пополняется на 34,9 – 66,3 тыс. человек, в динамике максимальное число было в 2021 году и составило 374,1 тыс. человек.

Содействие занятости женщин и молодежи, как одно из направлений регулирования государственной политики, проводимой службой занятости, реализуется посредством:

- Содействия в обеспечении женщин и молодежи рабочими местами за счёт свободных рабочих мест;

- Привлечения женщин на краткосрочные курсы по профессиональной подготовке, повышению квалификации и переподготовке по профессиям и специальностям, соответствующим спросу внутреннего и внешнего рынка труда и развития народных промыслов;

- Поддержки инициатив женщин в организации предпринимательской деятельности и развитии национальных промыслов путем предоставления льготных кредитов;

- Привлечения женщин к выполнению оплачиваемых общественных работ;

- Предоставления профессионально ориентационных и консультационных услуг;

- Социальной поддержки женщин и молодежи посредством назначения и выплаты пособий по безработице.

- Службами занятости населения в 2021 году в статусе безработных было зарегистрировано 49,9 тыс. человек, из них женщины составили 47,7%, молодежь - 62,5%. (Таблица 2.3.2.)

Таблица 2.3.3.

**Распределение безработных, зарегистрированных органами службы занятости по полу и возрасту, по регионам Республики Таджикистан.[5]
на 1 января, тыс. человек**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2012%
Численность безработных, всего	54,5	52,3	53,9	55,5	51,0	53,1	49,7	47,5	49	49,9	91,6
- женщины	28,2	26,8	27,1	28,7	27,3	27,4	25,5	22,6	21,9	23,8	84,4
- молодежь в возрасте до 29 лет	31,6	30,1	33,1	32,6	31	30,6	30,8	27,5	31	31,2	98,7
ГБАО	3,8	3,1	3,2	3,3	3,0	4,4	4,9	5,1	4,5	4,7	123,7
- женщины	2,3	2,0	1,8	2,1	2,0	2,6	2,8	2,9	2,3	2,7	117,4
- молодежь в возрасте до 29 лет	2,5	2,01	1,62	0,9	1,9	2,1	1,9	2,2	2,15	2,44	97,6
Хатлонская область	22,9	23,1	22,8	24,3	21,0	18,9	16	15	14,6	15	65,5
- женщины	12,4	12,3	12,5	13,5	12,8	11,0	9,5	7,5	6,4	6,5	52,4
- молодежь в возрасте до 29 лет	12,8	13	14	14,9	12,5	11,4	10,7	8	10,3	9,4	73,4
Согдийская область	12,7	11,7	11,4	10,9	11,0	10,8	9,7	8,1	8,9	7,9	62,2
- женщины	6,5	5,9	5,4	5,1	5,4	5,5	4,9	4	4,3	4	61,5
- молодежь в возрасте до 29 лет	8,6	8,2	8,3	7,3	7,3	6,6	6,6	5,1	5,7	5	58,1
РРП	12,5	12,0	14,0	14,5	13,3	16,6	16,6	16,6	17,6	17,5	673,1
- женщины	6,0	5,6	6,3	7,0	5,9	7,0	7,2	7	7,5	8,1	810,0
- молодежь в возрасте до 29 лет	6,2	5,4	7	7,5	7,3	8,4	9,7	10	10,3	9,8	158,1
г. Душанбе	2,6	2,4	2,4	2,5	2,7	2,5	2,5	2,7	3,3	4,9	188,5
- женщины	1,0	1,0	0,9	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4	2,5	91,6
- молодежь в возрасте до 29 лет	1,7	1,6	1,9	1,9	2,1	2,2	1,9	2,1	2,48	4,49	114,4

Анализ таблицы показывает, что за исследуемый период количество безработных женщин, зарегистрированных органами службы занятости населения, уменьшилось на 15,6% и было не однозначно. Так, в 2013 году отмечается уменьшение на 5%, с 2013 по 2015 годы - отмечается постепенное увеличение на 7,1%, с 2015 по 2020 годы наблюдается постепенное уменьшение на 23,7% или на 6,8 тыс. человек, в 2021 году - увеличение на 8,7%. Количество безработной молодежи, зарегистрированных органами службы занятости населения за исследуемый период, уменьшилось на 1,3%,

динамика также была не однозначной. Так, в 2013 году отмечается уменьшение на 4,7%, в 2014 году - увеличение на 10% и дальнейшее уменьшение до 2019 года на 16,9% или на 5,6 тыс. человек, с 2019 по 2021 годы отмечается постепенное увеличение на 13,5%.

В региональном аспекте количество женщин-безработных, зарегистрированных в службе занятости населения, максимально отмечается в Районах республиканского подчинения (РРП) и составило 34% к общему объёму, в Хатлонской области – 27,3%, Согдийской области – 16,8%, ГБАО – 11,3% и в городе Душанбе – 10,5%, молодежи - в РРП составило 31,4%, Хатлонской области – 30,1%, Согдийской области – 16,0%, городе Душанбе – 14,4% и в ГБАО – 7,8%.

Все вышесказанное позволяет сделать следующие выводы относительно деятельность службы занятости населения в лице Агентства. В реализации государственной политики занятости населения она играет одну из важнейших ролей в целом и регионах.

1. Как представитель Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан в регионах служба занятости населения реализует государственную политику на рынке труда в основных и социально важных направлениях, таких как содействие занятости уязвимых слоев населения, в том числе женщин, молодежи и инвалидов в вопросах трудоустройства, профессиональной ориентации и обучении, выплат пособий по безработице, поддержки развития предпринимательства и самозанятости, прохождения оплачиваемых общественных работ и т.д.

2. Служба занятости реализацию государственной политики на рынке труда страны проводит на основе консультаций и совместной деятельности трехстороннего партнерства государства, работодателей и независимых профсоюзов, тем самым соответствуя международным стандартам реализации государственной политики. Поэтому востребовано укрепление значимости Объединений работодателей, различных ассоциаций и независимых профсоюзов в городах и районах страны.

3. Создание новых рабочих мест является основой социально-экономического развития экономики страны, что позволяет ускорить решение вопросов трудоустройства, повышения доходов и снижения уровня бедности населения. Ежегодно в стране создаются от 132251 до 191820 новых рабочих мест, отмечается увеличение на 43%. В региональном аспекте отмечается увеличение создания новых рабочих мест во всех областях и городах, за исключением Согдийской области. В отраслевом разрезе большинство рабочих мест в 2021 году было введено в обрабатывающей промышленности – 10758, в сфере образования – 10298, в строительстве – 9065, сельском хозяйстве, лесном хозяйстве и рыболовстве – 8698, оптовой розничной торговле – 4211, в добыче

полезных ископаемых – 2423, прочей обслуживающей деятельности – 2464 и в других видах экономической деятельности – 18048.

4. Эффективное партнёрство работодателей и служб занятости, как одно из основных направлений государственной политики на рынке труда, позволяет определить и удовлетворить спрос на рабочую силу, повысить уровень квалификации работников и квотировании рабочих мест для уязвимых слоев населения, таких как женщины, молодежь и инвалиды. Партнерство также дает возможность в определении потребностей работодателей в навыках, знаниях и опыте востребованных работников, что позволяет качественно проводить профессиональное обучение, переобучение и профессиональную ориентацию безработных, женщин и молодежи. За исследуемый период количество организаций, предоставивших информацию об имеющихся у них вакансиях в службу занятости населения выросло и составило на конец 2021 года 2,2% от общего числа организаций и предприятий, ведущих свою деятельность на территории Республики Таджикистан, что очень мало. В повышении информированности и заинтересованности работодателей в предоставлении информации о количестве имеющихся вакансий требуется внесение изменений в Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости» об обязательном предоставлении информации и поднятии уровня мотивации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года № 644 «О Государственной программе содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2020-2022 годы»
2. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» (в редакции Закона РТ от 28.12.2005г. №137,
3. Кодиров Д.Б., Ашмаров И.А. Экономика рынка труда: монография. Душанбе: «Илм», 2010. 480 с.
4. Конвенция 88 Международной организации труда «Конвенция об организации службы занятости» статья 1 пункт 2
5. Отчет Агентства труда и занятости населения 2013-2021 гг.
6. Теоретические основы и практика становления рынка труда в условиях переходной экономики (методологические и институциональные подходы): коллективная монография. – Душанбе: «Торус», 2013.-270 с.
7. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник 2021 стр. 348-350;
8. Рынок труда в РТ. Статистический сборник. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2021-С.324 2022. - С. 154

9. Скачкова А.Д. Актуальные проблемы занятости на российском рынке труда в современных условиях <https://scienceforum.ru/2022/article/2018028964?ysclid=lcgq8jzoxc872884122>

10. Человеческий капитал в формате цифровой экономики: Междунар. науч. Конф., посвященная 90-летию С.П. Капицы. Москва, 16 февраля 2018 г.: сб. докладов. – М.: Редакционно-издательский дом РосНОУ, 2018. – 432 с.

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ХАДАМОТИ ШУҒЛ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ

ҶАББОРОВ АБДУСАТТОР ҶАБОРОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисод, профессори кафедраи молия

Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Дехотӣ ½;

тел: (+992 37) 234-83-46, (+992 37) 234-83-52

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ,

муовини директори Маркази таҳқиқоти стратегияи

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;

тел: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru,

Дар мақола механизми фаъолияти хадамоти шугли аҳоли дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Таърифҳои илмӣ бозори меҳнат аз назари олимони Тоҷикистон, усулҳои танзими давлатии бозори меҳнат, заминаи қонунгузори ҷумҳурӣ дар масъалаи таҳия ва қабули барномаи Давлатии мусоидат ба шугли аҳоли, инфрасохтори хадамоти шугли аҳоли дар шаҳси Агентии давлатии меҳнат ва шугли аҳоли ва вазифаҳои асосии хадамоти шугл баррасӣ гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** бозори меҳнат, хадамоти шугли аҳоли, шугл, хадамоти иҷтимоӣ, бекорӣ, корфармо, корманд, иттифоқ.*

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FUNCTIONING OF EMPLOYMENT SERVICES IN THE LABOR MARKET

JABBOROV ABDUSATTOR JABOROVICH,

Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the

Tajik State University of Commerce

734061, Tajikistan, Dushanbe city, st. Dehoti ½;

tel. (+992 37) 234-83-46, (+992 37) 234-83-52

JURAKHONZODA SAODAT,

Deputy Director of the Center for Strategic
Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tel: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru,

The article considers the mechanism of functioning of employment services in the labor market of the Republic of Tajikistan. The scientific definitions of the labor market in the vision of scientists of Tajikistan, methods of state regulation of the labor market, the legislative framework of the republic in the development and adoption of the State Program for promoting Employment, the infrastructure of the employment service represented by the State Agency for Labor and Employment, and the main functions of employment services are considered.

Keywords: labor market, employment service, employment, social services, unemployment, employer, employee, trade union.

УДК: 332.316.551.

**РУШДИ УСТУВОРИ СОҶИБКОРӢ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ–
КАФОЛАТИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҶИМОВИЧ,

сардори Раёсати таҳлилий масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди
бахши хусусии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 988-55-26-90, e-mail: o-amin@mail.ru

РАҶМАТЗОДА РУСТАМ,

д.и.и., профессор, коршиноси Раёсати таҳлили масъалаҳои
рушди соҳавии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
тел: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

*Дар мақола вазъи кунунии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо
даназардошти шаколҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва саҳми онҳо дар истеҳсоли
маҳсулоти растанипарварӣ, чорводорӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ
таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Муаллифон дар заминаи таҳлилҳои худ бо
далелҳои асоснок, тамоюлҳои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи мазкурро муайян
мушаххас ва хулосабардорӣ намудаанд.*

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, соҳибкори инфиродӣ, кишоварзӣ,
бахши хусусӣ, истифодаи оқилонаи замин, инноватсия, тағйирёбии иқлим.

Дар доираи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои
давраи то соли 2030» дар баробари дигар ҳадафҳо таъмини амнияти озуқаворӣ
ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат ҳамчун ҳадафи олии рушди
дарозмуҳлати кишвар муайян шудааст. Дар шароити кунунӣ иҷрои самараноки
ҳадафи зикргардида аз бисёр ҷиҳат ба рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла
таваҷҷути бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Аз ин нуқтаи назар
ҳар қадаре, ки ин бахши муҳими иқтисодиёт рушду таракқи кунад, ҳамон
андоза кафолати амнияти озуқаворӣ таъмин хоҳад гашт.

Ҳоло таъмини амнияти озуқаворӣ на танҳо дар кишвар мо, балки аксари
мамлакатҳои ҷаҳон ба яке масъалаҳои глобалӣ табдил ёфтааст. Вусъати
бухронҳои иқтисодиву молиявӣ ҷаҳонӣ, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои
вобаста ба он, аз қабилӣ камобиву хушксолии паёпай, коҳиши захираҳои табиӣ,
афзоиши босуръати аҳоли, таназзули хок, норасоии маводи озуқа ва болоравии
бесобиқаи нархи маводи озуқаворӣ раванди таъмини амнияти озуқавориро ба
мушкилоти сахту ҳассос дучор намудааст. Чунки тибқи арзёбиҳо, ки имсолу

соли оянда вазъи ҷаҳон дар масъалаи таъминот бо озуқаворӣ боз ҳам мураккабу вазнин хоҳад гашт.

Тибқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид, тахнҳо соли 2021 дар ҷаҳон 828 миллион нафар дар ҳолати гуруснагӣ қарор доранд, ки ин нисбат ба соли 2020 тақрибан 46 миллион нафар ва нисбат ба пеш аз оғози пандемияи “COVID-19” 150 миллион нафар бештар мебошад.

Мувофиқи маълумоти созмони мазкур, аз соли 2015 то имрӯз таносуби афроди гуруснагон дар ҷаҳон қариб, ки бетағйир боқӣ мондааст. Соли 2021 тақрибан 2,3 миллиард нафар дар саросари ҷаҳон ба таври шадид аз норасоии ғизоӣ дучор гардида, ки нисбат 2020 350 миллион нафар бештар будааст.

Ҳамин тавр, ҳоло тақрибан 924 миллион нафар ё 11,7 дарсади аҳолии ҷаҳон ба таври ҷиддӣ аз амнияти ғизоӣ мувоҷеҳ ҳастанд, ки нисбат ба ду соли пеш 207 миллион нафар зиёд аст. Тибқи пешгӯйҳо, дар соли 2030, ҳатто бо эҳёи иқтисоди ҷаҳонӣ, эҳтимол тақрибан 670 миллион нафар ё 8 дарсади аҳолии ҷаҳон мисли пештара ба хатари гуруснагӣ мувоҷеҳ хоҳанд шуд [1].

Вазъи баамаломата моро водор месозад, ки ба афзоиши маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ, хусусан, тавассути истифодаи оқилонаву самараноки обу замин ва рушди соҳаи кишоварзӣ, мунтазам чораҳои зарурӣ андешем [2].

Тибқи оморӣ расмӣ, ҳоло 24,6 дарсади ММД ва 570,7 ҳазор нафар ё 44,7 [3] дарси ашхоси машғули қор дар иқтисодиёти мамлакат бевосита ба соҳаи кишоварзӣ рост меоянд [4]. Дар ин самт баҳши хусусӣ ва соҳибқорӣ нақши бориз дорад, зеро ҳоло тибқи оморӣ расмӣ саҳми баҳши хусусӣ дар ташаққули маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ тақрибан 95 дарсадро ташкил медиҳад.

Бинобар ин, таҳлилу арзёбӣ ва дарёфти роҳу услҳои навини таъмини рушди минбаъдаи соҳаи мазкур бо таъя ба баҳши хусусӣ ва соҳибқорӣ дар доираи шаклҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ, аз ҷумла ХДФ, ки 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82 дарсад заминҳои киштро дар ихтиёр доранд, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Солҳои охир дар натиҷаи чораҳои амалигардида истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ мунтазам тамоюл ба афзоиш дошта, соли соли 2022-юм 49,3 миллиард миллион сомони ро ташкил додааст, ки ин рақам дар муқоиса бо соли 2021 тақрибан 24 дарсад ва соли 1991 беш аз 89,6 маротиба зиёд мебошад [5].

Динамикаи тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҷадвали зерин ба таври зайл нишон дода шудааст:

Ҷадвали 1.

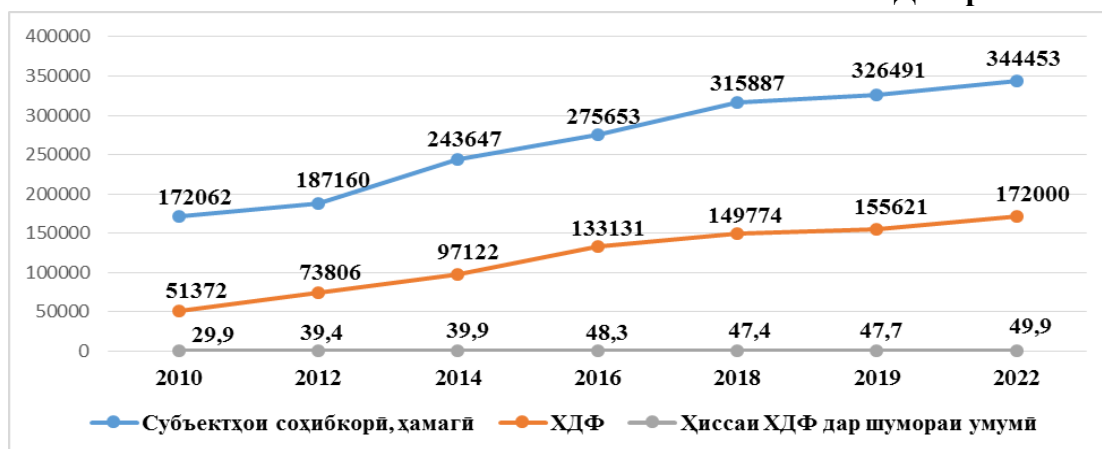
Динамикаи тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар солҳои 1991–2022, млн. сомонӣ

	Солҳо						2022
	1991	2005	2010	2015	2018	2019	
Баҳши ҷамъиятӣ	549,9	412280	961,2	1276,5	1216,0	2101,5	5912,7
Хоҷагиҳои аҳоли	12436,2	1681519	8058,5	13267,4	15509,0	14269,9	23158,0
ХДФ	–	680158	4053,5	7318,9	9645,3	11379,0	20201,7
Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ	12986,1	2773957	13073,2	21862,8	26370,3	27750,4	49272,4
Ҳиссаи баҳши ҷамъиятӣ дар ҳаҷми умумӣ, %	4,3	14,9	7,3	5,8	4,6	7,6	12,0
Ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли дар ҳаҷми умумӣ, %	95,7	60,6	61,6	60,7	58,8	51,4	47,0
Ҳиссаи ХДФ дар ҳаҷми умумӣ, %	–	24,5	31,0	33,5	36,6	41,0	41,0

Чунонки аз маълумоти оморӣ ҷадвали 1 аён мегардад, соли 2018 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ 49272,4 миллион сомони ро ташкил додааст, ки ин рақам нисбат ба соли 1991 беш аз тақрибан 3,8 маротиба зиёд мебошад. Дар давраи таҳлили ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли, ки ҳамчун субъекти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ мушаххас нагардидааст, дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 47 дарсад ва ХДФ бошад, 41,0 дарсадро ташкил додааст. Аз рақамҳои ҷадвали мазкур ба назар мерасад, ки ҳоло беш 95 дарсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар баҳши хусусӣ ва ХДФ истеҳсол мегардад.

Рақамҳои овардашуда баёнгари аз нақши муҳим доштани хоҷагиҳои аҳоли нисбат ба ХДФ дар раванди таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Ҳол он, ки 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82 дарсади заминҳои киштзор дар ихтиёри ХДФ қарор доранд. Ҳоло тибқи оморӣ расмӣ, тақрибан 50 дарсади субъектҳои соҳибкорӣ дар кишварро ХДФ ҳамчун соҳибкорӣ инфиродӣ ташкил медиҳад.

Диаграммаи 1.

Ҳиссаи ХДҲ дар шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ дар солҳои 2010–2022

Чуноне ки аз ҷадвал мушоҳида мегардад, давоми солҳои 2010–2022 субъектҳои соҳибкорӣ дар кишвар бо дарназардошти ХДҲ тақрибан 3,4 ва ҳиссаи ХДҲ дар шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ба андешаи коршиносони соҳавӣ, яке аз сабабҳои асосии мунтазам зиёд гардидани шумораи ХДҲ гузариш аз мақоми шахси ҳуқуқидошта ба шакли соҳибкории инфиродӣ ба ҳисоб меравад.

Тавре болотар гуфта гузаштем, ҳоло 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82 дарсади заминҳои кишт дар ихтиёри ХДҲ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ қарор доранд. Динамикаи майдони замини кишти зироатҳои кишоварзӣ бо дарназардошти шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҷадвали зерин ба таври зайл нишон додашудааст.

Ҷадвали 3.

Динамикаи заминҳои кишти зироатҳои кишоварзии дар ихтиёри соҳибкорони бахши аграрӣ қарордошта, барои солҳои 2010–2021, гектар

Номгуи зироатҳо	Солҳо						2021–2010, %, мар.
	2010	2012	2014	2016	2019	2021	
Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ							
Зироати ғаладона, аз ҷумла гандум	459942	423332	412626	423469	424460	861692	1,9
	342566	303677	292573	297479	285889	274796	80,2
Зироатҳои техникӣ, аз ҷумла пахта	194227	231639	207661	190656	203371	202035	104,0
	1624428	199254	177637	162558	173980	173770	10,7
Картошка	31764	41738	35543	41577	40616	57204	180,1
Зироатҳои ползӣ	20951	18409	19399	19970	20299	22596	107,9
Сабзавот	44769	48995	48532	58205	600,1	71240	159,1
Зироатҳои хӯроки чорво	87710	94881	104620	103265	102324	113944	129,9

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

Корхонаҳои кишоварзӣ							
Зироати ғалладона, аз ҷумла гандум	75950	69338	72676	58291	44820	53094	69,9
	52778	44691	45210	39055	29894	35448	67,2
Зироатҳои техникаӣ, аз ҷумла пахта	47395	48980	38118	33402	30152	41244	87,0
	41674	42331	32716	29701	27509	38004	91,2
Картошка	2454	3305	3778	2865	2670,0	5808	2,4 мар.
Зироатҳои полезӣ	3361	2360	2671	1713	1419	1759	52,3
Сабзавот	4103	3654	3672	3412	2931	3667	89,4
Зироатҳои хӯроки чорво	3361	2360	2671	1713	1406	18378	5,5 мар.
Ҳоҷагҳои аҳоли							
Зироатҳои ғалладона, аз ҷумла гандум	123472	122722	100325	98354	98254	86875	70,4
	99631	95874	75825	73438	72329	61660	61,9
Зироатҳои техникаӣ, аз ҷумла пахта	6602	7349	6073	5064	5311	3895	59,0
Картошка	19502	21084	17677	19186	17648	24056	123,4
Зироатҳои полезӣ	3292	3860	3536	3285	3392	3180	96,6
Сабзавот	25311	27411	24339	27735	28502	30971	122,4
Зироатҳои хӯроки чорво	11824	18406	24843	21504	21409	21510	181,9
Ҳоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)							
Зироатҳои ғалладона, аз ҷумла гандум	260520	232272	239625	266824	268506	254577	97,7
	190157	163112	171538	184986	183655	177688	93,4
Зироатҳои техникаӣ, аз ҷумла пахта	140230	175310	163470	152190	167844	156896	111,9
	120754	156923	144921	132857	146465	135766	112,4
Картошка	9808	17349	14088	19526	20372	27340	2,9 мар.
Зироатҳои полезӣ	14298	11919	13192	14972	15502	17657	123,5
Сабзавот	15355	17930	20521	27058	28328	36602	2,4 мар.
Зироатҳои хӯроки чорво	54689	54566	58089	64439	63497	74056	135,4

Манбаъ: Минтақаҳои ҶТ, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022 С–133,146 [6]

Аз рақамҳои ҷадвали мазкур мушоҳида мегардад, ки дар соли 2021–ум 29,5% майдони зироатҳои ғалладона, аз ҷумла гандум–64,7%, зироатҳои техникаӣ–77,7%, аз ҷумла пахта–78,1% картошка–47,8% зироатҳои полезӣ–78,1% сабзавот–51,4% ва 65,0 дарсади зироатҳои хӯроки чорво ба ХДФ рост меояд.

Дар давраи солҳои 2010–2021 майдони зироатҳои дар боло зикргардида, дар ХДФ, аз ҷумла зироатҳои техникаӣ 11,9%, аз ҷумла пахта 12,4%, картошка 2,9 маротиба, зироатҳои полезӣ 23,5%; сабзавот 2,4 маротиба ва зироатҳои хӯроки чорво 35,4 дарсад зиёд гардиданд. Дар давраи таҳлилий майдони ғалладонагӣ, аз ҷумла гандум дар ХДФ 2,3–6,6 банди дарсадӣ коҳиш ёфтааст. Ин вазъ дар дигар

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

шаклҳои ғайолияти хоҷагидорӣ, хусусан, корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагҳои аҳоли, ба ҷуз майдони истеҳсоли картошка, тамоюли манфиро ба худ касб намудааст.

Аз ин рақамҳо хулоса мегардад, ки ҳоло ХДФ ҳамчун соҳибкорӣ инфиродӣ ва баҳши хусусӣ истифодабарандаи асосии заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд. Гарчанде, ки 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82 дарсади заминҳои мазраъ дар ихтиёр ихтиёри ХДФ қарор дошта бошад ҳам, вале саҳми онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамагӣ 41 дарсадро ташкил медиҳад. Ин рақам дар хоҷагҳои аҳоли 47 дарсад ва дар корхонаҳои кишоварзӣ 12 дарсадро ташкил медиҳад.

Гарчанде аз мушоҳида ғаштани аломатҳои мусбат дар нишондиҳандаҳои асосии истеҳсолии маҳсулоти рустанипарварӣ, вале ин раванд дар шаклҳои гуногуни ғайолияти хоҷагидорӣ дар робита ба истеҳсоли маҳсулоти асосии чорводорӣ ба кулӣ фарқкунанда мебошад.

Сарфи назар аз он, ки давоми солҳои 2010–2021 саршумори ҳайвони калони шохдор ва моли майда дар ХДФ аз аз 10–46,4% афзоиш ёфта бошад ҳам, вале нишондиҳандаҳои истеҳсолии ХДФ ҳамчун субъекти соҳибкорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи човодорӣ ҳамоно заиф ба назар мерасанд [7].

Ҷадвали

Истеҳсоли маҳсулоти асосии чорво аз рӯи категорияҳои хоҷагҳои дар солҳои 2010–2021

	Солҳо				
	2010	2015	2017	2019	2021
Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ					
Гӯшт (дар вазни зинда) Тонна	143213	217701	248769	272521	327720
Шир, тонна	660763	888960	949972	1000563	1042612
Тухм, тонна	231924	357241	341400	725695	1053450
Пашм (вазни физикӣ), тонна	5771	7033	7522	7771	8152
Корхонаҳои кишоварзӣ					
Гӯшт (дар вазни зинда) Тонна	5044	4163	3717	9523	40492
Шир, тонна	15546	15913	16798	16861	16779
Тухм, тона	136810	225690	151283	545927	876777
Пашм (вазни физикӣ), тонна	449	367	312	369	300
Хоҷагҳои ёрирасони шахсии аҳоли					
Гӯшт (дар вазни зинда) тонна	133340	206120	236119	249412	276073
Шир, тонна	619373	840107	897337	944931	984258
Тухм, тона	90877	126677	178810	171321	165059
Пашм (вазни физикӣ), тонна	4706	5813	6207	6288	6473
Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)					
Гӯшт (дар вазни зинда) Тонна	4829	7418	8933	13586	11155
Шир, тонна	25844	32940	35837	38771	41558
Тухм, тона	4237	4874	11307	8447	11614
Пашм (вазни физикӣ), тонна	566	853	943	1114	1379

Манбаъ: минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022. С-189,196 [8]

Тавре аз ҷадвал бармеояд, дар марҳалаи таҳқиқшаванда афзоишёбии истеҳсоли маҳсулоти чорво қариб дар тамоми шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ба назар расида, хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли дар ин росто мавқеи хосро бештар ишғол менамоянд. Дар соли 2021 ҳиссаи ин шакли хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии чорво, аз ҷумла гӯшт 84,2%, шир 94,4%, тухм 15,7% ва пашм 79,4 дарсадро ташкил додааст. Саҳми корхонаҳои кишоварзӣ дар истеҳсоли ин навъи маҳсулот ба ҷуз аз истеҳсоли тухм, ки ба 83,2 дарсад баробар аст, тақрибан 1,6–12,4 дарсадро дар бар гирифтааст.

Дар мавриди ХДФ ва ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти чорво ҳаминаро бояд қайд намуд, ки ХДФ ҳамчун субъекти соҳибкорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти соҳаи чорводорӣ нақши ночиз дорад. Масалан, дар давраи таҳлили саҳми нисбии онҳо дар дар тавлиди маҳсулоти соҳаи мазкур, аз ҷумла гӯшт 3,4%, шир 4%, тухм 1,1% ва пашм 16,9 дарсадро ташкил намудаасту ҳалос. Ҳол он ки ба ҳайси соҳибкори инфиродӣ дар соҳаи кишоварзӣ баромад намуда, ҳадафи асосии он бо камтарин харҷ ба даст овардани фоидаи зиёд аст.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти он, ки хоҷагиҳои шахсии аҳоли нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаҳои чорводорӣ ва рустанипарварӣ нақши аввалиндараҷа бозанд ҳам, аммо мутаассифона, мақоми ёрирасони шахсии аҳоли ҳамчун шакли пешбарӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мушаххас нагардидааст, ҳол он ки зиёда аз 94 дарсади истеҳсоли гӯшту шир, 87 дарсади пилла, 95 дарсади асал ва 79 дарсади пашм ба ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ рост меояд [9].

Дар охир метавон чунин хулоса намуд, ки ҳоло сарфи назар аз ҷой доштани тамоюлҳои мусбат дар самти ташкилу пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, сифати рушди он ҳануз ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, дар ин ҷода ҳоло ҳам мушкilotу масъалаҳои зиёди хурду бузурги ҳалталаб, аз қабли дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ–молиявии имтиёзнок, истифодаи васеи хатҳои нави технологӣ, пешниҳоди кумакупулиҳои хангоми талафи ҳосил, фармоишгарии ҳақиқии хариди маҳсулот, дарёфти бозори фурӯш, зиёд будани ашхоси миёнарав дар бозор ва дастрасӣ ба дигар воситаҳои истеҳсоли, аз қабилӣ қисмҳои эҳтиётӣ, сӯзишворӣ, тухмиҳои баландсифат, нуриҳои маъданию органикӣ, заҳрхимикатҳо бо нархҳои муътадил ҷой доранд, ки ҳаллу фасли масоили ҷойдошта ба рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ, тавассути фаъолияти самараноки соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ таъсири ҳалкунанда хоҳад расонид [10].

АДАБИЁТ

1. <https://www.who.int/ru/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021>
2. Маълумоти ФАО дар соли 2022

3. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи, оморӣ, Душанбе, 2022, С–22;
4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022, С–82;
5. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, январ-декабри 2022. С–23;
6. Минтақаҳои ҚТ, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022 С–133,146;
7. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, С–31,32. Кишоварзии ҚТ, маҷмуаи оморӣ, 2022, С-226,239;
8. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022.С-189,196;
9. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2022, С–33;
10. Фикру андеша ва ҳулосаи ниҳоии муаллифон.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – ЗАЛОГ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,

начальник Управления исследовании проблем предпринимательства и развития частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел. (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

РАХМАТЗОДА РУСТАМ,

д.э.н., профессор, эксперт Управления отраслевого развития ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

В статье проанализировано и оценено современное состояние предпринимательства в сфере сельского хозяйства с учетом видов экономической деятельности и их вклада в производство продукции растениеводства, животноводства и обеспечение безопасности пищевых продуктов. В контексте своего исследования авторы, с конкретными фактами выявили и сделали выводы о тенденциях развития предпринимательства в этой сфере.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, индивидуальный предприниматель, сельское хозяйство, частный сектор, рациональное использование земель, инновации, изменение климата.

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN
AGRICULTURE - A GUARANTEE PROVISION OF FOOD SECURITY**

ODINAEV AMIN IBROHIMOVICH,

Head of Department of analysis of entrepreneurship issue and development
of the private sector of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89,
tel. (+992) 988552690, e-mail: o-amin@mail.ru

RAHMATZODA RUSTAM,

d.e.s., professor, expert specialist of the Department of analysis of sectoral issues of
the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

The article analyzes and evaluates the current state of entrepreneurship in the field of agriculture, taking into account the types of economic activities and their contribution to the production of crops, livestock and food safety. In the context of their study, the authors, with specific facts, identified and made conclusions about the trends in the development of entrepreneurship in this area.

Keywords: food security, individual entrepreneur, agriculture, private sector, rational use of land, innovation, climate change.

**ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӣ ВА МЕТОДОЛОГИИ САРМОЯГУЗОРИИ
ИНФРАСОҲТОРИ СОҶИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ**

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҶОДОВНА,

муовини сардори Раёсати тадқиқоти масъалаҳои соҳибкорӣ
ва инкишофи бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегияи
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

Дар мақолаи мазкур андешаи олимони доир ба рушди инноватсионии иқтисодӣ, нақши сармоягузорӣ дар рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, ҳалли мушкилоти ҷойдошта ва нақши давлат дар ин самт, таҳлил гардидаанд. Ҳамчунин, яқинд самтҳои афзалиятнок сармоягузори инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ пешниҳод гардидаанд. Қайд гардидааст, ки соҳибкорон худ бояд зарурати тақвият бахшидани фаъолияти инноватсиониро дарк намоянд.

Калидвожаҳо: соҳибкории инноватсионӣ, сармоягузорӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ, паркҳои технологӣ, технополисҳо, иқтисодии кадрӣ, кластеркунони инноватсионӣ, лизинг, техника ва технологияҳо, имтиёзҳои андозӣ.

Дар замони муосир барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тадқиқи инноватсияҳо ва рушди инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Тақмили фазои мусоиди сармоягузорӣ ва афзоиши сармоягузори инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ иқтисодии инноватсионии кишварро тақвият мебахшад, зеро таъмини рушди иқтисодӣ ба стратегияи илман асосноккардашуда ва фаъолияти инноватсионии соҳибкорон вобастагӣ дорад.

Олимони тоҷик, аз ҷумла академик Р.К. Раҳимов қайд намудаанд, ки “дар шароити ҷаҳонишавӣ барои Тоҷикистон инкишофи инноватсионии иқтисодии истеҳсоли мавқеи муҳимро ишғол менамояд”[1]. Яъне дар шароити муосир рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ омили асосии фароҳам овардани заминаҳои рушди устувори иқтисодии ҷомеа мебошад.

Ба андешаи олимони, “имрӯз талабот ба ташкили иқтисодиёти саноатии аграрӣ бо унсурҳои инноватсионӣ дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемаи гузариш ба стратегияи муосиргардонии босуръатро мегузорад. Ба ҳалли масъалаи мазкур бидуни фаъолнокии босуръати субъектҳои иқтисодии миллӣ, бидуни яқиндорӣ тамоми қувваҳо ва воситаҳои, ки дар ихтиёри давлат ва бизнес қарор доранд, ноил гардидан ба ҳадафҳои муосиргардонии иқтисодиёт,

пешрафти илмӣ-техникӣ, ташаккул ва истифодаи инноватсияҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ғайриимкон аст” [2].

Қобили зикр аст, ки рушди инфрасохтори соҳибқори инноватсионӣ барои ҳамқори самараноки субъектҳои фаъолияти соҳибқори инноватсионӣ мусоидат менамояд. Ҳоло инфрасохтори соҳибқори инноватсионии ҷумҳурӣ дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор дошта, андешидани як қатор тадбирҳоро барои ҳалли мушкилоти дар ин самт ҷойдошта, тақозо менамояд.

Баъзе аз олимони қайд менамоянд, ки “дар марҳилаи муосир зарур аст, ки мушкилоти пойгоҳи истеҳсоли-техникии куҳнашудаи иқтисодиёти мамлакат, аз ҷумла фондҳои асосии куҳнашуда, инчунин, инфрасохтори соҳибқори истеҳсолии инноватсионӣ ҳалли ҳудро ёбад. Бо ин мақсад зарур аст, ки барномаи воридоти имтиёзҳои техникаи мураккаб таҳия гардад ва он ба соҳибқорон на танҳо имконияти азнавсозии истеҳсолот, балки харидории намунаҳои навтарини технологияҳои муосирро фароҳам созад. Дар натиҷа дар оянда истеҳсолоти инноватсионӣ рушд хоҳад кард” [3].

Беҳтар намудани муҳити соҳибқори инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ асосан аз сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ вобаста аст. Тақвияти сармоягузорӣ барои дастрас намудани захираҳои молиявӣ, технологияҳои нав, молу маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионӣ, маҳорати идоракунии, инчунин баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Ин масъала дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инъикос гардида, самтҳои асосии фаъолият ва тадбирҳои барои амалӣ гадонидани он муайян шудаанд. Чунончи, дар самти ташаккули маданияти соҳибқори инноватсионӣ тадбирҳои зерин ба нақша гирифта шудаанд:

–рушди низоми дастгирии иттилоотӣ ва машваратии соҳибқори инноватсионӣ;

–навсозии инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, технополисҳо), бунёди инфрасохтаре, ки барои пайдо шудани стартапҳо мусоидат мекунад;

–тарғиб намудани бартариятҳо ва мантиқи рушди инноватсионӣ [4].

Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар ва амалигардонии Стратегияи мазкур як қатор барномаҳои соҳавӣ қабул гардида, мавриди амал қарор доранд. Аз ҷумла, дар соҳаи саноат чор барнома, дар соҳаи энергетика як барнома, дар соҳаи кишоварзӣ чор барнома дар раванди амалигардӣ қарор доранд.

Ҳамзамон, барои дастгирӣ намудани фаъолияти соҳибқорӣ ва рушди бахши хусусӣ Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030 қабул гардида, мавриди татбиқ қарор дорад. Тадбиқи барномаҳои соҳавии қабулгардида ба рушди иқтисодиёт

мусоидат намуда истодааст. Тибки маълумотҳои оморӣ соли 2022 суръати рушди иқтисодиёт 8%-ро ташкил дода, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 115 млрд. сомонӣ, маҳсулоти саноатӣ ба 43 млрд. сомонӣ, маҳсулоти кишоварзӣ ба 57,8 млрд. сомонӣ ва гардиши савдои хориҷӣ ба 7,31 млрд. дол. ИМА расидааст.

Қобили зикр аст, ки минбаъд барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокӣ ва амалигардии барномаҳои қабулгардида, таҳлили алоқамандии ҳадафҳо ва чорабиниҳои барномаҳои алоҳида, тақвияти низоми назорати масъулони татбиқи барномаҳо ва то ноилгардӣ ба натиҷаи назаррас мувофиқи мақсад мебошад.

Комилов С.Ҷ., доктори илмҳои иқтисодӣ, қайд менамоянд, ки гузариш ба модели инноватсионӣ амалӣ намудани лоиҳаҳои рушди инноватсиониро дар ҳошияи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар назар дошта шуда, ба ташаккули ҳамкории судманди мутақобилаи давлат ва бизнес мусоидат менамояд. Ташаккули институтҳои ҳамкории давлат ва бизнес ҳадафи сиёсати рушди инноватсионии иқтисодиёт мегардад [5].

Бо ин мақсад дар кишвар аз санаи 28 декабри соли 2012 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ”, таҳти №907 қабул ва мавриди истифода қарор дода шуда, аз соли 2013 Муассисаи давлатии “Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ” амал менамояд, ки бо ташкилоту муассисаҳо ҳамкорӣ менамояд.

Ҷамҷунин, Комилов С.Ҷ. дар қорҳои худ пешниҳод менамоянд, ки дар кишвар бояд кластерҳои инноватсионӣ созон дода шаванд. “Зарурати таҳияи асосҳои концептуалӣ ва методологӣ ташаккули муҳити мусоиди иқтисодӣ барои фаъолият ва рушди кластерҳои инноватсионӣ, таҳияи механизмҳои тақмилдиҳии принципҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва ташаккули институтҳои молиявии махсусгардонидашуда, ки ба фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ мусоидат мекунанд. Нақши калидиро дар татбиқи сиёсати кластерӣ минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, донишгоҳҳои инноватсионӣ мебозанд, ки катализатори ташаккули кластерҳои инноватсионӣ мебошанд” [6].

Дар ҷумҳурӣ бо мақсади ҷалби сармоягузори дохиливу хориҷӣ, техника ва технологияҳои муосир панҷ минтақаи озои иқтисодӣ, минтақаи озои иқтисодии истеҳсолӣ – инноватсионӣ «Суғд», минтақаи озои иқтисодии истеҳсолӣ – инноватсионии «Данғара», минтақаи озои иқтисодии комплекси «Панҷ», минтақаи озои иқтисодии тичоратӣ – истеҳсолии «Ишқошим» ва минтақаи озои иқтисодии саноатӣ – инноватсионии «Кӯлоб» таъсис дода шудаанд, ки дар ҳудуди он фаъолияти соҳибкорӣ бе андозбандӣ амалӣ мегардад.

Ҳамчунин, зикр кардан бамаврид аст, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав теъдоди андозҳо аз 10 то ба 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якҷанд намуди онҳо паст карда шуданд ва шумораи низоми махсуси андозбандӣ низ аз 4 адад ба 8 адад расонида шуд, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ шароит фароҳам оварда, ба ҷалби сармоя мусоидат менамояд.

Раванди сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосии ба роҳ мондани фаъолияти пурсамари соҳибкории инноватсионӣ мебошад. Сармоягузориҳои хориҷиву дохилӣ барои дастрас намудани захираҳои молиявӣ, технологияҳои нав, молу маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионӣ, маҳорати идоракунӣ ва дар ин замина ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Дар ин раванд сулҳу субот, мавҷудияти қонунгузорӣ, ташкилотҳои қарзӣ, муассисаҳои илмию таълимӣ, паркҳои технологӣ, марказҳои инноватсионӣ ва корхонаҳои истеҳсоли хизматрасонӣ барои мусоидат намудан ба сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ нақши асосиро мебозад. Масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти мамлакат, тахти назорати доимии роҳбари давлат қарор дода шуда, тадбирҳои мушаххас дар ин самт андешида мешаванд, ки ба боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Ба назари мо, яке аз самтҳои афзалиятнок барои сармоягузориҳои инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ ин татбиқи техника ва технологияҳои нав дар корхонаҳо бо роҳи истифодаи хизматрасониҳои лизингӣ буда, он ба муттаҳидсозии корхонаҳо ба кластерҳои саноатӣ, ҳамчунин ба муттаҳидсозии захираҳои истеҳсолӣ, ташкилӣ, технологӣ ва зеҳнӣ, афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои ташкилотҳои гуногун барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва баландшавии устувории молиявии корхона мусоидат менамояд.

Дуҷум, сармоягузорӣ барои тақвияти иқтисодии кадрӣ мебошад, азбаски асоси фаъолияти инноватсиониро натиҷаи кори ақлонӣ ва амалии корманд оид ба татбиқи он мебошад. Дар ин ҷо, кормандони соҳибхотисос нақши асосиро мебозанд, инчунин муассисаҳои таҳсилоти олӣ, касбӣ – техникаӣ ва миёна, ки мутахассисони соҳаҳои муҳталифро омода менамоянд. Зарур аст, ки ҳам ҳамкориҳои дохилӣ ва ҳам ҳамкориҳои байналмилалӣ байни корхонаҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олӣ, муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ роҳандозӣ гардида, фаъолияти технопаркҳои саноатӣ, илмӣ ва бизнес – инкубаторҳо вусъат ёбанд.

Дар ин самт барои рушди мусоиди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ва татбиқи инноватсия нақши давлат баланд мебошад, аз ҷумла барои тақмил додани заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, таҳия ва татбиқи бомуваффақияти барномаҳои соҳавӣ, татбиқи имтиёзҳои андозӣ: имтиёз дар пардохти андоз аз ҶОИДА, пешниҳоди имтиёз барои дастрасӣ ба неруи барқ ва иҷораи бино,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

таъбиқи сертификатсияи маҳсулот бо низоми байналмиллалии ISO, низоми беҳатарӣ ва ҳифзи меҳнат.

Барои тақвият бахшидан ба сармоягузори инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ амалӣ намудани тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад мебошанд:

- мусоидат кардан ба ташкил намудани корхонаҳои муштарак дар самти соҳибкории инноватсионӣ;

- таҳия ва амалӣ намудани лоиҳаҳои самараноки инноватсионӣ дар ҳамоҳангӣ бо барномаҳои минтақавию соҳавӣ;

- тақвият бахшидани фаъолияти муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ва ташкилотҳои суғуртавӣ;

- мукамалгардонии лизинги таҷҳизот ва дастгоҳҳои инноватсионӣ;

- тақвият бахшидани низоми интиҳоби лоиҳаҳо ва иҷрокунандагони он ба таври мусобиқа;

- таҳия ва амалӣ намудани лоиҳаҳои самараноки инноватсионӣ дар ҳамоҳангӣ бо барномаҳои минтақавию соҳавӣ;

- тақмили низоми «Равзанаи ягона» барои қор бо сармоягузор ва соҳибқорон;

- барои муайян намудани шумора, самтҳои фаъолият ва ҳаҷми маблағгузори корхонаву ташкилотҳо дар самти қорҳои инноватсионӣ аз ҷониби Агентии омили назди Президенти ҚТ қорӣ намудани шакли ҳисоботии “Инноватсия” ё “Ҳисобот оид ба фаъолияти инноватсионӣ” барои қорхонау ташкилотҳое, ки бо инноватсия саруқор доранд.

Ҳамин тариқ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ, раҳӣ бахшидани мамлақат аз бунбасти коммуникатсионӣ, амалӣ гардонидани системаи ягонаи энергетикӣ, тақвият бахшидани раванди сармоягузори қарздиҳӣ, пешниҳод гардидани имтиёзҳо, ба қорҳ мондани ҳамқорӣ байни марказҳои илмию инноватсионии давлатҳои ҳамсоя, баланд бардоштани иқтидори илмию амалии қормандони соҳаи илм ва ҳамқории онҳо бо соҳибқорон барои таракқӣ ёфтани ҳаматарафаи фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ва рушди минбаъдаи баҳши ҳусусӣ вусят мебахшад. Муҳим он аст, ки зарурияти фаъолияти инноватсиониро бояд қорхонаҳо дарқ намоянд. Қорхонаҳо бояд дар соҳтори ҳуд низ барои фаъолияти инноватсионӣ шароит муҳайё намоянд: созмон додани шубҳо ва баҳшҳо оид ба навоарӣ, омода намудан ва ё қалби мутахассисон.

АДАБИЁТ

1) Раҳимов Р.К. Макроэкономический анализ добавленной стоимости по экономике Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2017. -№3 (53). - саҳ. 19;

2) Саидмурадов Л.Х. Стратегические ориентиры развития национальной экономики Таджикистана//Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2017. №3 (53). сах. 19;

3) Кодирзода Д.Б., Джумаев У.М. Организационно-экономический механизм развития инновационной деятельности в промышленности Республики Таджикистан // Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2019. №(64). сах. 118;

4) Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

5) Особенности государственно – частного партнерства в инновационной сфере. Комилов С. Дж.,Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №3 (53), 2017, сах.157, 161;

6) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, №1, 2022., сах.16.

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,

заместитель начальника Управления исследования проблем
предпринимательства и развития частного сектора Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

В данной статье анализируется мнение ученых об инновационном развитии экономики, развитии промышленности, роли инвестиций в решении существующих проблем и роли государства в этом направлении. Также предложено несколько приоритетных направлений инвестирования в инфраструктуру инновационного предпринимательства. Отмечается, что предприниматели должны понимать необходимость усиления инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, инвестиции, научно-технический прогресс, технологические парки, технополисы, кадровый потенциал, инновационная кластеризация, лизинг, техника и технологии, налоговые льготы.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF
INVESTING THE INFRASTRUCTURE OF INNOVATIVE
ENTREPRENEURSHIP**

SODIQOVA ANISA FARKHODOVNA,

Deputy Head, Department of Analysis of entrepreneurship issues and
development of the Private Sector of Center for Strategic Research under
the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

This article analyzes the opinion of scientists about the innovative development of the economy, the development of industry, the role of investment in solving existing problems and the role of the state in this direction. There are also proposed several priority areas for investing in innovative business infrastructure. It is noted that entrepreneurs should understand the need to strengthen of innovative activities.

Keywords: *innovative entrepreneurship, investments, scientific and technological progress, technology parks, technopolises, human resources potential, innovative clustering, leasing, technique and technologies, tax incentives.*

**РИОЯИ САБАДИ ИСТЕЪМОЛӢ ЯКЕ АЗ ҶАНБАҲОИ ТАЪМИНИ
АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ**

РУСТАМҶОНИ САӢДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА,

муовини сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои макроиктисоди Маркази
тадқиқотии стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru

МЕНИҚУЛОВ САИДШОҲ МАҲМАДҚУЛОВИЧ,

саромӯзгори кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара
735140, Тоҷикистон, н. Данғара, шаҳраки Данғара, кӯчаи Марказӣ;
тел: + (992) 918-172-224

Мақолаи мазкур ба омӯзиши амнияти озуқаворӣ кишвар, аз ҷумла меъёри истифодабарии сабади истеъмоли, ки аз соҳаи кишоварзӣ ва дараҷа даромаднокӣ аҳоли вобастагии калон дошта метавонад, равона гардидааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки сабади истеъмоли ин меъёри ягонаи истеъмолати аҳоли, ғайриистеъмоли ва хизматросонӣ иборат буда, дар давоми як солро дар бар мегирад. Дар шароити истеъмоли нодурусти бештаре аз одамон ва нагирифтани калориянокӣ зарурӣ ё баракси он, ки боиси мубадал гардидан ба бемориҳои гуногун гардида метавонанд. Риояи меъёри пешниҳодгардидаи сабади истеъмоли на танҳо боиси беҳтар гардидани саломатии аҳолии кишвар, балки имконияти нигоҳ доштани сарфият дар буҷаи оилашон гарданд. Аз ин лиҳоз, барои бозҳам хубтару беҳтар фаҳмидани меъёрҳои он дар мақолаи мазкур таҷрибаҳои олимони хориҷӣ, ки тариқи формулаҳо нишон дода шудааст, маълумоти дақиқ гирд оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сабади истеъмоли, амнияти озуқаворӣ, кишоварзӣ, маҳсулоти озуқаворӣ, воҳиди ҳӯрокворӣ, меъёри истеъмоли, ккалория, гизои солим, миқдори маҳсулот, нишондиҳанда, дараҷаи нархҳо, арзиши асли, молҳои ғайриистеъмоли.

Донишҷӯи сабади истеъмоли барои ҳар як шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле зарур буд, дар бештари вақт одамон аз надоништан ва риоя накардани он бештар ба бемориҳо дучор мешаванд. Баъзан дастнорасӣ ба истеъмоли маҳсулот ва баъзан вақт аз эътидол зиёд истеъмол намудани он мушкилотро ба бор меорад. Ин аст, ки ғизои солим боиси сихатии аҳоли

гардида риояи он бошад, ҳатман кафолати саломатӣ ва ғанигардии бучаи оила мегардад.

Сабади истеъмоли маҷмуи намунавии ҳадди ақалли навъҳои гуногуни молу маҳсулот ва хизматрасониҳои дар як шабонарӯз ё сол барои инсон зарурбударо мефаҳмонад. Сабади истеъмолии расман, дақиқ, саҳеҳ ва вобаста ба имкониятҳои иқтисодии мардум муайянгардида, метавонад дар чараёни татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат талаботи ҳаётан муҳимми инсонро аз рӯи меъёри даромадҳо қонеъ гардонида, сатҳи зиндагии шаҳрвандонро муътадил нигоҳ дорад. Дар сабади истеъмоли муайян карда шудааст, ки ҳар як шахс вобаста ба сину солаш миқдори зарурии килокалория истеъмол намуда, неруи муътадили худро ба таври кофи нигоҳ дорад. Аз ин лиҳоз, сабади истеъмоли метавонад дар ҳарчу дахли шаҳрвандон таъсири хуб расонад. Ҳангоми риоя намудани талаботи сабади истеъмоли ҳолати саломатӣ, мувозинии шахс ва неруи он мунтазам дар як шакл қарор гирифта метавонад.

Чӣ тавре Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид борҳо таъкид менамояд, ки башарият воқеан бо табиат дар ҳолати ҷанг қарор дошта, бархе аз ин низоми кунунии ғизо аст, ки аз се як ҳисаи онро партофти газҳои гулхонавӣ ба атмосфера, ки боиси аз байн бурдани гуногунии биологӣ табиатро ба миён меоварад. Ҳамзамон, дар суҳанронии худ қайд менамояд, ки низоми имрӯзаи ғизои муосир бесамар ва нобаробар мебошад. Масалан, зиёда аз 780 миллион нафар гурусна буда, тақрибан сеяки тамоми маҳсулоти истеҳсолшуда талаф ё исроф мешаванд. Беш аз се миллиард нафар одамон наметавонанд ғизои солиро харидорӣ намоянд, аммо зиёда аз ду миллиард нафар вазни зиёдатӣ ё фарбеҳ мебошанд. Бо вуҷуди ҳамаи ин, дар шароити кунуни имконияти мувоҷеҳ гардидан бо 462 миллион нафарро дорем, ки аз ҳад зиёд камвазн мебошанд [7].

Мафҳумҳои сабади истеъмоли дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳадди ақалли зиндагӣ” [2] ва “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” [3] маҳсус қайд гардидааст. Вобаста ба ин, он ҳадафу мақсадҳое, ки Ҳукумати мамлакат доир ба таъмин кардани сабади истеъмоли ба аҳоли чораҳои муассирро дар ин қонунҳо рӯи қор овардааст. Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳадди ақалли зиндагӣ” доир ба афзалиятҳои сабади истеъмоли ва ба гурӯҳҳо тақсим шудани он дарҷ гардида, гуфта шудааст, ки маҷмуи ҳадди ақалли маҳсулоти озуқа, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматрасонӣ, ки барои нигоҳдории саломатии инсон, таъмини ҳаёт ва фаъолияти ӯ заруранд, муқарар шудаанд.

Тибқи таҷрибаҳои ҷаҳонӣ низ аксари мамлакатҳо сабади истеъмолиро ба се гурӯҳ ҷудо намудаанд, ки танҳо маҳсулоти озуқаворӣ сабади истеъмоли зиёда аз 11 навъи маҳсулоти асосӣ, ғайри озуқаворӣ зийдтар аз 6 ва 9 навъи хизматрасониҳо дохил мешаванд. Ба хӯрокҳои сабади истеъмолии Ҷумҳурии

Тоҷикистон низ мисли нишондиҳандаҳои дигар давлатҳо дохил мешаванд: нону маҳсулоти нонӣ, рустаниҳои ғалладонагӣ, лӯбиёӣ, гӯшту маҳсулоти гӯштӣ, моҳӣ, ширу маҳсулоти ширӣ, равған, қанду маҳсулоти қаннодӣ, картошка, сабзавот, полезӣ ва ҷой.

Сабади истеъмолиро вобаста самтҳои иҷтимоии аҳоли ба ҳар як шахс бо фарқи қувваи коргаридошта, нафақахӯрон ва кӯдакҳо аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Ин меъёрҳо дар ҳар як давлат ба таври гуногун муайян карда шуда, вобаста ба талабот ва сину соли онҳо пешниҳод мегардад, ки меъёрҳои истеъмолии онро метавонад баъзан вазоратҳо, ташкилотҳо иваз намоянд. Ҳамчунон, вобаста аз ҳаҷми ғайриқиммат ва ҷинсиат тағйир дода шудани аз эҳтимол ҳоли нест. Масалан, баъзе одамон вобаста ба он, ки қори ҷисмонии зиёд мекунанд, ё бештар ба варзиш машғуланд, зиёдтар истеъмол менамоянд, меъёрҳо чунин мебошанд:

- нон ва маҳсулоти нонӣ 404 грамм;
- маҳсулоти гӯштӣ 111 грамм;
- маҳсулоти моҳӣ 25 грамм, ё ин ки дар ҳар як ҳафта ду маротиба ба мисли гӯшт (дар Федератсияи Русия 50 граммро ташкил медиҳад);
- шир ва маҳсулоти ширӣ 316 грамм;
- тухм 25-30 грамм, ё ин ки 320 дона дар як сол;
- равған то 0,05;
- қанду маҳсулоти қанднок 0,07 кг дар як рӯз;
- картошка 100 грамм;
- сабзавот, полезӣ ва мевачот 380 килограмм дар як сол;
- ҷой 0,01 кг;
- рустаниҳои ғалладонагӣ ва лӯбиёгӣ 0,05 кг.

Лозим ба ёдоварист, ки гурӯҳи дуҷуми сабади истеъмоли аз маҳсулоти ғайриозуқаворӣ иборат буда, метавонад дар давлатҳои ҷаҳон вобаста ба тараққиётшон гуногун бошанд. Ба молҳои ғайриистеъмоли дохил мешаванд: беш аз ду ҷуфт пойафзор, либосҳои тобигона, зимистона ва баҳорӣ, маҷмуи матоҳо барои ҳоб, инчунин, миз ё курсӣ (барои деҳотиҳо кӯрпа ва кӯрпачаҳо). Ин лавозимоте ҳастанд, ки ҳатман барои зиндагонии мардум зарур буда, дар сабади истеъмоли ба молҳои ғайриистеъмоли дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи сеҷуми сабади истеъмоли бошад, хизматрасониҳо дохил карда мешавад, ки дар маҷмуи чунин хизматҳо рост меояд: барқ, об, газ, роҳқиро барои сафар ба масофаҳои муайян. Масалан, дар сабади истеъмолии Федератсияи Русия барои як шахси қалонсол 18 метри мураббаъ ҷойи зист, 285 литр об, 10 кубаметр дар як моҳ, 50 кВт-ҷ барқ дар як моҳ, 619 маротиба роҳбарии дароз муайян гардидааст. [5] Аз ин лиҳоз фаҳмида мешавад, ки вобаста аз мавқеи ҷуғрофӣ ва рушди иқтисодии давлатҳо ин гурӯҳбандӣ фарқ карда метавонад.

Мувофиқи маълумоти Ташкилоти Умумичаҳони Ғизо [6] барои як инсон 1800 килокалория дар як шабонарӯз лозим аст, ки вазн, қувватнокӣ ва барқароршавии масуниятро таъмин намуда, фаъолияти ояндадору бардавом дошта бошад. Дар навбати дигар бошад, барои мард ва зан фаъол ин нишондиҳандаҳо гуногун буда, вобаста ба фаъолияти ҷисмонии вазнин ё сабук фарқ карда метавонад. Барои марди фаъол ва барои он касоне, ки боз ҳам дар инкишофанд, 2500 килокалория лозим (меъёр барои бештари мардуми ИМА) меояд. Аз ин миқдор килокалория бояд 700 килокалорияш дар наҳорӣ сарф шуда, боқимонда низ дар давоми рӯз тақсимбандӣ карда мешавад, ки риояи он бениҳоят муҳим мебошад. Чунки на танҳо он ба ҳолати фаъолияти ҷисмонӣ балки ба фикронӣ низ таъсир мерасонад, ки дар тамоми таҳлилҳои Ташкилоти Умумичаҳони Ғизо ба таври назаррас нишон дода шудааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Ташкилоти Умумичаҳони Ғизо ва самтҳои асосии он ин паҳн кардани Инқилоби Сабз, ғизои солиму дастрас, дучанд афзун намудани ҳосили ғизо дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, таҳияи нақшаҳо ва пешгӯиҳои ҷаҳонӣ рушди кишоварзӣ, паҳн кардани технологияи устувори кишоварзӣ ва рушди деҳот мусоидат менамояд. Бо вучуди он кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дастрасии ғизои солим бар аҳолии сайёра ҳама вақт таъмин бошад [4, с. 93].

Аз ин лиҳоз, гирифтани килокалорияи лозимӣ барои ҳар як шахрванд ҳатмӣ буда, ки ҳар як шахс дар алоҳидагӣ наметавонад, ки барои он чанд, килокалория лозим асту чӣ қадар бояд истеъмол намояд. Барои муайян кардани ин килокалорияи лозимӣ барои як шахс вобаста ба синну сол ва ҷинсиаташ формулаи Харрис Бендиктро истифода мебарем, ки он ҳолати метабализми инсонро муайян менамояд. Метаболизм ҳамон миқдор аксуламалҳое мебошад, ки инсонро барқарор нигоҳ медорад ва ин метаболизм бо чунин формула нишон дода мешавад:

$M = 66,5 + (13,75 \cdot Bt/кг) + (5,003 \cdot Bk/см) - (6,755 \cdot Cc)$, ки дар ин ҷо $Bt/кг$ – вазни тана бо килограмм, $Bk/см$ – баландии қад бо сантиметр, Cc – синну соли ҳамагон шахс мебошад. Формулаи мазкур барои нигоҳдории ҳолати барқароршавӣ ва килокалорияи лозимӣ барои мардҳо мебошад.

Ба ҳамин монанд чунин формула барои занҳо низ муайян карда шудааст, ки танҳо баъзе аз коэффисентҳояш аз якдигар фарқ намуда, ҳолати барқароршавӣ ва миқдори лозимаи килокалория барои занҳо мебошад.

$$M = 55,1 + (9,563 \cdot Bt/кг) + (1,850 \cdot Bk/см) - (4,675 \cdot Cc); [5]$$

Мисол, барои ҷавонмарди 30-солаи қоматаш 170 сантиметр ва вазнаш 70 килограмм чунин рост меояд:

$$66,5 + (13,75 \cdot 70) + (5,003 \cdot 170) - (4,675 \cdot 30) = 66,5 + 962,5 + 850,51 - 140,25 = 1739,26$$

ккалория барои ҷавони 30-сола лозим меояд.

Барои ҷавонзани 30-солаи қоматаш 170 сантиметр ва вазнаш 70 килограмм чунин рост меояд:

$$55,1+(9,563*70)+(1,850*170)-(4,675*30)=55,1+669,41+314,5-140,2=899$$

калория барои ҷавонзани 30 сола лозим меояд. Аммо занҳо метавонанд вобаста ба ду ҳалати қарордошта ин иншондиҳанда зиёд карда шаванд; якум дар ҳолати дар батн тифл доштан ва дуюм дар ҳолати кӯдаки ширхора доштан, метавонад ин нишондиҳанда аз 20 то 30 дарсад зиёд намояд. Яъне 899 ккалория *30% ин баробари 269 килокалорияи дигар зиёд истеъмол намояд.

Вобаста ба фаъолияти кориашон бошад, метавонанд аз 15 то 30% -и дигар ккалория зиёд истеъмол намоянд. Инчунин, барои касоне, ки бештар ба варзиш машғул мешаванд, чунин тавсия дода мешавад. Барои муайян намудани килокалорияи лозимӣ доништан зарур аст, ки дар таркиби кадом маҳсулот чӣ гуна килокалория мавҷуд мебошад.

Дилхоҳ шахс метавонад бо истифода аз формулаҳои дар боло овардашуда миқдори зарурии истеъмоли ғизоишро самаранок истифода намояд. Дар ин ҳолат эҳтиёҷ ба фарбеҳшавӣ ё аз ҳад зиёд лоғаргардиду мубтало шудан ба бемориҳои фарбеҳӣ, фишорбаландӣ, бемориҳои дил, ки сабабашон зиёд ё кам будани килокалория дар организм мебошад, миқдоран кам мегардад. Мушкilotи дигаре, ки ба миён меояд, ҳар як шахс бояд донанд, ки дар таркиби кадом навъи маҳсулот, миқдори килокалория то чӣ андоза мавҷуд аст, дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Миқдори килокалорияе, ки дар таркиби маҳсулоти гуногун мавҷуд аст (ба ҳисоби 100 грамм)

Қанд ва маҳсулотҳои қаннодӣ					
№		Сафеда	Чарб	Карбогидрад	К.калория
1	Шакар	-	-	92,8	379
2	Асал	0,8	-	80,3	314
3	Шоколад	6,9	35,7	52,4	550
4	Кулчақанд	7,5	11,8	74,4	436
5	Какао	24,2	17,5	27,9	380
6	Зефир			25	240
Маҳсулоти нонӣ, макаронӣ ва ғалладонагӣ					
1	Орди навъи якум	10,32	1,1	68,9	334
2	Орди навъи дуюм	11,7	1,3	63,7	324
3	Чуворимакка	10,3	1	67,7	328
4	Биринҷ	7	1	71,4	330
5	Чуворӣ	8,3	1,2	71,6	334
6	Нахӯд	23	1,6	50,8	314
7	Лӯбиё	21	2	46,6	299
8	Макарон	10,4	1,1	69,7	337

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

9	Нони гандумӣ	7,9	1	48	239
10	Нони навъи аъло	7,6	0,8	48,6	236
11	Батон	7,7	3	49,8	262
12	Нони хушк	8,5	10,8	66	398
Маҳсулоти тухмӣ					
1	Тухми мурғ	12,5	11,5	0,7	157
2	Тухми бедона	11,9	13,1	0,6	168
Равғанҳо					
1	Равғани офтобпараст	–	99,9	–	899
2	Маска	0,5	82,5	0,8	748
3	Равғани гов	0,3	98	0,6	887
4	Маргарин	0,3	82,9	1	743
5	Майонез	2,8	67	2,6	627
Сабзавот					
1	Бодинҷон	1,2	0,1	5,1	24
2	Нахӯди сабз	5	0,2	12,8	73
3	Карам	1,8	-	2,2	19
4	Картошка	2	0,4	16,3	80
5	Сабзӣ	1,3	0,1	7,2	30
6	Бодиринг	0,7	0,1	1,9	11
7	Лаблабу	1,5	0,1	9,1	42
8	Помидор	1,1	0,2	3,8	23
Маҳсулоти гӯшти					
1	Гӯшти гов	18,6	160	–	218
2	Гӯшти гӯсфанд	15,6	9,6	–	166
3	Гӯшти харгӯш	21,1	11	–	183
4	Ҳасибча	11	23,9	1,6	266
5	Ҳасиб	15	11,7	–	165
6	Мурғ	18,2	18,4	0,7	241
7	Мурғи марҷон	19,5	22	–	276
8	Моҳӣ	11,7	1,8	–	87
9	Зағорамоҳӣ	18,4	5,3	–	121
Маҳсулоти полезӣ ва меваҳо					
1	Тарбуз	0,7	0,2	8,8	38
2	Харбуза	0,6	-	9,1	38
3	Каду	1	0,1	4,2	25
4	Зардолу	0,9	0,1	9	41
5	Себи биҳӣ	0,6	0,5	7,9	40
6	Олуча	0,2	-	6,4	27
7	Анор	0,9	-	11,2	52
8	Нок	0,4	0,3	5,5	42
9	Анҷир	0,7	0,2	11,2	49
10	Лиму	0,9	0,1	3	33

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

11	Шафтолу	0,9	0,1	9,5	43
12	Мандарин	0,8	0,3	8,1	40
13	Хурмо	0,5	-	13,3	53
14	Тут	0,7	-	12	52
15	Себ	0,4	0,4	9,8	45
16	Мармичон	0,8	0,3	8,3	42
17	Хуч	1,6	-	10	51
18	Мавизи тоифӣ	1,8	-	66	262
19	Қулфинай	0,7	0,2	9,1	43
20	Ғулинг	5,2	-	55	234
21	Меваҳои хушк				240
Шир					
1	Шири гов	-	-	-	400

Сарчашма: *тамоми маълумот дар Коллеҷи тиббии ноҳияи Данғара якҷоя бо устодон ва донишҷуён соли 2018-ум таҳлил ва мураббаъ карда шудааст.*

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 ба мо маълум мегардад, ки аз ҳама бештар калория дар маҳсулои рағанӣ, маҳсулоти қаннодӣ ва маҳсулоте, ки аз чорвои калони шохдор гирифта мешавад, мавҷуд мебошад. Хубии кор дар он мебошад, ки маҳсулоти дар дохили кишвар истеҳсолгардида микдоран калориянокиашон зиёд мебошад.

Микдори зарурии калорияро мо танҳо аз як маҳсулот бояд истифода накарда, аз маҳсулоти гуногун ба микдори муайян истеъмол намоем. Албатта, ин дар ҳама фасли сол имкон надошта, аз ин лиҳоз метавонем дар мавсимаш меваро хушк карда, дар фаслҳои зимистон ва баҳор тариқи ҷӯшонидан нӯшидани истеъмол намоем. Дар рафти таҳқиқот натиҷаи пешниҳод намудани ин номгӯйҳо ба бештари деҳаҳо, онҳо мегуфтанд, ки ин маҳсулотро аз кучо ёбем? Дарачаи даромаднокии мо ба он дараҷае нест, ки чунин номгӯи маҳсулотро ёфта, харидорӣ кунем. Албатта, ки дар шаҳрҳо агар дарёфти мева мушкӣ бошад, дар деҳаҳо ин маҳсулот зиёдтар ёфт мешаванд. Масалан, аз 15 деҳае, ки мо таҳлил намудем, қариб дар 40 дарсади онҳо заминҳои наздиҳавлигӣ бекор мебошанд. Инчунин, дар хонаҳои онҳо навъҳои гуногуни чорво ва ё паранда мавҷуд нестанд, ки вазъи воқеӣ ва мушкilotи асосии деҳот мебошад. Дар ин раванд аҳолии деҳот бояд шир ва маҳсулоти ширии маҳаллӣ дошта бошанд, зеро тухми мурғ ва ғӯшташро низ имконияти дар шароити хона истеҳсол карданро доранд. Парвариши тамоми навъи сабзавотро метавонанд дар истеҳсолоти худӣ ба роҳ монда, ба шакли пурра истифода намоянд. Дар ҳолати ин маҳсулоти номбаршуда аз заминҳои наздиҳавлигӣ истеҳсол шавад, метавонанд тамоми маҳсулоти сабади истеъмолиро истифода баранд, чунки бештари хароҷот кам мегарданд.

Вобаста ба ин, мо маҳсулотеро, ки ниёзи истеъмолӣ ҳастанд, ҳисоб карда, муайян намудем, ки як инсон дар як рӯз барои истеъмол чӣ микдор маблағ сарф

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

намояду миқдори лозими килокалорияшро истеъмол намояд. Дар сабади истеъмоли бағайр аз маҳсулоти қаннодӣ, аз он ҷумла шакар ва дигар навъҳои маҳсулоти номбаргардида дар кишварамон истеҳсол мегардад, аммо миқдори зиёди глюкоза ва сахарозае, ки дар организми инсон лозим мешавад, аҳолии ҷумҳури метавонанд бештари онро аз таркиби мевачот ва ползӣ гиранд. Ин метавонад миқдоран боиси кам гардидани ҳарҷот дар сабади истеъмоли гардад. Албатта, бе дарназардошти молҳои ғайриистеъмоли ва хизматҳо мебошанд, ки дар ҷадвали зер бо ҳисобҳои камтарин ва дастрасии аҳоли ба он (бештар дар минтақаҳои дур аз марказ) нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.

Ҳарҷоти камтарини истеъмолии як шахс дар як рӯз вобаста ба сабади истеъмоли

№	Номгӯии маҳсулот	Миқдори истеъмоли	Нархи як килограмм	Нархи меъёри истеъмоли
1	Гӯшт	111 грамм	55 сомони	6,10 сомони
2	Нон	400 грамм	10 сомони 1 донаш	4 сомони
3	Шир	500 грамм	6 сомони	2,5 сомони
4	Тухм	1,3 дона	1,3 сомони	1,3 сомони
5	Шакар	70 грамм	12 сомони	0,8 сомони
6	Равған	30 грамм	20 сомони	0,5 сомони
7	Картошка	275 грамм	5 сомони	1,5 сомони
8	Чой	10 грамм	20 сомони	0,2 сомони
9	Мевачот	164 грамм	10 сомони	1,64 сомони
10	Моҳӣ	25 грамм	30 сомони	0,75 сомони
11	Лӯбиёғиҳо	346 грамм	15 сомони	0,75 сомони
12	Дигар маҳсулот	200 грамм		3 сомони
	Ҷамағӣ	2,13 килограмм		23,04 сомони

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлилҳои дар боло овардашуда, ва мушоҳидаи нарху наво дар бозорҳои кишвар таҳия намудаанд.

Дар ҷадвали 2-юм миқдори 12 маҳсулот оварда шудааст, ки ҳаҷми калориянокии заруриро медиҳад, аммо ҳарҷоти бештар дар хариди гӯшту маҳсулоти гӯштӣ ва маҳсулоти нони сарф карда мешавад. Дар умум, маълум мегардад, ки барои ба миқдори зарури гирифтани ккалория дар як рӯз на камтар 23 сомони барои як нафар дар шакли камтарин лозим меояд, ки он ҳам, агар дар шароити хона омода гардад. Ин дар як моҳ ба $23 \times 30 = 690$ сомони, ки мувофиқи даромаднокии ҳар шахс ва бозор баробар буда наметавонад. Ҳадди ақалли музди маош низ ба миқдори сабади истеъмоли дуруст намеояд. Дар

шароити деҳот танҳо дар ҳоле истеъмоли ин гуна маҳсулот дуруст меояд, ки маҳсулоти нонӣ, шир, тухм, мевачот аз худи истеҳсолоти хоҷагӣ бошад. Дар ин ҳолат арзиши аслии килокалория ба 13,13 сомонӣ баробар мегардад.

Мушкилоти дигаре низ ҷой дорад, ки он ҳам истеҳсол намудани рағанҳои истеъмолӣ дар шароити хона мебошад. Сокинони деҳот аз қадимулайём рағанҳои истеъмолии худро аз зироатҳои гуногун, зағир, маҳсар ва инчунин, аз чорвоҳои калони шохдор (рағани зард) ки бениҳоят калориянокии баланд дорад, ба роҳ мемонанд. Имрӯз моро зарур меояд, ки дар деҳот кишти зироатҳои рағандех, ба монанди зағир ва дигар навъҳои зироатҳои рағандехро афзоиш диҳем. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ин зироатҳоро дар минтақаҳои беоб низ имкони парвариш кардан вучуд дорад. Мутаассифона, дар бештари деҳаҳо дар натиҷаи мушоҳидаҳои мо майдонҳои боғҳо шудгор нагардидаанд. Парвариши зироатҳоро метавон дар байни қаторҳои тоқзор ва дигар боғҳо ба роҳ монд. Дар натиҷа, ҳам боғҳо шудгор шуда, ҳам маҳсулоти иловагӣ ҳосил мегардад. Бештари деҳот ин таҷрибаро истифода мебаранду ҳатто дар байни қаторҳои боғҳои ангур, зағир, лӯбиё, кунҷит, нахӯд мекоранд, ки ин имкон медиҳад, ки қобилияти ҳосилхезии заминҳо барқарор гардад. Дар солҳои қаблӣ мардум барои хӯрдани курутубу шакароб ба деҳот мерафтанд. Ҳоло барои баъзеҳо одат шудааст, ки барои истеъмоли курутубу шакароб ба шаҳрҳо мераванд. Он санъати баланде, ки хӯрокҳои миллӣ дар деҳаҳо омода мегардиданд, дар шаҳрҳо омода наметавонанд кард. Инчунин, ба таври лозимӣ он калориянокии лозимае, ки дар таркиби маҳсулоти тозаи деҳот мавҷуд мебошад, дар шаҳрҳо камтар мебошад.

Дар ҳулосаи банди мазкур меҳоҳем доир ба масъалаи зарурати коҳиш додани вобастагии бозори истеъмолӣ аз маҳсулоти воридотӣ, ки дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд гардидааст, қамъбаст намоем: «Бо дарназардошти вазъи мураккаби ҷаҳони имрӯза мо минбаъд низ бояд тарзе кор кунем, ки ба ҳар гуна мушкилоти эҳтимолӣ омода бошем ва нагузорем, ки мардумамон аз норасоии маводи ғизоӣ танқисӣ кашанд» [1, с. 20].

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе, 26 январӣ соли 2021. – Душанбе, 2021, КВД КТН “Шарқи озод”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 47 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.328). [Http://mmk.tj/content/](http://mmk.tj/content/)

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озукаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ.1, мод. 830; Қонунҳои ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1158; аз 04.04.2019 с., №1591). [Http://mmk.tj/content/](http://mmk.tj/content/)

4. Скопин А.Ю. Международные организации: учебное пособие. Гос. Ун-т – Высшая Школа Экономики. – М. : Изд. Дом ГУ-ВШЭ, 2007.

5. Сомонаи интернетӣ: banki.ru. Санаи мурочиат: 04.03.2021.<https://www.fao.org/home/ru> Санаи мурочиат 13.07.2023.

6. Сомонаи интернетӣ: WWW. Medicalnevstodey.com. Санаи ги-рифтан: 27.02.2021.

7. <https://avesta.tj/2023/07/26/gensek-oon-neobhodimo-izmenit-podhod-k-proizvodstvu-i-potrebleniyu/>

СОБЛЮДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ – ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

РУСТАМЖОН САИДУЛЛО КУЗРАТЗОДА

Заместитель начальника отдела анализа макроэкономических вопросов Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734024, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел: (+992) 901-31-38-68; e-mail:caidullozoda1992@mail.ru

МЕНИКУЛОВ САИДШОХ МАХМАДКУЛОВИЧ

старший преподаватель кафедры экономики и управления

Дангаринского государственного университета

735140, Таджикистан, н. Дангара, город Дангара, улица Центральная;

тел: (+992) 918-172-224;

Настоящая статья имеет целью изучение продовольственной безопасности страны, в том числе нормы использования потребительской корзины, которая может сильно зависеть от аграрного сектора и уровня рентабельности населения. Всем известно, что потребительская корзина включает в себя потребление населения, непотребление и работающих в течение года. В условиях неправильного потребления большего количества людей и недополучения необходимой калорийности рациона или наоборот, что может привести к различным заболеваниям. Соблюдение предложенных норм потребительской корзины не только укрепит здоровье населения страны, но и позволит сэкономить средства семейного бюджета. С этой точки зрения, чтобы лучше понять ее критерии, в данной статье собран опыт зарубежных ученых, показанный формулами, и точные данные.

Ключевые слова: *потребительская корзина, продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, продовольственные товары, продовольственная единица, норма потребления, калорийность, здоровое питание, количество продуктов, показатели, уровень цен, реальная стоимость, непродовольственные товары.*

**COMPLIANCE WITH THE CONSUMER BASKET IS ONE OF THE
ASPECTS OF ENSURING FOOD SECURITY**

RUSTAMJONI SAIDULLOI QUZRATZODA,

Deputy Head of the Department of Analysis of Macroeconomic Issues of the
Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tell: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru

MENIQULOV SAIDSHOH MAHMADQULOVICH,

Head teacher of the Department of Economics and
Management of Dangara State University
735140, Tajikistan, Dangara r, Dangara town, Central street;
tell: (+992) (918-172-224;

This article is aimed at the study of food security of the country, including the rate of use of the consumer basket, which can be highly dependent on the agricultural sector and the level of profitability of the population. It is known to everyone that the consumption basket includes the consumption of the population, non-consumption and those working during the year. In the conditions of incorrect consumption of more people and not getting the necessary caloric intake or vice versa, which can lead to various diseases. Compliance with the suggested norms of the consumer basket will not only improve the health of the country's population, but also make it possible to save money in their family budget. From this point of view, in order to better understand its criteria, in this article, the experiences of foreign scientists, shown by formulas, and accurate data have been collected.

Keywords: *consumer basket, food security, agro-industrial complex, food products, food unit, consumption norm, kcalories, healthy food, quantity of products, indicators, price level, real value, non-consumer goods.*

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ И ЛОКАЛЬНЫЕ РЫНКИ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕДИНСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА**

НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФАРАЛИЕВИЧ,

ведущий специалист Управления исследований проблем предпринимательства и
развития частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел. (+992 372) 221-32-54, e-mail: kand75@mail.ru

САИДАЛИЗОДА АБДУДЖАББОР САЙДАЛИ,

соискатель Института экономики и системного анализа

развития сельского хозяйства

734003, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146;

тел. (+992) 918-24-34-18,; e-mail: KuKu_91@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы обеспечения единства экономического пространства с учетом уточнения роли и значения региональных и локальных рынков в решение данной проблемы. Рассмотрены теоретические основы исследования понятия «регион» с опорой на позицию различных авторов, по мнению которых экономическое пространство выступает ключевым критерием определения регионов как целостную экономическую систему. Выделены основные подходы к трактовке понятия «экономическое пространство», среди которых информационный подход считается наиболее всеохватывающим в современных условиях. Охарактеризованы основные показатели и критерии, отражающие качества экономического пространства с учетом взаимодействия региональных и локальных рынков. Обоснованы положения о необходимости системного развития региональных и локальных рынков как ключевого фактора обеспечения стабильности воспроизводственного процесса, способствующего единству экономического пространства в регионе.

Ключевые слова: регион, региональные и локальные рынки, экономическое пространство, территориальный подход, информационный подход, воспроизводственный процесс, рынок лизинговых услуг.

Решение проблемы обеспечения единства экономического пространства региональной экономики обусловлено достижением параметров сбалансированного развития ее отраслей, учитывающей оптимальное размещение хозяйствующих субъектов на базе эффективного использования

основных принципов концентрации производственных мощностей с опорой на углубление интеграционных процессов. При этом, немаловажным фактором обеспечения единства экономического пространства выступает и эффективная специализация производственных предприятий с учетом рационального использования основных принципов районирования региональной экономики. Последнее предполагает необходимость формирования и развития региональных и локальных рынков разного назначения, способствующих оптимизации схем размещения хозяйствующих субъектов посредством обмена и распределения необходимых ресурсов.

Между тем, проблемы исследования процесса формирования различных видов региональных и локальных рынков, обеспечения их эффективного взаимодействия и достижения параметров развитой конкурентной среды на этих рынках в соответствии с целями и задачами региональной экономической политики остаются крайне мало рассмотренными в теории и методологии изучения региональной экономики. Последнее объясняется существенными изменениями, как в структуре наук о закономерностях развития рыночной экономики в целом, так и регионалистики, в частности.

Термин «регион» в своем классическом понимании означает определенную географическую территорию с присущими ей природно-климатическими условиями. Став объектом экономического изучения значение этого термина приобрело разные и противоположные оттенки. В отличие от географического и политического подхода к определению термина «регион», экономический подход не имеет общепризнанной трактовки границ этого понятия. Именно разнородность показателей определения термина «регион» обуславливает различные ее трактовки в экономической науке. При этом, в последнее время все чаще встречаются трактовки, исходящие из показателей единства экономического пространства территориальных единиц, общности системы производства, распределения и потребления товаров и услуг в рамках интеграционных группировок, обуславливающих формирование и развитие локальных и региональных рынков.

Н.Н. Некрасов под регионом предложил понимать «крупную территорию страны с более или менее однородными природными условиями, но главным образом с характерной направленностью развития производительных сил на основе сочетания комплекса природных ресурсов со сложившейся и перспективной материально-технической базой, производственной и социальной инфраструктурой» [1, 19]. Из классиков, представляющих региональную экономику советского периода, можно выделить также Р.И. Шнипера, который существенно расширяет границы понятия «регион», включив в него единство воспроизводственного процесса, как: «... неотъемлемую часть единой системы производительных сил и

производственных отношений, которая обладает прямыми и обратными производственно-экономическими, ресурсными, финансово-кредитными и социальными связями с народным хозяйством. Здесь осуществляются полные циклы воспроизводства населения и трудовых ресурсов, основных и оборотных фондов, части национального богатства, денежного обращения, отношений по поводу производства, распределения, обмена и потребления продукции» [2, 17].

После рыночных реформ как в Российской Федерации, так и в других странах постсоветского пространства, появились различные трактовки термина «регион». В новых определениях акцент в значительной степени делается на системность, целостность, общность и единство воспроизводственного процесса как характерную особенность регионов, где преобладает единый цикл производства, переработка, распределения, обмена и потребления товаров и услуг в определенных территориальных образованиях. Так, А.Г. Гранберг - основоположник российской школы пространственных межотраслевых исследований, наиболее известный автор многочисленных трудов по вопросам региональной экономики - определил регион как «многофункциональную и многоаспектную систему, которая представляет собой ограниченную территорию, отличающуюся от других территорий целым рядом присущих только ей признаков и обладает целостностью и взаимосвязанностью входящих в нее элементов» [3, 81]. С.В. Беляев тоже акцентирует внимание на воспроизводственный аспект, дополнив его инновационной составляющей [4]. Отметим, что в этих и многих других определениях регион рассматривается как открытая система, обусловленная необходимостью поддержания стабильности воспроизводственного процесса.

Таким образом, в настоящее время в экономической литературе «регион», подавляющим большинством ученых, трактуется как открытая, сложная локализованная в пространстве социально-экономическая система, обуславливающая обеспечение в ней единства экономического пространства с учетом оптимизации воспроизводственных процессов. При этом, стратегической целью региональной экономики считается достижение высокого качества экономического пространства, которое достигается на основе оптимизации схем взаимодействия процессов производства, переработки, распределения, обмена и потребления товаров и услуг в определенных территориальных образованиях. Иными словами, качество экономического пространства в значительной степени связывается с эффективностью функционирования региональных и локальных рынков.

Проблема обеспечения единства экономического пространства нашла широкое освещение в экономической литературе. Отмечается, что «конкурентоспособность ... экономики, ее место в мире и, разумеется, реальное благосостояние ... народа в значительной мере определяются качеством

экономического пространства» [5]. Представители многих дисциплин по-разному относятся к решению этой проблемы. Нетрудно осознать, что различие и сходство подходов к решению проблем обеспечения единства экономического пространства раскрываются в различие и сходство трактовок понятия «экономического пространства». С момента становления региональной экономики как отдельной ветви экономической науки, дискуссии о содержательной сущности понятия «экономическое пространство» не утихают, а в некотором смысле, в силу расширения границ исследования проблем устойчивости региональных экономических систем, обостряются. Эти проблемы стали особенно важными в постсоветском пространстве, где недавно (в историческом измерении) произошли и продолжают происходить значительные территориальные преобразования, повлекшие за собой существенные изменения традиционного понимания понятия «единства экономического пространства». При этом, указанные изменения в большинстве случаев связаны с осознанием роли и значения воспроизводственного процесса, включая производство, обмена и распределения необходимых ресурсов для углубления специализации производственных единиц в конкретных природно-климатических условиях, способствующих достижению параметров устойчивости региональных экономических систем.

Подчеркивая важность более углубленного анализа метафоры «экономическое пространство», Д.В. Власов ещё в 2007 г. отметил, что: «Речь идет не просто о включении нового понятия в теорию, а о формировании новой объектной парадигмы в экономической науке. Включение экономического пространства в качестве объекта экономической науки предопределяет общие подходы к анализу развития среды обитания человека в аспекте повышения емкости среды путем определения критериев, по которым выявляются факторы, определяющие направление экономического развития» [6, 17]. Эти направления ныне стали предметом системного исследования со стороны многих ученых-регионалистов, которые в основном занимаются поиском путей оптимального взаимодействия региональных экономических систем, как во внутреннем пространстве (взаимодействие различных локальных рынков), так и с внешним миром. Более того, в рамках теории экономического пространства изучению подвергаются неосвоенные человеком территории в будущем.

А.Г. Гранберг считал, что: «Экономическое пространство - это насыщенная территория, вмещающая множество объектов и связей между ними: населенные пункты, промышленные предприятия, хозяйственно освоенные и рекреационные площади, транспортные и инженерные сети и т.д.» [7, 25]. Важно учесть, что автор указывает на «... множество объектов и связей между ними» которые традиционно (закономерно) обеспечиваются рынками, т.е. рынки выступают тем элементом, который обеспечивает

общность множество объектов. Отсюда вытекает, что необходимым элементом обеспечения «единства экономического пространство» выступают именно рынки (локальные, региональные, национальные и международные).

Впрочем, позицию А.Г. Гранберга в понимании «экономическое пространство» нередко критикуют современные авторы. К числу критиков территориального подхода можно отнести таких крупных ученых, как Р.Ф. Гатауллина и его коллег, которые утверждают, что «...необратимость глобализационных процессов, усложняющихся появлением все более сложных экономических взаимоотношений, имеющих наднациональный характер, всё более нивелирует территориальный фактор. Территориальный подход к экономическому пространству представляется актуальным в доиндустриальную и индустриальную эпохи развития общества» [8]. Можно исходить из того, что авторы констатируют расширение границ рынков, как наиболее действенного фактора расширения (обеспечение единства) экономического пространства.

Теоретико-методологическое обобщение сущностных характеристик имеющихся подходов к исследованию экономического пространства (территориального, ресурсного, информационного, процессного) с учетом региональной составляющей позволило Р.Ф. Гатауллину и его коллегам определить экономическое пространство как «субъективно сконструированную в ходе воспроизводства часть физического пространства, отражающую территориально обособленный и локализованный во времени процесс транзакций между экономическими агентами, формируемый на основе реализации их экономических интересов» [8]. В данном определении много терминов, традиционно используемых при определении рынков, таких как «обособленный и локализованный», «транзакций» и «реализации экономических интересов», что невольно указывает на важность эффективного функционирования региональных рынков для обеспечения единства экономического пространства. Однако утверждение авторов по поводу «субъективно сконструированную в ходе воспроизводства часть физического пространства», на наш взгляд, является спорным, поскольку экономическое пространство существует вне сознания субъектов, хотя его частицы могут быть сконструированными некими лицами. В этом смысле территориально-географический подход к пониманию «экономическое пространство» наиболее полно объясняет закономерности функционирования региональных экономических систем.

Ресурсный подход к изучению экономического пространства опирается на ограниченность природных ресурсов и необходимость их рационального использования. Многие положения ресурсного подхода, включая экологический аспект изучения пространственной экономики, можно встретить

в концепции устойчивого развития. Главная идея представителей ресурсного подхода базируется на необходимости определения ёмкости экономического пространства с учетом имеющихся жизненно важных (ограниченных) природных ресурсов, численности постоянно проживающего там населения, а также хозяйствующих субъектов. Оптимизация этой схемы определяет качества экономического пространства, а нарушение приведет к краху и деградации окружающей среды. Инновации помогают продлить уровень и качества развития экономического пространства определенной территории.

Между тем, критики ресурсного подхода отмечают о его противоречивости концепциям человеческого развития. Однако, как нам представляется, это не дает основания для полного отрицания преимуществ ресурсного подхода по сравнению с другими подходами. В своей исторической трансформации ресурсный подход ныне превращается в экосистемный подход, представители которого утверждают, что «эколого-экономическое пространство—это многомерная, сложная пространственная система отношений, возникающих между входящими в её состав хозяйствующими субъектами по поводу функционирования процессов воспроизводства материально-технических, трудовых, финансовых, природных ресурсов, товаров и услуг, а также формирования условий воспроизводства (сохранение и восстановление окружающей среды и её экосистем) [9, 63]. Как видим, в данном подходе, воспроизводственный процесс, включая производства, распределения, обмена и потребления товаров и услуг, иными словами эффективность функционирования региональных рынков, рассматривается в качестве ключевого элемента, обеспечивающего качество экономического пространства в определенных территориальных образованиях.

Между тем, в силу определенных причин в настоящее время бурно развивается информационный подход к трактовке понятия «экономическое пространство», что объясняется растущим влиянием информационных технологий в процессе обеспечения единства экономического пространства. В этом смысле, сфера изучения пространственной экономики переходит традиционные границы региональной экономики. Сложность взаимоотношений составляющих пространственной экономики обуславливает необходимость активного использования информационных технологий, как ключевого фактора поляризации региональной экономики. Наряду с этим развивается цифровая экономика, существенным образом способствующая повышению роли информационных потоков в обеспечении единства экономического пространства путем упрощения процессов производства и распределения товаров и продукции в виртуальном пространстве. По сути речь идет о формировании виртуальных рынков, имеющих колоссальное значение в повышении качества экономического пространства посредством развития

электронной торговли. Вместе с тем, этот аспект развития локальных и региональных рынков во взаимосвязи с развитием единства экономического пространства остается недостаточно изученным со стороны исследователей региональной экономики. При этом, необходимо констатировать факт о том, что виртуальные рынки выступают в качестве составной части региональных локальных рынков [15, 209].

Характеристика экономического пространства, представленная в работе многих современных авторов [10], включает такие показатели, как: плотность (число жителей, объем производимой продукции, количество материальных объектов и т.д. на 1 км² и др.); степень концентрации/равномерности (коэффициент вариации; соотношение максимального и минимального значений показателя и др.); однородность (масштаб отличий отдельных элементов пространства друг от друга); связанность (количественно-качественные характеристики функционирования региональных и локальных рынков, грузооборот на единицу территории; оценка уровня развития транспортной инфраструктуры (коэффициент Успенского); доля населения, использующего Интернет; сальдо товарообмена между территориями; и др.; социально-экономическая ситуация, сложившаяся на территории (ВРП на душу населения; уровень безработицы; объем платных услуг на душу населения; количество преступлений на душу населения; ожидаемая продолжительность жизни; и др.). «Связанность» как наиболее ключевой элемент, характеризующий качества экономического пространства, включает, в частности, количественно-качественные показатели функционирования региональных и локальных рынков. Отсюда вытекает, что региональные и локальные рынки способствуют органическому взаимодействию различных элементов экономического пространства.

В контексте настоящего исследования важным представляется анализ роли региональных и локальных рынков в повышении качества экономического пространства. Локальные рынки, в соответствии с классификацией экономических районов А.Леша характеризуются как рыночные зоны, границы которых определяются исходя из двух противоположных рыночных сил: концентрации производства (специализация и массовое производство), децентрализации (снижение транспортных издержек). Ключевыми параметрами рыночных зон выступают размер рынка, центры рыночных зон–предприятия, которые размещают товары одной и той же категории. Иначе говоря, по А.Лешу, локальный рынок определяется не по отдельным видам товаров, а по-размеру рынка [11]. Тем самым автор указывает на ёмкость территории как определяющего фактора функционирования региональных рынков.

Современные авторы, в частности, такие крупные ученые-регионалисты,

как А.Г. Гранберг, тоже исходят из территориального признака локальных рынков. Между тем, различаются и другие подходы к трактовке данного понятия (табл. 1).

Таблица 1

Определение локального рынка как часть экономического пространства

ИСТОЧНИК	ОПРЕДЕЛЕНИЕ
Пространственно-территориальный подход	
Власов В. В. О трактовании понятий «Региональный» и «Локальный» рынок // Социально-экономические явления и процессы. – Тамбов, 2011. - №11. – С.56-59.	Часть регионального или межрегионального рынка, в пределах которого осуществляется товарооборот; обладающую собственной уникальной структурой расходов населения, характеризующуюся максимальной приближенностью продавца к покупателю и рядом других отличительных признаков
Булыга С.Н. Концептуальный анализ локального рыночного пространства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: eprints.kname.edu.ua.	Вся территория городской агломерации или ее часть, в пределах которой локализовано предоставление и потребление услуг инфраструктуры обслуживания населения
Экономико-географический подход	
Абрамова Е.А. Локальный рынок депрессивного региона: анализ, оценка, перспективы развития (на примере рынка овощной продукции): дис. ... канд. эконом. наук. - Иваново, 2005. - С.10.	Рынок, развивающийся в рамках определенного территориального образования (экономического района, области, города, района, отдельных населенных пунктов, входящих в состав района); представляют собой сферу обращения, где происходит согласование интересов производителей и потребителей
Товарно-ценовой подход	
Сулова Е.М., Шевченко А.В., Феоктистова Н.А. О категории локального рынка // Российский экономический интернет-журнал [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.erej.ru/Articles/	Представляет собой местное экономическое пространство, на котором представлена ограниченная номенклатура товаров, преимущественно местного производства и потребления, являющаяся объектом экономического оборота, удовлетворяющая определенным критериям данного экономического оборота в пределах экономических границ.

Рожкова Д.В. К вопросу формирования и развития локального рынка: теоретический аспект//Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – Барнаул, 2015. - №2 (124). – С.141.	Рынок, представляющий собой совокупность существующих и потенциальных местных потребителей, производителей, посредников, вступающих во взаимоотношения, базирующиеся на принципах ограниченности ресурсов, а также характеризующийся преобладанием товаров местного производства, едиными логистикой и зоной ценового влияния.
Факторный подход	
Феоктистова Н.А. Локальный (местный) рынок как фрагментация экономического пространства: факторный подход: дис. ... канд. эконом. наук. - Иваново, 2009. – С.18.	Часть местного экономического пространства (стадия местного воспроизводства), где экономический оборот образует товары, произведенные преимущественно из местных ресурсов (с частичным использованием привозных ресурсов), действуют категории местного производства (предложения) и местного потребления (спроса)
Сетевой подход	
Олейник А. Модель сетевого капитализма//Вопросы экономики. – М., 2003. - № 8. - С.132.	Рынок, ограниченный территорией или определенным кругом агентов. При этом локализация экономических отношений происходит либо спонтанным, эволюционным образом, или же в результате сознательных действий агентов.
Селявский Ю.В., Куксин Р.П. Региональные локальные рынки: концепция, модели, инструменты //Финансовые рынки и банки. – М., 2021. № 10. – С.61.	Часть социально-экономического пространства, границы которого определяются размерами товарно-рыночного, географического, административно-институционального видов пространства, определяющих цену продажи и цену покупки единицы товара, и цену транспортного тарифа в их соотношении с транспортным, коммуникационным локалитетом.

При этом, нередко встречается отождествление понятий регионального с локальным рынком. На наш взгляд, между этими понятиями есть очень тонкое различие, заключающееся в том, что региональные рынки представляют некий механизм взаимоотношения продавцов и покупателей (воспроизводственный процесс) во всем пространстве региона, в то время как локальные рынки представлены в виде оптовых рынков, крупных базаров, расположенных в определенных административных (район, город, область,) территориях. В свою очередь, региональный рынок является продуктом взаимодействующих локальных рынков, т.е., эти понятия в определенной степени имеют различия, но по существу дополняют друг друга. «... Ключевые моменты функцио-

нирования регионального рынка связаны с локальным рынком, который является частью общего регионального рынка. По своей экономической сущности локальный рынок - это совокупность высоколокализованных социально-экономических процессов и отношений в сфере обмена (обращения), формируемых под влиянием особенностей спроса и предложения каждого территориально-административного образования и с учетом адекватных методов конъюнктуры рынка и процессов принятия коммерческих решений» [12].

Относительно понятия «региональный рынок» встречаются самые разнообразные трактовки. Так, С.Н. Алпысбаева исходит из того, что «...региональный рынок—это территориально обусловленная, сложноорганизованная и открытая система товарных отношений и связей, посредством которых осуществляется контакт между предъявителями спроса и предложения, способствуя кругообороту материально-вещественных, финансово-кредитных и денежных потоков в регионе и за его пределами; а также эволюционному формированию новой институциональной среды в регионе» [13,39]. Как видно, автор упоминает о «системе товарных отношений и связей», а также о «финансово-кредитных и денежных потоках в регионе и за его пределами», которые существенно расширяют границы определения регионального рынка и дают основание включить в него, в т.ч. рынок лизинговых услуг, как разновидность региональных рынков.

У таджикского ученого А.А. Байматова свой специфический взгляд на критерии определения регионального рынка:

- 1) региональный рынок - часть внутреннего рынка, обладающая относительной самостоятельностью (обособленностью);
- 2) целостность регионального рынка, т.е. основная масса актов купли и продажи товаров совершается в пределах региональной сферы товарного обращения;
- 3) наличие в регионе специфических особенностей экономического, демографического, национально-бытового и природно-климатического характера [14, 26].

Примечательно, что А.А. Байматов еще в 1986 г., критикуя тезис Ф.А.Крутикова о том, что региональный рынок есть «совокупность условий, при которых осуществляется реализация товаров народного потребления в рамках территории определенного района страны», утверждал, что « ... определение Крутикова ... не полностью характеризует сущность ... регионального рынка, так как, во-первых, это определение отражает только количественную сторону рынка, поскольку условия реализации - это количественные соотношения частей общественного продукта по стоимости и вещественной форме. Рынок не только условие реализации, но и, прежде всего,

сам процесс реализации, имеющий определенное экономическое содержание. И, во-вторых, на региональном рынке реализуются не только товары народного потребления, но и *средства производства*, так как единый региональный рынок состоит из совокупности регионального рынка *средств производства* и регионального рынка предметов потребления» [15, 32]. Стоит отметить, что на лизинговых рынках реализуются услуги по предоставлению средства производства. Это тоже дает основания для определения рынка лизинговых услуг, как разновидности региональных рынков.

Наиболее всеохватывающая классификация региональных рынков представлена в классическом труде С.А. Новоселова (табл.2).

Таблица 2

Классификация региональных рынков

№	ПРИЗНАКИ КЛАССИФИКАЦИИ	ВИДЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКОВ
1	Воспроизводственный	Рынки, связанные с обеспечением потребностей населения региона Рынки, связанные с формированием материально-вещественных потоков Рынки, связанные с формированием трудовых, финансово-кредитных и информационных ресурсов
2	Объектный	Региональный потребительский рынок Региональный рынок средств производства Региональный финансовый рынок Региональный рынок труда Региональный рынок недвижимости Региональный рынок информации
3	Пространственный	Локальные рынки (городские, районные) Региональные рынки (областные, краевые, республиканские) Зональные рынки (межрегиональные)
4	Материально-вещественный	Региональные рынки материальных благ Региональные рынки нематериальных благ (<i>услуг</i>)
5	Субъектный	Региональные рынки потребителей Региональные рынки производителей Региональные рынки промежуточных продавцов Региональные рынки госучреждений
6	Экономико-правовой	Легальные рынки Нелегальные рынки Полулегальные рынки

Источник: Новоселов А.С. Теория региональных рынков.-Ростов н/Д: Феникс; Новосибирск: Сиб. соглашение, 2002. – С.214-215. (448 с.).

Таким образом, проведенное исследование позволяет выделить следующие основные положения:

–устойчивость развития региональных экономических систем в значительной степени связывается с успешным функционированием региональных и локальных рынков, способствующих повышению эффективности воспроизводственного процесса в экономическом пространстве;

–экономический подход к трактовке термина «регион» исходит из необходимости единства экономического пространства в развитии воспроизводственного процессов, в структуре которого рынки (региональные и локальные) выполняют роль драйвера обеспечения системности, целостности и последовательности реализации региональной экономической политики;

–отдельные подходы к исследованию регионального экономического пространства (территориальный, ресурсный, информационный) по-разному определяют роль и значение региональных рынков с позиции обеспечения единства экономического пространства. При этом, каждый подход, в целом, исходит из необходимости обеспечения успешного функционирования региональных рынков, как ключевого фактора обеспечения качества экономического пространства;

–независимо от определенных различий, региональные и локальные рынки являются взаимодополняющими элементами развития экономического пространства и призваны обеспечить связанность и эффективность взаимодействия субъектов рынка в единый цикл воспроизводственного процесса;

–классификация локального и регионального рынков по различным признакам дают неопровержимые основания для включения рынка лизинговых услуг, функционирующий в определенной территориальной единице страны, в качестве разновидности регионального рынка. Последнее позволяет заявить о необходимости формирования и развития рынка лизинговых услуг как приоритетного направления обеспечения единства и качества экономического пространства в регионах, где существует экономическая целесообразность функционирования таких рынков в виде наличия там элементов полноценного рынка как спрос, предложение, конкуренция и ценообразование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. - 2-е изд. - М., 1978. – 344 с.
2. Шнипер Р.И. Регион: экономические методы управления. – Новосибирск, 1991. – 315 с.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебное пособие. – М., 2004. – 493 с.

4. Беляев С.В. К вопросу о сущности региона как объекта хозяйствования и управления//Социально-экономические явления и процессы. - Тамбов, 2010. - № 1. - С.14-18.
5. Гранберг А.Г. Экономическое пространство России//Экономика и управление. 2006. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-prostranstvo-rossii> (дата обращения: 26.01.2023).
6. Власов Д.В. Понятие экономического пространства как научная метафора//Статистика и экономика. - М., 2007. - № 4. - С.15-17.
7. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 493 с.
8. Гатауллин Р.Ф., Каримов А. Г., Комаров А. Г. Экономическое пространство: содержание, единство и разрывы //Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». - СПб, 2014. - N 4 (52). (Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/index.php?nMiscNum=1>).
9. Елкина Л.Г., Косьяненко Н.Г. Пространственные эколого-экономические системы региона: теоретический аспект//Вестник УГНТУ (Уфимский государственный нефтяной технический университет). Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – Уфа, 2017. - №1 (19). - С.60-69.
10. Суворова А.В. Практические аспекты оценки экономического пространства//Теоретическая и прикладная экономика. – М., 2021. - № 1. - С. 86 - 98.
11. Лёш А. Географическое размещение хозяйства. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. - 455 с.
12. Ходыревская В.Н., Кривошлыков В.С. О роли и месте локальных рынков в экономике региона // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2009. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-rol-i-meste-lokalnyh-gynkov-v-ekonomike-regiona> (дата обращения: 30.04.2023).
13. Алпысбаева С.Н. Региональный рынок: закономерности формирования и развития. - Алматы: Гылым, 1997. - 243 с.
14. Байматов А.А. Региональный рынок: особенности и проблемы сбалансированности/Монография. - Душанбе: Дониш, 1985. – 208 с.
15. Джалилзода Д.Р. Программное развитие городов и районов за годы независимости Таджикистана // Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2021. - № 3. – С. 204-212.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ
БОЗОРҶОИ МИНТАҚАВӢ ВА МАҲАЛЛӢ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҶОИ
ТАЪМИНИ ЯҶОНАГИИ ФАЗОИ ИҚТИСОДӢ

НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФАРАЛИЕВИЧ,

мутахассиси пешбари Раёсати таҳлили масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди баҳши
хусусии МТС-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел: (+992 372) 221-32-54; e-mail: kand75@mail.ru

САИДАЛИЗОДА АБДУҶАББОР САЙДАЛӢ,

Унвонҷӯи Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи
системавии рушди кишоварзӣ
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 146;
тел: (+992) 918-24-34-18; e-mail: KuKu_91@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои таъмини ягонагии фазои иқтисодӣ бо дарназардошти мушаххас кардани нақш ва аҳаммияти бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ дар ҳалли ин мушкилот баррасӣ шудааст. Асосҳои назариявии омӯзиши мафҳуми «минтақа» бо таваҷҷуҳ ба мавқеи муаллифони гуногун баррасӣ карда мешаванд, ки мувофиқи онҳо фазои иқтисодӣ меъёри асосии муайян кардани минтақаҳо ҳамчун системаи ягонаи иқтисодӣ мебошад. Равишҳои асосии тафсири мафҳуми «фазои иқтисодӣ» ҷудо карда шудаанд, ки байни онҳо дар шароити муосир равиши иттилоотӣ фарогиртарин ба ҳисоб меравад. Нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои асосии инъикоскунандаи сифатҳои фазои иқтисодӣ бо дарназардошти ҳамкориҳои бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ тавсиф карда шудаанд. Муқаррарот дар бораи зарурати рушди мунтазами бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ ҳамчун омили асосии таъмини устувориҳои раванди тақрористеҳсолкунӣ асоснок карда шудаанд, ки ба ягонагии фазои иқтисодии минтақа мусоидат мекунанд.

***Калидвожаҳо:** минтақа, бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ, фазои иқтисодӣ, равиши ҳудудӣ, равиши иттилоотӣ, раванди тақрористеҳсолӣ, бозори хизматрасониши лизингӣ.*

**REGIONAL AND LOCAL MARKETS IN THE SYSTEM OF FACTORS
ENSURING THE UNITY OF ECONOMIC SPACE**

NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH,

Leading Specialist Department of entrepreneurship issue research and
private sector development. Center for Strategic research under
the President of Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tell: (+992 372) 2-21-32-54; e-mail: kand75@mail.ru

SAIDALIZODA ABDUJABBOR SAYDALI,

Applicant at the Institute of Economics and System
Analysis of Agricultural Development
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 146;
tell: (+992) 918-24-34-18, e-mail: KuKu_91@mail.ru

The article deals with the issues of ensuring the unity of the economic space, taking into account the clarification of the role and importance of regional and local markets in solving this problem. The theoretical foundations of the study of the concept of "region" are considered based on the position of various authors, according to which the economic space is the key criterion for defining regions as an integral economic system. The main approaches to the interpretation of the concept of "economic space" are singled out, the environment of which the informational approach is considered the most comprehensive in modern conditions. The main indicators and criteria reflecting the qualities of the economic space are characterized, taking into account the interaction of regional and local markets. Provisions on the need for the systemic development of regional and local markets are substantiated as a key factor in ensuring the stability of the reproduction process, which contributes to the unity of the economic space in the region.

Keywords: region, regional and local markets, economic space, territorial approach, information approach, reproduction process, leasing services market.

**СОЦИАЛЬНО–ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРЕДПОСЫЛКИ И ТЕНДЕНЦИИ
РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА ДЛЯ ПЕРЕХОДА К
ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ**

ФАКЕРОВ ХОМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор Финансового
экономического университета Таджикистан
734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/1,
тел.: (+992) 907540707.

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,

доктор экономических наук, доцент Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел.: (+992) 90-02-01-15-74; e-mail: zubaydov57@mail.ru

В статье проанализированы статистические данные с целью определения темпов роста динамики основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан за 2010–2021 годы. Анализы показывают, что за 2010–2021 годы темпы в основном, кроме темпов роста сельскохозяйственного производства, имеют положительный характер. Выявлены процессы формирования и развития рынков и этапы совершенствования потребительского рынка в Республике Таджикистан. А также оценен современный этап развития национальной экономики и потребительского рынка, с целью необходимости усиления роли государственного контроля в соответствии закона и нормативных актов, соответствующих запросу рыночной экономики и модели потребительского рынка.

Выявлены дефиниция сфер и влияние государства на параметры потребительского рынка, инфраструктуру, товарно–ассортиментную структуру, а также на спрос потребителей для формирования научно–обоснованной модели потребительского рынка. При этом важно отметить, что современный инновационный потребительский рынок должен соответствовать спросу и предложению, иметь развитую инфраструктуру, регулироваться государством и отвечать предъявляемым требованиям рыночной экономики.

Ключевые слова: анализ, рынок, развития, экономика, социально–экономическая, статистическая данных, динамика, макроэкономические, показатели, этапы, тенденция.

Реализация экономических реформ, это принцип преемственности, проявляющийся сформировавшейся структуре экономики. Здесь необходимо учитывать все имеющиеся требования, которые позволят не только приобрести синергетический эффект, но и минимизировать результативность экономики.

Для эволюционного развития национальной экономики и реформ Правительством Республики Таджикистан начиная с 1992 год по настоящим время было принято довольно много законов, указов, постановлений, Программ среднесрочного развития и Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года», где установлены цели, приоритеты, задачи и направления действий для перехода Таджикистана на инновационную модель качественного экономического роста, которая сформирована на индустриально–инновационном развитии.

Анализ статистических данных страны показалось значительные успехи были достигнуты за 2010–2021 годы (табл. 1).

Анализ таблицы 1 показывает, что динамика основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан за 2010–2021 годы в основном, кроме темпов роста сельскохозяйственного производства имеет положительный характер.

Согласно анализа статистических данных социально–экономического развития Республики Таджикистан за 2021 год, была обеспечена стабильность макроэкономических показателей и валового внутреннего продукта на уровне 98,9 млрд. сомони, в то время как его реальный рост составил 9,2%, что по сравнению с прошлым годом больше на 4,7%. Следует отметить, что экономический рост страны в 2021 году является самым высоким за последние 17 лет. Согласно оценки Международные финансовые институты экономический рост Таджикистана в 2021 году как самый высокий в регионе.

Анализ статистических данных социально–экономического развития Республики Таджикистан за 2022 год свидетельствуют о том, что влияние внешних факторов, прежде всего, глобального экономического, энергетического и продовольственного кризисов, ощущается на развитии отдельных отраслей национальной экономики. В частности, экономическое развитие страны в первом полугодии 2022 года, хотя и было обеспечено на уровне 7,4 %, однако по сравнению с аналогичным периодом прошлого года темпы его роста снизились на 1,3 процентных пункта.

За этот период рост ВВП был обеспечен за счет увеличения производства промышленной продукции на 17,3 %, сельскохозяйственной продукции–на 7,2 %, инвестиций в основной капитал – на 2,5 %, грузоперевозок – на 18,7 %, платных услуг – на 12,8 %, перевозки пассажиров – на 11,1 %, внутреннего товарооборота – на 8,6 % и внешнеторгового оборота–на 14,6 %.

Уровень инфляции в 2022 г. составил 4,1 %, что выше уровня за аналогичный период 2021 года (3,9 %) на 0,2 процентных пункта. Инфляция сложилась за счет роста цен на продовольственные товары на 7,0 % и непродовольственные товары – на 2,3 %.

Темпы роста в промышленности обусловлены увеличением объема производства в обрабатывающей промышленности на 17,9 %, в горнодобывающей промышленности – на 8,3 %, в снабжении электроэнергией, газом, паром и очисткой воздуха – на 18 %, в обеспечении водоснабжения, очистке, переработке отходов и вторичной переработке – на 10,2 %.

Таблица 1
Тенденция изменения основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан за 2010–2021 годы [1].

Показатели	Годы								2021г. к 2010г., в %
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Население на конец года (тыс. чел.)	7616,2	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9506,3	9886,8	129,8
ВВП – годовые темпы прироста /сокращения (%)	106,5	206,4	227,5	250,8	107,6	104,5	104,5	108,0	101,4
Динамика изменения уровня ВВП (2010=100%)	112,4	106,0	106,9	107,1	106,2	107,5	107,8	109,2	97,2
Производство потребительских товаров, включая алкогольные напитки (в % к предыдущему году)	102,1	103,5	105,4	115,6	111,2	110,2	108,4	107,6	105,2
Темпы роста промышленного производства (2010=100%)	103,7	111,3	116,0	121,3	110,6	113,2	110,1	120,8	116,5
Темпы роста сельскохозяйственного производства (2010=100%)	122,8	103,2	105,2	106,8	104,0	107,2	108,8	106,6	86,8
Доля безработных (в %)	2,3	2,3	2,3	2,3	2,2	2,2	2,1	2,1	91,3
Сводный индекс потребительских цен	106,5	105,8	105,9	107,3	113,6	107,9	108,4	108,0	101,4
Среднемесячная заработная плата (сомони,)	354,4	878,91	962,16	1144,19	1233,8	1335,52	1399,78	1540,84	4,3 раза
Среднемесячная заработная плата (в долл. США)	80,9	142,6	122,8	133,8	115,3	140,1	138,0	136,3	168,5
Объем экспорт (млн. долл. США)	1154,7	890,6	898,7	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	186,1
Объем импорт (млн. долл. США)	2556,8	3435,6	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	2,55 раза
Денежные доходы населения в действующих ценах, млн. сомони	13256,0	25569,8	31373,0	34638,4	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	6,07 раза
Денежные расходы населения в действующих ценах, млн. сомони	13948,5	34968,0	36711,7	41431,4	42346,4	48572,1	72547,2	91885,0	6,58 раза
Платные услуги населению, млн. сомони	5711,2	10692,8	10639,3	10884,0	12130,8	12983,6	13205,2	15165,3	2,65 раза
Объём розничного товарооборота, млн. сомони	7530,1	16361,0	17342,6	18435,2	20479,7	24948,3	27024,8	33259,5	4,41 раза

Источник: рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. – с.11–21.

Производство электроэнергии в стране в 2022 году составило 10,4 млрд. кВт. часов, что на 3,4 % больше по сравнению с аналогичным периодом 2021 года.

Общий объем продукции сельского хозяйства во всех формах хозяйствования в 2022 г. составил 13043,8 млн. сомони, что на 7,2 % больше, чем за 2021 года, в том числе продукция растениеводства увеличилась на 6 % и животноводства – на 9,8 %.

В 2022 году внешнеторговый оборот Республики Таджикистан составил 3513,2 млн. долларов США и по сравнению с аналогичным периодом прошлого года вырос на 14,6 % или 430,8 млн. долларов. Экспорт товаров составил 1215,2 млн. долларов, а импорт – 2298 млн. долларов, что по сравнению с аналогичным периодом 2021 года больше на 0,1 % и 24,2 % соответственно. В структуре экспорта страны удельный вес драгоценных металлов составляет 33,4 %, полезных ископаемых и концентратов – 26,8 %, хлопкового волокна и изделий из него – 13,2 %, первичного алюминия и изделий из него – 7,9 %, других полудрагоценных металлов – 4,6 %, электроэнергии – 3,7 %, сельскохозяйственной продукции – 2,2 %, цемента – 1,7 %, черных металлов – 1,2%. В структуре импорта доля продовольственных товаров в виде полуфабрикатов и сырья для внутренней переработки составляет 12 % и для потребления – 7,8 %, нефтепродуктов – 12,3 %, технологического оборудования – 8,3 %, наземных транспортных средств – 7,7 %, металлов черных – 6,9 %, электрических машин и оборудования – 4,5 %, полимерных изделий и древесины и изделий из них – 3,9 %, газа сжиженного – 3,6 %, фармацевтической продукции – 3,3 %, изделий из черных металлов – 2,6%, глинозема – 1,6 %, минеральных удобрений – 1,5 %, керамических изделий – 1,1 % и т.д [2].

В последние два десятилетия, вплоть до 2019 года, экономический рост в Таджикистане был высоким, составляя в среднем 7,6% в год, до того, как пандемия коронавируса (COVID–19) снизила рост до 4,5% в 2020 году.

Для инновационного развития Таджикистана, важно принимать решения по обеспечению экономического развития исходя из собственного потенциала производства потребительских и высокотехнологичных товаров [3].

Однако имеющаяся экономическая ситуация требует экстренного решения для ее стабилизации, где необходимо провести социально–экономическую реформу.

Особую роль играет централизованный госконтроль и госрегулирование, потому что при использовании имеющихся ресурсов возобновляется производственная деятельность.

Для эффективного распределения ресурсов для реального сектора необходимо усилить государственное регулирование институциональных процессов при организации контроля, потому что это негативно влияет на процесс, но при этом стимулирует позитивные модификации.

Следовательно, в Республике Таджикистан для эффективного управления социально–экономическим развитием целесообразно использовать индикативное

планирование, физико–экономическое моделирование, разработку и реализацию национальных целевых программ (НЦП).

Индикативные планы способствуют единству и целенаправленности социально–экономического развития, при использовании рыночных механизмов для роста уровня управляемости экономических процессов и саморегуляции экономики Республики Таджикистан.

Изучив зарубежный опыт установлено, что внутренний рынок – это основной источник экономического роста и благосостояния нации, который обеспечит занятость населения и увеличит их доход.

В Республике Таджикистан, потребительский рынок (ПР) занимает важное место, так как стимулирует спрос на товары отечественного производства, а также является одними из главных факторов стабильного экономического развития.

Анализируя процессы формирования и развития рынков в стране, можно выделить этапы совершенствования потребительского рынка Республики Таджикистан. За годы после получения суверенитета она выглядит следующим образом:

- за 1991–1997 годы – случайный характер развития (уличная торговля);
- за 1997 – 2000 гг. – переходный характер;
- за 2000–2005 годы – хаотический характер;
- за 2000–2005 гг. (неорганизованный рынок);
- с 2005 г. началось формирование организованного рынка.

В целом можно представить жизненные циклы потребительского рынка таким образом (рис. 1) [4]. Анализ показывает, что переход к инновационной экономике, требует решения проблем, которые решены при реализации госпрограммы инновационного развития РТ на период 2011–2020 годы (от 2 04.2011г., №227) [5].

При развитии национальной экономики возникла объективная необходимость в удовлетворении спроса населения. В первые годы XXI века: «...удельный вес неорганизованной торговли составлял 93,0% розничного товарооборота страны где $\frac{3}{4}$ части составляли импортные товары, а по экспертным оценкам, удельный вес потребляемых импортных продуктов питания, составляет от тридцати до тридцати пяти процентов» [6].

Анализа осуществляемых преобразований и результатов их влияния на состояние национальной экономики за более двадцать лет экономического развития республики, позволил нам выявить, что они были подразделены на три этапа:

I этап –дореформенный (1991–1995 гг.), свойствен падением реального производства во всех отраслях экономики, недостатком госбюджета и скачкообразными темпами инфляции.

II этап–реформенный (1996–2000 годы), когда начали реализовывать программы экономических преобразований на 1995–2000гг. и к концу 1996г. сдержаны темпы понижения макроэкономических показателей.

III этап–современный (2001 год по сегодняшний день), начало реализации: «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» [7], где определены цели, приоритеты, задачи и направления действий для перехода Таджикистана на модель нового качественного экономического роста, основанного не на потребление, а на индустриально–инновационное развитие.

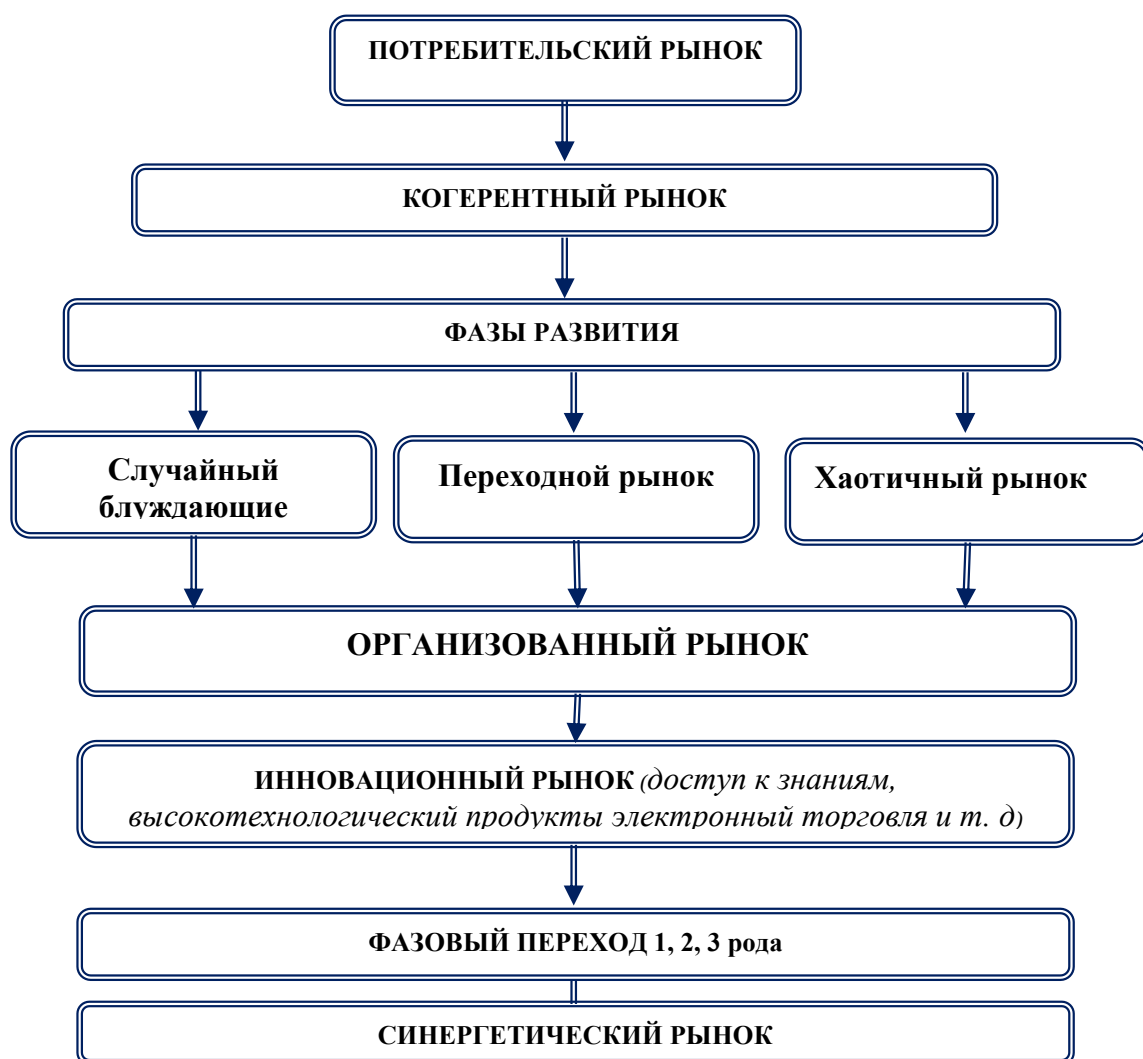

Рисунок 1 – Жизненный цикл на потребительском рынке Республики Таджикистан и его сегментов

При этом необходимо отметить, что результативный экономический рост республики не может быть без динамичного развития частного сектора. Для

развития частного сектора главным фактором для будущего процветания страны является: «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года», способствующая улучшению инвестиционного климата, а также привлечение инвестиций в экономику, поддержка малого и среднего бизнеса и создание новых рабочих мест.

Но, следует выделить показатели, по которым Республика Таджикистан отстает от других стран мира: «налоговая система; доступ населения к электрической энергии; доступ к кредитам; международная торговля; получение разрешений на строительство объектов и др.

Поэтому необходимо эффективно работать по этим направлениям.

В республике расширяется воспроизводство с ежегодным приростом жителей более 2%, это является нормой для поддержания оптимальной демографической ситуации. Кроме того, количество трудоспособных жителей Таджикистана каждый год вырастает на 120–122 тысяч человек.

Рынок труда, несмотря на незанятость рабочей силы, не имеющих специальную квалификацию, ощущают потребность в квалифицированных кадрах.

На основе принятых в республике государственных программ, в дальнейшем будет развиваться в направлении промышленно–аграрной страны, поэтому будет повышаться потребность в высококвалифицированных специалистах по техническим и технологическим направлениям.

В целом анализ показывает, что эта тенденция определена по двум группам факторов:

Первая группа – наблюдавшиеся в начале девяностых годов был ажиотажный спрос, инфляция, жители приобретали за деньги предметы долговременного пользования.

Вторая группа – товары, которые повторно перепродаются, а также и передаются.

Для оценки современного этапа развития национальной экономики и потребительского рынка особое внимание отводится изучению темпов изменения основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан (табл.2) и динамике роста постоянной численности населения в целом по стране и ее регионов.

Таблица 2

Темпы изменения основных макроэкономических показателей
Республики Таджикистан (в % к предыдущему году) [1].

Годы	Макроэкономические показатели						
	Валовой внутренний продукт	Продукция промышленности	Продукция сельского хозяйства	Денежные доходы населения	Индекс потребительских цен	Внешнеторговый оборот	Розничный товарооборот
2000	108,3	109,9	112,9	121,9	124,0	107,9	79,4
2005	106,7	110,4	101,6	122,4	107,8	106,3	110,4
2010	106,5	109,2	106,8	113,9	106,5	107,6	107,5
2015	106,0	111,3	103,2	101,7	105,8	82,0	105,6
2020	107,6	110,4	101,6	109,3	108,6	100,7	97,89
2021	109,2	120,8	106,6	123,2	109,0	139,5	123,1

Источник: рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022, 414с.

Согласно данных табл. 2 основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан за более двадцати лет годы суверенитета имеет стабильный характер, который можно сказать о устойчивого развитие национальной экономики. Динамика постоянного количество населения Республики Таджикистан за 2010–2021 годы приведена в таблице 3.

Таблица 3

Тенденция изменения постоянной количество населения Республики
Таджикистана за 2010–2021 годы [1], (тыс. человек)

Территории	Годы								
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2020г. к 2010г. в %
Всего по стране	7417,4	8352,0	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	133,2
г. Душанбе	711,2	788,7	816,2	831,4	846,4	863,4	880,8	1201,8	168,9
РРП	1685,2	1922,0	2021,2	2069,2	2120,0	2165,1	2215,5	2101,0	124,6
Согдийская область	2197,9	2455,5	2560,8	2608,5	2658,4	2707,3	2753,1	2823,9	128,5
Хатлонская область	2618,3	2971,5	3124,4	3198,5	3274,9	3348,3	3425,5	3530,0	134,8
ГБАО	204,8	214,3	220,2	223,6	226,9	228,9	231,4	230,2	112,4

Источник: рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022, –С.19–40.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Как видно из таблицы 3 за 2010–2021 годы количество населения соответственно по стране, г. Душанбе, районов республиканского подчинения, Согдийской и Хатлонской области и ГБАО соответственно возросло на 33,2; 68,9 24,6; 28,5; 34,8 и 12,4%. Данные свидетельствуют о том, что наибольший рост наблюдается в г. Душанбе, Согдийской и Хатлонской области, а наименьший рост в ГБАО. Это свидетельствует о росте населения, что требует разработки научно–обоснованных социальных программ и их реализации в условиях углубления рыночных преобразований.

Также нами была изучена тенденции изменения розничного товарооборота по некоторым регионам Республики Таджикистан и г. Душанбе за 2015–2021 годы (табл. 4).

Согласно данным таблицы 4 розничный товарооборот в регионы Таджикистана за 2015 год увеличивался 12,6 до 15,5%, а 2021 году по этим регионам произошел рост от 50% до 2,6 раза.

Розничный товарооборот в Хатлонской области и РРП по всем каналам за 2021 год соответственно составляет 25,4 % и 15,2 %, а в Согдийской области и ГБАО составляет 36,2% и 0,6%. Это свидетельствует о совершенствовании развития потребительского рынка в этих регионах.

Другим важным параметром, достигнутого уровня состояния экономики и ее роста является валовый внутренний продукт. С другой стороны, на основе оценки роли и значения этого показателя определяется место страны в рейтинге мировых стран. Кроме того, используя этот показатель, разрабатывают приоритеты по развитию областей, городов и отдельных территорий страны, а также его используют при разработке основных направлений социально–экономического развития.

Таблица 4

Тенденция розничного товарооборота регионов Таджикистана 2015–2021 годы (млн. сомони)[1].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021г. к 2015 в %
Республика Таджикистан	18406,8	19511,2	20740,5	22275,2	24948,3	27024,8	33259,5	180,6
Хатлонская область	4671,3	4951,6	5263,0	5653,0	6331,4	7166,6	8098,2	173,4
РРП	2888,7	2987,8	9176,1	6411,1	3820,4	4370,4	5014,4	173,5
Согдийская область	8174,1	8664,5	9210,4	9891,9	1109,0	10846,3	12256,3	149,9
ГБАО	113,0	119,8	127,4	136,8	153,2	150,0	169,5	150,0
г. Душанбе	2950,5	3321,8	3742,2	4348,4	5597,0	6357,2	7721,0	2,6раз

***Источник:** рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. –С.343.*

Поэтому нами изучена динамика его роста, а также структуры за 2010–2021 годы. Динамика объема и изменение валового внутреннего продукта в Республике Таджикистан за 2010–2021 гг. приведена в таблице 5, а также изменение структуры производства ВВП в таблице 6.

Из таблицы 5 видно, что валовый внутренний продукт, производство товаров и услуг, а также чистые налоги на продукты выросли 4,00; 4,52; 3,53 и 3,48 раза. При этом валовой внутренний продукт в сопоставимых ценах в процентах, к предыдущему году повысился на ноль три процентного пункта и индекс–дефлятор ВВП в процентах к предыдущему году снизился на 0,02 процентного пункта.

Данные таблицы 6 показывают, что в структуре валового внутреннего продукта произошли изменения: рост производства товаров на 5,8 процентного пункта; снижение производства услуг на 4,4 процентного пункта, а также чистые налоги на продукты на 1,4 процентного пункта.

Таким образом, можно сделать вывод, что наличие резервов для роста роли сферы услуг ее сегментов в производстве валового внутреннего продукта, берётся во внимание зарубежный опыт ведущих стран.

Проблему роста результативности следует решать на основе наращивания темпов экономического роста в республике, на основе:

- господдержки приоритетных отраслей экономики;
- господдержки развития малого и среднего предпринимательства, особенно в сфере реального сектора и оказания социальных услуг;
- коренные реформы финансовой и банковской систем, совершенствование фискальной политики;
- радикальное преобразование системы мотивации высокопроизводительного труда и стимулирование повышения квалификации кадров;

Таблица 5

Тенденция объёма и изменение ВВП Таджикистана за 2010–2021 годы [1].

Показатели	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021г. к 2010 г., в размах
ВВП в действующих ценах соответствующих лет, млн. сомони	24707,1	48408,7	54479,1	61093,6	68844,0	79102,8	82543,0	98910,7	4,00
Производство товаров	11024,1	22424,4	25938,2	28986,6	31401,2	42663,3	39191,7	49857,9	4,52
Производство услуг	11127,1	20555,2	22736,6	25504,8	30125,4	33700,4	35828,3	39373,4	3,53
Чистые (за вычетом субсидии) налоги на продукты	2781,1	6129,3	6149,3	6602,2	7317,3	7692,7	7523,0	9679,4	3,48
ВВП в сопоставимых ценах в % к предыдущему году	106,5	106,0	106,9	107,1	107,3	107,5	104,5	109,2	1,03
Индекс дефлятор ВВП в процентах к предыдущему году	112,4	100,2	105,3	104,7	105,0	104,5	102,7	109,7	0,98

Источник: рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. – С.209.

Таблица 6

Тенденция структуры производства ВВП Республики Таджикистан за 2010–2021 годы[1].

Показатели	Годы								Изменение (+/-)
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Валовой внутренний продукт	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
в том числе:									
производство товаров	44,6	46,4	47,6	47,5	45,7	46,1	47,5	50,4	+5,8
производство услуг	44,2	41,0	41,1	41,7	43,7	43,6	43,4	39,8	-4,4
чистые (за вы- четом субсидий) налоги на продукты	11,2	12,6	11,3	10,8	10,6	10,3	9,1	9,8	-1,4

Источник: рассчитано на основе статистического ежегодника Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. – С.213.

- стимулирование активизации внутреннего инвестирования в реальный сектор и сферу услуг;
- внедрение госрегулирования экономики и системы прогнозирования и индикативного планирования.

При этом для повышения эффективности бюджетного процесса следует обратить внимание на налоговые поступления в бюджеты различного уровня из сферы торговли, а также создание маркетинговых центров по отдельным сегментам

ПР, развитие системы реализации населения страны товарами длительного пользования в кредит, внедрение системы ипотечного кредита и лизинга для деградации конъюнктуры ПР, а также важным считается трансформации ставки налога на имущество, арендной платы, развитие государственный заказы по видам потребительских товаров.

Для того, чтобы обеспечить эффективный контроль торговых предприятий в крупных супермаркетах за их деятельностью должен быть отдел для контроля торгово–кассовых аппаратов и выданных чеков. При этом важным считаем улучшение информационного обеспечения системы управления ПР, проведения социологических обследований, а также развитие нормативно–правовой базы обеспечения работы ПР.

Сплошь и рядом рынок переполнен низкачественными продовольственными товарами и продуктами товаропроизводителей, у которых отсутствуют надлежащие лицензии. Кроме того, на улицах города и, особенно, в сельской местности розничная торговля осуществляется в условиях, которые не отвечают требованиям санитарно–эпидемиологических норм.

Считаем необходимым усилить государственный контроль в соответствии закона и нормативных актов, соответствующих запросу рыночной экономики и модели ПР.

В целом важным считаем дефиницию сфер и влияние государства на параметры ПР, инфраструктуру, товарно–ассортиментную структуру, а также на спрос жителей для формирования научно–обоснованной модели ПР Республики Таджикистан. При этом важно заметить, что современный инновационный ПР должен соответствовать спросу и предложению, иметь развитую инфраструктуру, регулироваться государством и отвечать предъявляемым требованиям рыночной экономики в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистического ежегодника Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022. – 414с.
2. www.medt.tj; info@medt.tj. (Электронный ресурс, дата обращение 29.07.23г.)
3. www.prezident.tj (Электронный ресурс, дата обращения 19.03.2020)
4. Зубайдов С. Организационно–экономические аспекты совершенствования потребительского рынка в условиях инновационной экономики: теория, физико–экономическое моделирование, практика (на материалах Республики Таджикистан), докторский диссертация по специальности 08.00.05.–Душанбе: ТГУК, 2022г. –257с.
5. Программы инновационного развития Республики Таджикистан на период 2011–2020гг. от 20.04.2011, №227.

6. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность): под ред. Е.А. Олейникова – М.: ЗАОО Бизнес – школа «Интеп – Синтез», 1997. – С.72

7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе: «Шарки озод», 2017. – 103 с.

ЗАМИНАҲОИ ИҶТИМОИӢ ИҚТИСОДӢ ВА ТАМОӢУЛҲОИ ИНКИШОФИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ БАРОИ ГУЗАШТАН БА ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

ФАҶЕРОВ ҲОМИДУЛЛОҲОН НУРИДДИНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори Донишгоҳи
молия ва иқтисоди Тоҷикистон

734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/1;
тел: (+992) 907-54-07-07.

ЗУБАЙДОВ САИДАҲМАД,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Дехотӣ ½,
тел: (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru

*Дар мақола маълумоти омӯрӣ бо мақсади муайян намудани суръати
афзоиши динамикаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии
Тоҷикистон барои солҳои 2010–2021 таҳлил карда шудааст. Таҳлилҳо нишон
медиханд, ки барои солҳои 2010–2021 дар маҷмӯъ, ба истиснои суръати
афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ, хусусияти мусбат дорад. Равандҳои ташаккул
ва рушди бозорҳо ва марҳалаҳои тақмили бозори истеъмолӣ дар Ҷумҳурии
Тоҷикистон арзёбӣ гардидаанд. Ва инчунин, ба марҳалаи кунунии рушди
иқтисоди миллӣ ва бозори истеъмолӣ бо мақсади зарурати талоши нақши
назорати давлатӣ дар доираи қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба
талаботи иқтисоди бозорӣ ва модели бозори истеъмолӣ баҳо дода шудааст.*

*Соҳаҳо ва таъсири давлат ба параметрҳои бозори истеъмолӣ,
инфрасохтор, сохтори ассортиментҳои маҳсулот, инчунин, ба талаботи
истеъмолкунандагон барои ташаккули модели аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ бозори
истеъмолӣ муайян карда шудаанд. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки бозори
истеъмолӣ инноватсионӣ муосир бояд ба талабот ва пешниҳод ҷавобгӯ
бошад, инфрасохтори пешрафта дошта бошад, аз ҷониби давлат танзим
карда шавад ва ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ бошад.*

Калидвожаҳо: таҳлил, бозор, рушд, иқтисод, маълумоти иҷтимоӣ–иқтисодӣ, оморӣ, динамика, макроиқтисодӣ, нишондиҳандаҳо, марҳилаҳо, тамоюл.

**SOCIO–ECONOMIC BACKGROUND AND TRENDS IN THE
DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET FOR THE TRANSITION
TO AN INNOVATIVE ECONOMY**

FAQEROV HOMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the
Financial and Economic University of Tajikistan
734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov str. 64/1,
tell.: (+992)907–54–07–07

ZUBAYDOV SAIDAHMAD,

Doctor of Economics, Associate Professor,
Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dekhoti str.1/2;
tell.: (+992) 900-20-11-57; e–mail: zubaydov57@mail.ru

The article analyzes statistical data in order to determine the growth rate of the dynamics of the main macroeconomic indicators of the Republic of Tajikistan for 2010–2021. Analyzes show that for 2010–2021, in general, except for the growth rate of agricultural production, it has a positive character. The processes of formation and development of markets and the stages of improvement of the consumer market in the Republic of Tajikistan are revealed. And also assessed the current stage of development of the national economy and the consumer market, with the aim of the need for the efforts of the role of state control in accordance with the law and regulations, corresponding to the demand of the market economy and the consumer market model.

The definition of spheres and the influence of the state on the parameters of the consumer market, infrastructure, product assortment structure, as well as on consumer demand for the formation of a scientifically based model of the consumer market are revealed. At the same time, it is important to note that the modern innovative consumer market must meet supply and demand, have a developed infrastructure, be regulated by the state and meet the requirements of a market economy.

Keywords: *analysis, market, development, economics, socio–economic, statistical data, dynamics, macroeconomic, indicators, stages, trend.*

АСОСҶОИ МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ УСТУВОРИ ЭНЕРГЕТИКӢ

БОБОЕВ ФУЗАЙЛ ҶУМӢАБОЕВИЧ,

номзади илмӢои иқтисодӢ, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони РӯдакӢ 17;

тел.: (+992) 934514545; e-mail: fuzail-1991@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масоили назариявии ташаккул ва рушди методика ва методологияи рушди устувори энергетикӢ мавриди пажӯҳиш ва баррасӢ қарор гирифтааст. Аз ҷониби муаллиф заминаҳои институтсионалии консепсияи рушди устувори энергетикӢ таҳқиқ гардида, сабабҳои ба вуҷуд омадани ин мафҳум асоснок карда шудааст. Муаллиф рушди устувори энергетикиро яке аз омилҳои муҳим дар раванди тараққиёти соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ дониста, таъмини онро дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як кишвар ҳамчун кафили таъмини амнияти энергетикӢ ва миллии он медонад.

Дар мақола аҳаммияти таҳқиқи равишҳои арзёбии нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетикӢ шарҳи худро ёфта, қайд гардидааст, ки муҳиммияти масъалаи рушди устувори энергетикӢ, асосҳои методологияи ва воситаҳои методии таҳқиқи он муҳиммияти худро на танҳо дар сатҳи давлатӣ, минтақавӣ, балки инчунин, дар сатҳи соҳавӣ ва дақиқан дар сатҳи корхонаҳои алоҳидаи энергетикӢ низ нигоҳ медорад.

Калидвожаҳо: энергетика, рушди устувор, рушди устувори энергетикӢ, барқзунҷоии, таъминоти барқӣ, қашшоқии барқӣ, захираҳои барқӣ, самаранокии барқӣ.

Соҳаи энергетикаи муосир комплекси мураккаб, бисёрфункционалӣ, аз ҷиҳати иерархӣ ташкилшудаи техникӣ, иқтисодӣ ва технологиест, ки бо мурури замон таҳти таъсири муҳити бозорӣ, омилҳо ва шароитҳои берунӣ ва дохилӣ мунтазам тағйир меёбад. Кулли соҳаҳои ҳаётии давлат, аз ҷумла, истиқлоли энергетикиро таъмин намуда, комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, аз бисёр ҷиҳат амнияти иқтисодиёи миллии мамлакат, рушди устувори энергетикӣ онро муайян месозад.

Дар санади ҷамъбастии Конфронси СММ оид ба рушди устувор (Рио+20), таҳти унвони “Ояндае, ки мо мехоҳем” ки соли 2012 баргузор гардид, ба энергетика нақши марказӣ дода шудааст, яъне: “Мо нақши муҳиммеро, ки энергетика дар раванди рушд мебозад эътироф мекунем, чунки дастрасӣ ба хизматрасониҳои муосири устувор дар соҳаи энергетика барои аз байн бурдани камбизоатӣ, наҷот додани ҳаёт ва беҳбудӣ бахшидан ба саломатии одамон мусоидат намуда, инчунин, ба қонеъ гардонидани ниёзҳои асосии одамон кӯмак мерасонад».

Ҷаҷонишавӣ, мунтазам тағйирёбии шароитҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодии фаъолияти энергетикаи ҷаҷонӣ дар маҷмӯъ ва муттаносибан комплексҳои миллии сӯзишворию энергетикӣ муҳиммӣ хоси рушди асосҳои методологӣ ва методии рушди устувори энергетикӣ, истифодаи равишҳо ва механизмҳои куллан нави иқтисодиро дар идоракунии сатҳҳои гуногуни соҳаи энергетика пешбинӣ месозанд.

Айни замон, қисми зиёди тадқиқоте, ки ба рушди устувор баҳшида шудаанд, ба соҳаи энергетика алоқаманд мебошанд. Бо вучуди ин, мафҳуми муайяни умумӣ дар соҳаи рушди устувори энергетикӣ вучуд надорад, ки таҳлили ин соҳаро аз нуқтаи назари консепсияи рушди устувор душвор месозад. Бештари муҳаққиқон рушди устуворро ба соҳаи энергетика, бо яке аз навҳои устуворӣ, аслан бо устувории молиявӣ мушобеҳ медонанд, ки моҳияти ин падидаи инъикос намесозад [1, с. 300].

Муаллиф таҳти мафҳуми “рушди устувори энергетикӣ” таъминоти кафолатнок ва мунтазам бо сӯзишворӣ ва намудҳои гуногуни барқро дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт дар ҳама ҳаҷм ва сифате, ки дар шароити мавҷудаи иқтисодӣ зарур мебошанд, дар ҳолатҳои муқаррарӣ ва ғавқулода ва инчунин, пешгирӣ намудани таъбиқи таҳдидҳои ҳалалдорсозии таъминот бо сӯзишворӣ ва барқро мефаҳмад.

Фаъолияти ҷомеаи муосир боиси афзоиши мунтазами истеъмоли захираҳои энергетикӣ гардида истодааст. Тамоюли рушди иқтисодиёти ҷаҷонӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки то охири асри 21 дар сурати маҳдуд будани захираҳои сӯзишворию истихроҷшуда, истеъмоли солони захираҳои аввалияи энергетикӣ 3-4 маротиба зиёд мешавад. Сенарияҳои рушди энергетика аз нуқтаи назари устувории низомии ҷаҷонии иқлим афзоиши ҳиссаи манбаҳои барқароршавандаи энергияро дар тавозуни ҷаҷонии энергетикӣ то 35%, инчунин, баланд бардоштани самаранокии энергетикиро дар истехсолот ва рӯзгор тақозо менамоянд. Ин ду самти умумии рушди устувори энергетика аз нуқтаи назари «ҳифзи иқлим» мебошанд [2, с.18].

Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳаи энергетика кафили ноил шудан ба танҳо ба ҳадафҳои рушди устувор, яъне дастрасӣ пайдо намудан ба қувваи барқи арзон ва соф, балки инчунин, ҳадафҳои зерин низ мебошад:

- рафъи камбизоатӣ;
- рафъи гуруснагӣ;
- фаъолияти сазовор ва рушди иқтисодӣ;
- саноатикунонӣ, инноватсия ва инфрасохтор;
- истеъмоли масъулиятнок ва истехсолот;
- мубориза бо тағйирёбии иқлим;
- шаҳрҳо ва ҷамоатҳои устувор;
- ҳифзи экосистемаҳо.

Сарфи назар аз пешрафтҳои назаррас, маҷмуи комили нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетика ҳанӯз вучуд надорад. Соли 1999 Оҷонси

Байналмилалии Энергии Атомӣ (МАГАТЭ) намояндагони ҳафт созмони байналмилалӣ ва ҳашт кишварро барои баррасӣ ва таҳияи маҷмуи нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетикӣ ҷамъ овард.

Барои арзёбии дастрасӣ ва сифати маълумот, нишондиҳандаҳои рушди устувор дар 15 кишвар (аз ҷумла Аргентина, Индонезия, Чин, Куба, Мексика, Покистон, Туркия, Аврупои Шарқӣ ва Ғарбӣ, Федератсияи Русия ва Иёлоти Муттаҳида) ба таври ғайрирасмӣ санчида шуданд. Пас аз он маҷмуи ниҳони 41 нишондиҳанда бо дар назардошти ҳам натиҷаҳои санчиш ва ҳам меъёрҳои, ки дар Барномаи ҷории Созмони Милали Муттаҳид оид ба нишондиҳандаҳои рушди устувор истифода мешаванд, муайян карда шуд. Моҳи апрели соли 2001 дар ҷаласаи нухуми Комиссия оид ба рушди устувор гузориши фишурда пешниҳод карда шуд, ки марҳилаи ибтидоии лоиҳаро тавсиф менамуд.

Нишондиҳандаҳои дар поён овардашуда маҷмуи асосии нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетикӣ (НРУЭ) бо методология ва дастурҳои дахлдоре, ки аз ҷониби таҳиягарони стратегия, таҳлилгарон ва оморшиносон дар соҳаи энергетика истифода мешаванд, ташкил медиҳанд:

- Аҳоли: шумораи умумӣ, аҳолии шаҳрҳо.
- ММД ба сари аҳоли.
- Нархҳои истифодаи ниҳони барқ бо андозҳо /субсидияҳо ва бе онҳо.
- Ҳиссаи соҳаҳо дар арзиши иловашудаи ММД.
- Масофаи сафар ба сари аҳоли: ҳамагӣ, бо нақлиёти шахрии ҷамъиятӣ.
- Ҳамлу нақли нақлиётӣ: ҳамагӣ, аз рӯи нақлиёт.
- Масоҳати сохтмон ба сари аҳоли.
- Арзиши иловашуда дар саноати коркард аз рӯи соҳаҳои алоҳидаи барқгунҷош.
- Барқгунҷош: саноати коркард, нақлиёт, кишоварзӣ, хизматрасониҳои тичоратӣ ва давлатӣ, соҳаи манзил.
- Нишондиҳандаҳои ниҳони барқгунҷоши маҳсулотҳои алоҳидаи барқгунҷош.
- Сохтори тавозуни барқӣ: истеъмоли ниҳони барқ, истеҳсоли қувваи барқ, таҳвили қувваи барқ.
- Самаранокии таъмини қувваи барқ: самаранокии истифодаи намудҳои сӯзишворӣҳои истихроҷшаванда дар истеҳсоли қувваи барқ.
- Ҷорисозии технологияи мубориза бо ифлосшавӣ: миқёси истифодабарӣ, самарайи умумӣ.
- Хароҷоти қувваи барқ ба як воҳиди ММД.
- Хароҷот ба соҳаи энергетика: сармоягузориҳои умумӣ, хифзи муҳити зист, кашшофӣ ва азхуднамоии конҳои карбогидрид, КИТТК ва намоиши фаъолият (НФ), хароҷотҳои соф ба воридоти қувваи барқ.

- Истеъмоли қувваи барқ ба сари аҳоли.
- Истеҳсоли маҳаллии қувваи барқ.
- Вобастагӣ аз ҳаҷми софи воридот.
- Нобаробарии даромадҳо.
- таносуби даромади ҳаррӯза/истеъмоли шахсии 20%-и камбизоаттарин хонаводаҳо ва нархи неруи барқ ва навъҳои асосии сӯзишворие, ки хонаводаҳо истифода мебаранд.
- Ҳиссаи даромади ихтиёрӣ/ҳаҷми истеъмоли шахсӣ ба ҳар сари аҳоли, ки ба сӯзишворӣ ва неруи барқ тааллуқ дорад: ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли; гуруҳ ҳамчун 20% камбизоаттарин аҳоли муайян карда шудааст.
- Ҳиссаи хонаводаҳое, ки аз сарчашмаҳои ғайритиҷоратии барқ вобастагии зиёд доранд; ҳиссаи хонаводаҳое, ки дастрасӣ ба қувваи барқ надоранд.
- Партовҳои ифлоскунондаҳои муҳити зист (SO_2 , NO_x , зарраҳо, CO , VOCs).
- Концентратсияи моддаҳои ифлоскунонда дар ҳавои муҳити зист дар шаҳрҳо: SO_2 , NO_x , зарраҳо, CO , озон.
- Майдони замин, ки кислотаҳо аз сарбории критикӣ зиёданд.
- Ҳаҷми партовҳои газҳои гулхонавӣ.
- Таркиби радионуклидҳо дар партовҳои радиоактивии муҳити зист.
- Партовҳо ба ҳавзаҳои об: обҳои канализатсия/обҳои борон, радионуклидҳо, партовҳои нафт ба обҳои соҳилий.
- Ташаққули партовҳои саҳт.
- Микдори ҷамъшудаи партовҳои саҳте, ки бояд бо амалиёти коркарди партовҳо таҳрезӣ карда шаванд.
- Тавлиди партовҳои радиоактивӣ.
- Микдори ҷамъшудаи партовҳои радиоактивӣ, ки бояд нобуд карда шаванд.
- Масоҳати замини зерини иншоотҳои энергетикӣ/инфрасохтор.
- Ҳалокатҳое, ки дар натиҷаи садама аз қисмати занҷири сӯзишворӣ ба вучуд омадаанд.
- Ҳиссае, ки ба истифодаи техникаи иқтисодии гидроэнергетикӣ, тааллуқ дошта, айни замон истифода гардида истодааст.
- Захираҳои исботгардидаи барқароршавандаи сӯзишвории истихроҷшаванда.
- Марҳилаи ба истифодадихии захираҳои исботгардидаи сӯзишворихоии истихроҷшаванда.
- Захираҳои исботгардидаи уран.
- Марҳилаи ба истифодадихии захираҳои исботгардидаи уран.
- Фаъолнокии истифодаи захираҳои ҷангал ба сифати ҳезуми сӯзишворӣ.

— Суръати нестшавии ҷангалҳо.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки ҳар як нишондиҳандаҳои дар боло номбаршуда, ки моҳиятан хусусияти мураккаб доранд, бо як ё якчанд нишондиҳандаҳои дигар алоқаманданд. Масалан, «Ҳароҷот ба соҳаи энергетика» бо як қатор нишондиҳандаҳои дигари рушди устувор алоқаманд буда, инчунин метавонанд қарзи берунаро, ки дар баҳши энергетика мутамарказ шудааст, инъикос намояд.

Дар Саммити умумиҷаҳонии рушди устувор (СУРУ) дар Йоханнесбург дар соли 2002 қайд карда шуд, ки рушди устувори кишварҳо бо микдори кофии захираҳои энергетикӣ таъмин карда мешавад, ки истифодаи онҳо набояд ба муҳити зист фишор оварда, боиси тағйироти бебозгашт дар онҳо гардад. Аз ин рӯ, рушди минбаъдаи насли имрӯза набояд бар зарари имкониятҳои рушди наслҳои оянда бошад. Вобаста ба ин, тадриҷан иваз намудани захираҳои сӯзишвории истихроҷшаванда, ки барои мақсадҳои энергетикӣ истифода мешаванд, бо манбаъҳои барқароршаванда зарур аст [3, с.100].

Муҳимияти энергетика барои рушди устувор ҳанӯз дар миёни принципҳои асосии рушди устувор, ки аз ҷониби Рӯзномаи аср барои асри XXI муқаррар гардида буд, дар асоси Ёлломия аз рӯйи натиҷаҳои Конфронси СММ оид ба муҳити зист ва рушд дар Рио-де-Жанейро дар соли 1992 қайд гардида буд. [4, с.10]. Он замон дар соҳаи энергетика ҳадафҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергия ва коҳиш додани таъсири манфии истифодаи он ба муҳити зист муқаррар шуда, инчунин, мушкилоти камбизоатии энергетикӣ низ матраҳ гардида буд. Нақши асосӣ дар баробари ин, ба дӯши давлатҳои мутараққӣ гузошта шуд, ки бояд татбиқи ин ҳадафҳоро амалӣ гардонанд. Соли 2011 ба рушди ин самт дар доираи ташаббуси «Энергияи устувор барои ҳама», ки таҳти роҳбарии собиқ Дабири кулли СММ Пан Ги Мун амал мекард, тақони иловагӣ ба даст омад. Он ба ҳалли ду масъала - дастрасии умум ба захираҳои энергетикӣ ва зарурати пешгирии тағйирёбии иқлими сайёра нигаронида шуда буд [5, с. 28-35]. Дар ин баёния, дар моҳи сентябри соли 2015 ташаббуси як қисми Рӯзномаи 2030 оид ба Рушди Устувор, ки аз ҷониби кишварҳои узви СММ қабул шудааст (минбаъд Рӯзномаи 2030 номида мешавад) гардид [6, с.30].

Таваҷҷуҳи рӯзномаи 2030 ба барҳам додани камбизоатӣ, хифзи захираҳои Замин ва таъмини шукуфоии ҳама нигаронида шуда буд. Принципҳои зерин инчунин, мустақиман ба таъмини мардум бо захираҳои энергетикӣ — ҳам аз нуқтаи назари зарурати барҳам додани камбизоатии энергетикӣ ва ҳам аз нуқтаи назари истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ, ва инчунин аз нуқтаи назари дастрасии захираҳои энергия барои кулли одамон нигаронида шудаанд. Тибқи Рӯзномаи — 2030, дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ омили муайянкунандаи ҳалли аксари мушкилоте, ки ҷаҳон бо онҳо рӯ ба рӯ мебошад, яъне — амният, тағйирёбии иқлим, таъсис ва сифати ҷойҳои корӣ, истеҳсоли маводи ғизоӣ ва ғайра мебошад. Ба

нишондиҳандаҳои асосие, ки масоили камбизоатии энергетикӣ ва дастрасии умумро ба захираҳои энергия тавсиф месозанд, дастрасӣ ба неруи барқ ва дастрасӣ ба сӯзишвории муосир барои омода сохтани хӯрокро дар бар мегиранд. Тибки маълумоти АБЭ, аз ҳар панҷ нафар як нафар дар сайёра ба неруи барқ дастрасӣ надорад ва тақрибан 3 миллиард нафар одамон аз биомасса ё ангиштсанг барои гармидиҳии мухтори хонаҳояшон ё пухтани хӯрок истифода мекунанд, ки ба саломатии онҳо зиёновар аст. Маълумоти АБЭ нишон медиҳанд, ки тақрибан 95% ин сокинон дар мамлакатҳои Африқои ҷанубии Саҳара ва Осиё ва дар мамлакатҳои тараққиқардаи Осиё қарор доранд. Ба ин далел бештари талошҳои кишварҳои узви СММ дар ҷаҳорҷӯби татбиқи муқаррароти Рӯзномаи 2030 барои ҳалли мушкилоти энергетикӣ кишварҳое, ки дар ин самт қафомонда мебошанд, равона хоҳанд шуд.

Дар ҷаҳон тақрибан 1,7 миллиард нафар ба неруи барқ дастрасӣ надоранд. Дар бисёре аз қисмҳои ҷаҳон таҳвили бозътимод ва беҳатари неруи барқ вучуд надорад. Дастрасӣ надоштан ба хизматрасониҳои муосири энергетикӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи рушди устувор мебошад, ба таври ҷиддӣ монеа эҷод менамояд.

Ҳадафи Рӯзномаи 2030 аз рӯйи энергетика ба ҳалли масоили дар боло зикршуда буда сафарбар гардида, ҷаҳор унсурро фаро мегирад – дастрасӣ (манбаъҳои арзон), эътимодноӣ, устуворӣ ва муосир будани манбаъҳои энергия.

Барои аксари кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ соҳаи энергетика ҳамеша муҳимтарин самти манфиатҳои давлатӣ буд ва боқӣ мемонад. Дастрасӣ ба захираҳои табиӣ сӯзишворӣ ва энергетикӣ ва истифодаи самараноки онҳо, асоси рушди устувори кишвар, неқӯаҳволӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли - мавзуи таваҷҷуҳи доимии ҷомеа ва вазифаи асосии сиёсати энергетикӣ давлат мебошад.

Устувории энергетикӣ дар сатҳи давлатӣ (минтақавӣ) ҳам аз рушди устувори низомҳои соҳавии энергетикӣ ва корхонаҳои алоҳидаи энергетикӣ, ва ҳам аз самаранокии соҳаи истеъмоли захираҳои энергетикӣ вобаста мебошад.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «рушди устувори энергетикӣ давлат» вучуд надорад. Дар ҳошияи нисбатан васеъ шарҳи ин мафҳум аз ҷониби Девид Л. Грин дода шудааст, ки устувории энергетикиро ҳамчун қафолати он, ки наслҳои оянда низ бояд дорои захираҳои энергетикӣ бошанд, то ки ба онҳо имкон диҳад, ҳадди аққал ба сатҳи неқӯаҳволии насли ҳозира, ки ноил гардидаанд, ноил бишаванд [7, Р. 354-373] медонад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки таърифи зерини устувории энергетикӣ ба таърифи расмӣ рушди устувор шабоҳат дорад, ки дар он таваҷҷуҳ бо дарназардошти ниёзҳои ояндаи инсоният таъкид шудааст.

Маълумоти муайян оид ба аҳамияти “рушди устувори энергетикӣ мамлакат”-ро метавон дар асарҳои Н.А.Шевченко пайдо намуд, ки ин мафҳумро бо вазифаҳои таъмини дастрасӣ ба манбаъҳои энергия ва технологияҳои муосири истеҳсоли он, рафъи нобаробарӣ дар ин соҳа, ҳифзи муҳити зист, афзунсозии

захираҳои молиявӣ ва тавсеаи иқтисодии институтсионалӣ ва кадрӣ мамлакатҳои тараққӣ карда алоқаманд мекунанд [8, с.21]. Дар ин таъриф, ба назари мо, ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва экологии рушди устувор асосӣ мебошанд.

Дар заминаи асар [9, с. 16-24], ки масоили фаъолияти низомҳои энергетикӣ минтақавиро дар шароити маҳдуди захираҳои энергетикӣ худӣ таҳқиқ намудааст, ба хулосае омадан мумкин аст, ки рушди устувори энергетикӣ давлат низомӣ қобилияти худтанзимшавандадоштаи таъмини амнияти энергетикӣ бо назардошти муносибгардонии сохтори миқёсии истеҳсол ва истеъмоли захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ҳангоми баланд бардоштани мустақилияти минтақа дар ҳалли масоили таъмининоти барқ, аз ҷумла назорат аз рӯи истифодаи оқилонаи захираҳои барқӣ, сарфаи барқ, истеҳсоли қувваи барқ ва гармӣ ва инчунин, ҷустуҷӯи усулҳои нави қонсгардонии мухтории талаботҳои саноат ва аҳолии минтақаро оид ба қувваи барқ маънидод месозад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки нуктаи марказии рушди устувори энергетикаи давлат таъмини амнияти энергетикӣ мамлакат ба ҳисоб меравад.

Дар асоси ҷамъбасти андешаҳои олимони мо ба нуктаи назари Зорина Т.Г. розӣ ҳастем, ки ба андешаи ӯ рушди устувори соҳаи энергетикаи як минтақа (давлат)-ро метавон ҳамчун «раванди рушди низомӣ худтанзимшаванда бо мақсади ноил шудан ба амнияти энергетикӣ минтақавӣ ҳангоми истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ, таъмини баробарии иҷтимоӣ дар соҳаи дастрасӣ ба хизматрасониҳои энергетикӣ ва ҳифзи муҳити зист дар шароити номуайяний» маънидод намуд [10, с. 26-31].

Дар айни замон мафҳуми «амнияти энергетикӣ» дар адабиёти илмӣ шарҳи маъмули худро надорад. Он дар соҳаҳои гуногун, аз қабилҳои энергетика, иқтисодиёт ва сиёсат ба таври густурда истифода мешавад. Ба мафҳуми «амнияти энергетикӣ» метавон маъноҳои гуногунро ворид намуд: аз таъмини эътимоднокии техникӣ фаъолияти низомӣ маҳаллии энергетикӣ ё дастгирӣ намудани тавозуни энергетикӣ минтақа то шарҳи васеи амнияти энергетикӣ ҳамчун ҷанбаи энергетикӣ амнияти миллӣ ва байналмилалӣ. [11, с.550-552].

Дар асарҳои баъзе олимони рус (бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии Русия), амнияти энергетикӣ бештар ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи амнияти иқтисодии давлат шарҳ дода мешавад. Дар таъмини амнияти иқтисодӣ ва энергетикӣ Тоҷикистон, тараққиёти минбаъдаи прогрессивии он комплекси сӯзишворию энергетикӣ ва звенои прогрессивии он — гидроэнергетика нақши муҳимро мебозанд. Муаллифони намоён [12, с.37] таърифи зеринро пешниҳод сохтаанд: амнияти энергетикӣ – ин «шароити таъмини мамлакат вобаста ба омили энергетикӣ» мебошад.

Масоили таъмини амнияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои олимони ватанӣ, аз қабилҳои [13, с.48-53], [14, с.10], [15, с.5], [16, с.33-37], [17, с.94-96], [18, с.10], [19, с. 153-160] ва дигарон бамавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Шурои Умумиҷаҳони Энергетикӣ барои татбиқи лоиҳаҳои энергетикаи устувор консепсияи «сегонаи энергетикӣ»-ро таҳия кардааст, ки посух ба ҷолишҳои сегонаи муносири энергетикӣ, яъне дастгирии энергияи бехатар, дастрас ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Сегонаи энергетикӣ инҳоро дар бар мегирад [20, с.2]:

–амнияти энергетикӣ – ташкили самараноки таҳвили энергияи аввалия аз сарчашмаҳои миллӣ ва хориҷӣ, бозғатимодии инфрасохтори энергетикӣ ва имконияти таъминкунандагони барқ оид ба қонеъ намудани талаботи ҷорӣ ва оянда;

–устувории экологӣ – самарнокии талабот ва тақлифоти барқ, ва инчунин рушди пешниҳоди барқро аз сарчашмаҳои барқароршаванда ва дигар сарчашмаҳои кам карбон муайян месозад;

–тавозуни энергетикӣ – мавҷудият ва дастрасии фароҳи барқ.

Дар айни замон ду усули арзёбӣ намудани рушди устувори соҳаи энергетикаи давлатӣ таҳия гардидааст. Методологияи аввал аз ҷониби Шурои ҷаҳони энергетикӣ дар гузориш "World Energy Trilemma: Time to get real – the agenda for change" таҳия ва пешниҳод карда шудааст, ки дар он бар асоси методологияи пешниҳодшудаи ҳисобкунии Индекси устувории энергия (ESI), давлатҳо аз рӯи ин шохис ҷой гирифтаанд [21, с.3].

Нишондиҳандаҳои таҳияшуда ва методикаи ҳисоб кардани шохиси устувории энергетикӣ, ки аз ҷониби Шурои ҷаҳони энергетикӣ пешниҳод гардидааст, аввалин арзёбии ҷамаҷонибаи энергетика аз нуқтаи назари консепсияи рушди устувор мебошад. Вобаста ба ин, он дорои як қатор нуқтаҳои баҳснок буда, метавонад навсозӣ шавад. Зорина Т.Г. дар тадқиқоти худ камбудии зерини методологияи Шурои умумиҷаҳони энергетикиро қайд мекунад, ки ба андешаи ӯ, бояд мушаххас карда шавад:

- мавҷуд набудани бузургҳои шохис, ки имкон намереҳад, то арзёбии муносири устувории рушди энергетика аз ҷониби давлатҳо гузаронида шавад;
- ҳисобкунии баъзе нишондиҳандаҳо равшан нест;
- дар маҷмуи нишондиҳандаҳо шохисҳое мавҷуданд, ки вазъи соҳаи энергетикаро дар сатҳи давлатӣ ва соҳа тавсиф мекунанд [10, с.26-31].

Донишқадаи технологияи Ҷорҷия барои арзёбии шохиси рушди устувори соҳаи энергетикаи ИМА методологияи худро барои ҳисобнамодии шохиси рушди устувори баҳши энергетикаи ИМА таҳия кардааст [22, с.5]. Аммо он имкон намереҳад, то устувории соҳаи энергетикаи ИМА ба таври қомил арзёбӣ карда шавад.

Асосҳои методологӣ ва воситаҳои методии арзёбӣ ва таъмини рушди устувори энергетикӣ дар заминаи ҷузьҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ дар ҷама сатҳҳо: ҷаҳонӣ, континенталӣ, минтақавӣ, миллӣ, саноатӣ, корхонаҳои алоҳидаи энергетикӣ муҳим бокӣ мемонанд. Дар баробари ин, то кунун дар таҷрибаи ҷаҳонӣ равиши ягона барои муайян кардани нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори

энергетика таҳия нагардидааст. Муҳиммияти он бо зарурати дастгирии методологии ҳисобкунии нишондиҳандаҳо барои ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор дар соҳаи энергетика васеъ мегардад. Дар таҳқиқот низоми нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетикӣ аз рӯи соҳаҳо ва самтҳо пешниҳод мегардад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Низоми нишондиҳандаҳои рушди устувори энергетикӣ

СОҶА	НИШОНДИҲАНДА
Сиёсӣ	сифати танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ
	самаранокии ҳукумат
	дипломатияи энергетикӣ
Иҷтимоӣ	волоияти қонун
	сифати таҳсилот ва тандурустӣ
	дастрасии сӯзишворихоии муҳаррикӣ дар фурӯши чакана
	дастрасӣ ва сифати қувваи барқ
Иқтисодӣ	устувори макроиқтисодӣ
	дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ
САМТ	НИШОНДИҲАНДА
Амниятии иқтисодӣ	таносуби истеҳсоли захираҳои барқии ибтидоӣ нисбат ба истеъмоли онҳо
	сатҳи диверсификатсияи сарчашмаҳои тавлиди қувваи барқ
	барои содиркунандагон – гуногунии сарчашмаҳои содироти барқ
	нархҳо аз рӯи гази табиӣ, долл. ИМА/ м³
	нархи чакана ба қувваи барқ, долл. ИМА/ кВт*с
	барқғунҷоиши ММД, кВт.с / долл. ИМА ММД, бо ниш., барқ
	истифодаи барқ ба сари аҳоли, кВт.с / наф, бо ниш., барқ
Амниятии экологӣ	партови SO ₂ аз иқтидорҳо, миллиард тонна
	барқғунҷоиши ММД ба сари аҳоли, кВт.с / долл. ИМА ММД*нафар
	партовҳои CO ₂ аз истеъмоли барқ, миллиард тонна
	таъсир ба ифлосгардии об
Амниятии иттилоотӣ	сатҳи дастрас будани маълумот
	сатҳи ҳифзи иттилоот
	сатҳи касбии кормандони соҳаи омор
	мубокиқгардонии методология ба меёрҳои байналмилалӣ
	рушди методологияи таҳияи тавозуни барқӣ
	ҳисоби нишондиҳандаҳои самаранокии барқ аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт

Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, низоми мавҷудаи арзёбии самаранокии барқ таҳияи омили бисёрҷонибаи миллиро оид ба шиддатнокии барқ, мубодилаи иттилоот оид ба нишондиҳандаҳои мақсаднок дар соҳаи таъмини барқ; истифодаи васеи тамғаҳо ва

ҷорӣ намудани стандартҳои минималии сарфаи барқро тақозо менамояд. Ин зарурати таҳия ва татбиқи тадбирҳои мукамалгардонии ташкили омори энергетикиро пешбинӣ менамояд. Тадбирҳои тақмили омори энергетикӣ метавонанд инҳоро фаро гиранд: баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони соҳаи омор; мутабаққардонии методология ба стандартҳои байналмилалӣ; методологияи таҳияи тавозуни энергетикӣ; ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои самаранокии энергия аз рӯи бахшҳои иқтисодиёт. Баъзе муаллифон, ки рушди устувори энергетикиро дар сатҳҳои гуногун омӯхтаанд, қўшиш мекунанд, ки робита ва таъсири мутақобилаи онҳоро муайян кунанд.

Ҳангоми таҳқиқи таъсири муҳити беруна ба соҳаи энергетика муаллифони [12, с.37] қомилан дуруст қайд мекунанд, ки соҳаи энергетика ҳамчун як ҷузъи низомии иқтисодии давлат бо тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва ҷомеа робита дошта, аз ин рӯ, тараққиёти он бо вазъият ва рушди қолли низомии иҷтимоию-иқтисодӣ алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, рушди соҳаи энергетика ба қонунҳои инкишофи низомии иқтисодӣ мутеъ мебошад [23, с.6].

Баъзе муаллифон, ки рушди устувори энергетикиро дар сатҳҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор додаанд, қўшиш намудаанд, ки то робита ва таъсири мутақобилаи онҳоро муайян кунанд. Ҳамин тариқ, таъсири муҳити беруна ба соҳаи энергетика омӯхта, муаллифони асари [12, с.37] қомилан дуруст қайд мекунанд, ки соҳаи энергетика дар робитаи зич ва мураккаб бо рушди иқтисод ва ҷомеа тараққӣ намуда, тобеи қонуниятҳои муайян мебошад. Ин қонуниятҳо дар тури солҳо дар шакли тамоюлҳои муайян зоҳир мешаванд, ки зухуроти миқдории онҳо дар зери таъсири тағйироти шаклҳои технологӣ, сохтори иқтисодиёт, сатҳи зиндагӣ, сиёсӣ ва дигар омилҳо фарқ мекунанд [23, с.6].

Бояд қайд кард, ки муҳимияти масъалаи рушди устувори энергетикӣ, асосҳои методологӣ ва воситаҳои методии таҳқиқи он муҳимияти худро на танҳо дар сатҳи давлатӣ (минтақавӣ), балки инчунин дар сатҳи соҳавӣ ва дақиқан дар сатҳи корхонаҳои алоҳидаи энергетикӣ низ нигоҳ медорад.

Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса намуд, ки масоили арзёбӣ ва таъмини рушди устувори энергетикӣ дар заминаи ҷузъҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ дар ҳама сатҳҳо: ҷаҳонӣ, континенталӣ, минтақавӣ, миллий, соҳавӣ, корхонаҳои энергетикӣ инфиродӣ муҳим боқӣ мемонад. Мутаассифона, то кунун дар таҷрибаи ҷаҳонӣ барои муайян кардани нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори энергетикӣ равиши ягона таҳия нагардидааст.

АДАБИЁТ

1. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. Учебник. – 4-е изд., доп. и перераб. - М., Финансы и статистика, 2002. – 416 с: ил. ISBN 5-279-02042-7.
2. Трифонова Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е. Экологический менеджмент. Учеб. пособие/ Владим. гос. ун-т, Владимир, 2003. – 291 с. ISBN 5-89368-434-6.

3. Хабарова Е.И. Экологически ориентированный производственный менеджмент // Менеджмент в России и за рубежом. 2004. – 200 с. С. 114.

4. Повестка дня на XXI век, принятая Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де - Жанейро, 3–14 июня 1992 г. – 25 с.

5. Доклад Межучрежденческой группы экспертов по показателям достижения целей в области устойчивого развития. ООН, Статистическая комиссия. Сорок седьмая сессия. 8–11 марта 2016 г. - 77 с.

6. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 25 сентября 2015 г. – 35 с.

7. Greene D.L. «Measuring Energy Sustainability». Chapter 20 in Linkages of Sustainability. – eds. T.E. Graedel and E. van der Voet, The MIT Press, Cambridge, MA, November 2009. – 400 p.

8. Шевченко Н.А. Научно-инновационный потенциал современного энергетического сектора мировой экономики [Электронный ресурс] //cyberleninka.ru/article/n/nauchno-innovatsionnyy-potentsial-sovremennogo-energeticheskogo-sektora-mirovoy-ekonomiki.

9. Хуажева, А. Ш. Исследование проблем функционирования региональных энергетических систем в условиях ограниченности собственных энергетических ресурсов / А. Ш. Хуажева, К. Н. Киржинова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2011. – № 4. – С. 117-124. – EDN OWGIDL.

10. Зорина, Т. Г. Устойчивое развитие энергетики: сущность и методические подходы к оценке / Т. Г. Зорина // Современные технологии управления. – 2015. – № 1(49). – С. 26-31. – EDN TICJDX.

11. Калицки Ян Х., Голдуин Дэвид Л. Энергия и безопасность: на пути к новой внешнеполитической стратегии / – Вашингтон; Балтимор : Вудро Вильсон сентерпресс и Джонс Хопкинс юниверсити пресс, 2005. – 604 с.

12. Бушуев В.В., Сокотущенко В.Н. "Энергия российского Экоса (энергетика – экономика – экология). Масса – Энергия – Структура (эргодинамическая модель функционирования и развития)". -М.: ИАЦ Энергия, 2009. -С.37.

13. Ахророва, А. Д. Энергетическая безопасность зон децентрализованного энергоснабжения Республики Таджикистан / А. Д. Ахророва, М. К. Халимджанова, Х. Х. Холов // Вестник Таджикского технического университета. – 2013. – № 2(22). – С. 48-53. – EDN RIUVBH.

14. Аминджанов Р.М. Энергетическая безопасность Республики Таджикистан и организационно-экономические основы ее обеспечения // автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Тадж. техн. ун-т. Душанбе, 2004

15. Абидов У.А. Методические основы формирования стратегии обеспечения энергетической безопасности страны (на материалах Республики Таджикистан) // автореферат дис. ... кандидата экономических наук / Тадж. техн. ун-т им. М.С. Осими. Душанбе, 2012.

16. Хоналиев, Н. Х. Энергетические ресурсы и энергетическая безопасность Республики Таджикистан / Н. Х. Хоналиев // Проблемы и перспективы экономики и управления: Материалы II Международной научной конференции, Санкт-Петербург, 20–23 июня 2013 года. – Санкт-Петербург: Реноме, 2013. – С. 33-37. – EDN VTDZUV.

17. Кимсанов, У. О. Техничко-экономические направления обеспечения водно-энергетической безопасности Республики Таджикистан / У. О. Кимсанов // Europäische Fachhochschule. – 2016. – № 2. – С. 94-96. – EDN VREPJD.

18. Бобиев И.А. Приоритетное направление повышения энергетической безопасности и устойчивое развитие отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан // автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Институт предпринимательства и сервиса Министерства энергетики и промышленности Республики Таджикистан. Душанбе, 2012

19. Сафаров К.М. Энергетическая безопасность Центральной Азии: оценка, проблемы и пути решения / К. М. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/3(86). – С. 153-160. – EDN VWKYOX.

20. Мировой Энергетический Совет [Электронный ресурс] / Мировой Энергетический Совет 2013 // www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2014/04/-WEC_16_page_document_21_3_14_RU_FINAL.pdf.

21. World Energy Trilemma: Time to get real – the agenda for change [Electronic resource] / World Energy Council // www.worldenergy.org.

22. Energy Sustainability Index to Evaluate American Energy Policy [Electronic resource] / Regions for sustainable change // www.rscproject.org/indicators/index.php?page=school-of-public-policy-georgia-institute-of-technology.

23. Доронкин К.А. Рыночная среда и ее влияние на устойчивое развитие энергетики Республики Таджикистан и стран Центральной Азии. Автореф. дисс на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. Душанбе, 2003.

24. Бобоев Ф.Ҷ. Таҷрибаи байналмиллалии таъбиқи маблағгузориҳои сабз // Паёми политехникӣ. Силсилаи Интеллект. Инноватсия. Инвеститсия. – №4(60) – Душанбе, 2022. – С.80-84. ISSN 2520-2235.

25. Бобоев Ф. Дж., Ахророва А.Д., Холов Х.Х. Энергоэффективность региональной экономики, как фактор ее развития // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. № 2/7. – Душанбе, 2017. -С.43-50. ISSN 2413-5151.

26. Ахророва А.Д., Бобоев Ф.Дж., Энергетика Таджикистана: стратегия устойчивого развития // Вестник Таджикистан и современный мир., Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. № 5(55) – Душанбе, 2016.- С. 57-68. ISSN 2075-9584.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИКИ

БОБОЕВ ФУЗАЙЛ ДЖУМАБОВЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент

Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;

тел.: (+992) 934-51-45-45; e-mail: fuzail-1991@mail.ru

В данной статье исследованы и обсуждены теоретические вопросы становления и развития методики и методологии устойчивого развития энергетики. Автор исследовал институциональные основы концепции устойчивого энергетического развития, обосновал причины появления этой концепции. Автор считает, что устойчивое энергетическое развитие является одним из важных факторов в процессе развития отдельных отраслей национальной экономики, а его обеспечение в социально-экономической жизни каждой страны рассматривается как гарант ее энергетической и национальной безопасности.

В статье поясняется важность исследования подходов к оценке показателей устойчивого энергетического развития, а также отмечается, что актуальность проблемы устойчивого энергетического развития, методологических основ и методического инструментария ее исследования сохраняются не только на государственном, региональном уровне, но и на отраслевом уровне и особенно на уровне отдельных энергетических предприятий.

Ключевые слова: энергетика, устойчивое развитие, устойчивое энергетическое развитие, электроёмкость, энергоснабжения, энергетическая бедность, энергоресурсы, энергоэффективность.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE ENERGY DEVELOPMENT

BOBOEV FUZAYL JUMABOEVIICH,

Candidate of Economic Sciences, Acting Assistant

Professor Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17;

tel.: (+992) 934514545; e-mail: fuzail-1991@mail.ru

This article studies and discusses the theoretical issues of formation and development of the methodology and methodology of sustainable energy development. The author investigated the institutional foundations of the concept of sustainable energy development, substantiated the reasons for the emergence of this concept. The author believes that sustainable energy development is one of the important factors in the process of development of individual sectors of the national economy, and its provision in the socio-economic life of each country is considered as a guarantor of its energy and national security.

The article explains the importance of the study of approaches to the assessment of sustainable energy development indicators, and also notes that the relevance of the problem of sustainable energy development, methodological foundations and methodological tools for its study persist not only at the state, regional level, but also at the industry level and especially at the level of individual energy enterprises.

Keywords: *energy, sustainable development, sustainable energy development, electricity capacity, energy supply, energy poverty, energy resources, energy efficiency.*

**МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ МЕНЕҶМЕНТИ АНДОЗ: ВАЗИФА ВА
ҲАДАФҲОИ АСОСИИ ОН**

ҚУРБОНОВА МИҶГОНА САИДКОМИЛОВНА,
ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии факултаи
молиявию иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буниҳисорак;
тел: (+992) 501-15-47-47; e-mail: mizhgona.kurbonova@mail.ru

Дар мақола асосан моҳияти иқтисодии менеҷменти андоз, субъект ва объекти он, вазифаҳои асосӣ ва ҳадафҳои менеҷменти андоз мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода шудааст.

Менеҷменти андоз яке аз қисмҳои низоми умумии идоракунии иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, менеҷменти андозро як навъи идоракунии молияи давлатӣ мешуморанд. Ҷорӣ намудани менеҷменти андоз ҳам ба баланд бардоштани саводнокии андоз ва ҳам ба баҳисобгирии дурусти андозҳо оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои андозӣ, менеҷменти андоз, равандҳои андозӣ, мақомоти андоз, субъект ва объекти менеҷменти андоз, вазифаҳои менеҷменти андоз.

Маҷмуи андозҳои дар давлат амалкунанда бояд мутобиқи қонунгузориҳои ҳудуди ҳамон кишвар ба танзим дароварда шуда, аз ҷониби давлат ва аз тарафи андозсупоранда ҳатман идора карда шаванд.

Дар давраи дигаргунсозии муносибати иқтисодӣ назария ва амалияи менеҷменти андоз аҳамияти хосро пайдо мекунад. Давлат ҳангоми муайян кардани самтҳои тақмили низоми андоз ба коркарди назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба механизми оптимизатсияи вазифаҳои фискалӣ ва танзимкунандаи андозҳо дар раванди андозбандии субъектҳои хоҷагидорӣ эҳтиёҷ дорад.

Хусусияти раванди андозбандӣ ва аҳамияти он барои иқтисодиёти кишвар зарурати ҷудо кардани менеҷменти андозро ҳамчун як соҳаи махсуси донишҳои илмӣ ба миён овард. Ба роҳ мондани низоми самараноки идоракунии ҷараёни истеҳсолот ва хизматрасонӣ ба масъалаҳои ташаққули менеҷменти андоз алоқамандии зиёд дорад. Вале бо сабаби нисбатан суст будани заминаи назариявӣ-ташкилии рушди низоми андоз баъзе аз давлатҳо ва дар маҷмӯъ, дар низоми идораи давлатии ҷараёнҳои молиявӣ мафҳуми «менеҷменти андоз» айни ҳол ба таври васеъ мавриди истифода қарор нагирифтааст.

Дар баробари ин, методологияи андозбандӣ ва шаклу усулҳои идоракунии низоми муносибатҳои ҳукукии андозии дар истеҳсолоти андоз истифодашаванда зарурати ҷорӣ намудани менечменти андозро дар назария ва амалия ба миён меорад.

Менечменти андоз дар низоми иқтисодии давлатҳои рушдёфта дар лаҳзаи ислоҳоти куллии низоми андозӣ амалкунанда, таваҷҷуҳи зиёд дорад ва он як қисми менечменти молиявӣ ба шумор рафта, дар маҷмӯъ, идора кардани муносибатҳои андозиро дар бар мегирад. Ва ё ба ибораи дигар, менечменти андоз низоми идоракунии ҷараёнҳои андозӣ аз ҷониби давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба шумор меравад.

Менечменти андоз низомро дар бар мегирад, ки дар асоси принципҳои ва вазифаҳои махсус сохта шуда, тавассути онҳо идоракунӣ дар маҷмӯъ, амалӣ карда мешавад. Бояд таъкид дод, ки менечменти андоз чун менечменти молиявӣ аввалан дар муҳити иқтисодӣ ба вуҷуд омада, танҳо баъдан қўшишҳои рушду ташаккул додани ин соҳаи илм ба роҳ монда шуд.

Масалан, дар назария ва амалияи андозбандии Русия менечменти андоз ҳамчун соҳаи нави дониш дар ибтидои асрҳои XX ва XXI дар баробари гузариши иқтисоди Русия ба муносибатҳои бозорӣ пайдо шудааст ва он ба усулҳои мушаххаси қабули қарорҳо оид ба идоракунии андоз таъсия менамояд.

Предмети назарияи менечменти андоз қонуниятҳои умумии пайдоиш, фаъолият ва рушди андозбандӣ, моҳияти он, хусусиятҳои субъектҳо ва объектҳои фаъолияти идоракунӣ дар ин соҳа, инчунин хусусиятҳои механизми андозӣ мебошад ва он як навъи идоракунии молияи давлатӣ ба шумор меравад.

Дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ то ҳол мафҳуми устувор ва маъмули «менечменти андоз» вуҷуд надорад. Баъзе олимони онро аз ҷиҳати мазмун, баъзеи дигар аз рӯйи шаклҳо шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Умуман, дар низоми идораи давлатии ватанӣ истилоҳи «менечменти андоз» то ҳол ҷаҳдон истифода намешавад ва дар илми молия дар даҳсолаи охир ба маънои аслии паҳн шудааст. Аз ин рӯ, қомилан фаҳмо аст, ки то ҳол тафсири умумии қабулшудаи ин мафҳум, махсусан таърифи қонунии он, вуҷуд надорад.

Менечменти андозро метавон ҳамчун идоракунии андозҳо таъсиф кард, ки аз ҷониби ташкилотҳо—андозсупорандагон дар муҳити макроиқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин, он аслан банақшагирии андоз аст [1, с.151].

Низоми самараноки идоракунии равандҳои андозӣ дар иқтисодиёти муосир ба ташкилотҳои тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки дар шароити номуайяний ва хатарҳои зиёди фаъолияти хоҷагидорӣ амал намуда, рушд ёбанд. Чунин низоми метавонад асоси ташаккулёбии механизми рушди устувори иқтисодӣ гашта, боиси афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллии шавад.

Бояд гуфт, ки менечменти андоз самти илмӣ нави назариявӣ ва ё амалӣ

буда, дар ибтидои аср пайдо шудааст ва он аввалан дар муҳити хоҷагидорӣ ба вучуд омада, танҳо баъдан зарурати аз ҷиҳати назариявӣ ҷамъбаст кардан ва инкишоф додани ин соҳаи дониш ба миён омад.

Зарурати мунтазам тақмил додани қонунгузорию андоз ва ҷустуҷӯи доимии самтҳои нави татбиқи сармояи хусусӣ нақши менеҷменти андозро на танҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳатто дар нақшаи стратегӣ низ муҳим арзёбӣ менамояд. Ҷорӣ намудани менеҷменти андоз ҳам ба баланд бардоштани саводнокии андоз ва ҳам ба баҳисобгирии дурусти андозҳо оварда мерасонад.

Нокифоя будани таҳқиқоти назариявӣ ва амалии дар самти менеҷменти андоз вучуддошта ва имконнопазир будани табдилдиҳии таҷрибаи хориҷӣ дар ин самт, набудани равиши ягонро дар масъала мефаҳмонад. Муҳимияти махсусро муаммои менеҷменти андоз дар иттиҳодияҳо бо сабаби умуман набудан ё нокифоя будани захираҳои молиявӣ кадрӣ ташкил медиҳад.

Матолиб ва мақолаҳои имрӯза доир ба менеҷменти андоз аз он шаҳодат медиҳанд, ки айни замон масъалаи ташаккулёбии менеҷменти андоз дар ҳар давлат ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда шуда истодааст. Дар як қатор осори илмӣ менеҷменти андозро танҳо ба муаммои минималикунонии андозҳо шабоҳат медиҳанд. Ҳол он ки ин нодуруст аст, зеро нисбатан кам кардани як андоз боиси зиёд гардидани андозҳои дигар мешавад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҷомеа то ҳол мафҳум ва моҳияти «оптимизатсияи андозбандӣ» шарҳи дурусти худро наёфтааст, новобаста аз он ки ин мафҳум ба ҳайси объекти менеҷменти андоз шуморида мешавад.

Мавҷудияти равишҳои зиёд ба муаммоҳои менеҷменти андоз аз он шаҳодат медиҳад, ки муайян намудани нақши менеҷменти андоз дар андозбандӣ то ҳол асосҳои пурраи назариявиро нагирифтааст ва он низоми идоракунии ҷараёнҳои андозӣ аз ҷониби давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба шумор меравад, ки барои баланд бардоштани самаранокии таъсири механизми давлатии андозбандӣ равона гардидааст.

Предмети менеҷменти андоз муносибатҳо доир ба муқаррар намудан, ҷорӣ кардан ва ситонидани андозҳо, захираҳои андозӣ ва ҷараёнҳои молиявӣ ба шумор мераванд [2, с.47].

Ҳангоми омӯзиши менеҷменти андоз бояд ба назар гирифт, ки дар асоси ҳуди менеҷменти андоз принципҳои умумӣ ва муқаррароти асосии идоракунии оварда шудааст [4, с.29].

Менеҷменти андоз танҳо ба он қисми захираҳо ва ҷараёнҳои молиявӣ дахл дорад, ки бо пардохтҳои ҳатмӣ алоқаманданд ва он мафҳуми бисёр арзишманд ва дар баробари он мафҳуми ниҳоят мураккаб буда, онро аксари муҳаққиқон ҳамчун як раванди махсуси илмӣ амалӣ барои таъмини низоми фаъолияти механизми андоз, ки қонун муайян кардааст, таҳлил намудаанд.

Бояд таъкид кард, ки менеҷменти андоз низоми идоракунии давлатӣ ва иттиҳодиявӣ ҷараёнҳои андозӣ мебошад, ки бо истифода аз шакл ва усулҳои

қабули қарорҳо баҳри идоракунии даромадҳои андозӣ ва хароҷотҳои андозӣ дар макросатҳ ва микросатҳ ба роҳ монда мешавад.

Ба қисмҳои таркибии менечменти андоз инҳо дохиланд:

- банақшагирии андоз;
- экспертизаи схемаҳои андозӣ;
- машваратҳои андозӣ;
- ҳуқуқи андоз.

Инчунин, дар як қатор нашрияҳо дарҷ гардидааст, ки вазифаи асосии менечменти андоз ин минималикунонии андозҳо мебошад. Ин тамоман номумкин аст, чунки кам намудани баъзе аз андозҳо боиси зиёд шудани дигар андозҳо гардида, бо ҳар роҳ минималикунонии андозҳо ба ҷавобгариҳои ҷинойӣ оварда мерасонад [4, с.15].

Дар шароити имрӯза менечменти андоз вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

- ✓ таъмин намудани ғайриқарбӣ субъектҳои идоракунӣ бо сарчашмаҳои даромади андозӣ;
- ✓ истифодаи самараноки даромадҳои андозӣ;
- ✓ ба якдигар муносиб намудани ҷараёнҳои андозии воридотӣ ва содиротӣ;
- ✓ миқдоран кам кардани таваккалҳои андозӣ;
- ✓ муваффақ шудани субъекти идоракунӣ ба устувориҳои молиявӣ ва пардохтпазирӣ;
- ✓ банақшагирии андозҳо ва буҷетикунониро дар амал татбиқ намудан;
- ✓ баланд бардоштани ҳаҷми самаранокиҳои танзим ва назорати андозӣ ва ғайра. Дар ҳолати иҷрои вазифаҳои зерин мувозинати андозӣ ва баробарии ҷараёнҳои андозӣ таъмин мегарданд.

Менечменти андоз ҳамчун низоми идоракунӣ объект ва субъекти худро доро аст. Ба субъектҳои менечменти андоз давлат дар шахсияти мақомотҳои қонунбарор ва иҷроия, инчунин, ҳуди андозсупорандагон— шахсони ҳуқуқӣ дохил шуда, объектҳои менечменти андозро ҷараёнҳои андозие ташкил медиҳанд, ки ҳаракатҳои худро дар натиҷаи иҷрои вазифаҳои андоз дар сатҳи макро ва микро амалӣ мегардонанд.

Вобаста ба хусусияти субъект ва объект, инчунин, мақсад ва вазифаҳои идоракунӣ дар микро ва макросатҳ зарурати ба навҳо ҷудо гардидани менечменти андоз ба миён омад.

Менечменти андоз ба ду навъ ҷудо мешавад:

- 1) менечменти давлатии андоз;
- 2) менечменти андози иттиҳодияҳо.

Дар доираи менечменти давлатии андоз масъалаҳо оид ба идоракунии ҷараёнҳои андозӣ дар миқёси як давлат ва минтақаҳои он ҳал карда мешаванд.

Мақсади асосии ҷунин навъи идоракунӣ бо таври максималӣ мақомотҳои ҳокимияти давлатиро бо сарчашмаҳои даромад таъмин намудан ба ҳисоб меравад.

Барои ба ин мақсад ноил шудан давлат сиёсати самараноки андозиро истифода мебарад. Сиёсати самараноки андозӣ ҳамеша болоравии даромадҳои андозиро дар асоси заминаи болоравии истеҳсолот, фурӯш ва даромади андозсупорандагон таъмин месозад.

Имрӯзо менеҷменти давлатии андоз, ки ба стратегияи давлатии андоз така менамояд, аҳамияти хоссаро пайдо карда истодааст. Доир ба масъалаи ташаққули менеҷменти давлатии андоз ва омӯзиши хусусиятҳои он дар шароити иқтисоди миллӣ саҳми олимони рус, ба монанди Барулин С.В., Ивантер В.В., Ксенофонов М.Ю., Кувалин Д.Б., Клейнер Г.Б., Комков Н.И., Некрасов А.С., Новожилов В.В., Панфилов В.С., Петраков Н.Я., Прохоров Б.Б., Черник Д.Г. хеле назаррас аст.

Менеҷменти андоз дар сатҳи макро на танҳо баҳодиҳии воқеии иқтисоди даромадҳои андоз, балки таҳияи стратегияи ягонаи давлатии андоз ва ташаққули низоми самараноки идоракунии равандҳои андозро дар бар мегирад.

Менеҷменти андози иттиҳодияҳо сатҳи идоракунии ҷараёнҳои андозиро дар корхонаҳо дар бар мегирад. Мақсади асосии ин намуди менеҷменти андоз оптимизатсияи андозҳои мебошад, ки корхонаҳо дар асоси қабули қарорҳои идоракунӣ бояд пардохт намоянд.

Ҳадафҳои менеҷменти давлатии андоз ва менеҷменти андози иттиҳодияҳо гуногунанд, чунки давлат барои афзудани даромадҳои андозӣ ва корхонаҳо бошанд, барои камшавии пардохтҳои андозӣ манфиатоваранд.

Менеҷменти андоз, ки дар низоми идоракунӣ вазифаи дахлдорро иҷро менамояд, имрӯз яке аз зернавҳои менеҷменти молиявӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати иҷрои вазифаҳои зерин мувозинати андозӣ ва баробарии ҷараёнҳои андозӣ таъмин мегарданд.

Умуман, бояд қайд намуд, ки менеҷменти андоз соҳаи ниҳоят ноустувори илмӣ буда, аз тағйирпазирии қонунгузори андоз вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. Гарипов Р.Р. Понятие налогового менеджмента и его методы // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – № 4-5.
2. Карп М.В. Налоговый менеджмент: Учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. С. 47.
3. Миронова О.А. Налоговое администрирование как направление налоговой науки и практики // Экономика налоговых реформ / Под ред. И.А. Майбунова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарантул. К.: Алерта, 2013. С. 258-270.
4. Пименов Н.А. Налоговый менеджмент. Учебник для академического бакалавриата, 2-е издание. Москва – Юрайт – 2019.
5. Хотинская Г.Л. Налоговый менеджмент и его эффективность // Финансовый менеджмент // №2, 2002.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ НАЛОГОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА:
ФУНКЦИИ И ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ**

КУРБОНОВА МИЖГОНА САИДКОМИЛОВНА,

ассистент кафедры налоги и налогообложения финансово-экономического
факультета Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, махалла Бунихисорак;
тел: (+992) 501-15-47-47; e-mail: mizhgona.kurbonova@mail.ru

В статье исследуются экономическая сущность налогового менеджмента, а также его предмет и объект, основные задачи и цели налогового менеджмента.

Налоговый менеджмент является одним из частей общей системы управления рыночной экономикой. Также налоговый менеджмент считается разновидностью управления государственными финансами. Внедрение налогового менеджмента ведет как к повышению налоговой грамотности, так и к правильному учету налогов.

Ключевые слова: налоговые отношения, налоговый менеджмент, налоговые процессы, налоговые органы, субъект и объект налогового менеджмента, функции налогового менеджмента.

**ECONOMIC ESSENCE OF TAX MANAGEMENT: FUNCTIONS AND MAIN
OBJECTIVES**

QURBONOVA MIJGONA SAIDKOMILOVNA,

assistant of the department of taxes and taxation, faculty of finance
and economics, Tajik national University
734025, Tajikistan, Dushanbe, city Bunihisorak;
tell.: (+992) 501-15-47-47; e-mail: mizhgona.kurbonova@mail.ru

The article examines the economic essence of tax management, as well as its subject and object, the main tasks and goals of tax management.

Tax management is one of the parts of the general system of market economy management. Also, tax management is considered a type of public finance management. The introduction of tax management leads both to an increase in tax literacy and to the correct accounting of taxes.

Keywords: tax relations, tax management, tax processes, tax authorities, subject and object of tax management, functions of tax management.

ДОИР БА ВАЪИ МАОРИФ ДАР ҶУМӢУРӢ: ВОӢЕИЯТ ВА ДУРНАМО

ҚУРБОУОВ АБДУРАӢМОН ШЕРОВИЧ,

доктори илми фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992 37) 2-21-32-56; 918-20-04-15

Таҳлил ва танқиди созанда, арзёбии воқеъбинонаи равандро ва зухуроти иҷтимоӣ яке аз воситаҳои муҳими ҳалли мушкилоти мавҷуда, беҳбудӣ бахшидан ба фаъолияти самтҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат маҳсуб мешавад. Ба таври мақсаднок нӯшондани дардҳои ҷомеа, хусусан мушкилоти соҳаи илму маориф, оқибатҳои нохуш ба бор оварда, боиси ҳароб ва заиф гардидани иқтисодии зеҳнӣ ва мутаносибан неруи иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсии давлат ҳамад гаҳи. Ваъи кунунии соҳаи маориф ва илм водор месозад, ки соҳаи мазкур бояд мавриди омӯзиш, таҳлил ва арзёбии воқеъбинона қарор дода шуда, барои аз ҳолати буҳронӣ ва таназзул раҳо намудани он ҳуласаю тавсияҳои судманд пешниҳод карда шавад. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои низомии маориф дар шароити имрӯза ва мушкилоти мавҷудаи он мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, иқтисодии зеҳнӣ, захираи илмӣ педагогӣ, омилҳои инсонӣ, низомии аврупоӣ таҳсилот, таҳсилоти олиӣ касбӣ, таҳсилоти умумӣ.

Ҷаҳони ноорому пурҳаводиси муосир кишварҳои оламро водор месозад, ки барои нигоҳ доштани мавқеъ ва нуфузу эътибори ҳарбию сиёсӣ ва иқтисодӣ иҷтимоии худ талош варзанд. Миллатҳои дунё бо мақсади таъмини рушди устувор ва эмин мондан аз ҳатари ҷолишҳое, ки зимни рақобатҳои шадиҳои байни абарқудратҳо ба миён меоянд, тадбирҳои зарурӣ андешида, аз тамоми омилҳо ва имкониятҳои истифода мебаранд.

Бояд зикр намуд, ки омилҳои рушд ва таҳкими иқтисодии кишварҳо гуногун мешаванд, лекин муҳимтарин омил, ки метавонад рушду тараққиёт, зиндагии шоиста ва суботи амниятро таъмин намояд, соҳаи илму маориф мебошад. Миллатҳои дунё кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки тавассути дониш, илму маориф ва дастрасӣ ба технологияҳои нав пешсаф бошанд, иқтисодии кишвар ва сифати зиндагии мардумашонро таҳким бахшанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки дар равандроҳои муосир ҳамеша он кишварҳое дастболо мешаванд, ки илму маориф пешрафта ва мардуми босаводу донишманд дошта бошанд.

Бояд гуфт, ки таҳлил ва танқиди созанда, арзёбии воқеъбинонаи равандҳо ва ҳодисаҳо дар ҷомеа яке аз омилҳои муҳимми беҳбудӣ бахшидан ба фаъолияти самтҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат махсуб мешавад. Ба таври мақсаднок пӯшондани дараҷҳои ҷомеа, хусусан мушкилоти соҳаи илму маориф, оқибатҳои нохуш ба бор оварда, боиси хароб ва заиф гардидани иқтисодии зехнӣ ва мутаносибан, нуруи иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсии давлат хоҳад гашт. Ҳолати мавҷуда водор месозад, ки мушкилоти гуногуни ҳаёти ҷомеа, хусусан соҳаи маориф ва илм, бояд воқеъбинона мавриди омӯзиш, таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шаванд.

Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои низоми маориф дар иртибот ба ислоҳоти соҳа–гузариш ба низоми таҳсилоти аврупоӣ, таъсири он ба вазъи тарбияи мутахассисон ва кадрҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Зеро гузариш ба низоми нави таҳсилоти аврупоӣ аз масъалаҳои муҳим ва тақдирсози маорифи мамлакат дар шароити муосир махсуб шуда, сатҳу сифати таҳсилот дар ояндаи дуру наздик аз он вобастагии ҷиддӣ дорад.

Бояд иқрор шуд, ки имрӯз соҳаи илм ва маориф дар ҳолате қарор дорад, ки мо на дар бораи рушд ё ҳатто раҳӣ аз бухрону мушкилот, балки бояд дар бораи наҷоти он аз таназзул ва нестшавӣ ҳарф занем. Зеро ҳолати воқеии илму маориф дар ҷумҳурии мо нигаронкунанда буда, боиси ташвиши маорифчиёну зиёӣён ва хусусан, хонандагону волидон гардидааст. Дар ҳолати кунунии маориф равандҳое ба назар мерасанд, ки зоҳиран чун баёнғари пешрафту рушди соҳаи мазкур ҷилвагар мешаванд. Чунончи, бунёди мактабҳои нав, наشري китобҳо, баргузориҳои озмунҳои бешумори ҷумҳуриявӣ, бо медалҳо баргаштани хонандагон аз озмунҳои байналмилалӣ ва ғайра аз ҷониби вазорат ва дигар масъулони соҳа чун дастовардҳои муҳимми соҳаи маорифи ҷумҳурий муаррифӣ мегарданд. Вале дақиқтар тавачҷуҳ зоҳир намоем, дарк мекунем, ки моҳиятан мо захираи илмию педагогӣ, мактабдорию низоми муаммалӣ таълиму тарбия, аз ҳама муҳим омили инсонӣ– омӯзгорро аз даст додаем. Имрӯз шуруъ аз муассисаҳои томактабӣ, таҳсилоти умумӣ то таҳсилоти олии касбӣ ба омӯзгор ниёз доранд, ба омӯзгоре, ки дорои донишу маҳорати баланди педагогӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, донишҳои назариявӣ, малакаи қорӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ бошад. Ҳолат мавҷуда бояд чун талафоти ҷиддии ҷумҳурий дар соҳаи маориф ва илм арзёбӣ ва эътироф шуда, барои ислоҳи он тадбирҳои муассир ва зарурӣ амалӣ карда шаванд.

Бояд гуфт, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ барои инсоният таҳдиду хатарҳои зиёд эҷод мекунанд, ки ҷумҳурии мо низ аз ин радиф берун нест. Кишварҳои пешрафта маҳз тавассути таъмини рушди илм ва маориф, яъне тавассути таҳкими иқтисодии зехнии кишварҳояшон амнияти худро аз ин таҳдиду хатарҳо ҳифз мекунанд, зеро маориф ва илм бунёди рушди тамоми самтҳои дигари ҳаёти ҷомеаро ташкил медиҳанд.

Маврид ба зикр аст, ки пайвастан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот ва таъмини сатҳу сифати он ба стандартҳои ҷаҳонӣ аз афзалиятҳои соҳаи маориф маҳсуб шуда, давра ба давра амалӣ намудани тадбирҳои муассир дар ин самт барои рушд ва муосирсозии маорифи миллӣ мусоидат хоҳанд кард ва он, бешубҳа, яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти маориф ба шумор меравад. Пайваст шудан ба низоми Болония, гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ (таҳсилоти умумии 12-сола) аз зумраи он тадбирҳои мебошанд, ки барои пайвастан ба раванди ҷаҳонишавӣ ва ба сатҳи байналмилалӣ мувофиқ гардидани низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айна ҳол ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст.

Гузариш ба таҳсилоти 12-сола талаботи Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, вале бояд дарк кард, ки консепсия догма нест ва баҳри таъмини рушди устувор, таъмини сифати зиндагӣ, амалӣ намудани ҳадафҳои дурнамои соҳаи маориф, ислоҳ ва ба талабот мувофиқ намудани он набояд мушкилиҳои садди роҳ шавад.

Шароити кунунии олами муосир заруратеро пеш меорад, ки кишварҳо бо амалҳои санчидаву бозғиримод ояндаи рушду суботи худро таъмин намоянд. Дар низоми маориф низ кишварҳо роҳу равиши махсус ва барояшон муфидро ҷустуҷӯ доранд. Масалан, Британия аз Иттиҳоди Аврупо хориҷ шуда, аз пайи таҳияи низоми нави маорифи худ мебошад. Русия, ки аз шарикони муҳими стратегии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, имсол аз низоми аврупоии таҳсилот ва созишномаи Болония пурра даст кашида, низоми нави таҳсилоти олии миёнаи умумии худро таҳия намуда истодааст. Дар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ низ ҷунин талошҳо идома доранд. Бинобар ин, бо дарназардошти вазъи мавҷуда ислоҳот дар соҳаи маорифи мо низ бояд на аз рӯйи таваккал ва пайравӣ аз низомҳои номуайян, балки баъди омӯзишу таҳлили дақиқ ва ҳосил гардидани эътимоди амиқ роҳандозӣ карда шавад.

Бояд тазакурр дод, ки гузариш ба низоми нав ҳам барои мактабҳои миёна ва ҳам олии касбии ҷумҳурӣ бе дарназардошти имкониятҳои моддию техникаӣ ва илмию педагогии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ва муассисаҳои таълимӣ оғоз гардида, барои баланд гардидани сатҳу сифати таҳсилот ва ба низоми ҷаҳонӣ пайваст шудани он мусоидат накарда, баръакс барои соҳаи мазкур ба ҷойи пешрафт мушкилоту номуайяниҳои гуногунро ба миён овард.

Ҳоло бошад, Вазорати маориф ва илм барои гузаштан ба низоми нави таҳсилоти умумии 12-сола омодагӣ гирифта истодааст. Бояд зикр намуд, ки барои гузаштан ба низоми нави таҳсилоти 12-сола, дар баробари зарурат, мушкилоте низ вучуд доранд, ки бе ҳаллу ҷасли онҳо амалӣ сохтани ин ҳадафҳо ғайриимкон мегардад.

Марҳилаи якуми гузариш ба низоми нави таҳсилоти 12-сола (яъне таҳсилоти 11-сола) соли 2010 оғоз шуда, сздаҳ сол боз идома дорад. Таҳлили

ичрои консепсияи мазкур собит месозад, ки дар ин муддат аз ҷониби Вазорати маориф ва дигар сохторҳои дахлдор одитарин муқаррароти санади мазкур бо сифати зарурӣ иҷро нагардидааст. Ҳамчунин, дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ягон аломати беҳтаршавии сифати таҳсилот, ки ба сатҳи ҷаҳонӣ монанд бошад, мушоҳида намешавад.

Ду шартҳои муҳимтарини гузаштан ба низомии нав—таъминии мактабҳо бо омӯзгорони соҳибқасбу таҷрибадор ва омода намудани ҷойҳои нишаст чун мушкилоти асосӣ боқӣ мондаанд. Заминаи моддию техникаи мактабҳои ҷумҳурӣ ба одитарин талаботи сатҳи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нестанд.

Барои инъикоси дурусти воқеият мо таҳлили рақамҳои оморӣ доир ба вазъии маорифи шаҳри Душанберо, ки албатта, аз дигар муассисаҳои шаҳри ноҳияҳои ҷумҳурӣ бартарии ҷиддӣ дорад, мувофиқи маълумотҳои “Омори соҳаи маорифи шаҳри Душанбе барои соли таҳсили 2020-2021” [9] мавриди таҳлил қарор додем.

Аввалан, таҳлили вазъии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ собит месозад, ки аксари кулли ин муассисаҳо ҷавобгӯии талаботи муосир набуда, ба таъмиру навсозӣ ниёз доранд. Барои муқоиса аз 125 мактаби (муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ) шаҳри Душанбе 78-тои он дар солҳои 30-юм то 80-уми асри гузашта сохта шудааст, ки аксари онҳо ба таъмири асосӣ, навсозӣ ва сохтани биноҳои иловагӣ ниёз доранд. Дар миёси ҷумҳурӣ, хусусан дар мактабҳои деҳот, дар ин самт масоили ҳалталаб хеле зиёд аст.

Дуюм, иқтидори имрӯзаи мактабҳо барои ғунҷонидани шумораи мавҷудаи хонандагон, ҷи дар шаҳр ва ҷи дар деҳот, нокифоя аст. Ҳарчанд солҳои охир ба истифода додани биноҳои нави муассисаҳои таълимӣ боиси ҳалли бархе аз проблемаҳо шуда бошанд ҳам, дар маҷмӯъ, мушкилоти ҷойи нишаст аз байн нарафтааст. Масалан, дар мактаби №20 зиёда аз 1600 хонанда таҳсил дорад. Сохтмони бинои он ба солҳои 30-юми асри гузашта (соли 1938) рост омада, барои 450 хонанда сохта шудааст. Агар дар се баст ҳам хонандагонро ҷо карда бошанд, барои 1350 хонанда ҷойи нишаст пайдо кардаанд. Бештар аз 200 нафар хонандаи дигар ҷойи нишаст надоранд.

Мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №21-и ноҳияи Шохмансур соли 1965 барои 920 хонанда (дар ду баст 1840 нафар) сохта шудааст. Ҳоло бошад, дар он бештар аз се ҳазор хонанда таҳсил менамояд ва қариб 1200 нафар хонандаи дигар бояд дар басти сеюм хонанд ё худ ҳамин қадар хонанда ҷойи нишаст надоранд.

Ҳамин аҳвол дар мактабҳои дигари шаҳри Душанбе (муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №29, 63, 71, 48, 54, 66, 88, литсейи №2, гимназияҳои №1, №2, №42, №78, №5, №74 ва ғайра) низ ҷой дорад. Мактабҳои мазкур шароит ва заминаи зарурии гузаштан ба таҳсили 12-соларо надоранд.

Сеюм, илова бар ин, се сол пеш 31 муассисаи таълимии ноҳияи Рӯдакӣ аз рӯйи тақсимои ҳудудӣ ва маъмурӣ ба ихтиёри шаҳри Душанбе гузаштанд, ки мутобиқи маълумоти оморӣ 25 муассиса (аз шумораи 31 мактаб) ё худ 80 дарсади онҳо аз рӯйи таносуби шумора ва миқдори ҷойи нишаст бояд дар басти сеюм таҳсил кунанд. Ин шумора ва ин вазъият барои гузариш ба таҳсили 12-сола монеаи зиёд эҷод мекунад ва сифати таҳсил якбора чандин зина поён меравад, ки он на ба манфиати давлат ва на ба манфиати шаҳрвандон аст.

Чорум, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру деҳот барои гузариш ба таҳсилоти 12-сола заминаи боэътимоди техникӣ, кадрӣ ва молӣ надоранд. Компютер, тахтаҳои электронӣ ва дигар воситаҳои техникӣ, ки солҳои пеш аз Фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бучети маҳаллӣ харида ва ба мактабҳо тақсим карда шуданд, ҳамагӣ кӯҳна ва корношоям гаштаанд. Барои ба эътидол овардани ҳолати мавҷуда маблағҳои хеле зиёд зарур аст.

Панҷум, вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои зертобеи он таҳлилҳои амиқу дурнамои равшани гузариш ба таҳсили 12-соларо надорад ва гузариш ба таври таваккал ба таҳсили мазкур оқибатҳои неқ ба бор намеорад. Аз қабули Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2010) сздаҳ сол гузашта бошад ҳам, вазорати маориф ва илм стратегияи гузаришро таҳия накард, таҳқиқи илмию амалӣ ва иқтисодию иҷтимоии масъаларо мавриди омӯзиши амиқ қарор надода, имрӯз якбора тасмим гирифтааст, ки мактабҳоро бе омодагии зарурӣ ба таҳсили 12-сола гузаронад.

Маврид ба зикр аст, ки мақсад аз гузариш беҳтар намудани сифати таҳсилот, сифати инсон, сифати зиндагӣ бояд бошад ва зарур аст, ки ғалатӣ камбудии дар соҳаи мактаб ва маориф содиршуда ислоҳ шаванд ва як низоми устуворе ҷорӣ шавад. Вале аз рӯйи вазъияти мавҷуда мо чунин имкониятҳоро надорем. Барои гузариш ба таҳсили 12-сола стратегия ва барномаҳои давлатӣ, китобҳои дарсии хушсифат, дастурҳои таълимии муфид, воситаҳои техникӣ аёнӣ, маоши афзалиятдошта ва ғайра лозим аст.

Таҳлили вазъи маорифи шаҳри Душанбе собит месозад, ки айни замон мактабҳои пойтахт барои гузариш ба таҳсилоти 12-сола омода нестанд. Вазъи мактабҳои шаҳру ноҳияҳои дигари ҷумҳурӣ дар муқоиса ба шаҳри Душанбе ба маротиб пасттар мебошанд, ки ин барои амалӣ намудани ҳадафҳои вазорати маориф дар ин самт мусоидат намекунанд.

Мушкилии ҷиддии дигар ин аст, ки бо гузариш ба низоми таҳсилоти 12-сола ва фарогирии кӯдакон ба мактаб аз синни 6-солагӣ, инчунин, илова шудани синфи 12 теъдоди хонадагон якбора тақрибан 400 ҳазор нафар зиёд мешавад. Бояд гуфт, ки айни ҳол масъалаи норасоии омӯзгорон ва ҷойҳои нишаст аз мушкилии асоситарини мактабҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Дар

чунин ҳолат гузаштан ба таҳсили 12-сола соҳаи маорифро боз ба роҳгумӣ ва мушкilotи сангинтар рӯ ба рӯ месозад.

Хуб мешуд, ки масъалаи мазкур мавриди омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи мутахассисону коршиносони соҳаи маориф қарор дода шуда, хусусан, натиҷаҳои гузариш ба таҳсили 11- сола ва бурду бохти он тайи сездах сол баррасию арзёбӣ гардида, хулосаю тавсияҳои мушаххас таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шаванд. Зеро ки бо чунин сатҳи омодагӣ гузариш ба низоми таҳсилоти 12-сола ғайриимкон буда, наметавонад рушди маориф ва ҳадафҳои ояндаи Ҳукуматро дар ин самт таъмин намояд.

Масъалаи дигари ташвишовар, ин гузариши мактабҳои олии ҷумҳурӣ ба низоми таҳсилоти аврупоӣ мебошад, ки соли 2004 оғоз ёфта, айни ҳол низоми таҳсилоти олиро дар бунбасти номуайяний ва роҳгумӣ нигоҳ доштааст. Гузариш ба низоми таълими кредитӣ дар 2 донишгоҳи пилотӣ (Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ва Донишгоҳи тичорати Тоҷикистон) амалӣ карда шуд, вале на аз ҷониби Вазорати маориф ва илм ва на аз сохторҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи ин гузариш мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода нашуд. Ҳол он ки масъалаи мазкур бояд мавриди таҳлилу омӯзиши ҳамаҷонибаи коршиносону муҳаққиқон ва бевосита худ Вазорати маориф ва дигар сохторҳои марбутан ба он қарор дода мешуд. Имрӯз бошад, мактаби олии кишвар дар як ҳолати номуайяний қарор дошта, раванди таълим ноустувор ва сатҳу сифати дониши ҳам омӯзгорон ва ҳам донишҷӯён нигаронкунанда боқӣ мондааст.

Соли 2020 гузариш ба низоми аврупоӣ ба анҷом расид, вале ба ҳамагон маълум аст, ки ин гузариш натиҷаи дилхоҳ надод. Тибқи натиҷаи назарсанҷии Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳи январӣ соли 2021 дар муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбии ҷумҳурӣ баргузор гардид, 76,39 дарсади мусоҳибон бар он ақидаанд, ки низоми кредитӣ ба ҷавонон дониши устувор дода наметавонад ва ҳамагӣ 23,61% аз низоми кредитӣ ихори қаноатмандӣ намудаанд.[7, с. 49]

Бояд зикр намуд, ки тибқи натиҷаи назарсанҷӣ доир ба ҳамин масъала, ки панҷ сол пеш баргузор шуда буд, ҷонибдорони низоми кредитӣ 32,29% ва аз низоми анъанавӣ 67,71%-ро ташкил медоданд, ки дар натиҷа теъдоди ҷонибдорони низоми кредитӣ тақрибан 10% коҳиш ёфт. [7, с. 54] Яъне гузашти вақт ва амалияи раванди таълим ба шароити моддию техникаи мактабҳои олии мувофиқ набудани ин низомро собит намуд.

Омӯзиши масъалаи мазкур собит намуд, ки ислоҳот бе таҳлилу омодагии зарурӣ ва номуваффақона амалӣ шудааст ва бо ин сабаб сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва тарбияи мутахассисон ташвишовар боқӣ мемонад. Маҳз бо ҳамин сабаб Ҷумҳурии Ёзбекистон ду сол пеш идомаи таҳсили донишҷӯёни худро дар донишгоҳҳои Тоҷикистон манъ кард, ки ин далели

рақобатнопазирии донишгоҳҳои Тоҷикистон ва сифати пасти таълим буда, ба нуфузу эътибори низоми таҳсилоти олии ҷумҳурии мо таъсири манфии худро гузошт.

Ба хотири таҳкими низоми идоракунии соҳаи илм ва таъмини фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва мактабҳои олии ҷумҳурии соли 2013 мақоми Вазорати маориф тағйир дода шуда, он ба Вазорати маориф ва илм табдил дода шуд. Вале дар тули ин даҳ сол фаъолияти вазорат тағйир наёфт ва то имрӯз дар вазорат сарфаҳм намераванд, ки ин ниҳод бояд қадом вазифаҳоро анҷом диҳад. Вазорати маориф ва илм вазифадор аст, ки ҳамасола дар баробари таҳлилу баррасии фаъолияти таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳамчунин, фаъолияти тамоми муассисаҳои илмӣ ва мактабҳои олиро дар самти илм ва тарбияи кадрҳои илмӣ, самаранокии фаъолияти илмиро дар ҷумҳурии мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода, дурнамои рушди соҳаро муайян намояд.

Вале дар баҳши илми ҳисоботҳои вазорат бештар аз баргузориҳои озмунҳо—озмуни ҷумҳуриявии қорҳои илмӣ-таҳқиқотии донишҷӯён таҳти унвони «Донишҷӯ ва пешрафти илмию техникаӣ», «Илм—фурӯғи маърифат», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», “Тоҷикон”—оинаи таърихи миллат” ва ғайра ёдрас шудааст, ки инҳо дар доираи барномаҳои таълимӣ сурат гирифта, аслан барои самти илм ва таҳқиқоти илмӣ чандон муҳим нестанд. Омӯзиши масъалаи собит намуд, ки дар фаъолияти Вазорати маориф ва илм дар соли сипаришуда (2022) таҳлили масъалаҳои вазъи тарбияи кадрҳои илмӣ дар ҷумҳурии, таъмини муассисаҳои илмӣ ва мактабҳои олии бо олимону омӯзгорони соҳибунвон ва дорои таҷрибаи хуби илмию педагогӣ, қорҳои илмию таҳқиқотӣ, истифодаи самаранокии неруи зеҳнии ҷумҳурии баҳри ҳалли мушкилоти мавҷудаи ҳаёти иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурии, вазъи таҳсил дар магистратура, докторантура, доктор аз рӯи ихтисос (PhD) ва дурнамои он ишорае вуҷуд надорад.

Маврид ба ёдоварист, ки Вазорати маориф ва илм вазифадор аст ба иҷрои санадҳо, аз ҷумла барномаҳои стратегияҳои давлатӣ, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, чарағи иҷрои ҳар яки он бояд ҳамасола мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дошта бошад. Таҳлили рафти иҷрои қарорҳои барои соҳаи мазкур муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз 26 сентябри соли 2020 №503, “Дар бораи Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои сатҳи баланди илмӣ барои солҳои 2021-2030 аз 30 июни соли 2021 №264, “Дар бораи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030” аз 30 июни соли 2030, №263, “Дар бораи Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025” аз 30 апрели соли 2021, №170, “Дар бораи Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф

ва илм дар давраи то соли 2030” аз 30 апрели соли 2021, № 165 ва ғайра, ки иҷроқунандаи бевоситаи онҳо Вазорати маориф ва илми ҷумҳури махсуб мешавад, аз мадди назари масъулони он дур мондааст.

Бо афзудани теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таъсиси муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва давра ба давра зиёд гардидани мабалағгузорӣ ба соҳаи илм нигоҳ накарда, ҳолати имрӯзаи иқтисодии илмӣ ҷумҳури қонеққунанда нест. Ташкил ва низоми мавҷудаи идораи илм, заиф будани пояи моддӣ-техникӣ ва кадрӣ муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ таҳқиқотӣ имкон намерасад, ки иқтисодии илмӣ мамлакат таҳким ёбад ва барои рушди кишвар ва болоравии сатҳи сифати зиндагии мардум мусоидат намояд.

Ҳамчунин, зимни таҳлили масъалаи мазкур собит гардид, ки дар вазорат ба таҳлили амиқ ва муқоисавии вазъи илм ва тарбияи кадрҳои илмӣ дар муассисаҳои илмӣ ва мактабҳои илмӣ таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад. Масалан, тибқи ҳисоботҳои вазорати маориф ва илм дар соли 2021 дар ҷумҳури теъдоди олимони соҳибунвон 4421 нафар, аз ҷумла 839 нафар доктор ва 3582 нафар номзадҳои илмро ташкил медиҳад. [10] Дар ҳисоботи соли 2022 бошад, теъдоди умумии олимони соҳибунвон 3435 нафар, аз ҷумла 706 нафар доктор ва 2729 нафар номзадҳои илм нишон дода шудааст. [11] Аз таҳлили муқоисавии ин рақамҳо чунин бармеояд, ки теъдоди умумии олимони соҳибунвон дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 дар маҷмӯъ, 986 нафар, аз ҷумла 133 нафар доктор ва 853 номзоди илм кам шудааст.

Маврид ба зикр аст, ки тайи чанд соли охир танҳо дар шуроҳои диссертатсионии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1440 рисолаҳои илмӣ худро ҳимоя намуда, соҳиби дараҷаҳои илмӣ доктор ва номзоди илм гардидаанд, ки ин барои таҳкими пояи кадрӣ муассисаҳои илмӣ ва кафедраҳои мактабҳои олӣ то андозае мусоидат намуд.

Мувофиқи маълумоти Маркази миллии патенту интилооти Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон то моҳи июни соли 2023 теъдоди умумии олимони соҳибунвон дар ҷумҳури 5417 нафар, аз ҷумла 1005 нафар доктор ва 4302 нафар номзадҳои илмро ташкил медиҳанд, ки тафовути он аз нишондодҳои Вазорати маориф ва илми ҷумҳури 1982 нафарро ташкил медиҳад.

Айни ҳол нисбат ба давраи пеш аз истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳо дар самти тарбияи кадрҳои илмӣ зиёданд. Имрӯз дар ҷумҳури 41 мактаби олӣ фаъолият намуда, дар 24 муассиса, аз ҷумла дар 19 мактаби олӣ фаъолияти аспирантура ба роҳ монда шудааст, ки ин далели мавҷудияти имкониятҳои зиёд дар ин самт махсуб мешавад. Ҳол он ки дар соли 1991 барои қабул ба аспирантура ҳамагӣ 10 муассиса, аз ҷумла 4 мактаби олӣ ҳуқуқ дошту ҳалос. [6] Лекин бо вуҷуди баъзе пешрафтҳо дар ин самт, ҳанӯз ҳам таносуби олимони соҳибунвон дар муқоиса бо теъдоди донишҷӯён дар

солҳои то истиқлол қонёқунанда нест. Барои муқоиса соли 1985 дар ҷумҳурӣ 11 мактаби олии фаъолият дошта, теъдоди номзадҳои илм 3070 ва донишҷӯён 50 ҳазор нафарро ташкил меод [8] ва ба ҳар 16 нафар донишҷӯ як номзоди илм рост меомад. Имрӯз бошад, ба ҳар як номзоди илм 39,5 донишҷӯӣ рост меояд, ки ин дар муқоиса ба соли 1985 тақрибан 2,5 баробар кам аст.

Бояд гуфт, ки масъалаи вазъи таълими маърифати маърифати олии ҷумҳурӣ, ки бар асари гузариш ба низомии аврупоӣ пеш омад, борҳо аз тариқи васоити ахбори омма, ҳамчунин, дар конференсияҳо ва дигар нишастҳои илмӣ мавриди баҳси муҳаққиқону коршиносон ва омӯзгорони маърифати олии кишвар қарор гирифта буд, вале, мутаассифона, вазорати маориф инро ба эътибор нагирифт.

Қошиш ёфтани нуфузу эътибори маърифи маориф, қабл аз ҳама, аз низомии нодурусти идоракунии ва бекорӣ касбии кадрҳои роҳбарикунандаи соҳаи маориф вобастагӣ дорад. Таъини чанд соли охир норасоии мутахассисони болаёқату варзида дар тамоми соҳаҳои он – шуруъ аз муассисаҳои таълимоти умумӣ, олии касбӣ, шуъбаҳои раёсатҳои маориф ва ҳудуди дастгоҳи вазорат эҳсос карда мешавад. Қор то ҷое расидааст, ки ёфтани як директори маъриф, мудирӣ шуъбаи маорифи шаҳр ё ноҳия ба мушкилоти ҷиддӣ табдил ёфтааст. Роҳбарии факултетҳо ва кафедраҳои маърифати олии бошад, бештар дар ихтиёри ҷавононе қарор дорад, ки дониши назариявӣ ва таҷрибаи малакаи зарурии қорӣ надорад. Баъзан роҳбарони маърифи олии ашхосе таъини мешаванд, ки на танҳо дар ҷомеаи илмӣ, балки дар ҳудуди ҳамон мактаби олии маърифат надорад ва мавриди эътирофи нестанд. Шахси ба мансаби роҳбарӣ таъинишаванда бояд дар доирҳои дахлдор шинохта ва мавриди эътирофи қарор дошта бошад.

Ҳулоса, омӯзиш, таҳлил ва арзёбии вазъи соҳаи маорифи ҷумҳурӣ собит намуд, ки бинабар сабаби бекорӣ, бекорӣ касбӣ, иқтисоди ҳароби зеҳнӣ ва ҳусусан амалҳои манфиатҷӯёнаи масъулони соҳаи маориф, дар чанд соли охир соҳаи маориф ва илми ҷумҳурӣ натавонист ҳамчун омили муҳимтарини таъмини суботи амният, таъмини рушди устувор ва зиндагии арзандаи мардум дар шароити истиқлоли давлатӣ рисолати аслии ҳешро таъмин наояд. Аз ин рӯ, масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи дақиқу ҳамаҷонибаи мушкилоти соҳаи маориф ва илми ҷумҳурӣ дар шароити муосир аҳамияти муҳим пайдо намуда, бояд мавриди таваҷҷуҳи ҷиддии олимону донишмандони кишвар қарор гирад.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз 26 сентябри соли 2020 №503, (ичроқунанда ВМ),

2.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои сатҳи баланди илмӣ барои солҳои 2021-2030 аз 30 июни соли 2021 №264, (масъул АИ, ВМ),

3.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030” аз 30 июни соли 2030 №263,

4.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи максадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025” аз 30 апрели соли 2021 №170,(масъул ВМ),

5.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030” аз 30 апрели соли 2021 № 165

6.Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021.

7.Назирова М.Н. Арзишҳои маориф ва нақши он дар ҳаёти ҷавонони муосир (таҳлили сотсиологӣ). –Душанбе, «Ирфон», 2022. -128с.

8.Научные учреждения и научные кадры, дошкольные, внешкольные, культурно-просветительные учреждения и печать Таджикской ССР в одиннадцатой пятилетке./Статистический сборник. – Душанбе, 1986.

9.Омори соҳаи маорифи шаҳри Душанбе барои соли таҳсили 2020-2021. – Душанбе, 2020.

10.Ҳисобот оид ба фаъолияти вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо дар соли 2022.

11.Ҳисобот оид ба фаъолияти вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023.

О СОСТОЯНИИ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ: РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВА

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ

доктор философских наук, начальник Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, пр.Рудаки 89;

тел: (+992 37) 2-21-32-56; 918-20-04-15

Конструктивный анализ и критика, реальная оценка общественных процессов и явлений являются одним из важных средств решения существующих проблем, совершенствования деятельности различных сфер

общественной и экономической жизни страны. Целенаправленное прикрытие более общества, особенно проблем в области науки и образования, будет иметь неприятные последствия и приведет к разрушению и ослаблению интеллектуального потенциала и, соответственно, экономической, военной и политической мощи государства. Текущая ситуация в сфере образования и науки означает, что эту сферу следует изучать, анализировать и оценивать объективно, а также представлять полезные выводы и рекомендации, чтобы вывести ее из состояния кризиса и упадка. В связи с этим в данной статье анализируются некоторые аспекты системы образования в современных условиях и ее существующие проблемы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, интеллектуальный потенциал, научно-педагогический ресурс, человеческий фактор, европейская система образования, высшее профессиональное образование, общее образование.

ON THE STATE OF EDUCATION IN THE REPUBLIC: REALITY AND PERSPECTIVE

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH,

Doctor of philosophy science, Head of the “Department of analysis of social issues” of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave., 89;
tel: (+992 37) 2-21-32-56; 918-20-04-15

Constructive analysis and criticism, a real assessment of social processes and phenomena is one of the important means of solving existing problems, improving the activities of various spheres of the country's social and economic life. Purposeful cover-up of the pains of society, especially problems in the field of science and education, will have unpleasant consequences and lead to the destruction and weakening of the intellectual potential and, accordingly, the economic, military and political power of the state. The current situation in the field of education and science means that this area should be studied, analyzed and evaluated objectively, as well as useful conclusions and recommendations should be presented in order to bring it out of a state of crisis and decline. In this regard, this article analyzes some aspects of the education system in modern conditions and its existing problems.

Keywords: sustainable development, intellectual potential, scientific and pedagogical resource, human factor, European education system, higher professional education, general education.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА В СОЦИАЛЬНО ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

АСРОРИ МИРЗОШОХРУХ,

к.ф.н., главный научный сотрудник отдела истории философии Института
философии, политологии и права им. Баховаддинова НАНТ
тел: (+992) 918 62 92 334; e-mail: asrori53@mail.ru

Актуальность исследования данной проблемы заключается в том, что вопросы человеческого достоинства в философско-этических учениях античных мыслителей рассматриваются как одно из важнейших духовных ценностей личности.

В трудах великих философов античного периода – Платона и Аристотеля в концептуальном формировании идеи о человеческом достоинстве были включены моральные, политические, правовые и социальные вопросы.

Размышление Платона о человеке внесли позитивный вклад в понимании достоинства личности. Аристотель также отмечал многогранность концепции достоинства, показывая её социальное значение с метафизических, антропологических аспектов.

Ключевые слова: человеческое достоинство, общество, философия, Платон, Аристотель, ценность, добродетель, разум, мораль, политика, личность, духовная ценность.

Достоинство в целом рассматривается как фундаментальная ценность во всех философских и правовых системах, как на международном, так и на национальном уровнях. Оно считается источником всех прав человека, которые, в свою очередь, обеспечивают критерии для определения справедливости законов. Эти критерии считаются заданными, объективными, а не относительными, поэтому они не зависят от воли законодателей и служат «щитом» для меньшинств от воли большинства. Достоинство считается неприкосновенным и никогда не должно приноситься в жертву ради других ценностей - обладатель достоинства является самоцелью, аутотелической целью, и поэтому к нему нельзя относиться чисто инструментально. Достоинство, как нечто присущее и, следовательно, неотделимое от человека, считается универсальным - все люди рождаются равными в своем достоинстве, независимо от культуры, от времени, от уровня развития, физических или

умственных способностей или любых других изменчивых человеческих качеств.

Для установления универсальности достоинства было бы важно, если бы размышления об этой концепции или о том, что сегодня выражается (понимается) через нее, можно было бы найти в одной из самых ценных жемчужин античной философии - трудах Платона. Размышления о Платоне как о человеке, который внес позитивный вклад в понимание достоинства личности, а не только предоставил контрастные тоталитарные рамки, похоже, однако, отсутствуют сегодня в академических дискуссиях об универсальности прав человека и их основании в универсальном достоинстве. Вопрос об отношении людей ко всему мирозданию по существу отличается от вопроса об их отношении к закону и государству как часть общемирового закона. Платон, говоря о государстве и законе, отмечает, что оба они в конечном итоге подчинены благу человека, а не человек - благу государства. Следующее высказывание из «Законов» следует считать ключевым высказыванием Платона для определения отношений между человеком и государством: «Наш набросок законов имел целью сделать людей возможно более счастливыми и дружелюбными» [1. 195]. Как и закон, отмечает философ, государство играет полностью подчиненную роль в развитии индивида и каким бы ни был способ, с помощью которого член общества - будь он мужского или женского пола, молодой или старый, - может стать хорошим гражданином, обладающим совершенством души, присущим человеку, независимо от того, проистекает ли он от какого-либо занятия или склонности, или от какой-либо формы питания, или от желания, или от мнения, или от умственного исследования, к достижению этой цели должны быть направлены все его усилия в течение всей его жизни. Платон добавляет: «И пускай никто не предпочтет то, что может этому воспрепятствовать. Наконец, и все государство, если обнаружится неизбежность неурядиц, не пожелает пребывать под рабским игом, не допустит, чтобы у власти встали худшие: граждане скорее предпочтут покинуть свое государство и отправиться в изгнание; они предпочтут претерпеть и другие подобные вещи, пока не изменится тот государственный строй, которому свойственно делать людей худшими» [1. 222]. Весомость слов в этой цитате тем более возрастает, если учесть, что это высказывания древнегреческого философа, для которого государство оставалось важным элементом его социального учения, касается определению индивидуальности и достоинства его гражданина. Однако, имея в виду платоновское учение о достоинстве, можно легко перенести эту идею на другую, которая выражена в полном подчинении индивида государству, но касаясь вопроса достоинства, необходимо обратить внимание на то, что Платон не приписывает это особое совершенство государству. Дело в том, что государство в целом или какой-

либо из его элементов не были непосредственно созданы демиургом. Таким образом, оно не может рассматриваться как самоцель. То, что человек всегда остается для Платона особым существом, чье индивидуальное благо необходимо иметь в виду, хорошо просматривается в платоновском учении о законе, целью которого является не только счастье граждан, но и дружба и их равенство. Дружба возможна между равными, как отмечается в изречении Платона – «равенство порождает дружбу», а именно то, что равенство в плане нравственного совершенства представляет собой совершенство человечества, которое на языке сегодняшнего дня - можно рассматривать в плане его целостного личностного развития. Далее, отсутствие равенства - это факт и пишет, что «рабы никогда не станут друзьями господ, так же как люди никчемные никогда не станут друзьями людей порядочных, хотя бы они занимали и равные по почету должности. Ибо для неравных равное стало бы неравным, если бы не соблюдалась надлежащая мера. По обоим этим причинам государства наполняются междоусобицами. Истинна древняя пословица, что равенство создает дружбу; это сказано и вполне правильно, и складно» [1. 207].

Однако здесь следует признать, что даже в современном состоянии неравенства необходимо учитывать, насколько каждый человек ограничен в своем потенциальном уровне развития. Это хорошо видно, когда Платон пишет об обращении с рабами и теми, кто находится в неблагоприятном положении: правильное обращение с рабами состоит в том, чтобы не применять к ним насилия и по возможности причинять им еще меньше вреда, чем равным себе. Ибо именно то, как он обращается с людьми, которых ему легко обидеть, яснее всего показывает, искренен человек или лицемерен в своем почитании справедливости и ненависти к несправедливости. В этом и заключается достоинство человека по отношению к другим, неравным по потенциальности и возможности. Способность человека выйти за пределы конечности своего состояния благодаря своей рациональности, своему превосходству над животными, своей божественной сущности представляла собой существенные предпосылки для зарождения достоинства человеческой природы. Эти платоновские прецеденты находятся в деликатном положении: они представляют собой необходимые элементы для разработки человеческого достоинства, но в то же время их значение и объем ограничены тем, что они доказывают неравное достоинство людей. Другими словами, у Платона человеческое достоинство приобрело определенную форму, но в ущерб равному достоинству.

Вышеприведенный анализ, как видно, поддерживает предположение, сделанное в платоновской рефлексии о правах человека, предлагая, что достоинство является чем-то неотъемлемым для каждого человека. Трудно не заметить явное совпадение между современной юридической концепцией

достоинства, которое признается источником прав человека, и размышлениями Платона о совершенстве, которое отражает качественные различия между отдельными существами и миром вещей. По его мнению, это экзистенциальное совершенство, обоснованное в особом совершенном способе бытия, основанном на особом внутреннем единстве бытия. Поскольку экзистенциальное совершенство охватывает данного человека в целом, включая все его особенности, оно служит подходящей основой для формулирования предложений о соблюдении всех элементов, необходимых для общего развития обладателя достоинства, которое неотделимо от существования. Таким образом, подход Платона позволяет сформулировать принципы, требующие от нас относиться к каждому человеку как к самоцели и запрещающие обращаться с людьми чисто инструментально. Размышления Платона о достоинстве могут дать новый подход к интерпретации его учения о достоинстве, справедливости человека в государстве.

Аристотель также отмечал многогранность концепции достоинства, показывая ее социальное значение наравне с метафизическим, антропологическим и этическим аспектам. Он, как и Платон, считал, что человеческое достоинство основано именно на человеческой дружбе, поэтому справедливость исчезнет, если будет достигнута совершенная дружба между людьми [3. 221]. Так, поскольку общительность является неотъемлемым элементом человеческой природы, стремление к счастью не может осуществляться в одиночку, а только в обществе. Поэтому счастье не является эгоистическим стремлением, но человек, как политическое существо, достигает этого состояния только в обществе, точнее в полисе. Полис является средой для политической деятельности, определяющей человеческую природу: она представляет собой промежуточную деятельность между теоретической мудростью и животной жизнью [2. 65-67]. Она позволяет человеку проявить свою высшую промежуточную функцию, а именно благоразумие. Эта добродетель становится, по словам Аристотеля, «архитектурной», поскольку именно благодаря законам и постановлениям политики, подобно строителям, строят город. Эти два понятия, благоразумие и политика, взаимосвязаны и позволяют человеку наслаждаться счастьем: благодаря политической деятельности человек может выразить свое высшее качество (благоразумие) и наслаждаться истинным счастьем: «Люди достойные и деятельные (*praktikoi*) [понимают под благом и счастьем] почет, а цель государственного образа жизни почти это и есть» [3. 58]. Так, он утверждает, что действительно, человек и его стремление к счастью становятся предметом политической заботы, но это не означает, что индивид превалирует над полисом, но полис-город должен быть необходимой основой для того, чтобы жизнь индивида была достойной. Таким образом, когда Аристотель говорит о счастье индивида,

он имеет в виду индивида только как гражданина: быть хорошим человеком - значит быть хорошим гражданином. Вместе с тем, Аристотель уверен, что только свободные и равноправные мужчины могут претендовать на счастье, поскольку у них есть свободное время, которое они могут посвятить политике. Остальные, дети, женщины, иностранцы, рабы, поскольку они вынуждены заниматься унижительным трудом, не могут быть счастливыми [3. 452-454].

При таком кратком изложении вопроса об отношении между индивидом и городом, кажется, трудно считать, что Аристотель - в этом отношении - изобилует тем же смыслом, что и либерализм. В этих условиях может даже показаться невозможным найти элементы, очерчивающие определенную модель человеческого достоинства. Средства достижения индивидуального счастья в полисе противоречат современному определению человеческого достоинства: индивид не имеет собственной автономии, а цели города превалируют над индивидуальными целями. Кроме того, законодатель обладает более высоким достоинством, поскольку на него возложена задача обеспечения политической стабильности путем формирования сознания индивидов в соответствии с моделью воспитания, добродетели и морали. Однако, анализируя общие намерения Аристотеля, отрывая его рассуждения от различных конкретных этических и политических критериев его философии, можно указать на некоторые идеи, которые станут актуальным вкладом в современное формирование человеческого достоинства. Может возникнуть возражение, что такое размежевание может означать денатурализацию мысли Аристотеля. Однако наша цель - не модернизировать его мысль, не отделять средства от целей, преследуемых Аристотелем, а показать, что, несмотря на ограниченность его мысли, она содержит полезные элементы для размышлений об античных предпосылках человеческого достоинства. Но в то же время они нужны городу, чтобы вести существование в соответствии с автаркией города вертикального и нисходящего типа: они навязываются городом индивидам, и последние не могут найти достойную жизнь вне политических рамок. Также, рассматривая счастье как центральный элемент целей политики, оно не означает, что Аристотель ставит индивида в центр политики, но что он использует человеческое и моральное благо как инструмент контроля со стороны политика. Отсюда, с одной стороны, аристотелевский подход к рассмотрению счастья как цели человека и его воплощение в городе можно интерпретировать как превосходство сообщества над индивидом. Действительно, целью является не удовлетворение индивидуального счастья, а стабильность города-государства. Однако, с другой стороны, Аристотель в некоторых отношениях очеловечивает политику. Связывая политику со счастьем, первая исходит из человеческого стремления и должна, в отличие от Платона, для поддержания стабильности государства, совпадать с этим

стремлением. По сути, Аристотель создает идеал политической организации, которая должна соответствовать потенциальным возможностям и стремлениям индивида. Несмотря на внутреннюю ограниченность своего подхода, Аристотель имплицитно отводит человеческому благу (счастью) соответствующее место в политике, а не индивиду как таковому. Таким образом, люди образуют политическое сообщество, чтобы иметь долю «хорошей жизни», потому что политика - это та деятельность, которая должна выполнить это обещание: «Между тем все сообщества — это как бы члены (μοῖοι) государственного сообщества: они промышляют что-то нужное, добывая что-нибудь из необходимого для жизни. А ведь государственные взаимоотношения с самого начала сложились, очевидно, ради [взаимной] пользы и постоянно ей служат; и законодатели стараются достичь ее и утверждают: что всем на пользу, то и есть право» [3. 233]. Таким образом, социальная функция тесно связана с моральной функцией человеческой природы. Забота, которую политик проявляет к отдельным людям, имеет эту моральную подоплеку. Люди - это существа, которые естественным образом стремятся к счастью, и поэтому они являются моральными существами, а не просто животными. Поэтому политика должна адаптироваться к этой ситуации, иначе она теряет смысл своего существования.

Здесь остается отметить, что в древнегреческой социально-этической философии для обозначения социально-этического смысла «достоинства» использовался, как было отмечено в предыдущей части данной работы, понятие *αἷα*, означающий ценность, посредством которой кто-то или что-то имеет большее или меньшее значение. Фактически Аристотель определяет *αἷα* в «Нихомаховой этике» как «термин отношения». Это означает притязание на блага, внешние по отношению к самому себе [3. 369]. Аксия, в свою очередь, зависит как от характера, так и от оценки обществом; и поэтому он стремится к уравниванию в отношениях дружбы, поскольку воспитывает характер и ценит равную ценность другого. Но Аристотель, не разделяет идею о том, что все люди просто потому, что они люди, обладают этой ценностью, т.е. достоинством. В самом деле, как было сказано выше, ценность - это именно то, что отличает их друг от друга: они не равны и не имеют права на один и тот же статус, и справедливость состоит в том, чтобы производить распределение в соответствии с их различной ценностью.

В Риме первоначальное значение достоинства (*dignitas*) относилось к приобретенному социальному и политическому статусу, подразумевавшему, как правило, важные личные достижения в общественной сфере и моральной целостности. Хотя *dignitas* определенно имела внутреннюю основу, не менее важными были ее внешнее проявление и общественное восприятие. Это относится, в частности, к «внешнему аспекту социальной роли человека,

который вызывает уважение и воплощает в себе харизму и уважение, присущие должности, званию или личности» [4. 19]. Достоинство, в общем, был характерен для великих людей, тех, кто заслуживал особой чести или отличия. Практика достоинства включала предоставление общественного признания и уважения - со стороны сверстников, со стороны простонародья, со стороны общества и со стороны государства - что отличало достойных как превосходных в смысле превосходства. «Ценность», к которой относилось достоинство, была свойством немногих, а не многих (не говоря уже обо всех мужчинах).

Таким образом, вышеизложенные идеи Платона и Аристотеля показывают, что все детали, определяющие сущность, а через неё значение и достоинство человека, указывают на то, что достоинство имеет широкое истолкование и согласно этим мыслителям оно должно быть более ценным для самого человека, чем весь мир [5. 34].

ЛИТЕРАТУРА

1. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 4 / Пер. с древнегреч. Общ. ред. А.Ф Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. – М.: «Мысль», 1994. С. 195. 831 с.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. – М.: «Мысль», 1976. С. 65-67.
3. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4. – М.: «Мысль», 1983. С. 221.
4. Cancik, Hubert. 2002. "Dignity of Man" and "Persona" in Stoic Anthropology: Some Remarks on Cicero, De Officiis I. In The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse, edited by D. Kretzmer and E. Klein. The Hague: Kluwer Law International, p. 19.
5. Асрори Мирзошохрух. Проблема человеческого достоинства в средневековой исламской этике (историко-философский анализ). Душанбе, «Истеъдод» 2018. 136 стр.

АСОСИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАҶОИ ФАЗИЛАТИ ИНСОН ДАР ТАЪЛИМОТИ ИҶТИМОӢ-ФАЛСАФИИ АФЛОТУН ВА АРАСТУ

АСРОРӢ МИРЗОШОХРУХ,

номзади илмҳои фалсафа, сарходими илмии шӯъбаи таърихи фалсафаи
Институти философ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи Баҳоваддинови АМИТ
тел: (+992) 918-62-92-33-4; e-mail: asrori53@mail.ru

Аҳаммияти омӯзиши ин мавзӯ дар он аст, ки масъалаҳои фазилати инсон дар таълимоти фалсафӣ ва ахлоқи мутафаккирони қадим яке аз

муҳимтарин арзишҳои маънавии шахсият ба шумор меравад. Дар осори файласуфони бузурги даври қадим Афлотун ва Арасту масъалаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ба таҷаккули консептуалии ғояи ғазилати инсон ворид карда шудаанд.

Мулоҳизаҳои Афлотун дар бораи инсон дар дарки ғазилати шахсият арзишманд арзёбӣ мешаванд. Арасту низ гуногунрангии мафҳуми ғазилатро қайд намуда, аҳаммияти иҷтимоии онро бо ҷиҳатҳои метафизикӣ ва антропологи собит месозад.

***Ҷалидвожаҳо:** ғазилати инсон, ҷомеа, фалсафа, Афлотун, Арасту, арзиш, нексиришӣ, ақл, ахлоқ, сиёсат, шахсият, арзиши маънавӣ.*

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE PROBLEM OF HUMAN DIGNITY IN THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL TEACHINGS OF PLATO AND ARISTOTLE

ASRORI MIRZOSHOKHRUKH,

candidate of philosophy, chief officer of the History of Philosophy
Department of the Institute of Philosophy, Political Science and Law

named after A. Bahovaddinov NAST

734025, Tajikistan, Dushanbe city, N. Qaraboev str. 52/2;

tell: (+992) 918-62-92-33-4; e-mail: asrori53@mail.ru

The relevance of the study of this problem lies in the fact that the issues of human dignity in the philosophical and ethical teachings of ancient thinkers are considered as one of the most important spiritual values of the individual.

In the works of the great philosophers of the ancient period - Plato and Aristotle, moral, political, legal and social issues were included in the conceptual formation of the idea of human dignity.

Plato's reflections on man made a positive contribution to understanding the dignity of the individual. Aristotle also noted the versatility of the concept of dignity, showing its social significance with metaphysical, anthropological aspects.

Keywords: human dignity, society, philosophy, Plato, Aristotle, value, virtue, reason, morality, politics, personality, spiritual value.

УДК: 31

**РИСК КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И УСЛОВИЕ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САООПРЕДЕЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В
ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ**

ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,

доктор социологических наук, профессор, член-корр НАН РТ,
заведующий отделом социологии Института философии, политологии и права
имени А.Баховаддинова НАН РТ
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел: (+992) 93-508-68-78

ХОДЖАЕВА МАХЛИЁ САДУЛЛОЕВНА,

преподаватель кафедры общественных дисциплин
ГОО ТГМУ имени Абуали ибн Сино
734000, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 139;
тел.: (+992) 908-00-23-01; e-mail: mahliyo_khojaeva@mail.ru

В статье авторы рассматривает вопрос возникновения риска при профессиональном самоопределении молодежи в трансформирующемся обществе. Автор выделяет роль риска в отношениях личности и общества как маргинальных отношений и указывает на риск как на основной фактор, затрудняющий процесс профессионального самоопределения молодежи. В качестве практического примера приводятся результаты социологического исследования относительно сложившихся отношений в обществе. Как фактор избежания риска при выборе профессии, автор отмечает роль адаптации и социализации личности и профессиональной ориентации. Развитие профессионального самоопределения при планировании карьеры требует реализации ряда конкретных мероприятий, снижающих влияние фактора риска при выборе профессии молодежью. Для решения этих проблем автор предлагает реализовать широкую программу организации работы по профориентации, которая может качественно улучшить социальное положение молодежи в обществе.

Ключевые слова: *риск, профессиональное самоопределение, молодежь, понятия, социализация, маргинальный, выбор профессии.*

Риск как специфическая характеристика и условие профессионального самоопределения молодежи в трансформирующемся обществе определяется во многом общечеловеческими ориентирами выбора профессии со стороны молодежи или маргинализацией этого выбора. В определении риска при выборе профессии

применяется также термин «дисфункции» социальной идентичности. Причиной риска как специфической характеристики профессионального самоопределения молодежи могут быть социальная нестабильность и социальная несправедливость в обществе с установками насилия и подавления. [3,188] Элемент риска при выборе профессии подтверждается проведенным опросом среди студенческой молодежи. Так, например, в ходе опроса был поставлен вопрос: «Считаете ли вы допустимым случайный выбор профессии?». Результат опроса показал, что 30 процентов опрошенных студентов случайно выбрали профессию. Еще 20 процентов студентов указали на то, что они не имеют представления о своей будущей профессии. [4,2] Данная тенденция свидетельствует о том, что риск при выборе профессии актуален среди студенческой молодежи. Ускоренное развитие общества привело к неопределенности будущего для молодежи. Именно неизвестность будущего и содержит в себе элемент риска. Можно быть в выигрыше или проиграть все, опираясь на неопределенность. При этом вероятность принятия рационально обоснованных решений становится минимальной. [8,37] Риск увеличивается и вследствие отсутствия долгосрочных прогнозов, когда принятие рационального решения обратно пропорционально степени его актуальности или востребованности в обществе. Срочные социальные решения принимаются без глубокого анализа проблемы на основе поверхностного описания ситуации, чтобы принять решения и успеть реагировать на события до их изменения.

Молодежь со свойственной ей энергией и романтикой, нехваткой знаний и опыта при выборе профессии, может быть подвергнута риску, поэтому требует особого отношения общества к себе. В такой ситуации роль специалистов по профориентации заключается в том, чтобы помочь молодым людям найти решения, связанные с выбором профессии. Квалифицированные консультанты по профориентации также должны иметь возможность направлять клиентов в другие соответствующие организации, такие как службы охраны психического здоровья или в службу социальной поддержки. Виртуальные решения должны быть изучены и приняты школами, консультационными и руководящими центрами, центрами занятости, университетами и т. д.

В процессе социализации молодежь может стать *латентной жертвой* неблагоприятных условий, не позволяющих ей реализовать свои природные задатки по объективным обстоятельствам. Так, например, высокая одаренность и даже гениальность бывает примерно у одного человека из тысячи новорожденных. Но в зависимости от условий социализации, эта предрасположенность развивается в той степени, когда на миллион родившихся приходит один высокоодаренный человек. А гением становятся лишь один из десяти миллионов, имевших соответствующие задатки. Таким образом, большинство одаренных детей теряется на жизненном пути, ибо условия их социализации оказываются недостаточными для развития и реализации заложенной в них природой высокой одаренности. Ни сами дети, ни их

родители не подозревают этот пробел в воспитании и поэтому мы можем наблюдать латентный вид крайне неблагоприятного влияния условий социализации на рост таланта. [5, 95]

С развитием общества активно происходит процесс профессиональной специализации, исчезают одни профессии, появляются новые, все это сопровождается осложнениями для молодежи при выборе профессии. Общество все больше становится стратификационным, что создает новые формы ограничения возможностей для молодежи. В таком сложном контексте, каждая группа стремится скрывать свои истинные намерения, поскольку каждый заинтересован в том, чтобы конкуренты и оппоненты не могли выявить цели и стратегия его действия. Подобная позиция социальных групп и отдельной личности создает преграды для получения информации о состоянии общества и прогнозирования его развития. [8,39]

Дополнительными факторами влияния риска (ФВР) на профориентацию молодежи являются недостатки знаний, умений, специальной подготовки, отсутствие возможностей и т.д. [14,45]

Риск при выборе профессии также отражается на противоречии между ожиданиями значимых других и планами человека. Такое противоречие становится причиной следующих обстоятельств:

- молодой человек не предпринимает дальнейшие действия без уверенности в полной гарантии успеха;
- у человека возникает страх за своё будущее и появляется неуверенность в возможностях достижения цели, которую он себе поставил;
- вырабатывается привычка не завершать начатое дело, и объясняет это тем, что он руководствуется своими принципами - лучше быть «первым среди худших», чем «самым лучшим». [9,56]

Исследования ЕФО показали, непрерывная ориентация положительно влияет на навыки управления карьерой. Так, например из 718 участников опроса проводимого ЕФО по вопросу вмешательства (N = 369) и сравнения (N = 349), было выявлено, что в группе вмешательства были проведены семинары, группе сравнения были розданы печатные информационные буклеты по вопросам карьеры и здоровья. После семи месяцев наблюдения у всех участников уменьшился симптом депрессии, улучшились навыки управление карьерой и снизились намерения досрочного ухода на пенсию. [13,45] Навыки карьерного управления (НКУ) как форма профориентации охватывают набор задач и компетенции, которые могут обеспечить структурный способ сбора информации, его анализ, синтез и на этой основе осуществить сбор собственной образовательной и профессиональной информации, с последующим принятием и реализацией решений.

Системный подход в решении вопросов профессиональной ориентации исключает риск как элемент выбора и поэтому основой выбора профессии становится программная работа по созданию механизма принятия решения на основе полученных знаний о профессии. В этом плане важное место принадлежит структурам профориентационной работы, общеобразовательным школам, службам занятости населения. Это могут быть не только государственные центры профориентации, но и частные органы работы по профессиональному ориентированию молодежи. Так, например, в США действуют также частные службы занятости населения, а в России и некоторых стран СНГ работу по профориентации ведут также частные кадровые агентства, которые осуществляют посреднические функции при трудоустройстве. Они в частности предоставляют информацию о вакансиях, состоянии рынка труда, проводят профконсультации, тестирование и т.д. [1,34] Все виды услуг этих организаций оплачиваются за счет пользователей услуг, чем они и отличаются от государственных структур профориентации. [13,45]

Исследование по управлению рисками при выборе профессии показало, что наиболее подверженной рискам для здоровья, в связи с изменением климата и здоровья, являются молодые люди из числа мигрантов из стран Средней Азии, для которых устройства на работу может закончиться рабством в скрытой форме. К миграционным рискам также относится депортация с последующим развалом всей жизни, риск вступления в криминальный бизнес и риск быть нанятым террористическими организациями. Также на уровне миграции существует риск непонимания, дискриминации, голода, безработицы, вовлечение в преступную среду и отторжения от общества. В результате повышенный риск безысходности и депрессии становится причиной суицидальных мыслей, злоупотребления психотропными веществами и расстройств переходного возраста. [2,12]

В связи с ростом элемента риска в выборе профессии, в ходе Международного симпозиума по развитию карьеры, которая состоялась в 2019 году, странам участникам были даны рекомендации по созданию механизмов по координации программ профориентации и создание национального органа поддержки развития карьеры. Также было рекомендовано создание официальных структур по организации сотрудничества между различными сторонами в области развития карьеры. Данные структуры должны координировать работу правительства, работодателей, профсоюзов, системы образования, поставщиков услуг по развитию карьеры, специалистов по развитию карьеры и пользователей программ и услуг. [13,23]

Коллектива и группы по месту жительства, место работы, профессиональных союзов, гражданского общества, конфессии является частью процесса профессиональной социализации молодого поколения. [11,245] Развитие индивида на уровне группы (Ч. Кули, Э. Берджесс, Б. Малиновский) протекает во

взаимодействие с структурами и институтами гражданского общества, крупных социальных систем, и отражает социальные отношения между поколениями по обеспечению преемственности профессиональной структуры общества. Общеизвестно, что наряду с прогрессом общества увеличивается число агентов социализации, которые обеспечивают первичную (семейную) и вторичную (профессиональную) социализацию. На первоначальном этапе именно институт семьи является связывающим звеном между личностью и обществом. Семья является звеном, которая соединяет его биологические и социальные свойства, определяет связь между индивидуальными и коллективными задатками молодого человека, развивая при этом его навыки самоопределения в обществе. [12,3] В семье начинается жизненный путь человека и там он получает основы образования, формируются жизненные планы и прогнозирует своё будущее. При этом индивид социализируется на опыте профессионального роста родителей, которые олицетворяют собой духовно - ценностный комплекс, подражание которому приводит к социализации молодых людей. Самосознание молодого человека формируется как путем прямого изучения образа жизни родителей, так и путем наблюдения за обществом с последующим их сравнения, в результате происходит усвоение норм и ценностных ориентаций подрастающего поколения. Родители, используя своё социальное положение, активно довлеют на выбор профессии своих детей. По навязываемым родителями специальностям, часто молодые люди не хотят учиться или закончив вуз не будут работать по навязанной им профессии. [7,56] Это в свою очередь увеличивает риск протестного настроения молодежи по отношению к старшим, вследствие которого ими воспринимаются чуждые ценности глобального общества.

Четыре момента, повлиявшие на изменения в межличностных отношениях в обществе в основном отражаются на рост озабоченности обустройством своей жизни, на стремление жить в роскоши, на чрезмерное увеличение роли денег, на социальное неравенство и иерархические отношения в коллективе. Отсутствие поддержки со стороны государства приводит к тому, что у молодых людей наступает период разочарования, когда разрушаются ожидания и надежды на будущее. Так, например, риск остаться безработным ощущается болезненно в тех странах, где пособия по безработице не соответствуют потребительской корзине. Несмотря на то, что есть возможность новых перемен, в западных странах лишь небольшая часть выражает недовольства, даже если у них нет надежды на то, чтобы найти новую работу. При этом, безработица оказалась мучительной для тех стран, где пособия по безработице или маленькие или вовсе отсутствуют. [6,68]

Подводя итоги, следует отметить, что программы профориентации должны носить персональный характер и поддерживать конкретных лиц, семью, специалистов в формирование их навыков, знаний с учетом реальных жизненных ситуаций пользователей услуг по профориентации. Решая возникшие перед нею

проблемы, молодежь стремится применить новые формы решений, с критическим подходом к оценке опыта прошлых поколений. Однако, это не означает отказ от опыта прошлого в целом, поскольку принципиальным направлением процесса социализации является принятие опыта и знания старшего поколения, отчуждая при этом устаревшие знания. Социальная преемственность позволяет передать специальные знания от старших поколений молодежи в форме устойчивых культурных ценностей, традиций, аккумулирующих весь комплекс опыта и знаний человечества.

Таким образом, мы пришли к выводу, что особое научно-теоретическое значение для анализа риска среди молодежи имеют специфическая характеристика поведения, форма самосознания и субкультуры данной группы. Но признаки взрослости не наступают одновременно, а их последовательность зависит от социального положения каждого отдельного человека в обществе. Исходя из этого, вопрос о границах риска в поведение молодежи при выборе профессии остается открытым для исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дементьев, И.В. Профориентация: зарубежный опыт / И.В.Дементьев. РИВШ, 2020. [www. http // dissercat. Ru / proforientacion /2020](http://dissercat.Ru/proforientacion/2020)
2. Доклад о миграции в мире / Международная организации по миграции (МОМ).- 2020 www.iom.int/wmr.
3. Рыжова, С.В. Этническая идентичность в контексте толерантности / Р93 С.В. Рыжова. - М.: Альфа-М, 2011. - 280 с.С.122
4. Результат проведенного опроса среди студентов 2 июня 2022 года.
5. Мудрик, А. В. Социальная педагогика / А.В.Мудрик,- М.,- 2000. — -- С. 95 (200 с.)
6. Марк, М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе.- Marc Morje Howard The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe, пер. с англ. И. Е. Кокарева. — М.: Аспект Пресс, 2009. —191 с. - С. 68
7. Назархудоева, Л. Современная семья в Таджикистане: состояние, проблемы функционирования и развития / Л.Назархудоева. Диссертация по специальности 09.00.11 – социальная философия, на соискание ученой степени кандидата философских наук.- Душанбе – 2016. - С. 56
8. Новолодская, Т.А., Садовников, В.Н. Философские проблемы социально-гуманитарного знания / Т.А.Новолодская, В.Н.Садовников. - Санкт-Петербург, 2008. -С.31-40
9. Организация психологического сопровождения одаренных подростков в процессе их профессионального самоопределения. Методические рекомендации. – М. , 2011. – 74 с.

10. Психическое развитие ребенка. М., «Просвещение», 1967. Ответственный редактор А. Н. Леонтьев. - С. 33 (194 с.) Онлайн библиот. [www.http\koob.ru](http://koob.ru)
11. Парсонс, Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. - М., 1996. - С. 503.
12. Харчев, А.Г. Брак и семья в СССР / А.Г. Харчев. - М., 1964. - С. 3.
13. International trends and innovation in career guidance – Volume 1. Thematic chapters / перевод подготовлен Европейским Фондом Образования [www.http // european.foundation.of.education /](http://european.foundation.of.education/) 789077 ЕФО /ЕС. / 2020. - 66 с. С.45
14. Transition to Employment Program (SUPER) for Youth at Risk: A Conceptual and Practical Model Yonat Ivzori, Dalia Sachs, and Naomi Schreuer Licensee MDPI, Basel, Switzerland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

**ТАВАККАЛ ҶАМЧУН ХУСУСИЯТИ ХОС ВА ШАРОИТИ
ХУДМУАЙЯНКУНИИ ҶАВОНОН ДАР ҶОМЕАИ ТАҒЙИРЁБАНДА**

ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,

доктори илмҳои ҷомеашиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ,
мудирӣ кафедраи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ
ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел: (+992) 93-508-68-78

ХОҶАЕВА МАҲЛИЁ САДУЛЛОЕВНА,

муаллими кафедраи илмҳои ҷомеашиносии
МДТ ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино
734000, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 139;
тел.: (+992) 908-00-23-01; e-mail: mahliyo_khojaeva@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи таваккалро ҷамчун характери махсуси шароити касбпсихологикӣ ва худмуайянкунӣ ҷавонон дар ҷомеаи трансформатсионӣ ба муҳокима мегузорад. Диққати бештар дар мақола ба ҳолатҳои таваккалӣ дар интихоби касб ва омилҳои таваккалӣ, ки дар раванди худмуайянкунӣ ба ҷавонон таъсир мерасонанд, дода шудааст. Дар мисоли ҳолатҳои ҷомеаи муосир муаллиф ҷамчун далели пешгирии он нақши ҷамъиявӣ ва интихоби дурусти касбро муайян мекунад. Рушд додани худмуайянкунӣ касбӣ дар раванди банақшагирии касб як қатор чорабиниҳои мушаххасро тақозо мекунад, ки таъсири таваккалро дар касбпсихологикӣ ҷавонон кам мегардонад. Муаллиф барои ҳалли масъалаи ин омил ба роҳ мондани барномасозии васеи

касббинтихобкуниро пеишиҳод мекунад, ки метавонад таъсири манфии онро нисбатан паст гардонад.

Калимаҳои калидӣ: таваккал, ҳудмуайянкунии касбӣ, ҷавонон, мафҳум, иҷтимоишавӣ, маргинализм, интиҳоби касб.

RISK AS SPECIAL CHARACTER DURING CAREER GUIDANCE OF YOUTH IN TRANSFORMED SOCIETY

SHOISMATULLOEV SHONAZAR,

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,
Head of the Department of Sociology, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel: (+992)93-508-68-78

KHOJAEVA MAKHLIYO SADULLOEVNA,

Lecturer at the Department of Social Sciences
State Educational Institution of Avicenna Tajik State Medical University
734000, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 139;
tel.: (+992) 908002301; e-mail: mahliyo_khojaeva@mail.ru

The article focuses on defining the concept of «risk», and reveals its importance in terms of domestic science and practice. The main factors impeding professional self-determination of the youth are determined and compared with risk situation. The sociological research results on professional intentions of practical example in modern conditions is quite an important for studying this phenomena. The article discusses the main directions of career guidance work on risk society and its social management and marginalism. The activity of the sociological research circle risk situation was aimed at forming ideas about research, its methods and stages; developing skills of independent work with the received social information; obtaining skills for developing, conducting and presenting risk results. During the implementation of career guidance measures in modern conditions, along with positive results, the author have identified the factor risk as negative in this trend. To solve these problems, the authors have developed and proposed a model for organizing research circles based on risk problem in society.

Keywords: risk, career guidance work, youth, professional self-determination, note, sociology, marginalism, profession choose.

УДК: 378

**МАСЪАЛАИ ТАЪМИНИ КАДРҶОИ ОМӯЗГОРӢ ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

НАЗИРОВА МАРҶАМАТ НАЗАРОВНА,

номзади илмӣи сотсиологӣ, муовини сардори Раёсати таҳлили

масъалаҳои иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

Омӯзгор дар ташаккули шахсият ва рушди фаъолияти эҷодии ӯ, бедор сохтани ҳисси ватандӯстӣи меҳанпарастӣ ва арзишҳои маънавии ҳар шахс нақши калидӣ дошта, ҳар як насли ҷавонро ба ҳаёту фаъолияти мустақилона омода месозад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот, бедор намудани зафқи хонандагон ба илмомӯзӣ ва иҷрои босифати нақшаи барномаҳои таълимӣ аз кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ вобастагӣ дорад. Омӯзгор бошад, нафаре мебошад, ки ба хонандагон, на танҳо донишу малакаи меомӯзад, балки дар ташаккули шахсияти онҳо, яъне дар иҷтимоишавии шогирдон низ иштирок мекунад.

Калидвожаҳо: омӯзгор, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, кадрҳои омӯзгорӣ, хонандагон, норасоии омӯзгорон, шумораи хонандагон, шумораи омӯзгорон, донишҷӯён, омӯзгорони ғайрихтисос, омӯзгорони ғайрифаннӣ.

Чуноне ба ҳамагон маълум аст, дар тули таърих вазифаҳои иҷтимоӣи фарҳангии соҳаи маориф аз он иборат мебошад, ки пеш аз ҳама, ҳар шахсро ҳамчун инсонӣ комил тарбия намояд ва таъриху фарҳанги ҳар як қавму миллатро ҳифз намуда, аз насл ба насл гузаштани тамаддуни башариятро таъмин созад. Дар ин самт таҳсилоти миёнаи умумӣ яке аз марҳалаҳои асосии иҷтимоишавии шахс буда, дар ҳаёти ҳар нафар зинаи аввали ташаккулбӣ ба ҳисоб меравад. Омӯзгорон бошанд, яке аз омилҳои муҳиме ба ҳисоб мераванд, ки сифати таълим аз онҳо вобаста буда, насли оянда тавассути онҳо донишу малакаи хубро ба даст оварда метавонанд.

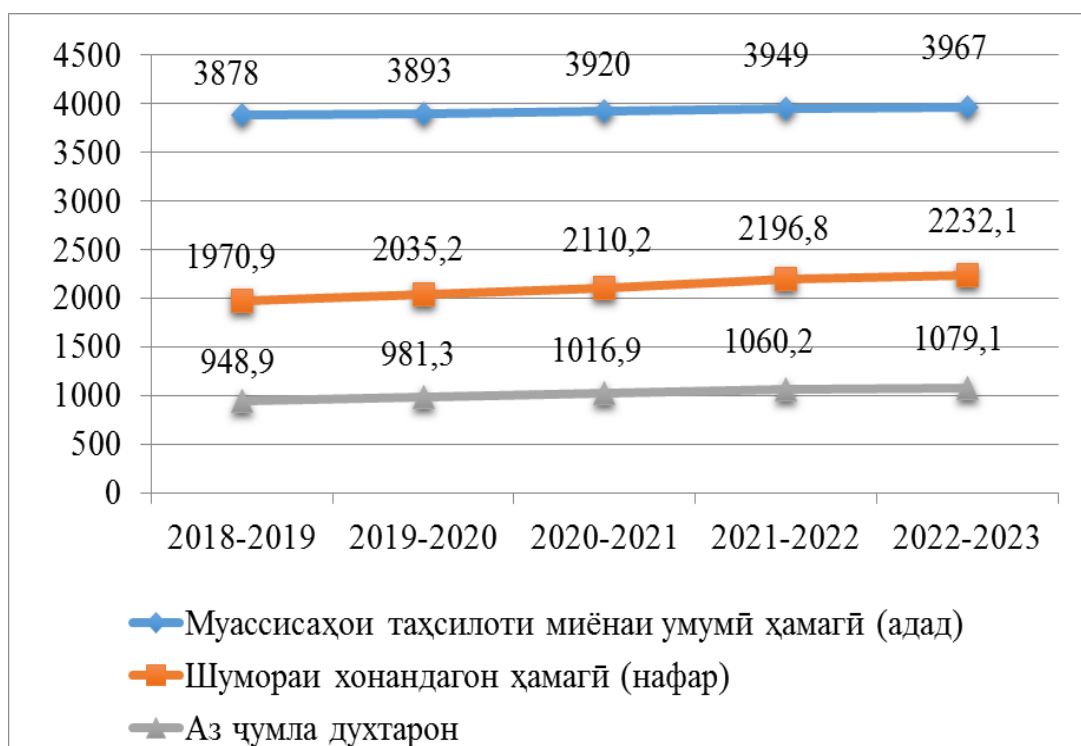
Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз мушкилоти калидӣ, ки ба сатҳи сифати дониши хонандагон таъсири манфӣ мерасонад, норасоии омӯзгорони баландихтисоси касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва нарасидани ҷойҳои нишаст барои хонандагон мебошад. Ҳарчанд, ки тибқи маълумоти омӯрӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сол то сол зиёд ба назар мерасад, дар баробари ин, афзоиши табиӣи аҳоли низ зиёд боло

рафта истодааст, ки мушкилоти норасоии ҷойҳои нишаст бартаараф нагардидаанд.

Тибқи маълумоти оморӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар солҳои хониши 2021–2022 ба 3940 адад расидааст, ки дар онҳо 2 195,6 ҳазор нафар хонанда (аз ҷумла 1 060,2 нафар духтарон) таҳсил менамуданд. Аз шумораи умумии ин муассисаҳо 3304 адад дар деҳот ҷойгир мебошанд [2, с.20-22]. Дар соли таҳсили 2022–2023 шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба 3967 адад расидааст. Дар ин муассисаҳои таълимӣ 2 232,1 нафар (1 079,6 духтар) хонанда ба таҳсил фаро гирифта шудаанд [3, с.20]. Шумораи ин муассисаҳо дар соли хониши 2022-2023 дар сатҳи деҳот 3313 ададро ташкил медиҳанд [3, с.22].

Диаграммаи 1

**Шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ
дар солҳои таҳсили 2018–2023, дар сатҳи ҷумҳурӣ**

Сарчашма: Диаграмма дар асоси маълумоти оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ тартиб дода шудааст.

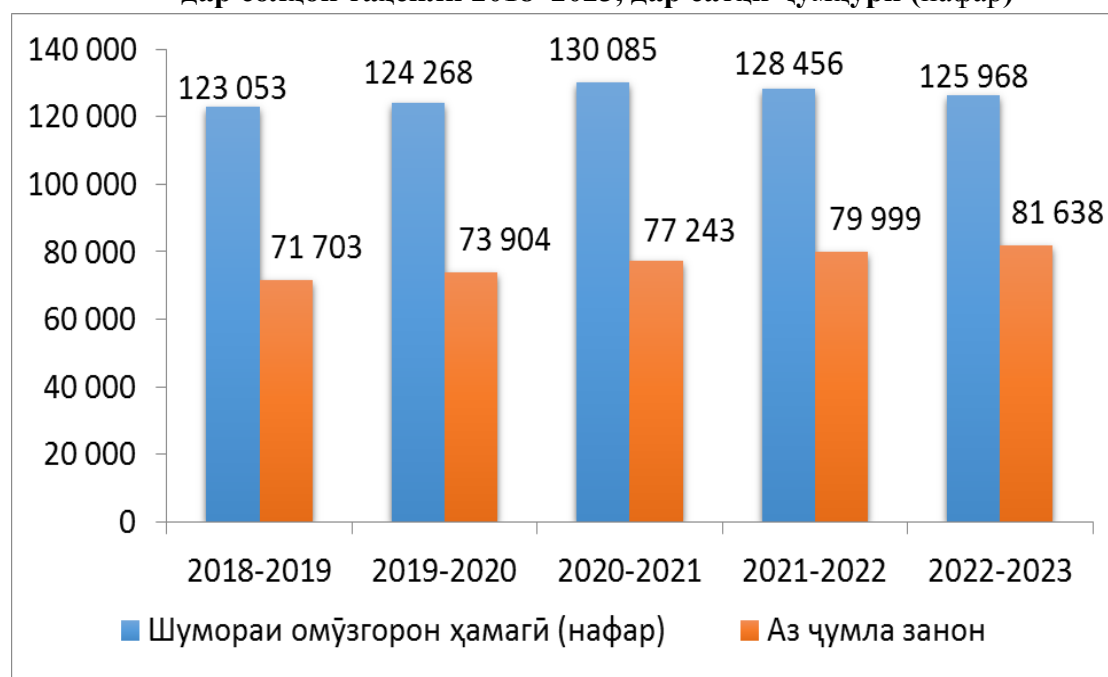
Шумораи омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ тибқи маълумоти оморӣ соҳаи маориф дар соли таҳсили 2020–2021-ум 130085 нафар (77243 нафар бонувон) ва соли таҳсили 2021–2022-юм 128456 нафар (79999 нафар бонувон)-ро ташкил медоданд. Ин шумора дар соли таҳсили 2022–2023

125968 нафар (81638 занон) баробар мебошад. Аз ҷумла дар ВМКБ 5431 нафар (3431 зан), вилояти Хатлон 45631 нафар (27205 зан), вилояти Суғд 37397 (26199 зан) нафар, шаҳри Душанбе 11479 (9045 зан) нафар ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 26 030 (15758 зан) нафарро ташкил медиҳад [3, с.34].

Тибқи маълумоти оморӣ соҳаи маориф аз шумораи умумии омӯзгорон дар соли таҳсили 2022–2023-юм 96276 нафар (59054 зан)–76,2% дорои таҳсилоти олии, 27827 нафар (20886 зан) – 22% дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва 2251 нафар (1882 зан) дорои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошанд [4]. Динамикаи камшавии шумораи омӯзгорон дар диаграммаи 2 нишон дода мешавад.

Диаграммаи 2

Шумораи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар солҳои таҳсили 2018–2023, дар сатҳи ҷумҳурӣ (нафар)

Сарчашма: Диаграмма дар асоси маълумоти оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ тартиб дода шудааст.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки новобаста аз афзоиши табиӣ аҳоли, имрӯз фазои инфрасохтори соҳаи маориф дар самти бунёди муассисаҳои гуногуни таълимӣ ҳамасола рӯ ба зиёдшавӣ дорад. Аммо шумораи омӯзгорон дар онҳо ҳамасола кам ба назар мерасанд, ки ин бевосита ба сифати таълим ва донишомӯзии хонандагон таъсири манфӣ мерасонад. Барои муқоиса ба солҳои таҳсили 2020-2021 ва 2022-2023-ро назар кунем, дар давоми се соли таҳсил шумораи омӯзгорон 4117 нафар кам гардидааст.

Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар ҳиссаи хонандагон ба як нафар омӯзгор дар умум 17,7 нафар, дар синфҳои 1-4-ум 24,6 нафар ва дар синфҳои 5-11-ум 14,5 нафар хонанда рост меояд, ки дар ҷадвали зерин нишон дода мешавад.

Ҷадвали 1

Ҳиссаи хонандагон ба як нафар омӯзгор [3]

(солҳои таҳсили 2022-2023)

	Шумораи омӯзгорон	Шумораи хонандагон
Ҳамагӣ	125 968	2 232 114
Синфҳои 1 – 4	40 467	994 877
Синфҳои 5 – 11	85 501	1 237 237
Ба як нафар омӯзгор		
Дар умум		17,7 н.
Синфҳои 1 – 4		24,6 н.
Синфҳои 5 – 11		14,5 н.

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз дар ҷумҳурии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ ва умумиро ҳазорон нафар хонандагон хатм менамоянд. Аксари онҳо меҳоканд таҳсили худро дар омӯзишгоҳу коллеҷҳо ё донишгоҳу донишқадаҳои олӣ идома диҳанд. Аммо аз сабаби надоштани дониши кофӣ қисме аз онҳо ба ин ё он муассисаҳои таълимии интихобкардаи худ дохил шуда наметавонанд. Сабабҳои паст будани сатҳи дониши онҳо гуногун буда, пеш аз ҳама, сатҳи иқтисодии оила мебошад, ки волидон то чӣ андоза фарзанди худро барои ба муассисаҳои таълимӣ рафтан омода месозанд ва ўро бо асбобу анҷоми хониш таъмин менамоянд.

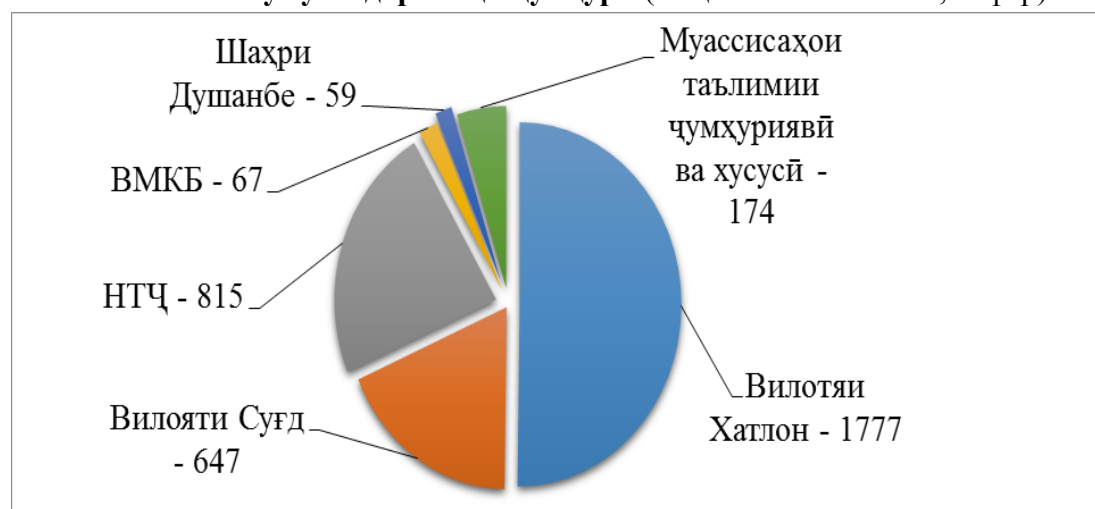
Сабаби дигар аз сатҳи дониши омӯзгорон ва таваҷҷуҳи онҳо нисбати хонандагон ва дар як синф аз меъёр зиёд ба таҳсил фаро гирифтани хонанда мебошад. Имрӯз аз рӯйи мушоҳидаҳо дар зинаи аввали таҳсилот сарбории омӯзгорон аз ҳисоби хонандагон зиёд мебошад, ки ин бевосита ба сифати таълим ва маърифатнок гардидани наврасону ҷавонон таъсири манфии худро мерасонад. Тибқи мушоҳидаҳо солҳои охир дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар, махсусан дар шаҳрҷойҳо аз 35 то 45 нафар хонанда ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Ҳол он ки тибқи меъёр бояд дар як синф то 25 нафар хонанда фаро гирифта шавад, зеро он вақти муайяне, ки барои ҳар як фан ҷудо мегардад, ба ҳамин миқдор хонанда рост меояд. Ғайр аз ин, худӣ омӯзгор низ дар вақти аз меъёр зиёд будани хонанда хастагӣ эҳсос намуда, ба онҳо якхел

муносибат намекунад, ки ин боиси руҳафтодагии хонанда гардида, барномаи таълимиро аз худ карда наметавонад.

Тибқи санчишҳои Агенсии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти норасоии кадрӣ равиҷи омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вучуд дошта, то ҳанӯз ба пуррагӣ роҳи ҳалли худро наёфтааст. Тибқи маълумоти дастрасгардида, норасоии омӯзгорон ба ҳолати 1 октябри соли 2022 дар ҷумҳурӣ 3539 нафарро ташкил медиҳад. Аз ин теъдод ба вилоятҳои Хатлон 1777, Суғд 647, шаҳри ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 815, ВМКБ 67, шаҳри Душанбе 59 ва муассисаҳои таълимии мақоми ҷумҳуриявирошта ва хусусӣ 174 нафар рост меояд [5] (тибқи маълумоти Вазорати маориф ва илм эҳтиёҷот ба кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои соли таҳсили 2022-2023-юм 3406 нафар мебошад).

Диаграммаи 3

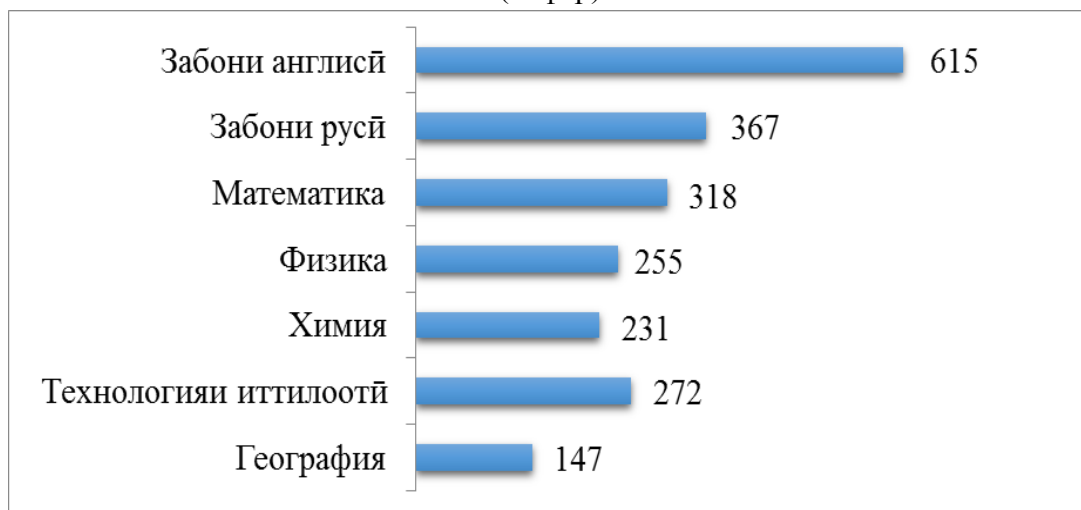
**Норасоии омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти
миёнаи умумӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ (ба ҳолати 01.10.2022, нафар)**

Сарчашма: Диаграмма дар асоси ҳисобот оид ба ҷамъбасти ҷаъолияти Агенсии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023 тартиб дода шудааст.

Вобаста ба фанҳои таълимӣ норасоии омӯзгорон дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳеле зиёд мебошад. Аз рӯйи фанҳои алоҳида тибқи маълумоти ба дастовардашуда маълум мегардад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар норасоии кадрҳои омӯзгорӣ бештар аз забонҳои англисӣ, русӣ, фанҳои дақиқ ва гуманитарӣ, аз ҷумла—математика физика, химия, технологияҳои иттилоӣ ва география ҳеле зиёд мебошанд. Норасоии омӯзгорон аз фанҳои алоҳидаи таълимӣ дар диаграммаи 4 нишон дода мешаванд.

**Норасоии омӯзгорон аз фанҳои алоҳидаи таълимӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ
(нафар)**

Сарчашма: Диаграмма дар асоси ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023 тартиб дода шудааст.

Имрӯз вобаста ба тайёр намудани мутахассисони равияи омӯзгорӣ як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии кишвар саҳм доранд. Тибқи маълумоти омории Вазорати маориф ва илм, ки дар асоси маълумоти омории пешниҳоднамудаи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ омода гардидааст, соли 2022 муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо равияи омӯзгорӣ гурӯҳҳои бучавӣ 7153 (миёнаи касбӣ 1830 нафар ва олии касбӣ 5323 нафар) нафар хатм намуданд [4]. Вобаста ба таъмини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси фармоиши вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсимои мутахассисони ҷавон (равияи омӯзгорӣ) тибқи «Тартиби тақсимои ва ба ҷойи кор таъмин намудани мутахассисони ҷавон», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2017, №262 тасдиқ шудааст, 4347 нафар хатмкунандаи равияи омӯзгорӣ, аз ҷумла 3142 нафар бо маълумоти таҳсилоти олии касбӣ ва 1205 нафар бо маълумоти миёнаи касбӣ барои фаъолият фиристода шуд [4]. Аз ҷумла:

- Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 443 нафар;
- вилояти Хатлон 1651 нафар;
- вилояти Суғд 1136 нафар;
- шаҳри Душанбе 269 нафар ва
- шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 848 нафарро ташкил медиҳанд [4].

Аз шумораи умумии мутахассисони ҷавони равияи омӯзгорӣ, ки барои фаъолият ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равон карда шудаанд, ҳамагӣ 2 808 нафар ба ҷойи кор ҳозир гардидаанд. Боқимонда, яъне 1 539 нафари дигар бо сабабҳои гуногун ба ҷойи кор ҳозир нагардидаанд. Вобаста ба ин, аз тарафи ҷаҳати

ичрои Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2019, №260 «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои баргардонидани маблағҳои буҷетӣ аз ҳисоби мутахассисони ҷавон, ки тибқи роҳхат ба ҷойи кор ҳозир нашудаанд» соли 2022 аз тарафи мутахассисони ҷавони равияҳои омӯзгорӣ 118 нафар хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ маблағи таҳсилро ба миқдори 995 241 сомонӣ баргардониданд, ки ин шумора нисбат ба соли 2021-ум 35 нафар зиёд мебошад [4].

Қайд кардан бамаврид аст, ки тибқи маълумоти Вазорати маориф ва илми кишвар баъди ба минтақаҳои гуногуни кишвар фиристода шудани мутахассисони ҷавони равияи омӯзгорӣ ба ҳолати 11.11.2022 дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳамагӣ 450 нафар омӯзгор намерасад. Аз рӯйи як қатор фанҳои таълимӣ бошад, аз ҷумла забони англисӣ 75 нафар, забони русӣ 58 нафар, математика ва геометрия 53 нафар, физика ва астрономия 39 нафар, химия 42 нафар, технологияи иттилоотӣ 33 нафар ва география 12 нафар омӯзгор намерасад [4].

Албатта, дар ин самт қайд кардан бамаврид аст, ки баргадонидани маблағҳои буҷетӣ, ки мутахассисони ҷавон, бахусус равияи омӯзгорӣ тибқи он таҳсил намудаанд, як тарафи масъала мебошад. Аз тарафи дигар, бо баргардонидани он хароҷот мушкилоти норасоии омӯзгорон баргараф намебардад. Барои баргараф намудани мушкилоти ҷойдошта, мақомоти дахлдор бояд бо ҳар восита кадрҳои ботачрибаи соҳаи омӯзгориро ҳавасманд гардонда, садди роҳи аз кор рафтани онҳо гарданд, чунки тарбияи насли наврас маҳз аз омӯзгори ботачриба вобаста мебошад.

Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки имрӯз дар самти фаъолияти омӯзгорӣ ва норасоии кадрӣ соҳаи омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ яке аз масъалаҳои муҳимме, ки бевосита ба сифати таълим таъсири манфии худро мерасонад, ба ҳайси омӯзгор фаъолият намудани донишҷӯён, омӯзгорони ғайриихтисос ва омӯзгорони ғайрифанӣ мебошад, ки он хеле зиёд аст.

Аслан баргараф намудани норасоии кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи чунин ҷобачогузориҳои кадрҳои омӯзгорӣ сураат мегирад, ки ин, албатта, дар самти баргараф намудани норасоии кадрӣ дастовард ба шумор намеравад. Баръакс, таҷрибаи роҳбарони муассисаҳои таҳсилотӣ, ки барои баргараф намудани норасоии кадрӣ муассисаҳои таълимӣ донишҷӯён, омӯзгорони ғайриихтисоси фанӣ ва омӯзгорони ғайриихтисоси омӯзгориро ба кор ҷалб менамоянд, ин танҳо фиреби назар буда, ба сифати таҳсилот таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, таҳсилоти миёнаи умумӣ зинаи базавӣ ба ҳисоб рафта, омода намудани мутахассисони баландихтисос маҳз дар асоси донишу малакае, ки насли наврас дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба даст овардаанд, тайёр мегарданд. Аз ин рӯ, ваъзи масъалаи таъмини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро бо кадрҳои омӯзгорӣ таҳлил намуда, вобаста ба роҳҳои баргараф намудани мушкилоти ҷойдошта анҷом додани корҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- барои омода намудани мутахассисони баландхаттос, пеш аз ҳама, иқтидори кадрӣ соҳаи омӯзгориро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баланд бардоштан зарур аст, ки минбаъд дар самтҳои касбии наврасону ҷавонон яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад;

- дар баробари мутахассисони ҷавоне, ки тибқи талаботи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2006, №197 «Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон» (яъне бе навбат ҷудо кардани қитъаи замин барои сохтмони хонаи истиқоматӣ; дар ноҳияҳои кӯҳистон вобаста ба имконияти ноҳияҳо ҷудо кардани қитъаи замин барои боғдорӣ ва ползкорӣ; додани қарзҳои имтиёзнок барои хариди ҷорҳои калони шохдори ширдеҳ ё бунёди 20 оилаи занбӯри асал [1]) муқаррар гардидааст, барои ҳавасманд гардонидани омӯзгорони ботаҷриба низ тибқи меъёр имтиёзҳо пешниҳод гардида, мавриди амал қарор гиранд.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2006 №197 “Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон”.
2. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. 2022 с. – 115 с.
3. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. 2023 с. – 115 с.
4. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023.
5. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023.

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ КАДРАМИ

НАЗИРОВА МАРҲАМАТ НАЗАРОВНА,

кандидат социологических наук, заместитель начальника
Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

Педагог играет ключевую роль в формировании личности и развитии его творческой активности, пробуждая чувство патриотизма и патриотизма и духовных ценностей каждого человека, готовит каждое молодое поколение к самостоятельной жизни и деятельности. Поэтому от высокой квалификации преподавательского состава зависит повышение уровня и качества образования, пробуждение интереса студентов к научным занятиям, качественная реализация образовательных планов и программ. Педагог – это

человек, который не только обучает знаниям и умениям, но и участвует в формировании их личности, то есть в социализации учащихся.

Ключевые слова: *учитель, общеобразовательные учреждения, педагогические кадры, учащиеся, дефицит учителей, численность учащихся, численность учителей, студенты, учителя не по специальности, учителя не по предметы.*

THE ISSUE OF PROVIDING TEACHING STAFF IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA,

candidate of sociological sciences, deputy head of the Department
analysis of social issues of the Center for strategic research under
the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

The teacher plays a key role in the formation of the personality and development of his creative activity, awakening the sense of patriotism and patriotism and spiritual values of every person, and prepares every young generation for independent life and activity. Therefore, raising the level and quality of education, arousing students' interest in scientific studies, and high-quality implementation of educational plans and programs depends on highly qualified teaching staff. A teacher is a person who not only teaches students knowledge and skills, but also participates in the formation of their personality, that is, in the socialization of students.

Keywords: *teacher, general secondary education institutions, teaching staff, students, shortage of teachers, number of students, number of teachers, students, non-specialized teachers, non-specialist teachers.*

**ТАЪСИРИ ВАЪӢИ ИҶТИМОИӢО ИҚТИСОДИИ КИШВАР БА
МУҲОҶИРШАВИИ КАДРӢОИ СОӢАӢОИ МАОРИФ ВА
ТАНДУРУСТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмӢои иқтисодӣ, мудири бахши муҳочирати аҳолии шӯъбаи таҳқиқотҳои демографии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмӢои Тоҷикистон, коршиноси Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ 44;
тел.: (+992) 917-30-10-03; e-mail anvar.boboev2016@gmail.com

Дар мақолаи мазкур сабабҳои асосии муҳочиршавии кадрҳои соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, ки бевосита ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ва мушкилиҳо дар самти бозори меҳнат ва шугли аҳоли алоқамандӣ доранд, омӯхта баромада шуданд. Ҳамзамон, доир ба татбиқи нақшаю чорабиниҳои дар сатҳи давлатӣ қабулгардида ва пешгирӣ кардани чунин ҳодисаи номатлуб, мисли фирори зеҳнҳо аз кишварамон, ки метавонед ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат таъсири манфии худро расонад, аҳамияти калон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳочиршавии кадрҳо, сабабҳои асосӣ, фирори зеҳнҳо, рушди соҳаҳои маориф ва тандурустӣ.*

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии давлатҳои дунё бевосита аз нигоҳдорию ҳавасманд намудани кадрҳои болаёқату бамаърифат ва ё ба дигар давлатҳо муҳочиршавии онҳо таъсири худро мерасонад ва ин раванд қонуниятҳои табиӣ-худро дорад. Зеро дар кишваре, ки пеш аз ҳама, шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ фароҳам оварда шудааст ва ин кишвар нақшаҳои созандаро оид ба рушди устувори мамлакат ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар амал татбиқ менамояд, кадрҳои болаёқат, аз ҷумла дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ фаъолияти доимӣ доранд ва саҳмгузориҳои онҳо дар раванди рушд арзанда мебошад. Ҳамзамон, дар баробари кишварҳои тараққиқардаю ҷалбкунандаи кадрҳои бамаърифат, давлатҳои вучуд доранд, ки бо сабаби вазъи номусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ, кадрҳои он кишвари аҷдоии худро тарк карда, зиндагии оянда ва фаъолияти меҳнатиро дар дигар давлат давом медиҳанд.

Албатта “фирори зехнҳо” дар ҳамаи даври замон вучуд дошт, аммо тайи даҳсолаҳои охир бо дарназардошти авҷ гирифтани омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, экологӣ ва ба шакли глобалӣ мубаддал гаштани равандҳои муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон, масъалаи “фирори зехнҳо” дар ҷараёни муҳоҷирати аҳолии байналхалқӣ ҷойи намоёнро ишғол кардааст ва он босуръат афзоиш меёбад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилоти ҷараёни муҳоҷирати аҳоли дар давраи солҳои 90-уми асри гузашта дучор гардидааст ва маҳз аз ҳамон давра барои рафтани кадрҳои болаёқату бамаърифат аз соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат, аз ҷумла соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, яке аз масъалаҳои мубрами рӯз барои Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи донишу малака ва беҳтар намудани хизматрасониҳои нави тиббӣ барои аҳолии кишвар, тайи солҳои истиқлоли давлатӣ як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқиро иборат аз Консепсияҳо, Стратегияҳо, Барномаҳо, дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон марбут ба ҳалли масъалаҳо дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ ба тасвиб расонидааст, ки натиҷаҳои он хуб арзёбӣ карда мешаванд. Дар 31 соли истиқлоли давлатӣ 3430 муассисаи нави таълимӣ барои якуним миллион хонанда сохта, ба истифода дода шуд. Инчунин, 2827 муассисаву иншооти нави тандурустӣ сохта шудааст ва шумораи кормандони соҳаи тиб дар кишварамон ба 79 ҳазор нафар расидааст [1].

Ҳадафи олии давлат ва Ҳукумати мамлакат ба мунтазам баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварамон равона гардидааст, аммо бо вучуди ин, қорҳои то имрӯз амалигардида ҳоло ҳам басанда нестанд ва Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик ба баъзе мушкилот дар самти нигоҳдории кадрҳои худ дучор гардидааст. Тайи даҳсолаҳои охир ҳазорон нафар кадрҳои болаёқату бамаърифати кишварамон тарки ватан карданд ва мутаассифона, ин раванд то ҳоло идома дорад, ки оқибатҳои он барои ҷумҳурий хисороти калони ақлониву зехнӣ меоварад ва рушди устувори мамлакатро ҳалалдор менамояд.

Сабабҳои асосии муҳоҷиршавии кадрҳои кишварамон ба хориҷа, ин сатҳи баланди бекорӣ ва пайдо накардани қори арзанда ё шуғли пурмаҳсул, ниҳоят паст будани музди меҳнат, сарбории зиёди ғайривоконеа, муносибати дурушт аз тарафи роҳбарияти муассиса, надоштани имконияти пешрафт дар мансаб ва ба ин монанд омилҳои манфӣ мебошанд. Дар натиҷаи аз соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат ба хориҷа рафтани кормандону мутахассисон, имрӯз мушкилоти нарасидани мутахассисони лаёқатманд ва собиқадор дар соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқи мамлакат ба амал омадааст.

Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи муаллимон дар Тоҷикистон 80 доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки он пасттарин дар байни кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мебошад. Ба таври мисол, музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи собиқ кишварҳои Шуравиро овардан мумкин аст, ки он чунин аст: Эстония—1560\$, Литва—1419\$, Латвия—1217\$, Русия—788\$, Беларус—545\$, Қазоқистон—486\$, Украина—460\$, Гурҷистон—458\$, Молдова—437\$, Арманистон—378\$, Озарбойҷон—346\$, Туркманистон—286\$, Қирғизистон—253\$, Ўзбекистон—250\$ [2]. Аз сабаби ниҳоят паст будани ҳаҷми музди меҳнат ва набудани имконияти таъминоти молиявии оилаҳои худ, қисми зиёди муаллимони кишварамон ба хориҷа сафар карданд ё ин ки дар дохили ҷумҳурӣ ба соҳаҳои дигар, мисли тичорат, хизмати маишӣ ва ғайра гузаштанд, ки минбаъд аз ин гуна шакли ҷаъолият бо даромади бештари пулӣ даст кашидан наметавонанд. Дар бисёри мактабҳои кишварамон шумораи талабагон дар як синф ба ҳисоби миёна 40–50 нафарро ташкил медиҳад, ҳол он ки меъёри муқарраршуда барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ то 25 нафар муайян карда шудааст. Ба монанди ин, дигар мушкilotи зиёд низ вучуд доранд ва магар бо чунин аҳвол мо метавонем сифати таълимо барои фарзандон баланд бардорем ва аз қисми зиёди онҳо кадрҳои бамаърифати сатҳи байналхалқиро ба воя расонем?

Дар баробари соҳаи маориф, мушкilot дар соҳаи тандурустӣ ҳам ба назар мерасанд ва яке аз онҳо нокифоя будани ҳаҷми музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи табибон мебошад, ки он низ дар байни кишварҳои собиқ Иттифоқи Шуравӣ пасттарин буда, 88 доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Барои муқоиса, музди меҳнати табибон дар Эстония ба—2000\$, Литва—1600\$, Латвия—1500\$, Русия—1200\$, Гурҷистон—1000\$, Озарбойҷон—2700\$, Ўзбекистон—160\$[3]. баробар мебошад. Аз Тоҷикистон баромада рафтани кадрҳои боистеъдод боиси боз ҳам хароб гардидани тавоноии муассисаҳои соҳаи маориф ва тандурустӣ мегардад ва аз ин хотир, азнавсозӣ ва қабули нақшаи барномаҳои созанда дар ин самти ҷаъолият ба мақсад мувофиқ аст.

Дар асоси маълумоти омории мавҷудбуда доир ба “фирори зеҳнӣ”, ё ин ки аз соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар мадди аввал аз соҳаҳои маориф ва тандурустӣ рафтани шумораи зиёди кадрҳои кишварамон, таҳлилҳои муқоисавӣ гузаронида шуд, ки он давраи солҳои 1991–2010-ро дар бар мегирад. Мутаассифона, солҳои минбаъда чунин маълумоти омории пешниҳод намегардад ва аз ин лиҳоз, имконияти гузаронидани таҳлили воқеӣ доир ба расонидани ҳисороти пурраи кадрӣ ба кишварамон маҳдуд аст. Ба ҳар ҳол, дар ҷадвали 1-и дар поён овардашуда маълумот нисбати кӯчида рафтани кадрҳои ҷумҳурӣ ба хориҷа дар давоми солҳои 1991–2010 дарҷ карда шудааст ва мо дар ҷадвали мазкур ба ғайр аз соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, инчунин, соҳаҳои саноат, нақлиёт ва алоқа, илм ва хизматрасонии илмӣ, фарҳанг, санъатро таҳлил карда баромадем.

Ҷадвали 1.

Маълумот доир ба кӯчида рафтани кадрҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991- 2010[4].

№	Соҳаҳои иқтисодиёт	Машғул буданд ба ҳолати соли 1991	Боқӣ монданд ба ҳолати соли 2010	Хисорот
1.	Саноат	256 ҳазор	94 ҳазор	- 162 ҳазор
2.	Нақлиёт ва алоқа	93 ҳазор	53 ҳазор	-40 ҳазор
3.	Тандурустӣ	106 ҳазор	81 ҳазор	-25 ҳазор
4.	Маориф	197 ҳазор	180 ҳазор	-17 ҳазор
5.	Илм ва хизматрасонии илмӣ, фарҳанг, санъат	40 ҳазор	18 ҳазор	- 22 ҳазор

Тибқи ҷадвали овардашуда, агар мо вазъияти кадриро дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ бо муқоисаи солҳои 1991 ва 2010 таҳлил намоем, пас маълум мегардад, ки дар ин давра шумораи кадрҳо дар соҳаи маориф аз 197 ҳазор нафар то 180 ҳазор нафар коҳиш ёфтааст (хисорот 17 ҳазор нафар) ва дар соҳаи тандурустӣ аз 106 ҳазор нафар то 81 ҳазор нафар (хисорот 25 ҳазор нафар) шумораи кадрҳо кам шудааст. Агар шумораи умумии хисороти кадриро мутобиқи соҳаҳои иқтисодиёти дар ҷадвали 1 овардашуда ҳисоб карда бароем, маълум мешавад, ки дар давоми солҳои 1991-2010 аз ҷумҳурӣ ҳамагӣ 266 ҳазор нафар кадрҳои тайёру ба воя расида кӯчида рафтанд ва барои ин гуна талафотро барқарор кардан, даҳсолаҳо лозим аст.

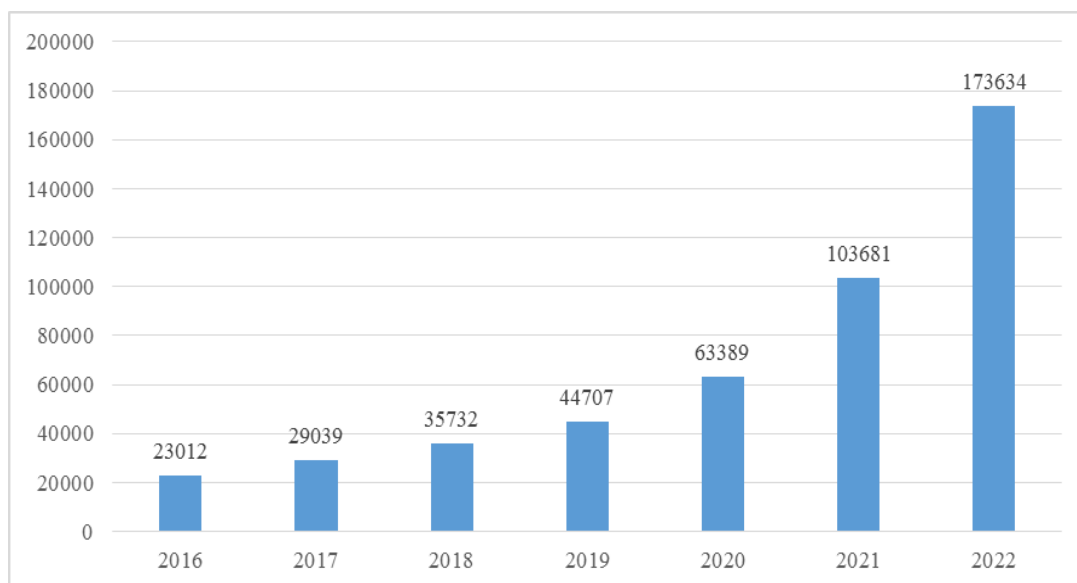
Ҳисобҳои гузаронидашуда дар асоси методикаи Созмони Милали Муттаҳид нишон медиҳанд, ки дар ҳолати тарки ватан кардани як нафар мутахассис ба ин давлат ба миқдори 300 ҳазор доллари амрикоӣ зарар расонида мешавад. Пас маълум мегардад, ки аз шумораи 266 ҳазор нафар кадрҳои аз Тоҷикистон кӯчида рафта зарари расонидашуда ба кишварамон 79 миллиарду 800 миллион долларро ташкил медиҳад. Чунин аст талафоти давлат, ки он бевосита дар заминаи баланд бардоштани донишу малака, ақлу хирад ва маърифати ояндаи шаҳрвандони кишварамон таъсири манфӣ мерасонад.

Дар баробари ин, қайд кардан лозим аст, ки тайи солҳои 2013-2019 мутобиқи Барномаи давлатӣ оид ба мусоидат намудан ба кӯчидани ихтиёрии ҳамватанон ба Федератсияи Русия, ки дар хориҷа зиндагӣ мекунанд, дар ин давра зиёда аз 25 ҳазор нафар тоҷикистониён ба ин кишвар барои зисти доимӣ равона гардиданд, ки зиёда аз 60%-и онҳоро ҷавонон ва мутахассисони соҳаҳои илм, маориф ва тандурустӣ ташкил медиҳад. Мутаассифона, чунин раванд идома дорад ва мамлакатро кадрҳои бехтарину ояндадор тарк карда истодаанд,

зеро тибқи барномаи зикргардида барои зисти доимӣ ва фаъолияти корӣ дар кишвари Русия кадрҳои зарурӣ ҷиҳати иштироки онҳо дар рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакат интиҳоб ва ҷалб карда мешаванд.

Омили дигари манфие, ки тайи солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он дучор гардидааст, ҳарсола зиёд шудани шумораи шаҳрвандони кишварамон, ки мутобиқи тартиботи муқаррарнамудаи мақомоти дахлдори давлатии Федератсияи Русия шаҳрвандии ин давлатро қабул менамоянд. Бояд тазаққур дод, ки тамоюл дар ин самт афзоишёбанда мебошад ва Тоҷикистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойи аввалро ишғол мекунад. Зеро дар давоми солҳои 2016–2022 ҳамагӣ 1 миллиону 56 ҳазору 432 нафар шаҳрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ шаҳрвандии Федератсияи Русияро қабул карданд ва аз ин шумораи умумӣ шаҳрвандони Тоҷикистон 45%-ро ташкил медиҳанд, баъдан Қазоқистон 30%, Ўзбекистон 16%, Қирғизистон 9% ва Туркменистон 1%[5].

Диаграммаи 1. – Шумораи шаҳрвандони Тоҷикистон, ки шаҳрвандии Русияро дар давоми солҳои 2016–2022 қабул кардаанд

Сарчашма: маълумоти Вазорати корҳои дохилии Федератсияи Русия, соли 2023.

Ҳамагӣ дар давоми солҳои 2016–2022 шумораи шаҳрвандони кишварамон, ки ба қаламрави Русия ворид гардиданд ва шаҳрвандии онро қабул карданд, 472 194 нафарро ташкил дод. Илова бар он, дар семоҳаи аввали соли 2023 боз 44 800 нафар шаҳрвандони Тоҷикистон бо хоҳиши худ шаҳрванди Русия гардиданд [6] ва ин нигоҳ накарда ба он, ки соли дуҷум аст муноқишаи ҳарбӣ байни Русияю Украина давом дорад. Ин гуна босуръат тарки ватан кардани аҳолии мамлакат, ки қисми зиёди онҳоро захираҳои меҳнатии солим аз ҳисоби ҷавонон ташкил медиҳад, ташвишовар

мебошад ва он наметавонад мақомототи дахлдори давлатиро ҷиҳати пешгирии чунин ҳодисаи номатлуби бохти кадрҳо бетараф созад.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудани соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат ва аз ҷумла, муассисаҳои тандурустӣ ва маорифи кишвар яке аз мушкилоти асосии соҳаҳои мазкур мебошад ва аз ин лиҳоз, ин масъала бояд самти муҳимми сиёсат ва амнияти иҷтимоии мамлакат дониста шавад. Бо мақсади ҳалли мушкилот дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, баргараф кардани камбудии зикршуда ва боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани фаъолияти муассисаҳои соҳаҳои мазкур зарур аст.

Аз ҷумла, барои омода намудани мутахассисони босалоҳияту баландихтисос ва ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир, бо ҷалби коршиносони байналмилалӣ ва шарикони рушд, ба Консепсия ва Барномаҳои соҳаҳои маориф ва тандурустӣ ислохоту иловаҳои зарурӣ ворид карда шуда, ба низоми таҳсилоти кормандон ва мутахассисон тақвият бахшидан лозим аст. Инчунин, бо мақсади паст намудани сатҳи муҳочирати кадрҳои соҳаҳои маориф ва тандурустӣ ба хориҷи кишвар ва пеш аз ҳама, ҷавонон, роҳбарони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шахру ноҳияҳо якҷо бо вазоратҳои соҳавӣ, кумитаҳои ҷавонон ва варзиш, кор бо занон ва оила, дигар мақомотҳои дахлдори давлатӣ барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии кадрҳои ҷавон, андешидани чораҳои мушаххас зарур мебошад.

Барои ислоҳи камбудии мавҷуда дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, баланд бардоштани маҳорату малакаи кадрҳои миллӣ ва расидан ба мақсадҳои гузошташуда, рушди ҳамкориҳои байниидоравӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти шаффоф аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Таҷрибаи ҷаҳонии соҳаҳои маориф ва тандурустӣ собит месозад, ки ин соҳаҳои барои ҳаёти ҷомеа зарурӣ, пеш аз ҳама, ба назорат ва дастгирии бевоситаи давлат ниёз доранд. Азҳуд намудани таҷрибаи дигар кишварҳо имконият медиҳад, ки танзими соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, ислохоти соҳаҳои мазкур ва истифодаи самараноки неруи кадрӣ он ҷиҳати ҳалли ниёзмандии ҷомеа ва таъмини амнияти зеҳнии мамлакатро мавриди амал қарор диҳад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.12.2022.
2. <https://www.asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20220208/mizernaya-zarplata-neposilnaya-nagruzka-chto-tolkaet-uchitelei-v-tadzhikistane-massovo-uhodit-iz-shkol-v-migratsiyu>
3. <https://www.fergananews.com/articles/10105>; <https://www.google.com/search?q=средняя+зарплата+врача+в+таджикистане&oq=chrome.1.69i57j0i22i30.41826j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF>
4. Таджикистан: 20 лет Государственной независимости. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2011. – С. 152-154.

5. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20230222/zachem-tadzhiku-rossiiskii-pasport>

6. <https://www.interfax.ru/russia/900320>

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ СТРАНЫ НА МИГРАЦИЮ КАДРОВ В СФЕРАХ ОБРАЗОВАНИЯ И МЕДИЦИНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ

кандидат экономических наук, заведующий сектором миграция населения
отдела демографических исследований Института экономики и демографии
Национальной Академии наук Таджикистана,
эксперт Управления анализа социальных проблем Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
734024, Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44;
тел.: (+992) 917-30-10-03; e-mail anvar.boboev2016@gmail.com

В данной статье изучены основные причины эмиграции кадров в сферах образования и медицины, которая непосредственно связана с социально-экономической ситуацией в стране и проблемами рынка труда и занятости населения. Одновременно, уделяется важное значение реализации планов и мероприятий, принятых на государственном уровне в целях предупреждения таких негативных явлений, как утечка мозгов из страны, которая может отрицательно повлиять на социально-экономическое развитие государства.

Ключевые слова: социально-экономическая ситуация, эмиграция кадров, основные причины, утечка мозгов, развитие сфер образования и медицины.

THE IMPACT OF THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE COUNTRY ON THE MIGRATION OF PERSONNEL IN THE FIELDS OF EDUCATION AND MEDICINE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOEV ANVAR ABDULLOEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Head of the Migration Sector of the
Demographic Research Department of the Institute of Economics and
Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, specialist of the
Department of analysis of social issues of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni street 44;
tell.: (+992) 917-30-10-03; e-mail anvar.boboev2016@gmail.com

This article examines the main reasons for the emigration of personnel in the fields of education and medicine, which is directly related to the socio-economic situation in the country and the problems of the labor market and employment. At the same time, great importance is attached to the implementation of plans and measures adopted at the state level in order to prevent such negative phenomena as brain drain from the country, which can adversely affect the socio-economic development of the state.

Keywords: *socio-economic situation, emigration of personnel, main causes, brain drain, development of education and medicine.*

ЗЕҲНИ ТАБИӢ, ЗЕҲНИ СУНӢИ ВА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

САФАРЗОДА ХУРШЕД ӲАЙДАР,

н.и.филология, дотсенти кафедраи забонҳои
Коллеҷи омӯзгории шаҳри Турсунзода
Тоҷикистон, ш. Турсунзода, ҷ.д. Т. Туйчиев, д. Дӯстӣ
тел: (+992) 918-21-44-44; e-mail: khursheds@mail.ru

САЛИМОВ НАЗАРАӢ САФАРОВИЧ,

н.и.ф-м., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½;
тел: (+992) 918-96-96-09; salimov_int@rambler.ru

ЗАЙНИДДИНОВ САФАР,

н.и.техникӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½;
тел: (+992) 988-35-53-66

Мақола ба таҳлили алоқамандии натиҷаҳои ҳосилишаванда дар забони табиӣи тоҷикӣ ва забонҳои барномасозии сунӣи, ки зеҳни сунӣи бо он кор мекунад, баҳишда шудааст. Нишон дода шудааст, ки сохтори забони тоҷикӣ ва ҳар яке аз қисмҳои он бо равандҳои табиӣи ҷунон алоқа доранд, ки онҳо метавонанд равандҳоро на танҳо ифода кунанд, балки пасопеишии онҳоро низ нишон диҳанд, номумкинии ивазшавии пасопеишии онҳоро таъмин кунанд ва натиҷаи охириноро бо тамоми сифатҳои ҳақиқияш ба назар намоён кунанд. Таъкид шудааст, ки забонҳои барномасоз, ки забонҳои сунӣианд, ба ин хосиятҳо соҳиб нестанд, аз ҳамин сабаб, натиҷаи охиринаи онҳо дар зеҳни сунӣи ба таври маҷозӣ оварда мешаванд. Тасдиқ карда шудааст, ки хосиятҳои ин гуна забонҳои сунӣи аввалин бор дар осори илмии мутафаккири тоҷик Ибни Сино таҳлил гардида, зарари онҳо ба инсон низ баён шудаанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони сунӣи, зеҳни табиӣи, зеҳни сунӣи, равандҳои табиӣи, система.

Мақсади мақола аз таҳлили мафҳумҳои информатика доир ба алоқамандии онҳо бо сохтори забони тоҷикӣ иборат аст, ки воридшавии бемуқовиматнокии онҳо дар шакли ҷоригардии технологияҳои иттилоотӣ сабаби он шудааст. Яке аз чунин мафҳумҳои бо суръати баланд ба ҳаёт, фаъолият ва фикри инсон дахлаткунанда шакли навини технологияи иттилоотӣ бо ном «зеҳни сунӣ» мебошад. Дар мақола оянда мо онро бо калимаи кӯтоҳшудаи «ЗС» ишора мекунем.

Дар адабиёти муосир, ки ба ЗС бахшида шудаанд, таъриф, хусусият, сифат ва характеристикаҳои гуногуни онҳо баёни худро ёфтаанд [1, 2, 3], вале онро дар шакли умумӣ бо чунин таъриф тавсиф додан мумкин аст, ки қабули аксари барномасозон ва истифодабарандагон гардидааст [1]:

Таъриф: Зеҳни сунӣ – имитатсияи равандҳои зеҳнии инсонӣ аз тарафи системаҳои компютерӣ аст.

Бояд гуфт, ки ин таъриф ва таърифҳои ба ин монанд як маънои умумиро доранд: онҳо таъкид мекунанд, ки системаҳои компютерӣ системаҳои мебошанд, ки тақлидкори равандҳои майнаи сари инсонанд. Азбаски ифодагари равандҳо ва натиҷаҳои онҳо дар майнаи сари инсон забони одамӣ аст, бинобар ин, мисли ҳамин таъкид чунин таъкид кардан лозим меояд, ки ЗС бояд забонero дошта бошад, ки он равандҳои дар майнаи сари инсонбударо ифода карда тавонад. Аз ин таъкид бармеояд, ки кори ЗС аз аввал бо принсипи муқоисасозӣ қарор ёфтааст.

Барои ЗС ин муқоисасозӣ бо ду чиз амалӣ мешавад: 1) муқоисашавии равандҳо дар майнаи сари инсон бо равандҳо дар хотираи системаи компютерӣ; 2) муқоисашаваии натиҷаҳои равандҳо дар майнаи сари инсон ва натиҷаҳои равандҳо дар хотираи мошинӣ. Дар натиҷаи ин муқоисашавӣ ва муқоисакунӣ объекти барои ҳар ду система (барои хотираи инсон ва хотираи мошинӣ) таҳлилшаванда ва мақсаднок дар шакли муайян, андозаи муайян, сифатҳои муайян ва характеристикаҳои дигари маҳз ба ҳамин объект тааллуқдошта пеши назари таҳлилгар оварда мешавад.

Дар майнаи сари инсон, ҳамчун объекти табиӣ ва равандҳои табиӣ, мегузаранд. Бо ин гуфтаним, ки забони одамӣ ё забони табиӣ бояд ифодагари ҳамин равандҳои табиӣ бошад, ки ин ифодагарӣ бо алоқамандкунонии байниҳамии ҳарфҳо, калимаҳо, ҷумлаҳо, гурӯҳбандии онҳо, кластеризатсияи онҳо ва дигар роҳҳои мушкулкушо амалӣ карда мешаванд. Таъкид бар он дорем, ки ҳар яке аз ин қисмҳои номбаршуда бояд бо равандҳои табиӣ чунон алоқаманд бошанд, ки онҳо тавонанд равандҳоро на танҳо ифода кунанд, балки пасопешии онҳоро низ нишон диҳанд, номумкинии ивазшавии пасопешии

онҳоро таъмин созанд ва натиҷаи охириро бо тамоми сифатҳои ҳақиқияш ба назар намоён кунанд.

Сифатҳои ҳақиқии объектҳое, ки хотираи инсон онҳоро пеши назар меоварад, бо пайдоиши табиӣ объектҳо, яъне роҳҳои табиӣ пешбурд алоқаманданд. Аммо ҳамин объектҳоро ЗС низ ба пеши назар меоварад, вале тарзе, ки ин амал аз тарафи ЗС иҷро карда мешавад, на бо роҳҳои табиӣ пешбурд, балки бо роҳҳои сунъӣ пешбурд алоқаманданд. Аз ҳамин сабаб, ҳангоми муқоиса дар сифатҳои объектҳои аз тарафи ЗС пешниҳодшаванда костаҳавӣ пайдо мешавад. Ба тариқи дигар гӯем, забони инсон ба равиши табиӣ ҳодисаҳо ишора мекунад, ки онҳо боиси пайдоиши объекти табиӣ мегарданд, ҳол он ки дар байни қисмҳои забонҳои сунъӣ ЗС чунин ишораҳо вучуд надоранд. Аз ҳамин сабаб аст, ки ЗС-ро на системаи ҳосилкунанда, балки системаи ҳосилдиҳанда [3] меҳисобанд, яъне муътақид бар онанд, ки ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ аз мавҷудияти робита дар байни қисмҳои забонҳои ЗС вобаста нест.

Бояд гуфт, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои табиӣ аст, ки ба воситаи он пайдоиши олам ва равандҳо дар олам пурра ва бо тамомиаш аз тарафи мутафаккири бузурги тоҷик Абуалӣ ибни Сино баён гардидааст [5]. Аз ҷумла, дар забони тоҷикӣ муқоисаи равандҳо бо роҳҳои табиӣ пешбурди чизҳо дар асоси ҷумлаҳои шартӣ баёни худро ёфтаанд [4, с.86-87]. Ҷумлаҳои шартӣ дар забони тоҷикӣ ба ду қисм тақсим шудаанд: ҷумлаҳои шартии ҳамлӣ ва ҷумлаҳои шартии ғайриҳамлӣ, яъне маҷозӣ.

Дар ҷумлаи шартии ҳамлӣ онро ба назар мегиранд, ки ҳар ду бахши вай бо ҳам алоқаманданд ва рост мебошанд, яъне бахши дуёми ҷумла бо бахши аввали ҷумлаи шартии ҳамлӣ ба таври табиӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар гӯем, бахши дуёми ҷумла натиҷаест, ки аз табиати бахши аввал бо роҳи табиӣ пешбурд ҳосил мешавад. Доир ба муносибати байни ин бахшҳо дар ин ҷумла таъкид кардан мумкин аст, ки ҳар ду бахши ҷумла рост ҳастанд.

Аммо дар бораи бахшҳои ҷумлаи шартии маҷозӣ инро гуфта наметавонем, чунки дар байни онҳо чунин алоқамандӣ мавҷуд нест, яъне бахши дуём аз бахши аввал бо роҳи табиӣ пешбурд ҳосил нашудааст. Ин маънои онро дорад, ки дар ин ҷумла бахшҳо дар се ҳолати зерин буда метавонанд: 1) ё ҳар ду бахшҳои ҷумлаи шартии маҷозӣ дурӯғ ҳастанд; 2) ё бахши аввал дурӯғ аст, вале бахши дуём рост аст; 3) ё бахши аввал рост, бахши дуём дурӯғ аст.

Барои нишон додани ин табиӣёт якчанд мисолҳоро меоварем, ки онҳоро Ибни Сино таҳлил карда, нишон додааст [4, с.86-87].

Мисолҳо доир ба ҷумлаи шартии маҷозӣ: 1) ҳар ду бахш дурӯғ аст: «Агар мардум паридӣ, андар ҳаво ҷунбиш кардӣ». Дурӯғии ин ҷумла аз он мебарояд, ки а) одам парвоз карда наметавонад, ва б) одам дар ҳаво ҷунбиш карда наметавонад, чунки меафтад; 2) бахши аввал дурӯғ ва бахши дуюм рост аст: «Агар мардум паранда бувад, ҳайвон бувад». Дурӯғии ин таъкид аз он мебарояд, ки одам паранда нест, ва агар паранда мебуд, он гоҳ вайро «ҳайвон», яъне ҳамчун мавҷудоти «зинда» ҳисобидан мумкин мешуд, ва ин рост аст; 3) бахши аввал рост, вале бахши дуюм дурӯғ аст: «Агар асп ҳайвон бувад, одам бувад». Дар ин ҷо ба назар гирифта шудааст, ки ҳам асп ва ҳам одам ҳайвонанд, яъне «зиндаанд», яъне бахши аввали ҷумла рост аст, вале таъкид дар бахши дуюм, ки гӯё асп одам аст, дурӯғ аст.

Мисолҳо доир ба ҷумлаи шартии ҳамлӣ, ҳар ду бахши ҷумла рост ҳастанд: «Агар ҳайвон мардумӣ дошта бошад, вай одам аст». Дар ин ҷо таъкид бар он шудааст, ки дар натиҷаи роҳи табиӣ пешбурд «ҳайвон» ҳосил мешавад, дар он сифати «мардумӣ», яъне инсонӣ, пайдо мешавад ва ин ҳайвон «одам» мешавад. Чуноне ки мебинем, ҳар ду бахши ҷумла рост аст. Таъкид мекунем, ки агар яке аз бахшҳои ин ҷумла дурӯғ бошад, ин ҷумлаи шартии ҳамлӣ ба ҷумлаи шартии маҷозӣ табдил меёбад. Ба ғайр аз ин, чунин ҳосияти нодирӣ ин ҷумларо баён мекунем: ба бахши аввал танҳо ва танҳо як бахши рост мувофиқ меояд. Тамоми бахшҳои дигари дуюм ҷумлаи шартии ҳамлиро ба ҷумлаи шартии маҷозӣ табдил медиҳад.

Акнун алгоритми барномаи ЗС-ро бо мисолҳо таҳлил мекунем. Принципи умумии ташкили алгоритми шартӣ барои сохтани барнома ба формулаи «агар ... бошад, он гоҳ мешавад» асос ёфтааст. Аз ин формула ҳоло мо алоқамандии табиӣ бахшҳои онро дида наметавонем, чунки шартҳо нопурра мебошанд. Ҳамин ки онҳоро пурра кардем, дида метавонем, ки оё онҳо бо роҳи табиӣ пешбурд ҳосил шудаанд, ва ё на ба ин роҳ. Масалан, формулаи зеринро менависем: «агар $A1 > B1$ бошад, он гоҳ $C1 = 13$ мешавад». Акнун савол мегузорем, ки агар $A1 > B1$ набошад, он гоҳ бо $C1$ чӣ ҳодиса рӯй медиҳад? Табиист, ки ба ин савол ҷавобҳои бисёре ро пешниҳод кардан мумкин аст. Аз ҳамин шумораи пешниҳоди ҷавобҳо бармеояд, ки таносуби байни $A1$ ва $B1$ бо мазмуни ячейкаи $C1$ ягон алоқамандие надорад, ки он бо роҳи табиӣ пешбурд ҳосил шуда бошад. Масалан, агар $A1 = 4$, $B1 = 1$ гузорем, дар ячейкаи $C1$ рақами 13 пайдо мешавад, ки бо рақамҳои 4 ва 1 ягон алоқамандии табиӣ надорад. Инро хубтар мефаҳмем, агар ба ҷойи рақами 13 дар ячейкаи $C1$ рақами 0,1-ро нависем. Агар $A1 = 20$, $B1 = 17$ нависем ҳам, дар ячейкаи $C1$ боз ҳамон 0,1 пайдо мешавад. Яъне пайдоиши натиҷаҳо дар ячейкаи $C1$ бо шарт $A1 > B1$ ягон алоқамандии табиӣ надорад, балки ба таври сунъӣ аз тарафи барномасоз муайян карда мешаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки забони барномавии ЗС дар асоси ҷумлаи

шартии маҷозӣ тармим карда мешавад, ки ҳақиқати онро мутафаккири тоҷик Ибни Сино баён карда буд.

Мо дар мисолҳои рақамӣ нишон додем, ки ҷумлаи шартии маҷозӣ метавонад натиҷаи дурӯғро нишон диҳад, ки он дар оянда дар формулаи дигар истифода хоҳад шуд. Ҳамин гуна мисолҳоро доир ба ранғҳо, андозаҳо, саволу ҷавобҳо, психология, иқтисодиёт, физика, тиб, ҳифзи иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, ҳуҷҷатгузорӣ ва ғайра нишон додан мумкин аст. Ҳамин тавр, аз дурӯғи аввал дурӯғи дуюм, аз дурӯғи дуюм дурӯғи сеюм ва ҳоказо ҳосил мешаванд, чунки онҳо на ба роҳи табиӣ пешбурд ҳосил шудаанд, ва аз ҳамин сабаб, оқибати хавфнокро соҳиб гардида метавонанд. Аз ҳамин сабаб, яъне, аз сабаби хавфи ЗС ба инсоният, баъзе шахсони бо ЗС сарукордошта дар бораи манъ кардани рушди минбаъдаи ЗС изҳори ақида кардаанд [6].

Барои наздик шудани натиҷаҳои ҷумлаи шартии маҷозӣ бо натиҷаҳои ҷумлаи шартии ҳақиқӣ дар ЗС ба қатор паҳншавии аҳаҷҳо истифода мебаранд, ки ҳар як рақами минбаъдаи қатор натиҷаи ҷумлаи шартии маҷозиро ба натиҷаи ҷумлаи шартии ҳақиқӣ наздик менамояд, вале ба он баробар намекунад. Ин амал захираҳои табиӣ аст ва ба ташкили миллионҳо формула ва функсияҳо оварда мерасонад, вале ба равиши табиӣ пешбурд соҳиб намешавад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот нишон медиҳад, ки сохтори забони тоҷикӣ дорои чунин қисмате аст, ки он ба миён омадани забони ғайритабиӣро асос шуда метавонист. Аз ин лиҳоз, бо боварии тамои гуфта метавонем, ки алоқамандии забонҳои барномавӣ ва забони табиӣ, яъне забони одамиро аввалин бор донишманди бузурги тоҷик Ибни Сино дар мисоли забони тоҷикӣ нишон додааст.

АДАБИЁТ

1. Что представляет собой искусственный интеллект (ИИ)? [Электронный ресурс: <https://habr.com/ru/articles/710350/>] (аз 09.04.2023).
2. Э.А. Бабкин О.Р. Козырев И.В. Куркина. Принципы и алгоритмы искусственного интеллекта. [Электронный ресурс: https://www.hse.ru/data/570/907/1224/Publ9_Kozyrev.pdf] (аз 09.2023).
3. Нильсон, Н. Принципы искусственного интеллекта: [пер. с англ.] / Н. Нильсон. – М.: Радио и связь, 1985. [Электронный ресурс: <https://habr.com/ru/articles/710350/>] (аз 09.04.2023)
4. Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб (ибораи аз 10 ҷилд). ҷ.1., Душанбе, Ирфон, 1980. -477с. Шифр РГБЛ: 3/487
5. Зайнудинов С. Мировоззрение Ибн Сино (Авиценны) с точки зрения современного естествознания. Издательство Спутник+, М.: 2012. -386 с.,
6. Электронный ресурс: <https://ria.ru/20230329/razrabotka-1861573680.html> (аз 12.04.2023)

**НАТУРАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ, ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И
ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК**

САФАРЗОДА ХУРШЕД ХАЙДАР,

кандидат филологических наук, дотсент кафедры языка

Педагогического колледжа Турсунзаде

Таджикистан г. Турсунзаде, Т. Туйчиев, с. Дустӣ;

тел: (+992) 918-21-44-44, e-mail: khursheds@mail.ru

САЛИМОВ НАЗАРАЛӢ САФАРОВИЧ,

кандидат физико-математических наук, дотсент кафедры информационных систем в экономики Таджикского государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;

тел: (+992) 918-96-96-09; salimov_int@rambler.ru

ЗАЙНИДДИНОВ САФАР,

кандидат технических наук, дотсент кафедры информационных систем в экономики Таджикского государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;

тел: (+992) 988-35-53-66

Статья посвящена анализу фактических результатов, полученных на естественном таджикском языке и искусственном языке программирования, связанных с искусственным интеллектом. Он показывает, что структура таджикского языка и каждый его элемент связаны с естественными процессами, так как они могут не только определять эти процессы, но и показывать их последовательность, обеспечивать невозможность изменения этих последовательностей и показывать конечные результаты со всеми его характеристиками. Подчеркивается, что языки программирования, относящиеся к искусственным языкам, не имеют этих особенностей и по этой причине конечные результаты этих языков приводятся в переносном смысле в искусственном интеллекте. Утверждается, что такие особенности искусственного интеллекта впервые были проанализированы в исследованиях великого таджикского ученого Ибн Сино, где указан их вред для человечества.

Ключевые слова: таджикский язык, искусственный язык, натуральный интеллект, искусственный интеллект, естественный процесс, система.

NATURAL INTELLIGENCE, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE TAJIK
LANGUAGE

SAFARZODA KHURSHED HAYDAR,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the
Department of Language of Pedagogical College of Tursunzade
Tajikistan, Tursunzade, T. Tuychiev, Dusti;
tell.: (+992) 918-21-44-44; e-mail: khursheds@mail.ru

SALIMOV NAZARALI SAFAROVICH,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the
Department of Information Systems in Economics, Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti st ½;
tell.: (+992) 918-96-96-09; salimov_int@rambler.ru

ZAYNIDDINOV SAFAR,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the, Department of
Information Systems in Economics, Tajik State University of Commerce,
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti st. ½;
tell.: (+992) 988-35-53-66

The article is devoted to the analysis of the actual results obtained in natural Tajik language and artificial programming language related to artificial intelligence. It shows that the structure of the Tajik language and each of its elements are associated with natural processes, since they can not only determine these processes, but also show their sequence, ensure that these sequences cannot be changed and show the final results with all its characteristics. It is emphasized that programming languages that belong to artificial languages do not have these features and for this reason the final results of these languages are given in a figurative sense in artificial intelligence. It is argued that such features of artificial intelligence were first analyzed in the studies of the Tajik scientist Ibn Sino, where their harm to humanity is indicated.

Keywords: *Tajik language, artificial language, natural intelligence, artificial intelligence, natural process, system.*

УДК: 316.42

**ХУДМУАЙЯНКУНИИ КАСБИИ ҶАВОНОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ
ТОҶИКИСТОН**

НАСУРОВА БЕҲРУ АСАДУЛЛОЕВНА,

номзади илмҳои фалсафа, ходими пешбари илмии шуъбаи сотсиологияи
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@mail.ru

АХМЕДОВА УМЕДА,

ассистенти кафедраи сотсиологияи факултети фалсафаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

*Яке аз омилҳои муҳимме, ки дар ҳаёти инсон хушбахтӣ меорад, касби
интихобкарадаи ӯст, касбе, ки ба шавқу завқи ӯ мувофиқ аст.*

Майкл Аргайл

*Дар мақола мафҳум, моҳият ва нақши худмуайянкунии касбӣ дар ҳаёти
ҷавонон, омилҳое, ки дар раванди интихоби касби ҷавонон таъсир мерасонанд,
оқибатҳои он, нақши таълимот дар худмуайянкунии касбии ҷавонон, арзишҳои
иҷтимоии ҷавонон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ниҳоди маориф
воситаи муҳими худмуайянкунӣ ва худмуайянкунии касбии ҷавонон баромад
менамояд.*

*Инчунин, муаллифон вазъи имрӯзаи худмуайянкунии касбии ҷавонони
Тоҷикистонро дар асоси таҳқиқоти сотсиологӣ таҳлил намуда, мушкилот,
роҳҳои ҳал ва дурнамои онро бо далелҳо нишон додаанд.*

Калидвожаҳо: худмуайянкунии касбӣ, ҷавонон, омилҳои худмуайянкунии
касбӣ, таҳсилот, ҷойивазкунии иҷтимоии ҷавонон, иҷтимоишавӣ, арзишҳои
иҷтимоӣ, бозори меҳнат.

Худмуайянкунии касбӣ ё интихоби касб воситаи худтасдиқнамоии инсон
дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ба ҷомеа дохил шудани ҷавонон, пеш аз ҳама,
маъноӣ ба муҳити касбӣ дохил шудани онҳоро дорад, ки дар ин самт онҳо ба
мушкилоти зиёд мувочаҳ мешаванд.

Худмуайянкунии касбиро ҳамчун системаи сезина муаррифӣ кардан
мумкин аст [5]:

1. Самтгирии касбӣ;

2. Интихоби касб;

3. Амалӣ сохтани касби интихобшуда.

Дар стратегияи ҳаёти таҳти самтгирии касбӣ арзишхое фаҳмида мешаванд, ки ҳадафи зиндагӣ ва воситаҳои дастрасӣ ба онҳо вобаста мебошанд. Самтгирии касбӣ чун раванди интихоби роҳи ояндаи ҳаёти шахсӣ ба низоми самтгирии арзишии он таъя менамояд. Самтгирии касбии ҷавонон ҳадафи дигар низ дошта, маънои соҳиби дониши кофии касбӣ будан, истифода бурдани иқтидори худ, ба меҳнати самаранок машғул шудан, талабот ба рушди шахси, худтасдиқнамоӣ, таъмини зиндагии шоиста ва ворид шудан ба бозори меҳнат ба сифати неруи кории варзидаро дорад. Дар ин марҳала ба субъекти самтгирии касбӣ бештар омили фазоӣ таъсир мерасонад. Дар байни онҳо нақши аввалиндараҷа ба бозори меҳнат тааллуқ дорад [4].

Интихоби касби оянда ҳамеша ҷанбаи фардӣ дошт, ҷузъи худшиносии шахсият мебошад ва ҷунин маънӣ дорад, ки мутахассиси оянда мақому ҷойгоҳи худро ёфтааст. Меъёри самаранокӣ дар ин аст, ки шахс аз қору фаъолият ва мақоми худ дар ҷомеа ва касби худ то кадом андоза қаноатманд аст. Муҳим ин аст, ки замина барои ин бояд аз синни наврасию ҷавонӣ дар раванди дарёфти таҳсилоти касбӣ бояд тарҳрезӣ гардад [4].

Мутаассифона, самти худмуайянкунии касбии ҷавонон дар ҷомеаи мо ҳолати ногувор дорад. Ин вазъиятро мо дар бекории ҷавонон ва касби интихобнамудаи онҳо, ки дар бозори меҳнат арзиши худро гум кардааст, метавонем мушоҳида намоем. Аксаран ҷавононе, ки касбро интихоб мекунад ва соҳибмаълумот мегарданд, дар оянда мувофиқи касби интихобкардаи худ қор намеёбанд. Онҳо ё дар ин самт мутахассиси хуб нестанд ва ё касби интихобнамудаашон ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯй нест.

Имрӯз дар ҷомеаи мо интихоби касб ба таври стихиявӣ, зери таъсири омилҳои берунӣ ба амал меояд, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавоб гуфта наметавонад.

Худмуайянкунии касбӣ раванди дурудароз буда, нишонаҳои аввалини онро дар даврони кӯдакии шахс мушоҳида қардан мумкин аст, яъне, вақте ки кӯдак нақши касбҳои гуногунро дар рафти бозӣ иҷро мекунад ва дар бораи олами атроф қар гуна маълумот пайдо менамояд. Дар ин муддат дар бораи худмуайянкунии иҷтимоӣ-касбӣ ва худмуайянкунии ҳаёти шахсӣ оғаҳӣ пайдо мекунад. Аз ҳамон вақт дар ниҳоди кӯдак шавқу ҳавас ба ин ё он касб пайдо мешавад.

Интихоби касб дар қараёни ҳаёти шахс асосан як ё чанд бор пеш омаданаш мумкин аст, вале интихоби аввалин, қи тавре ки равоншиносон ва ҷомеашиносон зикр менамоянд, дар ҳаёти шахс аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, зеро зербиноеро мемонад, ки дар болои он бинои ҳаёти шахс бунёд меёбад, ё бо ибораи дигар, яке аз шохсунхоест, ки бинои зиндагии шахс ба

он така мекунад. Агар интиҳоби касб нодуруст ба роҳ монда шавад, дар зиндагӣ ва ҷомеа низ нақши хеле баде боқӣ хоҳад гузошт. Сафи бекорон зиёд гардида, ба вазъи сиёсӣ хатар эҷод менамоянд. Мутафаккири олмонӣ Карл Маркс зикр менамояд, ки роҳгумзадагии мутаносиби тавоноии мо дар интиҳоби касб... саҳве хоҳад буд, ки аз мо қасос хоҳад гирифт... ва интиҳоби нодурусти он бароямон бадбахтиҳо хоҳад овард. Мо бояд касбро мувофиқ ба тавоноии худ интиҳоб намоем, зеро, агар касбро дар ғайри тавоноии худ интиҳоб намоем, ҳеҷ гоҳ имкон нахоҳем дошт, ки онро ба таври лозим ба иҷро бирасонем. Аз ин рӯ, мо аз ин амали худ сархам мегардем ва бовар ҳосил менамоем, ки дар ҳақиқат тавоноии ин касбро надорем [3].

Арзиши кор ва таҳсилот дар ҷомеаи муосир меҳварӣ мебошанд ва бисёр ҷанбаҳои фаъолияти иҷтимоии шахсро муайян менамоянд. Онҳо барои интиҳоби роҳи ҳаёт ёрӣ расонида, асоси арзёбӣ ё интиҳоби ин ё он стратегияи ҳаётии мутобик бо шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ ва заминаи далелнокии кор мебошанд. Муносибат ба таҳсил, далели қабул шудан ба мактаби оӣ, тасаввурот дар бораи кори идеалӣ, асоснокии интиҳоби касб ва талабот ба кор – ҳамаи инҳо масъалаҳои мебошанд, ки бояд бодикқат баррасӣ шаванд. Арзишҳои, ки имрӯз дар шуури ҷавонон шакл мегиранд, ба зудӣ дар ҳаёт татбиқ мешаванд ва ояндаи тамоми ҷомеа ба ҷиғунагии онҳо вобаста хоҳад буд [4].

Ҷомеашиносон зикр менамоянд, ки барои ҷавонони муосир таҳсилоти оӣ аслан чун замина барои самтгирии баъдии касбӣ хидмат мекунад, фаъолияти таҳсилӣ–маърифатӣ ва тамоюл ба амалӣ сохтани имконотишаҳс коҳиш меёбад, яъне миқёси аз байн рафтани самтгирии касбӣ меафзояд. Дар ин раванд ҷавонон имрӯз ба мушкилоти худшиносии касбӣ дучор мешаванд, ки яке аз сабабҳои тичоратӣ шудани таҳсил мебошад [4].

Аксари хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, касбӣ–техникӣ ва миёнаи махсус дар бораи талаботи бозори кор маълумоти кофӣ надоранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки самтгирии касбии ҷавонро, пеш аз ҳама, бояд вобаста ба зарурати шуғли ояндаи онҳо ба назар гирифт. Дар шароити муосир сатҳи баланди таҳсилот барои соҳиби касбу ихтисоси баланд гардидан арзиши ниҳоят калон дорад ва роҳи насли ҷавонро дар қору фаъолияти ояндашон боз мекунад. Аз ин рӯ, имрӯз аксари ҷавонони мо барои ба даст овардани маълумоти оӣ талош менамоянд, аммо дар самтгирии касбӣ устувор нестанд [4].

Ба ақидаи мо, омилҳои зиёде мавҷуданд, ки бевосита дар раванди интиҳоби касби ҷавонон таъсири худро мерасонанд ва ин ҷо якчанд омили муҳимро мавриди барасӣ қарор медиҳем:

Омили якум фишори волидайн ба фарзанд мебошад. Ҳангоме ки наврас дар бораи интиҳоби касби ояндааш фикр мекунад ва меандешад, ки оянда бояд

кӣ шавад, баъзан падару модар ба ҷойи ёрӣ ба ӯ фишор меоранд, то ки касbero, ки худи онҳо меҳоҳанд, интиҳоб намоёнд. Ин аст, ки аксари донишҷӯён меғӯянд, ки моро маҷбур ба ин ихтисос овардаанд, вагарна хоҳиши дар ин ҷо таҳсил кардан надоштем.

Омили дуюм фишори иҷтимоӣ мебошад. Ҷавонони имрӯза дар муқоиса бо насли гузашта ба шарту шароити зиндагӣ бештар аҳаммият медиҳанд, яъне ба давлатмандию дорой. Бисёри ҷавонон вобаста ба ҳамин рафтор мекунанд ва касбҳоеро, ки ҳоло дар ҷомеа муд аст, интиҳоб менамоёнд.

Дигар омиле, ки дар интиҳоби касби ҷавонон нақши асосӣ мебозад, омили иқтисодӣ мебошад, ки аксари ҷавонон ба ин диққати махсус медиҳанд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки ҳамон касбҳоеро интиҳоб кунанд, ки дар ояндаи наздик вазъи иқтисодияшонро хуб кунад ва онҳо дар ин масъала мушките надошта бошанд.

Ҳамаи ин омилҳои таъсиррасонро ба назар гирифта, метавон гуфт, ки онҳо дар ин самти худмуайянкунӣ ба мушкилоти зиёд дучор меоянд, ки оянда дар мавриди ворид шудан ба бозори меҳнат ба бисёр мушкилот мувочех хоҳанд шуд.

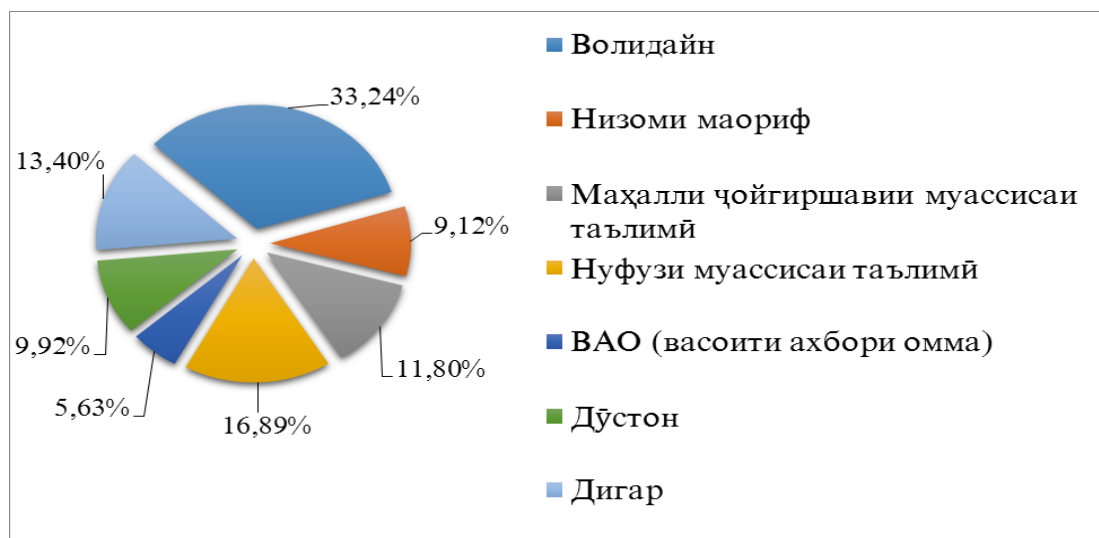
Пажӯҳишҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки имрӯз аксари ҷавонон дар интиҳоби касб ба мушкилот дучор меоянд. Таҳқиқоте, ки Г. Абдурахмонов [1] соли 2009 дар байни 100 нафар хатмкунандаи мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе анҷом дод, далели ин гуфтаҳост. Ба воситаи усули пурсишнома (варақаи назарсанҷӣ) хатмкунандагони шаҳри Душанбе мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтанд. Дар рафти пур кардани пурсишномаҳо аксари онҳо аз якдигар рӯбардор мекарданд. Ин маънои онро дорад, ки ба мазмуни касби ояндаи худ сарфаҳм нарафтаанд ва ба бе он ки чизеро дарк намоёнд, матни оmodаро аз ҳамнишини худ рӯбардор мекарданд. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки аксари хатмкунандагон касбҳои ҳуқуқшинос, духтур ва иқтисодиро интиҳоб кардаанд. Ташвишвар ин аст, ки дар байни ҳамон сад нафар пурсидашуда ҳатто як нафар ҳам касби омӯзгорӣ ва дигар касбҳоеро, ки дар ҷомеаи имрӯз заруранд ва ниёз ба мутаххасис доранд, интиҳоб накард. Ба ақидаи мо, аксари ҷавонони имрӯза пеш аз он ки касbero интиҳоб кунанд, ҷанбаи даромади онро ҳатман ба назар мегиранд, ё ҳамин омили иқтисодӣ дар интиҳоби касб дар ҷойи аввал меистад. Онҳо мушоҳида мекунанд, ки кадом касб дар ҷомеа аз рӯйи обрӯ қадрдонӣ карда мешавад, яъне касбе, ки онҳо интиҳоб кунанд, оё дар ояндаи наздик метавонад шароити иҷтимоӣ-иқтисодияшонро хуб кунад.

Пурсише, ки дар байни наврасону ҷавонон анҷом дода шуд, нишон дод, ки аксари онҳо бо хоҳиши падару модарони худ ба ин ё он муассисаи таълимӣ дохил гардидаанд. Қисми дигар, яъне 16,8 дарсад аз рӯйи нуфузи муассисаҳои таълимӣ касби худро интиҳоб кардаанд. Ҳамин тариқ, 11,8 дарсад тибқи

маҳалли ҷойгиршавии муассисаи таълимӣ, 9,9 дарсад бо машварати дӯстонашон, 9,1 дарсад бо таъсири низоми маориф, яъне бо роҳандозии омӯзгорон, 5,6 дарсад тариқи рекламаҳои васоити ахбори омма касби худро интихоб намудаанд (ниг. расми 1) [7].

Расми 1.

Омилҳое, ки дар интихоби касб ба ҷавонон таъсир мерасонанд

Аз интихоби нодурусти ҷавонон дар самти худмуайянкунии касбии онҳо дар ҷомеа баъзе касбҳо аз меъёр зиёд мутахассис тарбия мекунад, ки дар оянда дар бозори меҳнат ба мушкилот дучор меоянд, аксари онҳо бекор мемонанд ё мувофиқи ихтисоси худ кор намеёбанд. Аммо дар баъзе касбҳои дигар нарасидани мутахассисон ба мушоҳида мерасад. Масалан, касби омӯзгориро мегирем, тибқи омили расмӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар аввали соли 2022 мактабҳои Тоҷикистон нӣз ба 1124 омӯзгор доштаанд [6]. Ин мисоли овардашуда далели гуфтаҳои боло шуда метавонад.

Ба сабаби он, ки бисёр ҷавонон ба касби ояндаи худ муносибати хунукназарона доранд, дар ин самт ба саҳву хатоҳо роҳ медиҳанд ва бешак, дар оянда натиҷаашро мебинанд.

Карл Маркс дар ҷойи дигар менависад, ки интихоби хато ва нодурусти касб аз тарафи шахс метавонад ҳаёти ӯро қомилан барбод диҳад, мақсад ва нақшаҳои ӯро хароб кунад ва худӣ ӯро бадбахт намояд [3].

Дар замони иқтисоди бозаргонӣ бояд низоми маориф таълими шаҳрвандонро бо дарназардошти талаботи ҷомеа ва шароити иқтисоди бозаргонӣ ба роҳ монад. Ҳангоми омодагии касбии ҷавонон бояд талаботи иқтисодии ҷомеа ба инобат гирифта шавад. Омодамоии касбии ҷавонон

тавассути низоми маориф бояд ба тағйироти дар соҳаи иқтисодҳо рӯйдиҳанда бояд мутобиқ бошанд. Зеро маҳз тавассути маориф ҷавонон имкониятҳо ва мақсадҳои худро татбиқ карда метавонанд ва ба талаботи муҳити иҷтимоӣ мутобиқ мегарданд. Ҳар сол ҳазорон мутахассис мактабҳои олиро хатм менамоянд, аммо аксари онҳо бекор мемонанд ва касби омӯхтаи онҳо дар бозори меҳнат ҳеҷ арзиш надорад. Пас андешае ба миён меояд, ки тарбия намудани мутахассиони «бекор» фақат барои омор ва нигоҳ доштани сохтори нави мактабҳои олии зарур аст, на барои кори созанда дар ҷомеа ва истифодаи самараноки қувваҳои ҷавонони қорӣ ба нафъи ҷомеа.

Сармояи бузургтарини ҳар як миллат ҷавонони донишманд, ихтисосманд, бомаҳорат, забондон, созандаю эҷодкор, худшинос, озодаи ҷомеа ба ҳисоб мераванд, бо ин сифатҳои иҷтимоӣ ҷавонон метавонанд мақоми баландро дар ҷомеа соҳиб шуда, дар пешрафти кишвар саҳми худро гузоранд. Сифатҳои мазкурро бошанд, танҳо тавассути низоми маориф ба даст меоваранд. Бинобар ин, барои беҳтар намудани сифати таҳсилоти ҷавонон ва самтгирии касбии онҳо, беҳтар намудани вазифаҳои ниҳоди таҳсилот, ба қонунгузориҳои он тағйирот ворид намудан, стандартҳо ва шакли мазмуни таҳсилотро дигаргун кардан, пайвасти омӯзиши бозори меҳнат, омода намудани кадрҳои баландихтисоси педагогӣ, зиёд кардани ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаи таҳсилот ва баланд бардоштани нуфузи омӯзгор ва амсоли ин лозим аст. Маҳз ба низоми таҳсилот диққат додан, моро соҳиби захираҳои бузургӣ зехнӣ ва субъектоне ҷаҳли касбӣ мегардонад. Баъдан муваффақият дар интиҳоби касб барои ҷавонон, пеш аз ҳама, ба он вобаста хоҳад буд, ки оё онҳо касбро танҳо мувофиқ ба хоҳиш ва завқи худ интиҳоб менамоянд, ё дараҷаи зарурат ва ё обрӯю эътибори он дар ҷомеа низ ба назар гирифта шудааст. Аз ин ҷост, ки ин ҷо мавқеъ ва нақши мактаб ҳамчун манбаи таъмини дониш, оила ҳамчун қудрату тавоноии таъсир ба ҷараёни ташаккули касбии мақсадҳои ҳаётии шахс ва воятаҳои аҳбори умум ҳамчун силоҳи пурқуввати тарғиботии ҷомеа басо арзанда ва муҳим мебошад, ки онҳо ҷи гуна мавқеъ доранд ва то кадом дараҷа аз уҳдаи иҷрои самараноки вазифаҳои иҷтимоии худ мебароянд.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонов Г., Акрамова М. Нақши психолог дар касбинтиҳобномаи ҷавонон // Мактаб ва ҷомеа. Душанбе, 2009. №1(19).-с.8-9.
2. Майкл Аргайл. Психология счастья. Перевод с английского. М.: Прогресс, 1990.- С.11.
3. Маркс К. Размышления юноши при выборе профессии. \ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.-2-е изд.-Т.40.-С.5-6.
4. Назирова М.Н. Маориф дар низоми арзишҳо ва стратегияи ҳаётии ҷавонон. Дисс. барои дараҷаи дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сотсиологӣ.

Душанбе 2022, – 170 С. [манбаи электронӣ] https://ifppanrt.tj/avtoref-sotcio/Nazirova_Marhamat/01-Dissertatsiya_of_Marhamat.pdf (санаи мурочиат 25.07.2023)

5. Семенова Л.А. Проблемы профессионального самоопределения и трудовые ориентации молодежи // Молодежь Волгоградской области и актуальные проблемы реализации государственной молодежной политики: сб. научн. ст. и докл. научн. - практ. конф. (16 декабря 2009 г.). Часть I / Комитет по делам молодежи Администрации Волгогр. области, ГОУ ДПО Волгоградский институт молодежной политики и социальной работы. - Волгоград: Принт Терра-Дизайн, 2010. С.37-43. [манбаи электронӣ] https://www.fnisc.ru/index.php?page_id=1198&id=2537 (санаи мурочиат 20.05.2023)

6. Чаро омӯзгорони тоҷик аз Ватан мераванд? [манбаи электронӣ] URL:<https://cabar.asia/tg/charo-om-zgoroni-to-ik-az-vatan-meravand> (санаи мурочиат 20.05.2023)

7. Шоисматуллоев Ш., Назирова М. Ҷавонон ва муҳити таҳсилоти онҳо // Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М.Баҳоваддинови АМИТ. Душанбе, 2021.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

НАСУРОВА БЕХРУ АСАДУЛЛОЕВНА,

кандидат философских наук, ведущий научный сотрудник отдела социологии
Института философии, политологии и права имени А.Баховаддинова НАНТ
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@mail.ru

АХМЕДОВА УМЕДА

ассистент кафедры социологии факультет философии
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;

В статье рассматриваются понятие, сущность, роль профессионального самоопределения в жизни молодёжи, факторы, влияющие на процесс выбора молодёжью и его последствия, роль образования в профессиональном самоопределении молодёжи, проанализированы социальные ценности молодёжи. Институт образования является важным средством самоопределения и профессионального самоопределения молодёжи.

Авторы, ссылаясь на результаты социологических исследований попытались показать текущее состояние профессионального

самоопределение таджикской молодежи и дать выводы и предложения по преодолению ряда проблем в данном процессе.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, молодежь, факторы профессионального самоопределения, образование, социальная мобильность молодёжи, социализация, социальные ценности, рынок труда.

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF YOUTH IN MODERN TAJIKISTAN SOCIETY

NASUROVA BEHRU ASADULLOEVNA,

Candidate of Philosophical Sciences, Leading Researcher
Department of sociology of Institute of philosophy, political
science and law named after A.Bahovaddinov NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tell: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@mail.ru

AKHMEDOVA UMEDA

assistant, Department of Sociology, Faculty of Philosophy,
Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;

The article discusses the concept, essence, role of professional self-determination in the life of the youth, factors influencing the process of choice by youth and its consequences, the role of education in the professional self-determination of youth, social values of youth are studied. The institution of education is an important means of self-determination and professional self-determination of youth.

The authors analyzed the current situation of professional self-determination of the Tajik youth on the basis of sociological research and showed problems, solutions and prospects with evidence.

Keywords: professional self-determined, youth, factor of professional self – determination, education, socialization, youth social mobility, social values and labor market.

**ТАҶАВВУЛОТИ ҶАШНУ МАРОСИМ ВА ТАНЗИМИ ОНҶО ҶАМЧУН
СТРАТЕГИЯИ МИЛЛӢ****МИРЗОЗОДА АЗИЗУЛО ФАӢЗ,**

унвончӯи шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 918-61-68-70; e-mail: kumita@list.ru

Мақола ба шарҳи таҷаввулот дар андешаи шаҳрвандони кишвар, омилҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии қабули Қонуни ҚТ “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, моҳияти демократию халқпарвона доштани қонуни мазкур, равона карда шудааст. Муаллиф андешаҳои худро бо маълумоти омори ваколатдори соҳа, маводҳои дар китобу маҷаллаҳо ва васоити ахбори омма нашр гардида, ки ба масъалаҳои назариявӣ амалии татбиқи қонуни мазкур бахшида шудаанд, ба таври асоснок собит намудааст.

Калидвожаҳо: қонун, танзим, таҷаввул, анъана, ҷашн, маросим, фарҳанги миллӣ, арзишҳои миллӣ, стратегияи миллӣ.

Баъди суқути давлати Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлоли давлатӣ, кишвари азизамон Тоҷикистон роҳи пурпечу тоби мушкили таърихиро паси сар намуда, ботадрич пояҳои давлатдорӣ худро таҳким бахшид ва дар як фурсати аз нигоҳи таърихӣ начандон тулонӣ ба сатҳи сифатан баланди рушд ноил гардид. Илҳомбахш ва роҳнамои ҳама дастовардҳо дар ин ҷода Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буданд, ки баъди ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар ва имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, зиндагии мардумро ба маҷрои оромӣ бунёдкорӣ ва созандагӣ равона намуданд. Маҳз бо шарофати истиқлоли давлатӣ мардуми кишвар имкон пайдо намуданд, ки дар фазои озоду ором зиндагии шоиста ва озодиҳои эътиқодиро пайдо намоянд. Дар ҳамин давра ба миллати куҳанбунёди тоҷик имконоту заминаҳои муносиб барои муаррифии ҳарчи бештару васеи фарҳанги волои ниёгон ба ҷаҳони муосир муҳаё гардид. Арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ динӣ, ҳувияти миллӣ, худшиносии худогоҳӣ, эҳтиром ба расму оинҳои мардумӣ низ дар давраи истиқлоли кишвар имконпазир гардид. Дар ин радиф дар кишвар як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардид, ки барои мустаҳкам намудани пояҳои давлатдорӣ

мусоидат намудан ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷумлаи онҳост. Қонуни мазкур на бо мақсади аз байн бурдани расму оинҳо, балки барои ба низоми муайян даовардани онҳо, баҳри ҳифзу ҳимояи арзишҳои асили фарҳанги миллий, арҷгузорӣ ба урфу одатҳои миллий, баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии шаҳрвандон, таъмини ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона гардидааст [2, с. 71].

Таҳлилҳои анҷомдодаи ниҳодҳои масъул ва ваколатдори соҳа гувоҳӣ медиҳанд, ки сол то сол меъёрҳои қонуни мазкур ба зиндагии шаҳрвандон роҳ ёфта, маъракаву маросимҳо ба ҳадди эътидол омаданд ва ин раванд тадричан ба баланд гардидани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намуда истодааст. Ба ҳамин маънӣ марҳалаи амалишавии қонун собит намуда истодааст, ки он дар ташаккули тафаккури сокинони кишвар таҳаввулоти мусбиро дар роҳи ба низом даровардани расму оинҳо ворид намуда истодааст.

Дар мақолаи мазкур тасмим дорем мухтасаран доир ба ҷанбаи таҳаввулоти ҷашну маросим, тазодҳо ва ҳамгироии равандҳо, дурнамои стратегияи танзими аъана ва расму оинҳо бо истифода аз адабиёти илмӣ, меъёрҳои қонунгузорӣ ва ҳисоботҳои омили андешаи ҳешро ибраз намоем.

1. Мафҳуми таҳаввул ҳамчун тарзи инкишофи табиӣ ҳодиса ва падидаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мафҳуми калимаи ТАҶАВВУЛ а. гузаштан аз ҳоле ба ҳоле, тағйирёбӣ, дигаргунӣ ва маънии вожаи ТАҶАВВУЛӢ–дар ҳолати инкишофёбӣ қарор доштани равандро маънидод шудааст [6]. Ба андешаи олимону коршиносон, расму оин ва ҷашну маросим яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ буда, миллатҳо нисбат ба шароити гуногуни таърихӣ ва давраҳои гуногуни ташаккули ҷамъиятӣ, вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ аз замонҳои қадим ҷашнҳои мондагор ва писандидаро эҷод намуда, дар тули таърих такмил ва таҳаввул доданд, ки имрӯзҳо ба ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанг табдил гардидаанд. Агар аз ҳамин зовия ба расму оинҳои миллиамон назар андозем, дар ҳақиқат, расму оинҳои ба таъбири умри аз ҳазорсола зиёд дошта, дар давоми мавҷудияти худ, ки як қисм аз давраи зардуштӣ ва насронӣ шодоб шудаву қисми дигар аз даврони исломӣ сарчашма мегиранд, шебу фарозҳои зиёдеро тай кардаву то замони мо расидаанд.

Мусаллам аст, ки бо тақозои замон расму оинҳо низ чун ҳуди замонаҳо ба таҳаввулоту тағйирёбӣ мувоҷеҳ гардида, қисме аз онҳо тарки мавҷудият ва қисми дигаре нав ва аз нав пайдову эҳдо гардида, ҳамқадами наслҳои баъдӣ гардида, то замони кунунӣ расидаанд. Дар маҷмӯъ, ба андешаи ғолиб, ин ҷараён як раванди маъмулӣ, табиӣ ва ногузир ифодагари ниёзҳои ахлоқӣ, маънавию фарҳангии гузаштагонӣ мо бо ҳама суду зиёнаш зиндагии ниёгонамонро рангин ва дар рӯзҳои азодорӣ таскинбахши онҳо будаанд. Агар

ба гузаштаи на чандон дури расму оини ниёгон назар андозем, равшан мегардад, ки хусусияти бухронӣ гирифтани онҳо маҳсули раванди як муҳлати тулонии таърихӣ аст. Бинобар ин, барои ошкор намудани нуктаҳои заъфи ин ҷараёни муҳимми таърихӣ моро зарур аст, ки сайри кутӯҳи таърихӣ доир ба пайдоишу густариш, моҳияту таҳаввулот ва мавқеи расму оин намоем.

2. Тазодҳо ва ҳамгириҳои унсурҳои анъанавӣ ва модерн дар раванди таҳаввули ҷашну маросим.

Эътироф бояд намуд, ки бо сабабҳои ақибмонии ҷомеа аз рушду тараққӣ, сусту заиф шудани пояҳои давлатдорӣ, иқтисоду молиёт, фарҳангу маънавият ба масоили расму оин ва анъанаҳо, ки ниятҳои неку хайро амалӣ мекарданд, ба сарчашмаи амалҳои зиёновар табдил ёфтанд. Бисёр тазодҳоеро дар таҳаввули ҷашну маросимҳо дар тури таърихи гузашта метавон мушоҳида намуд, ки ба омилҳои табиати зиёдарвии азалии инсонӣ рабт доранд. Намунаи чунин тасвирҳоро метавон дар асарҳои назмиву насрии ҳозираву гузаштаи ниёгонамон бешумор мушоҳида намуд. Устод Рӯдакӣ дар сароғози шеърӣ тоҷикӣ-форсӣ моро ба ҷавҳари одобу ахлоқ ва қаноат варзидан даъват менамояд:

*Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ,
Дар банди такаллуф машав, озод бизӣ,
Дар беҳ зи ҳуде назар макун, ғусса маҳӯр,
Дар кам зи ҳуде назар куну шод бизӣ!*

Аз умқи ҳазорсолаҳо ба мо имрӯзиён устод Рӯдакӣ талқин мекунад, ки ба қасони аз ту доротару сарватмандтар буда таваҷҷуҳ намуда, ғамгин машав, ту ба қасе нигар, ки аз ту ғақиртар асту шод бош, ки аз ӯ доротарӣ. Ҳамин андешаи ҳакимона моро ба он ҳидоят мекунад, ки мо бояд аз дороиҳои дар ихтиёр доштамон қаноатманду шукргузор бошем, то зиндагӣ ба коми мо бошад.

Унсуралмаолии Кайковус дар китоби «Қобуснома» борҳо ба фарзанди хеш талқин менамояд, ки «дар ҷаҳон нон ва ном ба даст овардӣ кӯшиш бар он дошта бош, ки харчастро вобаста ба дахл анҷом диҳӣ ва ҳамоно фалсафаи куръониро таъкид месозад, ки исроф дар корҳо надошта бошӣ, зеро, исроф шоиста нест» [5, с.67-74].

3. Ба ҳамин маънӣ муаллими ахлоқ Шайх Саъдӣ дар боби «Дар таъсири тарбият» аз рӯзгори порсозодае нақл мекунад, ки барои вай неъматҳои фаровоне аз тариқи мероси амакхояш ба ӯ боқӣ монд, аммо ӯ дар муносибат бо ин амвол исрофкорӣ пеша кард ва ба фиску фучур оғоз намуд. Бо истифода аз ин амволи ба дастмада чӣ миқдор гуноҳхое, ки ӯ кард ва нӯшоқиҳои фаровони масткунандаро истифода кард. Муаллиф дар идома ба хонанда насихат карда мегӯяд: «Эй фарзанд, дахл оби равон асту харч осеби гардон, харчи фаровон касерост, ки харчи муайян дорад» [5, с. 67-74].

Ё тасвири дигари баргузории намунаи маросимҳои зиёновар дар асари «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и устод Садриддин Айний дар асри 20, ки мисоли гӯи ривочи хурофоту исрофкориҳои бемисл, махсусан, дар байни шахсони мансабдор, қозию ҳокимон, арбобон ва доро тасвир ёфтааст.

Дар ҳақиқат, насиҳатҳои Унсурулмаолии Кайковус ба писараш ва суханони ҳакимонаи Шайх Саъдӣ ва нақлҳои устод Айний, ки фалсафаи исрофро дар маҷмуи амалҳои инсон тавзеҳ додаанд, барои насли имрӯз ва фардои ҷомеа аз аҳаммият ҳолӣ нест, чунки ин андешаҳои солиму созанда ҳам дар тақвияти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба ҷомеа хизмат хоҳанд кард.

3. Эътидоли расму оинҳо сарҷаишаи тақвияти неруи инсонӣ.

Таърих гувоҳ аст, ки фарҳангу тамаддуни ҳар миллат ва халқият дар раванди шаклгирӣ ва рушд ба омезишҳои бечойи фарҳанги дигар халқу миллатҳо мувоҷеҳ мешавад. Омезиши фарҳангҳо бошад, хоҳу нохоҳ дар урфу одат, анъана ва маросимҳои мардумӣ инъикоси худро меёбанд. Маҳз бо ҳамин далел тайи садсолаҳои гузашта ҷашну маросими мо низ ба чунин омезишҳо гирифта шуда, сарбориҳои зиёдро ба сари мардуми одӣ бор намуданд. Ин раванд то солҳои наздик, аниқтараш то қабули Қонуни танзими анъана ва ҷашну маросим миллати муосири соҳибдавлатро зерӣ бори гарони одатҳои гуногун монда, шаҳрвандонро ба баргузории маърака ва маросимҳои зиёд ва серхарҷ талқин менамуд.

Вазъи баргузории маросимҳои азодорӣ боз ҳам вазнинтар гардида, дар ниҳоят ба саломатии насли наврас, ахлоқи ҷомеа ва вазъи иқтисодии ҳар як оила латма ворид мекард. Як нафари ғавтида ба ҳолати моддии чанд оила таъсир расонида, онҳоро руҳан афғор менамуд. Аксар шаҳрвандон аз тарси таънаи мардум ба ҳамаи ин вазниниҳо тоқат мекарданд, ҳарчанд медонистанд, ки бисёре аз ин ҷашну маросимҳо аз доираи талаботи дини мубини ислом берун буда, ба ахлоқ ва одоби миллии мо созгор нестанд.

Бо дарназардошти вазъи бамиеномада ва бо мақсади ҷилавгирӣ аз омезишҳои гуногун зарурати таҳия ва қабули қонуни мазкур пеш омад, ки ҳадафи он, пеш аз ҳама, ба низом даровардани маъракаю маросимҳои мардумӣ ба шумор мерафт [7, с.124-132]. Албатта, ин иқдом дар заминаи хушқу ҳолӣ ба вучуд наомадааст, балки тақозои замон буд, зеро вазнин шудани баргузории маросимҳои азодорӣ, маъракаҳои серхарҷи хурсандӣ, ки ба қарздоршавӣ, паст гардидани сатҳи зиндагии оилаҳо ва ҳатто ба вайроншавии онҳо оварда мерасониданд. Ин далелҳо Ҳукумати кишварро бетараф гузошта наметавонист ва водор сохт, ки барои ба низом даровардани расму оин, анъана ва ҷашну маросимҳои мардумӣ чораҳои бетаъхир андешида шавад.

Яке аз масъалаҳои, ки дар ибтидо дарк ва ҳалли илмӣ худро тақозо дошт, ин мувофиқати қонуни нав ба принципҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлати

ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон [7, с.124-132] буд. Дар назари аввал масъалаи мазкур одӣ менамояд, вале дарк ва ҳазми он дар ҷаҳорҷӯбаи Конститутсияи кишвар ва созишномаҳои байналмилалӣ аҳамияти ниҳоят ҷиддӣ дошт. Аз ин хотир, дар қонун бо роҳи муайян намудани ҳадаф ва мақсадҳо моҳияти масъаларо равшан намуда, ба шаҳрвандон фаҳмонда шуд, ки мақсади аслии ин қонун ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мардуми Тоҷикистон ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли мебошад.

Ҳадафи дигар ва марказии қонун таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ махсуб мешавад. Аз ин хотир, қонунҳои кишвар ва уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва тартиботи ҷамъиятӣ танзим намудани муносибатҳо ва маҳдудсозии қонунии амалҳоро ҷоиз медонад. Яъне маҳдудсозӣ ба хоҳири ҳифзи манфиати дигарон ва нигоҳдошти тартиботи ҷамъиятӣ дар ҷомеаи демократӣ тавассути қонун қобили қабул мебошад. Дар асл бошад, маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои инсон, ки нисбат ба ашхоси ҷудогона татбиқ мешавад, дар қонун вучуд надорад, қонуни танзим на ба маҳдуднамоии ҳуқуқи озодиҳо, балки ба танзими доираи амали онҳо равона шудааст.

Бо ҳамин андеша мазмун ва муҳтавои лоиҳаи қонун дар ибтидо дар мизони талаботи Конститутсия, созишномаҳои байналмилалӣ роҷеъ ба ҳуқуқи озодиҳои инсон мутобиқ карда шуд. Ҳамин тавр, мо дар ҷустуҷӯи ҳалли мушкилоти мардум ҳамчун давлати иҷтимоӣ саъй ва талош намуда, аз фазои озоди ҷомеаи шаҳрвандӣ истифода шуд ва ҳаққи қонунгузори халқро дар давлати демократӣ тақвият бахшида, ба қабули қонуне муяссар гардидем, ки табиатан миллӣ ва мардумӣ мебошад.

Қонуни мазкур дар раванди қонунэҷодкунии на танҳо Тоҷикистон, балки кишварҳои хориҷи наздику дур таҷрибаи нахустин ба ҳисоб меравад. Ҳанӯз аз оғоз эҳсос мегардид, ки ба воситаи қонун танзим намудани ҷунин як нуктаи ҳассос ва нозуки ҳаёти иҷтимоӣ-аҷна ва ҷашну маросими дар тули солҳо шаклгирифта захираи зиёди шабонарӯзиро тақозо мекард. Бо кӯшишу ғайрати масъулони ваколатдори соҳа, комиссияҳои доимӣ ва ҷамъиятӣ, аҳли ҷомеаи шаҳрвандӣ, собиқадорони меҳнат, пирони хирад ва роҳнамоии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо гузашти ҳамагӣ якуним даҳсола натиҷаҳои дилхоҳ ба даст омад.

4 . Танзим ҳамчун роҳи пешгирии бӯҳрон ва инқирози аҷнаҳо.

Дарк намудани моҳияти қонуни нав ва паҳнои амали он аз муҳимтарин вазифаҳои қонунгузори кишвар буд. Халқи мо дар шароити соҳибистиклолӣ ба ҷаҳони нав бо симои нав ва бо урфу одатҳои мутобиқ ба манфиати мардум ворид мешуд. Худшиносӣ, эътироф ва кадрдонии урфу одат, арзишҳои миллӣ, эҳтиром ба ҷаҳонбинии динӣ ва афзалият ба ғояи шаҳрвандии ташкили давлат

аз ҷумлаи усулҳоест, ки давлатҳои хурду тозаистиклолро дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳифз менамояд.

Худ қазоват кунед, тибқи иттилои расмӣ, то қабули Қонун «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба сари ҳар оила тахминан 80 маъракаи маросим, аз ҷумла 60 маросими азодорӣ ва 20 маъракаи хурсандӣ рост меомад. Ҳол он ки таҳлили амиқи ин маъракаҳо собит менамояд, ки на ҳамаи онҳо ҷавҳари таълимоти динӣ ва фарҳанги миллиамонро доштанд, балки аксари хурофоте беш набудаанд. Аз ҷониби дигар, дар баргузори ҷашну маъракаҳои мардумӣ омилҳои субъективӣ ва инфиродӣ низ таъсири манфии худро гузошта буданд. Ғолиб омадани ҳирси манманӣ, худнамоӣ ва тақлидкорӣ тадричан ба манбаи хатари азим ба иқтисодиёти оила ва ҷомеа мубаддал гардида буд. Таъйиноти муҳимми маъракаҳо на адои вазифаи падару модарон дар назди фарзандон, балки зоҳирпарастияи худнамоӣ ва мусобиқаи бечойи соҳибони маъракаҳо маҳсуб мешуд. Чунин раванди номатлуб аз оғози солҳои 70-уми қарни гузашта бо беҳшавии сатҳи зиндагии мардум ба мушоҳида мерасиданд ва чунин вазъ то оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар идома ёфт. Дар давраи нооромӣҳо бо паст шудани сатҳи зиндагии мардум, хароҷоти баргузори маъракаҳои хурсандӣ ва азодорӣ ба маротиб кам гардид. Дар ин давра қасе дар андешаи маъракаорӣ ва қарру фарри зиёдатӣ набуд, баъди ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар замоне, ки дар кишварамон сулҳу субот пойдор гардид, боз ҳамон анъанаҳои фаромушшуда аз нав бо тарзу усул ва бо либоси нав эҳё гардиданд.

Дар як муддати кӯтоҳ дар ҷашнҳои арӯсӣ истифодаи теъдоди зиёди мошинҳо, бо маблағи қалон даъват намудани сарояндаҳои номдор, харҷи зиёди анвои нӯшокиву хӯрок, пулчаспониҳо бо ҳукми анъана даромада, ба ғайр аз намоишкорӣ ва исрофкорӣ бемаънӣ моҳияти дигар надоштанд.

То қабули Қонуни мазкур маросимҳои мотаму азодорӣ тадричан махсусияти худро гум қарда, дар бисёр маврид аз маъракаҳои хурсандӣ фарқ намекардагӣ шуданд. Зери ин намоишкорӣҳо бошад, қомати ҷангзадаи соҳиби маърака ва қарзҳои гирифтаи ӯ ноаён мемонд. Танҳо пас аз гузаштани маърака қамбағалию тангдастӣ яққо бо дигар мушкилиҳои рӯзгор бо соҳибхона даст ба гиребон мегардид. Бисёриҳо фикр мекарданд, ки чунин мушкилот аслан оилавӣ ва шахсӣ буда, ба давлат ва ҷомеа иртиботе надоранд, ки ин андеша қуллан нодуруст аст, зеро саодатмандию ободии ҷомеа аз саодату ободии ҳар шаҳрванд ва оила вобаста буда, давлати иҷтимоию адолатпарвар ҳаққи маънавӣ надорад, ки нисбат ба чунин масъалаи муҳим бетаваҷҷуҳ бошад.

Ҷойи шубҳа нест, ки анъана ва ҷашну маросимҳо ҳамчун омилҳои муҳимми зухуроти иҷтимоӣ зарурат ба таҳлил ва танзим дошта, мутобиқи талаботи замони бояд инкишоф ёбанд. Таҷрибаи таърихӣ собит менамояд, ки ҳисси худхоҳии инсонҳои алоҳида на як бору ду бор мушкилиҳои вазнинро ба дӯши

тамаддунҳо ва давлатҳо вогузор намудааст. Аз ин хотир, сарчашмаҳои динӣ, адабӣ ва маънавии тамаддунҳо ба хоҳири тарбияи инсон дар роҳи дурусти зиндагӣ сарфаю сариштакориро тарғиб намуда, манъи исрофкорию худнамоиро таъкид доштаанд. Китобҳои муқаддаси Тавроту Забур ва Инҷилу Қуръон сарфакориро дар қутбҳои гуногуни олам дар давраҳои муайяни таърихӣ таълим дода, инсониятро ба зиндагии орому муназзам ҳидоят кардаанд. Дар сарзамини таърихӣ тоҷикон тамоми таълимоти динию фалсафӣ пайваста исрофкориро маҳкум карда, хайру саховат ва дастгирии байниҳамдигариро тарбият намудаанд.

Фарҳанги исломӣ дар Қуръони маҷид ва ҳадису фатвоҳои бузургон ҷилавгарӣ аз сарфи бечойи молро таълим дода, исроф ва қарру фарри зиёдаторо инкор кардааст. Парвардигор дар сураи “Аъроф”, ояти 31 исрофкориро манъ кардааст: *«Эй фарзандони Одам, назди ҳар намоз зинати худро бигиред; ва бихӯреду биошомед ва исроф макунед! Ба дурустӣ, ки Худо исрофкоронро дӯст намедорад»* [3].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар давоми амали худ аз рӯйи маълумоти бозғатимоди пешниҳоднамудаи ваколатдори соҳа–Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар иқдомҳои созандаи роҳбарияти кишвар, баҳри таъмини зиндагии шоистаи мардум хизмати ҷашмрасеро анҷом додааст. Аз рӯйи маълумоти расмӣ мақоми ваколатдор қонуни мазкур дар давраи амали худ чунин натиҷаҳо ба бор овард.

1. Қонун баргузори маъракаҳои хурсандиро ба танзим дароварда, шароит ба вуҷуд овард, ки шумораи тӯйҳои домодию арӯсӣ ду маротиба афзоиш ёфта, ҳазорон ҷавонписарону ҷавондухтарон оила барпо намоянд. Агар то давраи қабули қонун солоне 40-45 ҳазор тӯйи домодиву арӯсӣ ба қайд гирифта мешуд, пас аз қабули он ин шумора ба 100-110 ҳазор расид.

2. Пайвастагии назорати баргузори маъракаҳои тӯйи домодию арӯсӣ, гузаштан аз қайди никоҳи давлатиро таъмин намуда, ба татбиқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонид.

3. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ манфиати мардуми кишвар то андозае ҳимоя шуда, ба нигоҳ доштани захираҳои пулии онҳо дар бонкҳо мусоидат намуд. Дар ин замина тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, захираҳои пулии мардум дар бонкҳо беш аз 20 баробар афзоиш ёфта, анъанави гирифтани қарз ба хоҳири баргузори тӯю маросимҳо қариб аз байн рафт.

4. Аз ҳисоби сарфаи маблағҳои маъракаҳои хурсандӣ ва азодорӣ шаҳрвандон имкон пайдо намуданд, ки ба бехтар кардани шароити зист, ободу

зебо намудани манзилҳои истиқоматӣ ва муҳимтар аз ҳама, ба тарбияи фарзандон, тақвияти неруи зехнии инсонӣ диққати бештар диҳанд.

5. Ҳамзамон, дар афзоиши музди муҳнат, нафақа, пасандозҳо ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз 81 дарсади соли 1999 то ба 22,5 дарсади соли 2022 нақши Қонуни мазкур эҳсос мешавад (дар соли 2018 ин нишондиҳанда 27,4 дарсад ва соли 2023 то ба 22,5 дарсад поён омадаст) [4].

6. Қонун барои озод намудани шаҳрвандон аз маърақаҳои иловагӣ хурофотӣ хизмати шоиста намуда, қисми зиёди маърақаҳои нолозими ошӣ саритахта, себегоҳина, бист, шашмоҳагӣ аз байн рафта, маърақаҳои ҳафт, чил ва сол ба низоми муайян дароварда шуд. Маърақаҳои фотиҳатӯй, сандуқбарон, раисталбон, чойгаштак ба пуррагӣ аз байн рафта, маърақаҳои домодталбон, фотиҳатӯй ба низоми муайян дароварда шуд.

7. Сарфаю сариштакорӣ ва ҳимояи дороии мардум самарайи Қонуни мазкур маҳсуб меёбад. То қабули Қонуни номбурда дар баргузориҳои 52 маъракаи манъгардидаи ҷумъагӣ дар як сол барои 85391 нафар шахси ғавтида беш аз беш аз 2 миллиарду 175 миллион 762 ҳазор сомонӣ (*ба ҳисоби миёна дар як маърақа тақрибан 490 сомонӣ ё 100 доллари ИМА*) зарур меомад. Ҳоло бошад, Қонун шаҳрвандонро аз ин хароҷот озод намудааст. Агар ба ин маблағҳои сарфашуда ҷашни зодрӯзро илова намоем, тақрибан барои 4 миллион нафар аҳолие, ки зодрӯз таҷлил мекунамд, сола ба ҳисоби камтарин тахминан 490 сомонӣ сарф мегардид, ки дар маҷмӯъ, беш аз 1 миллиарду 960 миллион сомони ро ташкил медиҳад. Аз байн рафтани танҳо маросими ҷумъагӣ ва ба низом овардани зодрӯз 4 миллиарду 135 миллиону 762 ҳазор сомонӣ ба манфиати шаҳрвандони ҷумҳурий сарфа намудааст.

8. Бо қабули Қонуни мазкур имкон пайдо гардид, ки маърақаи маросимҳо ба ҳисоби оморӣ ворид гардида, динамикаи афзоиш ва пастшавии онҳоро зерин назорат қарор дода шуда, таъмини дурнамои вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мавриди истифода қарор ёбад.

9. Татбиқи Қонун забҳи чорворо ба муносибати ҷашну маросимҳо ба маротиб кам намуда, ба нигоҳ доштани саршумори чорвои калони ширдеҳ мусоидат намудааст. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки баъди қабули Қонун забҳи чорвои калон кам гардида, забҳи чорвои хурд каме афзоиш ёфтааст. Ин раванд далолат бар он дорад, ки маърақаҳо камхарҷ гардида, зарурати забҳи чорвои калон кам шудааст.

10. Қонун ба татбиқи Кодекси андози ҷумҳурий дар масъалаи рӯендани андоз аз ҳофизон, тарабхонаҳо ва наворбардорон баҳри ғаний гардондани бучаи давлат мусоидат намуда истодааст.

11. Хизмати умдатари Қонуни мазкур дар он зухур меёбад, ки қонун, пеш аз ҳама, мафкураи мардумро дар баргузориҳои маърақаҳои хурсандӣ ва азодорӣ дигар намуд. Аксари сокинони кишвар имрӯзҳо бо қаноатмандӣ дар доираи

талаботи қонун маъракаорой намуда, маблағҳои пасандозшударо ҳадафмандона ба манфиати оила ва фарзандон сарф намуда истодаанд [8, с.107-110].

Тавре Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намоёндагони аҳли ҷомеаи мамлакат (4 июли соли 2013) изҳор доштанд: *«Вақт ҳамчун ҳаками бузург собит сохт, ки қабули чунин як қонуни бунёдӣ иқдоми саривақтӣ ва зарурӣ буда, ба ислоҳи камбудииҳои ҷойдошта ва рафъи мушкилоти мардум мусоидат намуд, манфиатҳои мардуми кишварро дар шароити ҷаҳонишавии фарогир ва бӯҳронҳои пайдарпайи молиявӣ иқтисодӣ, гармишавӣ иқлими сайёра ва хушксоливу камобӣ, болоравӣ мунтазами нархҳои маводи озуқа дар доираи арзишҳои миллӣ, динӣ ва умумибашарӣ ҳифз кард»* [1, с.108].

Мо низ ба ин андешаи Роҳбари давлат ҳамовозӣ намуда, итминон дорем, ки минбаъд низ қонуни мазкур баҳри пешрафту шукуфоии кишвар ва некуаҳволии сокинони он хизмати арзанда хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Иқтибосҳо аз суҳанронииҳои асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба танзими анъана ва ҷашну маросим.—Душанбе: Балоғат, 2017. — 132 с.

2. Маҷмуаи санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросим. — Душанбе, 2018. — 92 с.

3. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ), нашри 2-юм. — Душанбе: Эр-граф, 2022. — 640 с.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва холиҷии ҷумҳурӣ», 23 декабри соли 2022. — Душанбе: Шарқи озод, 2022. — 48 с.

5. Тафаккури миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ иҷтимоӣ — дастоварди даврони истиклол (маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва 10 соли амали Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»). — Душанбе: Балоғат, 2017.—214 с.

6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. — Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. — 1095 с.

7. Холиқзода А.Ғ. Назаре ба табиати ҳуқуқӣ ва иҷтимоии «қонуни миллӣ» // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷмъиятӣ. — 2020 / №5/2. — С. 124-132.

8. Мирзозода А. Шикасти тилисм.—Душанбе, «Балоғат», 2020.—С.107-110.

**ЭВОЛЮЦИЯ ПРАЗДНИКОВ И ОБРЯДОВ И ИХ УПОРЯДОЧЕНИЕ КАК
НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ**

МИРЗОЗОДА АЗИЗУЛО ФАЙЗ,

соискатель отдела социологии Института философии,
политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ
734025, Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 918-61-68-70; e-mail: kumita@list.ru

Статья посвящена анализу эволюции мнений граждан страны, социальных и культурных факторов принятия Закона РТ «Об упорядочении традиций, праздников и обрядов в Республике Таджикистан», демократической и гуманистической сущности упомянутого данного закона. Автор обосновывает свои мнения статистическими сведениями компетентных органов, материалами, опубликованными в книгах, журналах и СМИ, посвятившимся теоретическим и практическим проблемам реализации данного закона.

Ключевые слова: закон, упорядочение, эволюция, традиция, праздник, обряды, национальная культура, национальные ценности, национальная стратегия.

**THE EVOLUTION OF HOLIDAYS AND RITUALS AND THEIR
REGULARIZATION AS A NATIONAL STRATEGY**

MIRZUZODA AZIZULO FAIZ,

Competitor of the Department of Sociology of the Institute of
Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 33;
tell.: (+992) 918-61-68-70; e-mail: kumita@list.ru

The article is devoted to the analysis of the evolution of the opinions of the citizens of the country, the social and cultural factors of the adoption of the Law of the Republic of Tajikistan «On regularize traditions, holidays and rituals in the Republic of Tajikistan», the democratic and humanistic essence of this law. The author substantiates his opinions with statistical information from the competent government departments, materials published in books, magazines and the media, devoted to theoretical and practical problems of the implementation of this law.

Keywords: law, regulation, evolution, tradition, holiday, rituals, national culture, national values, national strategy.

УДК:316 (575.3)

**ВАЗӢИ МУОСИРИ ТАРЗИ ҲАӢТИ СОЛИМИ ҶАВОНОН ДАР
ТОҶИКИСТОН (ДАР АСОСИ ТАҲҚИҚОТИ СОТСИОЛОГӢ)**

ЧИЛАЕВА МУҲАЙӢ ТОҲИРОВНА,

доктаранти PhD-и шуъбаи сотсиологияи Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;

тел: (+992) 939-17-17-32; e-mail: muhayo1998@mail.ru

Муаллиф дар мақола таъкид намудааст, ки дар шароити муосир таваҷҷуҳ намудан ба тарзи ҳаёти солим ниҳоят зарур ва саривақтӣ мебошад. Муҳимтарин василаи ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон баланд бардоштани маърифати онҳо тавассути донишҳо доир ба ин мавзӯ ба шумор меравад.

Дар мақолаи мазкур бо истифода аз натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ вазъи тарзи ҳаёти солими ҷавонон баррасӣ шудааст. Вобаста ба ин, муаллиф қўишии ба ҳарч додааст, ки вазъи кунунии масъаларо мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода, барои бартараф намудани мушкилот, хулоса ва пешниҳоди худро пешкаш намояд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, ҳаёти солим, ташаккули он, ҳаёти иҷтимоӣ, тарзи ҳаёти солими ҷавонон, муносибати ҷавонон, тарғиб, солимӣ.

Дар замони муосир ба масъалаи тарзи ҳаёти солим ва ташаккули он диққати махсус дода мешавад. Тоҷикистон кишварест, ки қисми зиёди аҳолияшро ҷавонон ташкил медиҳанд ва ташаккули тарзи ҳаёти солим маҳз дар байни ин қишр муҳим дониста мешавад. Тибқи барӯйхатгирии охирин аҳолии Тоҷикистон (1 январи соли 2022) 9 млн. 886 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Мувофиқи таҳлилҳои Ҳазинаи нуфуси Созмони Милали Муттаҳид, Тоҷикистон яке аз мамлакати ҷавон ба ҳисоб меравад, ки аз рӯйи маълумоти омӯрӣ зиёда аз 70%-и аҳолии кишвар ҷавонон буда, аз ин нишондиҳанда танҳо 38%-и онҳоро ҷавонони аз 14-сола то 35-сола ташкил медиҳанд [10].

Имрӯз муқаррар намудани вазъи ҳаёти солим дар шароити тағйироти иҷтимоӣ яке аз масъалаҳои саривақтӣ эътироф гардидааст ва ҷомеа барои ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон ҳама гуна чораҳои заруриро меандешад. Ҳамин аст, ки дар суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мунтазам таъкид мегардад, ки “Солимии ҷомеа бақои давлат аст ва дар ин

замина ташаккули тарзи ҳаёти солим - омили муҳимми солимии ҷомеа ба шумор меравад...” [8]. Гуфтан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза насли ҷавонро бештар ба ташаккули тарзи ҳаёти солим раҳнамун сохтан яке аз вазифаҳои муҳими аҳли ҷомеа мебошад.

Тарзи ҳаёти солим аз боғчаи кӯдакон ва мактаб оғоз гардида, дар таълимгоҳҳои олии ташаккул меёбад. Барои тарзи ҳаёти солимии ҷавононро баланд бардоштан, пеш аз ҳама роҳҳои ташаккули онро бояд омӯзонид [9]. Ин масъалаи муҳим моро водор месозад, ки вобаста ба талаботи замони роҳҳои самарабахши ташаккулдиҳандаи тарзи ҳаёти солимро дар ҷомеа ҷустуҷӯ намоем. Боиси зикр аст, ки дар сиёсати имрӯзаи ҷумҳуриамон масъалаҳои солимии миллат, инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш беш аз пеш мавқеъ ва аҳаммият пайдо мекунад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар як вохӯриашон бо варзишгарон таъкид намудаанд, ки *“Имрӯзҳо кӯшиши давлат ба рушди варзиш, таҳияи барномаҳои гуногун оид ба ташаккули арзишҳои ахлоқиву маънавӣ, тарзи ҳаёти солим ва тарбияи ҷисмонӣ нигаронида шудааст. Маҳз ба ин тариқ мо метавонем ташаккули фикри созандаи насли ҷавон, таблиғи тарзи ҳаёти солим, ривоҷи навовариву ташаббускориро дар байни ҷавонон таъмин намоем. Ҳадафи асосӣ он аст, ки мо ҷавонони ҷисман солим ташаккулёфтаро дар пешрафти корҳои созандагӣ бунёдкорӣ дар тамоми самтҳои ҷомеа пайдо намуда, фаъолгардонӣ ба сӯҳати ҷомеаро ба таъри оммавӣ ба воситаи варзиш ба роҳ монем”* [3, 9]. Аз гуфтаҳо бармеояд, бояд барои ташаккули тарзи ҳаёти солимии ҷавонон мунтазам тадбирҳо андешида шавад, яъне бояд фаромӯш насозем, ки ба камол расондани насли солиму созанда вазифаи тамоми ҷомеа маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, насли ҷавонамон бояд донанд, ки яке аз омилҳои муҳимми пешгирӣ аз ҳар гуна одатҳои наमतлуб маҳз тарзи ҳаёти солим мебошад ва барои бештар намудани саломатии худ онҳо тарзи дурусти зиндагӣ, яъне тарзи ҳаёти солимро бояд интихоб намоянд. Бешубҳа, саломатии ҷавонон ба саломатии ҷомеаи вай вобаста аст [4, 122].

Фаҳмиш ва дарки пурраи мафҳуми тарзи ҳаёти солим, дар амал дуруст chor намудани он маънии солиму бардам будани миллат, хонаводаҳо, насли имрӯзу оянадаро дорад. Тарзи ҳаёти солим яке аз роҳҳои бисёр камхарҷ ва пурсамари ҳифзи тандурустии миллат, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва бештар намудани нишондиҳандаҳои саломатӣ мебошад. Зарурат ва аҳаммияти тарзи ҳаёти солимро барои солимиву тандурустии миллат ба назар гирифта, Ҳукумати ҷумҳурӣ моҳи октябри соли 2010 “Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020”-ро қабул намуд [2, 5]. Омӯзишҳои ин масъала нишон медиҳад, ки бояд мо мунтазам масъалаи тарзи ҳаёти солимии ҷавононро таҳлил намоем. Барои

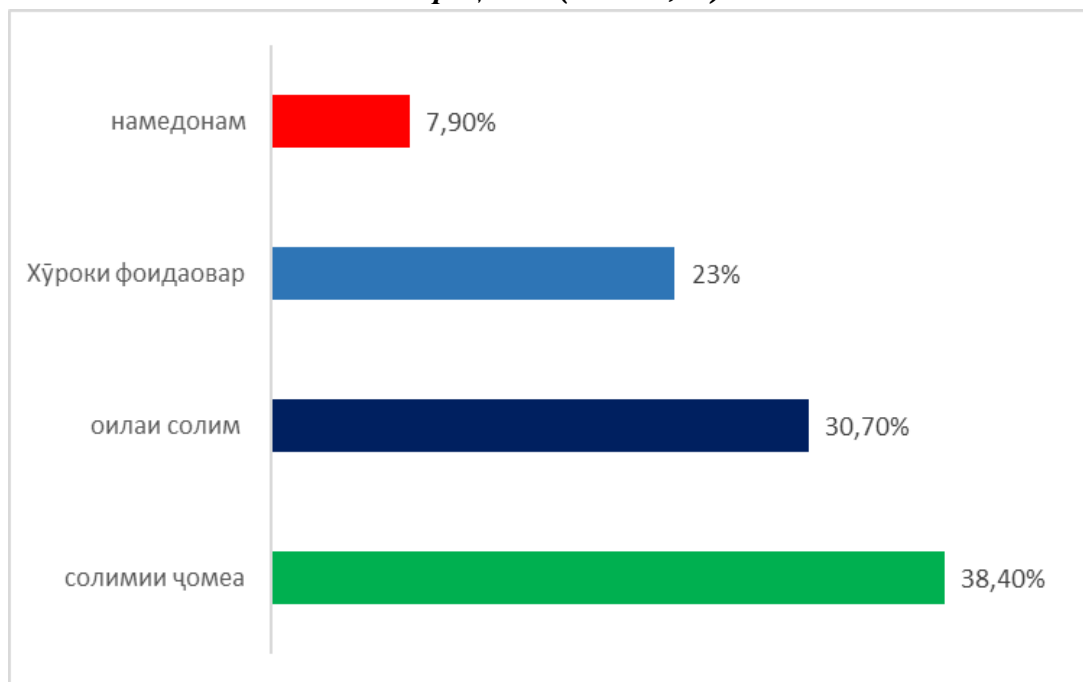
баланд бардоштани солимии ҷавонон пеш аз ҳама мо бояд ба одатҳои бад ва зараровар мубориза барем. Барои ба ин ҳадафҳо расидан ба мо пеш аз ҳама дурнамои мушаххас ва дарозмӯҳлат лозим аст. Барои нишон додани вазъияти кунунии тарзи ҳаёти солими ҷавонон мо ду таҳқиқоти сотсиологие, ки моҳҳои апрел – майи соли 2021 ва август– сентябри соли 2022 тавассути онлайн-пурсиш дар байни 1100 нафар (дар панҷ минтақаи Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Суғд, Хатлон ва Ноҳияҳои Тобеи Ҷумҳурӣ) гузаронида шуд ва натиҷаҳои таҳқиқот чунин аст [1, 32]:

Аз таҳлили омории натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда бармеояд, ки тарзи ҳаёти солими ҷавонон имрӯз яке аз масъалаҳои муҳим буда, яке аз сабабҳои асосии нодуруст ташаккул додани он дар байни ҷавонон надоштани маълумоти кофӣ доир ба ташаккули тарзи ҳаёти солим мебошад. Албатта, дар ҳолати иттилооти зарурӣ надоштан оид ба масъалаи зикршуда хатари гирифтورشудан ба бемориҳои гуногун меафзояд ва тарзи ҳаёти солим зери хатар қарор мегирад. Ба мафҳуми “ташаккули тарзи ҳаёти солим” чиро ифода менамояд, фикрҳои мусоҳибон гуногун буда, натиҷаҳои бадастовардашуда чунин аст. Масалан, 38,4%-и мусоҳибон бар он назаранд, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим сиҳати ҷомеаро фарогир буда, дар худ падидаҳои мазкурро муттаҳид менамояд, ба монанди дуруст интихоб намудани тарзи ҳаёти солим ва зиндагӣ, яъне ташаккул додани ҳаёти фардии худ (инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ, ва равонӣ), инчунин, ҳаёти бидуни машрубот ва маводи мухаддир, рӯй гардонидан аз ҳар гуна амалҳои зишту зараровар, ки ба саломати инсон хатарро ба вуҷуд меорад, фаҳмида мешавад. 23%-и пурсишшавандагон бар он ақидаанд, ки асоси тарзи ҳаёти солим– ҳӯроки серғизо, сайругашт, истироҳати хуб, доштани речаи рӯз, дуруст ба роҳ мондани тарзи зиндагӣ, оромӣ, пешравӣ, ҳифзи тозагӣ, иҷрои қоидаҳои гигиению санитарӣ, инкишофи тарзи ҳаёти солим, нигоҳубини дурусти организм, ба варзиш мунтазам машғул шудан мебошад.

Бояд гуфт, 30,7% мусоҳибон чунин мешуморанд, ки барпо намудани оилаи солим, барои ташаккули тарзи ҳаёти солим, солимии ҷомеа заминаи хубро ба вуҷуд меорад. 7,9%-и пурсишшавандагон бошад, дои ба ташаккули тарзи ҳаёти солим маълумоти зарурӣ надоранд. Бояд қайд кард, ки бештар бо ин гурӯҳе, ки доир ба ташаккули тарзи ҳаёти солим маълумот надоранд, кор намуд, чунки вақте ҳол иттилоотӣ оид ба ин масъала вуҷуд дорад, ҷавонон наметавонанд тарзи ҳаёти солимро дар байни худ ҷорӣ ва тарғиб намоянд [6,105]. (Нигаред ба диаграммаи 1.)

Диаграммаи 1.

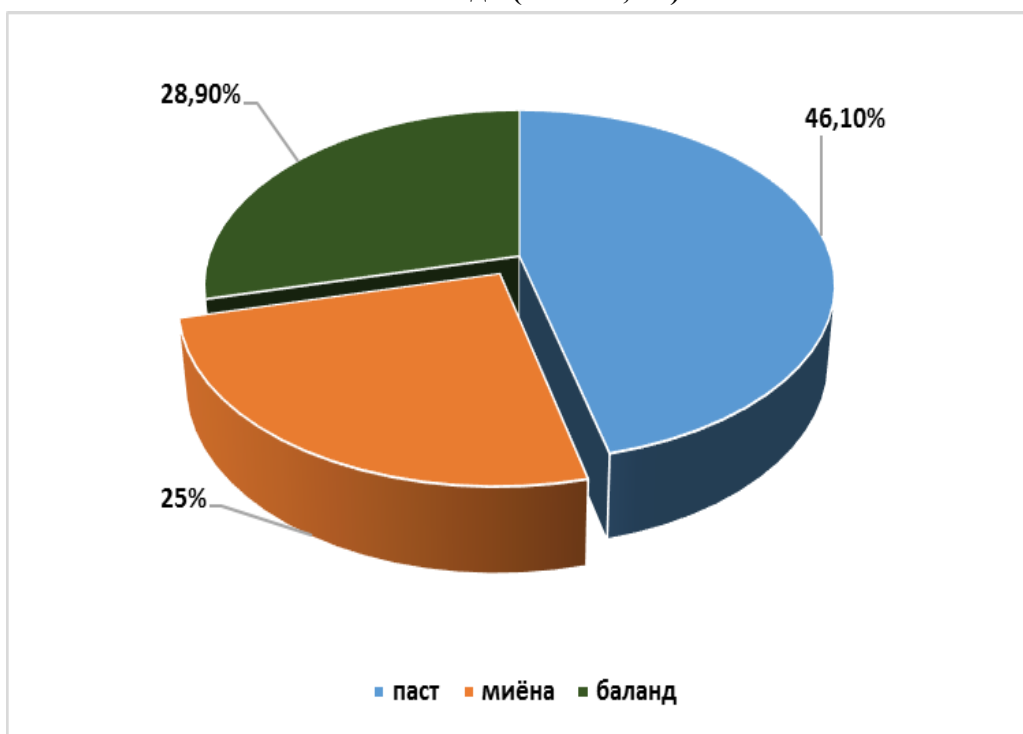
Шумо зери мафҳуми “ташаккули тарзи ҳаёти солим” чиро мефаҳмед? (n=1100, %)

Ба саволи то кадом андоза дар оилаи шумо ба тарзи ҳаёти солим диққат дода мешавад, мусоҳибон фикрҳои гуногун баён намуданд, ки ин метавонад, заминаи мусоидро барои боз ҳам дуруст ташаккул додани тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон фароҳам орад. Гарчанде натиҷаҳо гуногун бошанд ҳам, аз таҳқиқот бармеояд, ки ҳар як мусоҳиб мекӯшад, ки дар давоми ҳаёт ва фаъолият ба ин масъала дар сатҳи зарурӣ диққат медиҳад. Мусоҳибон вазъи тарзи ҳаёти солими худро дар замони имрӯза чунин баҳогузорӣ намуданд. Ба андешаи 46,1%-и мусоҳибон ба тарзи ҳаёти солим дар сатҳи баланд диққат медиҳанд ва ба он назаранд, ки дар тамоми давраҳои фаъолияти худ қоидаҳои мавҷудаи тарзи ҳаёти солимро иҷро ва риоя менамоянд. Инчунин, 25%-и дигар мусоҳибон миёна баҳогузорӣ карда, сабабҳои дастрас набудани маълумот ва меъёри ягона надоштани тарзи ҳаёти солимро сабаб меоранд. Бояд 28,9%-и мусоҳибон паст баҳогузорӣ намуда, бар он назаранд, ки шароити иқтисодӣ имкон намедиҳад, ки тарзи ҳаёти солимро ҷорӣ намоёнд ва қайд менамояд, ки вақте ки дар як хонаи 4-хуҷрагӣ ду-се оила зиндагӣ менамояд, мо доир ба тарзи ҳаёти солим ва ҷорӣ намудани он чизе гуфта наметавонем. Бояд гуфт, ки барои ҷомеаи солимро бунёд намудан, мо дар якҷоягӣ амал намуда, мунтазам маълумоти худро оид ба ин масъала зиёд намоем, чунки ягона роҳи ташаккул додани ҳаёти солим дар байни ҷавонон ин оила ба ҳисоб меравад. (Нигаред ба диаграммаи 2.)

Диаграммаи 2.

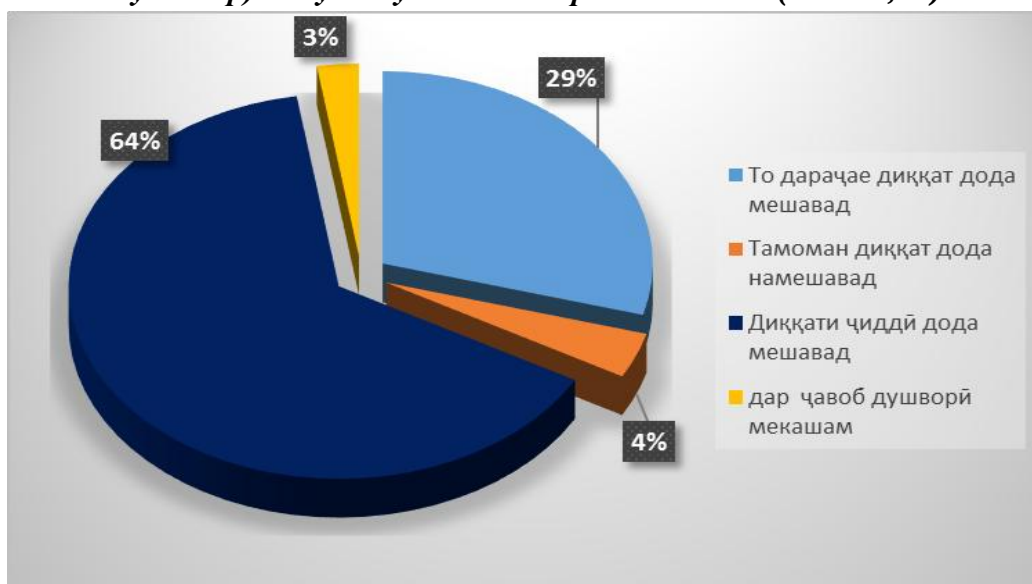
То кадом андоза дар оилаи Шумо ба тарзи ҳаёти солим диққат дода мешавад? (n=1100, %)

Муайян кардани муносибати ҷавонон ба тарзи ҳаёти солим дар оила барои ташаккули ҳаёти солим заминаҳои асосиро ба вуҷуд меоварад. Дар таҳқиқот мо муносибати ҷавонро ба тарзи ҳаёти солим омӯхта, чунин натиҷаҳо ба даст овардем. Мувофиқи таҳлилҳо, аз ду ҷиссаи мусоҳибон 64,4% ба тарзи ҳаёти солим дар оилаи худ диққати ҷиддӣ медиҳанд ва меъёрҳои одитарини ташаккули тарзи ҳаёти солимро дар хонавода, ба монанди истироҳати дуруст, ғизои солим, ба варзиш машғул шудан ва даст кашидан аз одатҳои номатлуб (нашъамандӣ ва майзадагӣ) қатъиян риоя менамоянд. Аз се як ҷиссаи мусоҳибон 29,3% қайд намуданд, ки ба тарзи ҳаёти солим дар оилаи онҳо то дараҷае диққат дода мешавад ва сабабашро дар шароити иқтисодӣ, вақти кам доштан ва маълумоти кофӣ надоштанро доир ба ташаккули тарзи ҳаёти солим ном бурданд ва 3,8% иброз доштанд, ки бо сабабҳои гуногун дар оилаи онҳо ба тарзи ҳаёти солим тамоман таваҷҷуҳ зоҳир карда намешавад. (Ниг. расми 3)

Диаграммаи 3.

Дар оилаи Шумо ба тарзи ҳаёти солим (истироҳати дуруст, варзиш, гизои зарурӣ, дурӣ ҷустан аз истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ ва маводи муҳаддир) чӣ гуна муносибат карда мешавад? (n=1100, %)

Масъалаи дигаре, ки ба тарзи ҳаёти солими ҷавонон монеа мегардад ин бемориҳои сироятӣ, нашъамандӣ ва ВНМО (ВИЧ-СПИД) ба ҳисоб меравад. Ҳар як ҷомеае, ки имрӯз вучуд дорад, онро хатару паҳншавии ин бемориҳо дунболагир аст. Дар рафти таҳлили амиқи ин масъала ба ҷиҳатҳои назариявӣ амалии ин падидаҳо диққати махсус дода, метавон қайд кард, ки ин бемориҳо ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ буда, сабабу оқибатҳои онҳо дар ҷомеа вучуд доранд. Аз омӯзишҳои масъалаи мазкур бармеояд, ки агар бар зидди ин бемориҳо дар якҷоягӣ тамоми ҷомеа мубориза набаранд, хатари заиф гаштани генофонди милли ба вучуд меояд. Имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин бемориҳо бонги хатару изтироб мезананд ва ҷумҳурии мо низ аз ин раванд истисно нест. Дар байни ҷавонон вируси норасоии масунияти одамро як қатор омилҳо махсусан хатарнок мегардонанд. Дар байни онҳо кам будани иттилооту маърифат ва ҳадамот оид ба вируси масуният, хеле дастрас будани маводи нашъаоварро ном бурдан мумкин аст. Инчунин, навъҳои хавфноки фаъолият, ки ҷавонон ба хотири рӯзгузаронӣ ноилоҷ ба он машғул мешаванд ҳамчунин, сафари мамлакатҳои хориҷӣ кардани муҳочирони қорӣ, дигар навъҳои хатар. аз қабилӣ кунҷковӣ ва хоҳиши ҳама ҷизро санҷида دیدан, ки хосси ҷавонон аст, аз ҷумлаи ҷунин омилҳо мебошанд.

Боз яке аз масъалаҳои мушкул дар ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон масъалаи нашъамандӣ мебошад. Имрӯз ин падида дар байни ҷавонон ба таври васеъ паҳн шудааст. Ҳар як фард бояд ба рафтори худ ҷавобгӯӣ буда, неку бадро фарқ карда тавонад. Дар ҳамдастӣ метавон бар зидди ин бемориҳо мубориза кард ва хатари паҳншавии онҳоро кам кард. Тавассути таҳқиқоти сотсиологӣ ин

масъала низ мавриди омӯзиш қарор гирифта шуд. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки торафт ҷавонон дарк менамоянд, ки гирифтронии бемориҳои сироятӣ чинсӣ (нашъамандӣ, майзадагӣ ва вируси норасоии масунияти одам) низ ҳуқуқи зиндагӣ қардан ва хушбахиро доранд. Масалан, 55,8%-и мусоҳибон қайд менамоянд, ки агар дар бораи ба бемориҳои чинсӣ гирифтор будани рафикашон хабар ёбанд ҳам аз ӯ рӯй намегардонанд. Танҳо 24%-и мусоҳибон посухи манфӣ доданд ва 20,2 %-и онҳо бетарафиро ихтиёр намуданд [7, 194].

Имрӯз яке аз омилҳои асосии монеашиавандаи ташаккули тарзи ҳаёти солим ин паҳншавии одатҳои номатлуб дар байни ҷавонон мебошад. Ин одатҳои бад дар ҳаёти ҷомеа, ҳамчун меъёри манфӣ доништа шуда, мавриди таҳқиқи зиёди илмӣ қарор гирифтаанд. Ҳамаи ин одатҳои номатлуби номбаршуда, на танҳо масъалаи ин ё он давлат, балки масъалаи замони муосир доништа мешавад. Барои пеши роҳи ин мушкилотро гирифтани, на танҳо ҷомеа, балки ҳар як фард дар алоҳидагӣ бояд мубориза барад. Танҳо баъд мо метавонем доир ба ҷомеаи солим суҳан ронем.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки имрӯз вазъияти тарзи ҳаёти солимии ҷавонон нисбат ба солҳои пешин фарқунанда ба ҳисоб меравад, чунки ҷавонон, пеш аз ҳама, ба масъалаи ташаккули тарзи ҳаёти солим махсусан диққат медиҳанд. Имрӯз сатҳи шуурнокии ҷавонон пеш рафта, онҳо бар зидди одатҳои бад, ба монанди сигоркашӣ, майзадагӣ ва нашъамандӣ мубориза мебаранд. Тоҷикистон аз нигоҳи демографӣ дар ҳоли рушди доимӣ қарор дошта, аз нисфи зиёди аҳоли, яъне қувваи асосии пешбарандаи онро ҷавонон ташкил медиҳанд [5,9]. Бинобар ин, давлат масъалаи ҷавонон ва ҳалли мушкилоти ҳаётии онҳоро яке аз самтҳои афзалиятнок дар сиёсати иҷтимоии худ эълон намудааст. Ба хоҳири таъмини шароити ҳаёти арзандаи онҳо аз тарафи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёде ба сомон расонида шуданд. Давлати мо яке аз кишварҳои ҷавонтарин дар дунё ба шумор рафта, аксари аҳолии онро ҷавонон ташкил медиҳанд ва онҳо неруи бузурги рушди кишвар мебошанд. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ гузаронидашуда барои омӯзиши ин масъала дар Тоҷикистон чунин хулосаю пешниҳодҳо намудан мумкин аст:

- Аз таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот бармеояд, ки нисбат ба солҳои қаблӣ торафт маълумотнокии ҷавонон оид ба ин масъала меафзояд, ки ин ҳам бошад, натиҷаи корҳои тарғиботию ташвиқотии мақомоти марбута ва таъсири ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Аммо дар маҷмӯъ, то ҳол сатҳи маълумоти ҷавонон доир ба ин масъала баҳсталаб боқӣ мемонад;

- Аксари ҷавонон мунтазам маълумоти ҳудро оид ба ин масъала зиёд менамоянд, аммо сарчашмаҳои муътамади маълумотгирӣ ниҳоят кам мебошад;

- Аксари мусоҳибон иқрор шудаанд, ки доир ба ин масъала маълумоти кофӣ надоранд, аммо доштани ин гуна иттилоотро хеле муҳим арзёбӣ менамояд ва қайд мекунад, ки дастрас намудани маълумоти тарзи ҳаёти солим назар ба дигар иттилоот душвортар аст;

- Маърифати ҷавонон барои дар ҳаёт ҷорӣ намудани тарзи ҳаёти солим то рафт боло меравад, аммо ҳоло низ шумораи ками ҷавононе, ки дар ин бора умуман маълумоти заруриро надоранд, вучуд дорад;

- Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳад, ки торафт муносибати ҷавонон ба тарзи ҳаёти солим беҳтар мегардад, ин гуна муносибат дар самти тарғиби тарзи ҳаёти солим нақши бузург мебозад;

- Аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатии марказӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони алоҳида пӯрзур гардонидани корҳои ташвиқотию тарғиботӣ дар самти ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон ва баланд гардонидани маърифати ҷавонон доир ба бемориҳо тавассути ВАО ва мактабу донишгоҳҳо;

- Паҳн намудани варақаҳо ва брошураҳо дар байни ҷавонон барои тарғиби тарзи ҳаёти солим.

АДАБИЁТ

1. Ашуров С. Государственная молодёжная политика Таджикистана: состояние и перспективы. -Душанбе: Статус,2002.-С.32.-236 с.

2. Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020. –Душанбе: Ирфон,2010. -60 с

3. Латипов А. Нақши ҷавонон дар таҳкими сулҳу субот(маҷмуаи маводи конфронси илмию амалӣ, ш.Душанбе, 29.11.2012). –Душанбе, 2013.-С.9.

4. Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ф.,Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ.-Душанбе: Маориф, 2019. -300 с.

5. Насурова Б.А.,Чилаева М.Т. Масъалаи ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №2 Баҳши илмҳои психологӣ ва сотсиологӣ.-Д.2021.-190 с.

6. Насурова Б.А.,Чилаева М.Т. Тарзи ҳаёти солими ҷавонони муосир.// Ахбор .2021. №3. -194 с.

7. Чилаева М.Т. Дараҷаи накуҳулоӣ ва самаранокии низоми тандурустӣ дар Тоҷикистон (маҷмуаи маводи конфронси илмию амалӣ, ш.Душанбе,2021)- Душанбе, 2021.- 249 с.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2016, ш.Душанбе (санаи мурочиат 28.04.2023).

9. <http://majmilli.tj/>_Ҷавонон неруи тавоноии ҳамгироӣ.(санаи мурочиат 19.03.2023)

10. <https://www.fergananews.com/articles/8014>(санаи мурочиат 21.01.2023)

**СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ
МОЛОДЕЖИ В ТАДЖИКИСТАНЕ (НА ОСНОВЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ)**

ЧИЛАЕВА МУХАЙЁ ТОХИРОВНА,

докторант PhD отдела социологии Института философии, политологии и права им.

А.Баговатдинова Национальная академия наук Таджикистана

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;

тел.: (+992) 939-17-17-32; e-mail: muhayo1998@mail.ru

В статье автор подчеркнула, что в современных условиях крайне необходимо и своевременно уделять внимание здоровому образ жизни. Важнейшим средством формирования здорового образа жизни молодежи является повышение ее знаний за счет знаний по данной теме. В данной статье с использованием результатов социологических исследований рассматривается состояние здорового образа жизни молодежи.

В связи с этим автор предприняла попытку обсудить и оценить современное состояние вопроса, сделать свой вывод и предложение по преодолению проблемы.

Ключевые слова: молодежь, здоровый образ жизни, формирование, социальная жизнь, здоровый образ жизни молодежи, мироощущение молодежи, укрепление, здоровье.

**MODERN SITUATION OF HEALTHY LIFESTYLE OF YOUTH IN
TAJIKISTAN (BASED ON SOCIOLOGICAL RESEARCH)**

CHILAEVA MUHAYO TOHIROVNA,

doctoral student PhD, Department of Sociology, Institute of Philosophy, Political Science and

Law. A.Bagovaddinova National Academy of Sciences of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;

tell: (+992) 939-17-17-32; e-mail: muhayo1998@mail.ru

The author emphasized in the article that in modern conditions it is extremely necessary and timely to pay attention to a healthy lifestyle. The most important means of forming a healthy lifestyle among youth is to increase their knowledge through knowledge on this topic.

In this article, using the results of sociological research, the state of healthy lifestyle of youth is discussed. In this regard, the author has made an effort to discuss and evaluate the current situation of the issue, to present his conclusion and proposal to overcome the problem.

Keywords: youth, healthy life, its formation, social life, healthy lifestyle of youth, attitude of youth, promotion, health.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифт Times New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией MS Office необходимо использовать клавиатурный редактор Keypan. Интервал между строками – 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфавитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.–С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте ЦСИ (www.mts.tj) на главной странице в разделе **ВЕСТНИК–ТАДЖИКИСТАН И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**.

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 18.10.2023 тахвил гардид. Чопаш 30.10.2023
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ќузъи чопии шартӣ 36. Адади нашр 80 нусха.
Супориши №17/23. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҚДММ «Аржанг» ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21